

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 14

İÇİNDEKİLER

ALTMİŞDÖRDÜNCÜ KİTAP	6
Sınır Belirlenmesi.....	6
Dulçingo Olayları	7
Veziriazamın Karşılanması.....	7
İdarî Tedbirler	8
İnşaatlar, Yangınlar, Depremler	10
Diplomatik Münasebetler	11
Viyana'da Türk Elçiliği, İstanbul'da Avusturya Elçiliği; Müzakerelerin Konuları.....	12
Rusya İle Ebedi Barış	19
Osmanlı Elçisi Paris'de Prusya Maslahatgüzarı İstanbul'da	22
Evlenme Ve Sünnet Düğünleri	29
Devlet Görevlîlerinin Derecelerini Tâyin Eden Nizâm Ve Bu Derecelere Göre Elbiseler	31
Halk Bayramları Ve Düğün Alayları	33
Anadolu, Mısır Ve Kırım'la Alâkalı Asayiş Tedbirleri	38
Şehzadelere Verilen İlk Ders.....	43
Mendil, Halva Ve Halvet.....	45
Saray Tabibinin Oğlu, Aü Paşa	46
Birçok Ünlü Kimsenin Ölümü	47
Rokhara Ve Ralkh'da Elçilik; Fransa Ve İran'a Gönderilen Elçilerin Dönüşleri	49
İran Elçisi Murteza Kulikhan	50
Şirvan Hanı'nın Tahtına Oturması.....	54
Rusya İle Anlaşmazlıklar	55
Üç Unutulmayacak Fetva.....	56
Türkler Tarafından İşgal Edilen Gürcistan.....	58
İranda Fetih Hareketleri.....	60
Bâb-I Âli İle Rusya Arasında Paylaşma Anlaşması	64
ALTMİŞBEŞİNCİ KİTAP	68
Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler	68
Katoliklerin Taciz Edilmeleri	73
Hamadan, Erivan, Tebriz, Erdebil, Lori, Loristan, Karabag, Urmia Ve Moghan'ın Zabtedilmesi	75
Afganlı Mahmud Ceza Mağarasında	83
Halefi Eşrefue Barış Anlaşması	85

Halefi Eşrefle Barış Anlaşması	91
Rus Topraklarının Sınır Belirlenmesi.....	92
Avrupalı Elçilerin İstanbul'daki Durumu.....	94
Çerkeş Mehmedbeğ Mısır'da	96
Kırım'da Ve Kuban Kıyılarında Karışıklıklar	98
İran'da Şahseven Ve Şikaki Aşiretlerinin Başkaldırmaları	103
Veziriazam İbrahim Paşa'nın Müesseseleri	105
İnşâ Hareketleri, Şenlikler, Kütüphaneler, Matbaa, Âlimler	108
Bonneval	121
Elçi Talman	122
Rusya İle Arazi Çekişmeleri.....	122
Eşrefin Elçileri	123
Birçok Ünlü Kişinin Ölümü	126
Şâh Tahmasipin Elçisi İstanbul'da	129
İran'a Yeniden Savaş İlân Edildi	130
Sultan Ahmed'in Tahttan İndirilmesi	131
III. Ahmedin Saltanat Dönemine Bakış	136
ALTMİŞALTINCI KİTAP	141
Âsilerin Tenkili	141
Boğdan Ve Eflak Voyvodaları	144
Kabakulak Paşanın Vezîriâzamlığı	147
Kermanşahan Ve Hemedanın Geri Alınması.....	150
Korican Savaşı	152
Tahmasip'le Barış.....	153
Veziriazam Topal Osman Paşa'nın, Kaptan-I Derya Paşa'nın, Şeyhülislâm Ve Diğer Pek Çok Memurun Azı	155
Hristiyan Devlet Elçilerinin Huzura Kabulü	160
Kabarta	160
Veziriazamın İstanbul'a Varışı	162
Paralar	164
Bahçeköy Su Kemerî	164
İranla Savaş	165
Bağdadın Kurtarılışı	168
Topal Osman'ın Biyografisi	176
Terfiler, İdamlar, Müesseseler	179
İsmail Paşanın Vezibiâzamuğı.....	182
Sayfiye Evleri	183
Peygamberin Doğum Gününün Tayini.....	184

Feth-Giray'ın Kafkasya'ya Doğru Yürüyüşü.....	186
Avrupa Elçilerinin Bâb-I Âlî İle Diplomatik Müzakereleri	189
Savaş İlanı	195
Loncaların Yürüyüşü.....	196
Ordunun Hareketi	197
İran Savaşı.....	198
Arpaçay Savaşı.....	200
İranla Müzakereler Ve Barış Anlaşması	202
ALTMİŞYEDİNCİ KİTAP	209
Bâb-I Âlî'nin Avrupa Devletleriyle Savaş Veya Barışı Tercihdeki Kararsızlığı.....	209
Vezîriâzam'la Talman Arasında Muhâberât.....	212
Rus Ordusunun Kırım'ı İstilâsı.....	214
Kaptanı Derya Canum Hoca	217
Eflak Voyvodası Ghika'nın Hospodaklığının Tasdiki.....	218
Ukrayna'da Meydana Getirilen Zararlar.....	219
İsveç'le Ticaret Anlaşması	219
Veziriazam Ve Koenigsegg'în Muhâberâtı	219
Niemirow Kongreleri	223
Ruslar Ve Avusturyalılar Tarafından Savaşın Başlatılması.....	228
Avusturyalılar Tarafından Nissa'nın Zaptı	231
Eflak Ve Boğdanda Askebi Olaylab.....	233
Veziriazamın Azledilmesi.....	238
Rakoczy İle İmzalanan Anlaşma	239
Aracılıklarını Kabul Ettirmek Hususunda Deniz Devletleri Elçilerinin Gayretleri; Fransız Elçisi Aracı Kabul Ediliyor	240
Uzıcâ, Mehadiâ, Semendere Ve Orsova'nın Zaptedilmesi	245
Rusların Dinyester Üzerine Ve Kırım Seferleri.....	248
Bosna Olayları.....	249
Özi Ve Bender Kalelerinin Yıkılması.....	250
Müzâkerelerin Yeniden Başlaması İçin Teşebbüsler	251
Polonya Kralı III. Auguste Ve Polonya Konfederasyonunun Bâb-I Âlî Nezdindeki Teşebbüsleri.....	254
Hacı-İvaz Mehmed Paşa*Nın Veziriâzamuğa Getirilmesi.....	257
İsveç'le XII. Charles'ın Borçlarıyla İlgili Anlaşma	259
Prusyalı Teğmen Sattlerin Gelişi	260
Krozka Savaşı.....	260
Belgrad Muhasarası.....	263
Chocimin Zabtı	265
Ruslar Eflak'da	265

Waujsle Veziriazam Abasında Muhabere	267
Neipferg'den Osmanlı Karargahına Hareket	268
Belgrad Barış Anlaşması Mukaddimatı Ve Neticelenmesi	270

ALTMİŞDÖRDÜNCÜ KİTAP

Sınır belirlenmesi. — Dulcingo Olayları. — Veziri-âzam'ın karşılanması. — İdâri tedbirler. — inşâatlar, yangınlar, depremler. — Diplomatik münasebetler. — Viyana'da Türk elçiliği, İstanbul'da Avusturya elçiliği; müzâkerelerin konulan. — Rusya ile ebedi barış. — Osmanlı elçisi Paris'de-, Prusya maslahatgüzarı İstanbul'da. — Evlenme ve sünnet törenleri. — Devlet görevlilerinin derecelerini tâyin eden nizâm ve bu derecelere göre elbiseler. — Halk bayramları ve düğün alayları. — Anadolu, Mısır ve Kırım'la alâkalı asayiş tedbirleri. — Şehzadelere verilen ilk ders. — Mendil, halva ve halvet. — Saray tabibinin oğlu, Ali Paşa. — Birçok ünlü kimsenin ölümü. — Rokhara ve Ralkh'da elçilik, Fransa ve İran'a gönderilen elçilerin dönüşleri. — İran elçisi Murteza Kulikhan. — Şirvan Hanı'nın tahtına oturması. — Rusya ile anlaşmazlıklar. — Üç unutulmayacak fetva. — Türkler tarafından işgal edilen Gürcistan. — İran'da fetih hareketleri. — Bâb-ı Âli ile Rusya arasında paylaşma anlaşması.¹

Sınır Belirlenmesi

PASAROFÇA'da barışın imzalandığı haberi, Edirne sarayını uzun zamandır endişelendiren boş yere sürdürülen barış veya savaş rivayetlerini kökünden kesip attı. En büyük arzusu dâima üçüncü tuğu elde etmek olan Reisefendi Arifî Mehmed, nihayet barış müzâkereleri sırasındaki hizmetlerine mükâfat şeklinde arzularının gerçekleştiğini gördü. Ayrıca kendisine gelir ve vezir hü'ati sağlayacak olan Teke sancağı da vaadedildi. Birkaç gün sonra, Bâb-ı Âli, kesin sınır tesbitiyle görevlendirdiği üç komiser atadı. Bu komiserlerden biri eski defterdar ve Selanik sancağı mutasarrıfı² ve Tuna ile Timok nehrinin birleştiği noktadan Felino'ya kadar uzanacak olan sınırı çizmekle görevlendirilen Vezir Mustafa Paşa; ikincisi, Sırbistan sınırın geçitlerini belirlemek işi kendisine verilen Adana beylerbeyi Kara Mustafa Paşa; üçüncüsü, eski defterdar ve sonradan Boşnak sınırın muhafızlığında bulunan, Bosna sınırın geçit yerlerini tesbitle görevlendirilen

¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/247

² Râşid, III, f. 25. Mutasarrıf, genellikle arpalık olarak verilen sancak için kullanılan addır. Bunlara sahip olanlar, vali gibi orada oturacak yerde, bunları bir temsilci (mütesellim) aracılığı ile idare ederler.

Osman Paşa idi.

Alouta (Aluta) nehrindeki birçok ada konusunda çıkan bazı anlaşmazlıklar, Veziriâzam'm prens Eugene'e yazdığı mektup ve onun gönderdiği cevapla sonradan ortadan kalktı. Yıl sonundan önce, Tuna ve Unna nehirlerinin belirlediği sınır çizgisi ve Sırbistan ile Banat arasındaki sınırın belirleyen nizâmnâmeler bu hususta atanan komiserler tarafından imzalandı . Müteakip yıl, Yeni-Novî'den Büyük ve Küçük Eflak'ın üçlü sınırına kadar hudut hattı düzene konuldu ; nihayet Venedik topraklarının sınırları belirlendi.³

Dulcingo Olayları

Venedik,Savaşı bariş antasmasmm imzalanmasından sonra SSİT1 tT 6tmİşti- BunUn Sebeb1' Ve™* g«"eral S dSo JuL ^ Ve fu° kUmandanl ^ni'nuf başladıkları ne SJ!, .T88"11 SOnUca var<k™ayı bir şeref meselesi hâli-derefede^ X W Dataa^alılarla Dulcingolularm öfkeleri o KoSc 1 ; bari5mTrımzalanl«5 olması bu öfkeyi yatıştıramadı. Korkunç dit y^^. Venediklilere ait ondört kalyon yirmi cek-tiri ve « teknelerin hepsiyle iki hafif istediğinden, bir komiser kalenin derhal teslimi emrini getirdi. Bu emirde bildirildiğine göre, Venedikliler, halkın tahribedilen ev ve zeytinliklerinin karşılığını ödeyeceklerdi.⁴

Veziriazamın Karşılanması

Nissa ile Vidin'in güvenliği bakımından zorunlu tedbirleri aldıktan sonra, Veziriazam, Sofya'dan, bayramın ikinci günü görülmemiş derecede parlak ve muhteşem bir törenle girdiği Edirne'ye hareket etti (29 Ağustos 1718 2 Şevval 1130). Başmâbeyinci (Ka-pucularbaşı) kendisini karşılamak ve Sultan'ın gönderdiği. mektupla kıymetli hançeri ve samur hil'ati vermek üzere Pazarcık'a kadar geldi. Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamı (Kara Mustafa Paşa* nın oğlu) ve nişancı, kendisine karşıcı çıkmak üzere Kemalçayı-n'na kadar gitmişlerdi ve bizzat Sultan, ata binip bir çeyreklik mesafede Veziriâzam'ı karşılamak için yola koyuldu. Sultan'ın otağı Kadıncık'ın arkasında kurulmuştu. Sultan'la Veziriazam arasında onbeş adımlık bir

³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/247-248

⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/248-249

mesafe kalınca, Veziriazam attan indi ve beş adım atarak diz çöküp yeri öptü, ayağa kalktı ve tekrar beş adım ilerledi, toprağı öptü ve ayağa kalktı; üçüncü kere aym hareketi tekrarladı.

Veziriazam toprağı kapandıkça, çavuşlar, benzeri karşılamalarda yaptıkları gibi, hoş geldin anlamında haykınıyorlardı; halk gözyaşlarını tutamayacak kadar heyecan içindeydi. Zira üç yıldan beri, bahtsız seferlerden dönen Veziriazam seraskerler hep mahzun bir hava içinde karşılanmışlardı; bu defaki, aksine, alabildiğine neş'eli ve eşref saatine rastlamış bir karşılama töreniydi. Sultan'ın üzengisini öptükten sonra, Veziriazam birkaç adım geri çekildi, Sultan'ın bir işaretiyle tekrar yeri öptü, sonra kendisi için hazırlanmış altın yaldızlı koşumlan olan bir ata binerek Sultan' m takibettiğı Sancak-ı Şerifin önünde yer alıp yürüyüşe geçti. Alay, aynı zamanda Edirne halkının mesire yeri olduğundan Yemeklik de denilen Kadıncık'de öğle yemeğı için durdu. Yemekten sonra Veziriazam'a Sultan'ın getirdiğı hil'atlardan biri giydirildi. Alay buradan şehire doğru yola çıktı; Şeyhülislâm ve Rikâb-ı Hümayûn Kaymakamı Sancak-ı Şerifin önünde ilerliyorlardı, arkasından Yeniçeriağası ile nişancı Paşa arasında yer almış olan Veziriazam geliyordu.

İstanbul'da savaşın felaketlerine bir son verecek olan müzakerelerin sonuçlanması beklendiğı sırada, yazarlık kaabiliyeti kadar yüksek zekâsı ile de Ünlü İngiliz elçisinin eşi Lady Worthley Montague, insanlığı bir başka felâketten kurtarmayı düşündü. Çiçek hastalığı uzun zamandan beri cemiyetin bütün sınıflarında büyük zararlara sebep oluyordu; bu zâlim hastalığın tesirlerini hafifletmek için, altı yaşındaki oğluna bu hastalığın virüsünü aşılattı ve tam bir başarı elde edilerek aşı bulunmuş oldu. Bu başarı, İstanbul üzerine yazdığı zekâ ve incelik dolu yazılarının kendisine Avrupa edebiyatçıları arasında seçkin bir yer aldırması gibi, onu tıp tarihinde de şöhrete ulaştırdı.⁵

İdarî Tedbirler

Düşmanlıkların sona ermesi ve. barışın gerçekleşmesinin hemen peşinden (23 Mart 1718), Veziriazam, kendisini en önemli işlerin acele çözüme bağlanması çalışmalarına verdi. İki yıl boyunca vergiden muaf tutularak nefes alan Mora için yeni vergileri ve bunların tahsilini

⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/249-250

düzenleyen bir emirname yayınladı. Bir başka kararname, Mora'da yerleşmek isteyen herkese üç yıllık bir vergi muaflığı imkânı getirdi. Tab'a ve eyâletlerin refahını hedef alan bu emirname ve kararnameler, devlet vesikaları kolleksiyonunda Adaletname, yâni adalet kitabı adını taşımaktadırlar ⁶. Khios adası halkı, refah içinde bulunmalarına rağmen, Bâb-ı Âli'nin memur ve ileri gelenlerini rüşvet yoluyla elde edip vergiden kurtulmanın yolunu bulmuşlar, vergi kayıtlarından düşürülmüşlerdi. Bunlar da diğer adalılar gibi vergi mükellefi tutularak kayıtlara alındılar. Sadece vergiden ve mamullerinden alınan devlet yüzdelerinden kurtulmak maksadiyle İstanbul'a yerleşmiş bulunan büyük sayıda Kürd ve Türk, doğdukları vilâyetlere gönderildiler. Ku-rukahve pahalılığına çâre bulmak ve ticaretine evvelce yararlandığı ayrıcalıkları sağlamak üzere, kahvenin kervanlarla Yemen* den Cidde'ye ve oradan Kahire'ye geldiği gözönünde tutularak Mekke şerifine komiserlik göreviyle bir mabeyinci gönderildi ve şikâyet edilen yokluk kahvenin yabancı ülkelere ihracından kaynaklandığından, yabancı tüccarlara satışı yasaklandı. Bir diğer mâbey inci, otuz veya kırk yıl boyunca Mısır defterdarlığı makamında bulunan ve taundan ölen Ebeşeb beyin son Mısır hazinesi ve asker aylıkları üzerinden biriktirdiği bilinen yüzaltmışbeş kese tutarındaki muazzam servetinden devlet hissesini almak üzere Kahire'ye gitti. Bu mabeyincinin bir başka görevi de bu beye ait köylerin birikmiş vergilerini ⁷ tahsil etmektir. Son Veziriazamlar, Yeniçeri ücretlerine iyice karışmış bulunan suiistimalleri ortadan kaldırmak için boşuna gayret sarfetmişlerdi; bu istimler, savaş zamanında fiilî hizmet görmedikleri halde Üstelere Yeniçeri kaydedilmesinden kaynaklanıyordu. İbrahim Faşa bu düzensizliğe çok yerinde çareler buldu ve son üç savaş yılı sırasında onbir, oniki, on-üç milyon kuruşa yükselmiş bulunan ordunun masrafları o yıl ikibuçuk milyonu aşmadı ⁸. İbrahim Paşa, gecikmiş birliklere borçlu bulundukları ücret tutarlarını ödemeğe zorlamak üzere, Boğdan ve Eflak voyvodalarına sert emirler gönderdi ⁹. Suriye'ye de bir komiser göndererek kayıtları silinen askerlerin adına çıkarılan istihkakların suiistimale uğramaması ve orada kalan askerlerin ücretlerinin muntazam ödenmesi imkânını sağladı. Bosna birliklerinin ücretleri kısmen mahallî

⁶ Râşefendi Mehmed'in inşa'sında 162 ve 163 numaralarda kayıtlı bu neviden iki ferman bulunmaktadır; bunlardan birinin tarihi 1132, diğeri-ninki ise 1134 (1721)'dir

⁷ Halvani akçesi. Raşid, III, f. 28.

⁸ 5000 kese. Raşid, f. 2» ve 30.

⁹ Bogdan'm bprcu 40,000 kuruş, Eflak'ınki 490,017 1/2 kuruş.

veraset vergisi kaynaklarından sağlandı; böylece her yıl İstanbul'a adam gönderip ücretlerini almak külfetinden kurtarıldılar. İmparatorluğun birçok eyâletlerinde sık sık kargaşalıklara sebep olan avcı askerler ve atlı milisler (sekbanlar ve gönüllüler) terhis edildiler. KÖprülüzâde Fazıl Mustafa ve Elmas Mehmed Paşa'nın Veziriazamlıklan döneminden beri bu iki sınıf ta görev almak isteyenleri kaydetmek üzere Bâb-ı Âli'de kayıtçı (serçeşme) bir subay bulunduruluyordu. İbrahim Paşa bu makamı lağvetti ve sekbanlarla gönüllüleri terhis etme işlemini vezirlere, beylerbey, bey ve vergi tahsildarlarına bıraktı. Gelecekte muhafız birlikleri için gönüllü, deli ve azablan kullanma görevini de bunlara verdi. İbrahim Paşa, eskileri uzun zamandan beri ticaretten çekildiğinden, «solota» denilen yeni kuruşlar bastırdı. Eski kuruşların ticaretten kaybolmalarının sebebi, İran'dan ithâl edilen bu paralarda gümüş nisbetinin fazla miktarda bulunması idi. Gümüş yüzünden çıkan para değeri istikrarsızlıklarına son vermek maksadiyle İbrahim Paşa, doksan akça İtibarî değeri plan yeni kuruşlar bastırdı. Böylece kuruşta bulunan gümüşün dirhem miktarı ve karşılığı olan akça miktarının değişmesi yüzünden ortaya çıkan karışıklıkların önü alınmış oldu.¹⁰

İnşaatlar, Yangınlar, Depremler

VeziriazamJın idaresi, payitahtta olduğu kadar, sınırlar üzerinde de girişilen yapılarla dikkati çekti. İstanbul'da, eşi Fatma Sultan'm sarayını genişletti ve masrafı devletçe ödenmek üzere vezirlere, Çavuşbaşına, kâhyalara, Veziriâzam'm çalışma dairesindeki kâtiplere oturacak yer sağlamak üzere bir saray yaptırdı. Sul-tan'ın Boğaziçi'nde, Asya yakasında bulunan sarayı ile Avrupa yakasında, Beşiktaş'daki sarayları, Pasarofça anlaşmasının imzası için beklenen olağanüstü elçilerin harap bir görüntüyle karşılaşmalarına meydan vermemek için alelacele tamir edildi. Büyük sarayda ikiyüz yıl önce yapılmış olan eski bir köşkü tamir ettirerek kütüphaneye dönüştürdü. Gerek harp yıllarının ihmâli, gerekse yangınlar yüzünden yıllardan beri harabeye dönüşmüş camilerin tamiri için para yardımı davetine Bâb-ı Âli'nin nazırları hemen olumlu cevap verdiler. Fakat, İbrahim Paşa döneminin gerçekleştirilen bütün inşâ çalışmalarının en önemlisi, Nissa ve Vidin kaleleri tahkimatının yenilenmesi oldu. Bu iki kale, Temeşvar ve Belgrad'm kaybedilmesinden beri İmparatorluğun

¹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/250-252

Avusturya'ya karşı sınır kaleleri durumunda bulunuyorlardı. Nissa kalesinin tamir ve tahkimi için tutulan müfredat defterindeki rakam yedi-yüzseksen keselik bir meblağa, Vidin için harcanan ise ikibinaltı-yüz kese veya iki milyon kuruşa yükseldi ¹¹. Bu yapı çalışmaları üç yıl boyunca inşaata elverişli dört ay boyunca devam edecekti. Bu şekilde de uygulandı.

İkinci derecede önemli olmakla beraber beklenmedik hâdiseler ve tabiat olayları başka tedbirlerin alınmasını da zarurî kılmıştı (20 Nisan 1719 - 30 Cemaziyülevvel 1131). Bunlardan biri, askere Ödenecek ücretlerin gecikmesi yüzünden Vidin'de birliklerin isyanı idi ve neticede Yeniçeriağası ve defterdar azledildi; bir diğeri, Ayasofya Camii vaizi şeyh İşperizâde'nin Dad harfinin te lâffuzuna Arablarınkine benzeyen bir yenilik getirmesi Şeyhülislam tarafından şiddetle azarlanmasına sebep oldu; bir diğer olay da ulemâ zümresinde bir derece yükseltilmesi ümidinde hayâl kırıklığına uğratılan Turicîzâde öfkesini açığa vurmuş ve bu yüzden sürgüne gönderilmişti; Şeyhülislâm'ı rüşvetle suçlayan ordu kadısı (kadiasker) Kevâkibizâde de aynı cezaya çarptırıldı; ilki Kastamonu'ya, ikincisi Mudanya'ya gitmek zorunda kaldılar. Yalancı şahitlik ettiklerine âmmece kanaat getirilen bazı kimseler de aynı cezaya çarptırıldılar. P**sarofça anlaşmasının imzalanmasından dört gün önce (17 Temmuz 1718) İstanbul'da çıkan bir yangın, dört koldan ilerleyerek yirmidört saat sürmüş ve payitahtta zarara sebep olmuş ve yine bu anlaşmanın yıldönümünde karşılaşılan bir diğer yangın (21 Temmuz 1719 - 4 Ramazan 1131) çıkmış ve bu yangın sırasında alevlerin elinden kurtaramadıkları bir kilisenin yıkılmasına engel olmaya koşan Rumlarla yeniçeriler arasında bir kavga patlak vermişti. ¹²

Diplomatik Münasebetler

Rus elçisi Alexis Daschkoff İstanbul'a gelmişti (29 Ağustos 1718 - 2 Şevval 1130). Görevinin ana maksadı, Devlet - Giray'ın oğlu Baht - Giray'ın yağma ve akınlarından şikâyetle bulunmaktı. Babasının hanlığı döneminde Kalagay (veliahd) olan ve özellikle Delisultan adıyla tanınan Baht-Giray, amcasının hâkimiyetine karşı isyan bayrağını açmış ve Bâb-ı Âli ile Rusya arasında cansı-kıcı bir anlaşmazlığa sebep olmuştu. Müteakib yılın 12

¹¹ Râşid, f. 34. Nissa'da 422,800 kadem murabbai (kare) ve Vidin'de 665,761 kadem murabbai inşaat yapmak gerekiyordu; 238 kese 1.900.000 kuruş tutuyor.

¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/252-253

Temmuzunda (24 Receb 1131), yeni bir Rus elçisinin gelişine şahid olundu; bu elçi zahiren Bâb-ı Âli ile barış anlaşmasını yenilemek üzere gelmişti; fakat asıl görevi payitahtta beklenen Avusturya elçisinin girişeceği teşebbüsleri kollamak ve bu hususta bilgi sahibi olmaktı ¹³.

Viyana'da Türk Elçiliği, İstanbul'da Avusturya Elçiliği; Müzakerelerin Konuları

Pasarofça barış anlaşmasının imza töreni için kararlaştırılan dönem geldiğinden, Sultan bu anlaşmayı Bâb-ı Ali adına imzalayacak birinci olağanüstü yetkili elçi olarak İbrahim Paşa'yı seçti; fakat ikincidefterdarlıktan başka bir unvanı olmadığından, onu Rumeli Beylerbeyliği payesine yükseltti, böylece elçiliğinin önemini arttırmış, oldu. Kendisini Viyana'da o zamana kadar görülmemiş bir ihtişamla temsil ettirmek isteyen Sultan, bu maksatla imparatorluk hazinesinden şu eşyanın alınmasını emretti: Kabzası Çerkeş . modasına uygun ve irili ufaklı ikiyüz elmasla bezeli bir hançer; altın bir zincirle ve yakut, inci ve zümretle işlenmiş bir ok muhafazası; yedi koşum; yedi gem suluğu; üç çift üzengi ve başdan başa gümüş olan bu takımlara ek olarak yedi silah takımı; altın işlemeli yedi kadife eyer takımı; aynı kumaştan ve altın işlemeli yedi hâşâ ve daha az değerinde birkaç koşum takımı. İmparatorluk otağ ve çadır deposundan, elçiye iki sütunla tutturulan iki büyük tören otağ: ¹⁴, iki geçitli diğer iki çadır; dairevî biçimde bir büyük çadır ¹⁵; bir gölgelik ¹⁶; bütün bunlar halıları ve yasdık-lariyle birlikte verildi. Yol masraflarını karşılamak üzere Sultan elçiye otuzbeşbin kuruş ihsan etti ve ayrıca, yetmişbeşbin kuruş da avans şeklinde ödendi. Sultan'ın elçiyi İmparatora sunmakla görevlendirdiği çok sayıdaki hediye, o zamana kadar bir Türk elçisinin bir Avrupa devleti hükümdarına sunduklarının en zengin ve en ihtişamlıları olmalarına özellikle itinâ gösterildi ¹⁷. Elçinin yediyüzaltmışüç kişi,

¹³ Raşid, f. 42, şeytanî entrika düşünceleriyle, diyor ve devam ediyor, zira yukarıda adı geçen millet (Ruslar), çok hiylekârdır, entrikacıdır ve daima bir melunluk düşünür.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/253

¹⁴ Çerke.

¹⁵ Oba.

¹⁶ Sayeban.

¹⁷ Raşid, III, f. 31, bu hediyelerin, Ordnung des Einzugs toelchen der türk. Grossbütschafter İbrahim om 14 august 1719 gehalten (Vienne 1719) adlı küçük bir risalede de yer aldığı gibi, bir listesini vermektedir: 1) İki tarafı işlemeli, direkleri sedef kakmalı, kazıkları altın yaldızlı ve tokmakları som gümüş kıymetli bir çadır; onsekiz bölümden oluşmaktaydı ve bölmeleri portakal rengiydi; 2) İki yük Acem örtüsü (keçe); 3) Mavi renkli kılıfları olan iki yastık (minder); 4) İstanbul sateninden dört yastık; 5) İki çift sedef kakma

altıyüzkrkbeş at, yüz katır ve seksen deveden oluşan mâiyyetinin bütün ihtiyaçları, Avusturya sınırlarına varmasından itibaren devlet tarafından karşılandı; elçinin kendisine günlük yüzelli ekü tahsis edildi. Şvehat nehri ki-
 * yılarına varan İbrahim Paşa, saray mareşali ve kendisini İmparatorluk birliklerinin muhafazasında büyük bir ihtişam içinde payitahta sokmakla görevlendirilen imparatorluk komiseri tarafından karşılandı ve kendisine hoş geldin denilerek iltifatlarla bulunuldu. Kendisine şehir içine kadar ve şehirde refakat edecek muhafızlar arasında imparatorluğun bütün birliklerinden müfrezeler vardı. Bunlara şehrin ileri gelenleriyle tacirleri de katılmışlardı. Alayın en önünde tören çavuşları ilerliyorlardı ¹⁸, bunlara divân çavuşları da ayak uyduruyorlardı ¹⁹, Bunların arkasından hediyeler taşıyan ve her biri dört at tarafından çekilen altı araba ile hazinedar geliyordu; katırları takiben anahtar muhafızları ve bunların arkasından dâireler halıcıları ²⁰, Sultan'ın hediye olarak sunduğu atlar yol almaktaydı, bunların ardında da Paşa'nın muhafızları, serdengeçti ve gönüllüler ²¹, sert adımlar atıyorlardı. Bunların arkasında yeşil bir bayrak taşıyan bir subay ilerliyordu; bu yeşil bayraklı subayın ardından elçinin binek atları; şahinciler; silah muhafızı ile Başmâbeyincisi; İbrahim Paşa'nın rüzgârda dalgalanan iki tuğu ve ufki olarak geçirilen karargâh kumandanlığı tuğu; çavuşlar müfettişi ve kâtibi ²² ve Çavuşbaşı veya elçilik mareşali geçiyordu. Elçinin kaplan derisinden hâşâlarla örtülmüş, gümüş takımlı ve sağ yanlarına gümüş bir kalkan asılı, sarıkları zengin sorguçlarla süslü divân çavuşlarının idare ettiği elçinin yedi gözde atı yürüyüşleriyle dikkatleri üzerlerinde topluyorlardı. Bunların ardından dış yanları erguvan boyalı, içi çeşitli resimlerle süslü, altın parmaklıklarla kapalı bir arabada elçi geliyordu. Sağında ve solunda

parmaklık, dört tokmaklı; 6) İki ceviz sahra yatağı; 7) Elmaslarla süslü üç çift tabanca; 8) Balık-çılkuşu tüyünden bir sorguç; 9) Esası altın^ 494 elmas taşla süslü koşu takımları; 10) Yılan şeklinde ve 155 elmas ve 15 yakutla süslenmiş bir zincir; 11) Altın ve kordelâ; 12) Altın yaldızlı, gümüş, 20 elmas ve 160 yakutla süslü üzümler; 13) Gümüşten bir kantarma takımı; 14) Halkasıyla birlikte gümüş bir kolon; 15) Gümüş bir süluk zinciri; 16) Altın işlemeli, kadife, iki eyer yastığı; 17) 88 zümrüt ve 88* elmasla süslü bir eyer; 18) Gümüş bir kolan; 19) İstanbul gümüşü telinden dokunmuş, som san sırma işlemeli bir haşa, saten astarlı ve altın tellerle üç gül işlemeli; 20) Beyaz ve san işlemeli, astarlı bir eyer örtüsü; 21) 270 yakut, 334 zümrütle süslü divan denüen haşalar; 22) 58 yakut ve 30 zümrüt işlemeli bir dizgin başlığı; 23), 14 yakut ve yirmiç zümrütle süslü, temel tarafı beyaz, ve mavi mine işlenmiş altın bir enselik; 24) 52 elma» ve yakutla süslü altın bir ağızlık; 25) San işlemeli, inciler ve zümrütlerle süslü zengin kumaşlı bir başlık; 26) Altın yaldızlı gümüş bir zincir; 27) Altın yaldızlı bir kolan; 28) Üç altın halkasıyla altın bir kolan; 29) Düğmesi ve kıvrımları altın yaldızlı gümüş bir dizgin; 37 kalem, hepsi de değişik şekil ve işlemlerde hediye.

¹⁸ Alayçavuşu.

¹⁹ Divançavuşu.

²⁰ İçmehter.

²¹ Gönüllüler ve Deliler.

²² Çavuşlar-emplni.

matracıbaşı ile tüfekçi başı yürüyorlardı, bunlar erguvan rengi uzun elbiseler giymiş ve omuzlarına kaplan derileri atmışlardı. Başlarında keçe külahlar, bellerinde gümüş kabzalı kılıçlar bulunuyordu, kılıçlarının kınları kırmızı kadife kaplıydı. On-iki oda hizmetçisi ²³, altı koşucu ²⁴, başsilâhdar, başoda hizmetçisi ²⁵, uşaklar, kâhya, elçi, kâtibi, iki imam, iki müezzin, alemdarlar, sakalar, seyisler, çadır kurucular, fülütler, simballer ve birçok zilli felekler ve bir Tatar davulundan, borazanlardan oluşan askerî bando arabanın hemen önünde yol alıyordu.

Türklerin olağanüstü yetkili elçilerinin Viyana'ya varmasından üç ay önce, Avusturya imparatorluğu elçisi kont de Virmont aldığı emirle Viyana'dan ayrılmış ve aynı emre uygun olarak, Viyana'da görülen törenle İstanbul'a girmişti. Elçinin alayının başında müzisyenler, uşaklar, borazanlar, seyisler, subaylar ile birlikte karargâh kumandanı üç kişilik sıralar hâlinde yürüyorlardı; bunların hemen arkasından bize kont de Virmon'un bu seyahati üzerine lâtince yazılmış bir Rölasyon ²⁶ bırakan elçilik kâtibi Gerhard Comelius de Drisch; iki doktor, eczacı ve cerrah, tercümanlar lisesinden dokuz talebe, efendilerin uşaklarıyla birlikte elçilik mareşali, üç tercüman, onsekiz baron yine üçer kişilik sıralar hâlinde ilerliyorlardı. Bunların arasında, İstanbul'a giden yolun ilk plânını yapan istihkâm yüzbaşısı FredĠric d'Obschelviz bulunuyordu; ortalarında bir tarafında silahlar, diğer tarafında barış sembolü bulunan ve bulutları delen güneşin aydınlattığı elçinin bayrağı dikkati çekiyordu. Elçilik kâtibi Joseph de Dierling, kenarları altın yaldızlı ipek bir zarf içinde elçinin güven mektubunu taşıyordu. Onun arkasında iki cizvit rahibi; iki teslisçi râhib, biri Yunanlı, diğeri Ermeni iki misyoner; iki papas yardımcısı ve Domwen rahibi, kont de Schrattenbach, elçilik başrâhibi; yüksek asalet hizmetkârları ve efendileri, bunların arasında kont de Nes-selrode, Emmanuel, Norbert Kolloward, Sibastida, Bielinski, Scher-fenberg, Tierheim, Althan, daha sonra Hırvatistan banı olan Batth-yany, Aoenigl, baron de Rhomberg, de Zweifel, de Raban ve de Hoerte ve marki de Besora dikkati çekiyorlardı. Elçinin yakını olan, boyunun zarafeti ve muhteşem elbiseleriyle erkek güzelliğini hemen farkettiren kont de Nesselrod, bir tarafında Avusturya sarayının silahlarını,

²³ Çuhadar.

²⁴ Şatır

²⁵ Başçuhadar

²⁶ Latince yazılan bu Rölasyon şu başlıkla Almancaya çevrilmiştir: His-torische Nachriont van der Rom. Kais. Botschaft nach Constantinople Welche der hoch und VVohlgebohrne Graf Damian Hugo von Virmondt rühmllichtet.

diğer tarafında Aziz Bâkire'nin hamileliğini gösteren bayrağı taşıyordu. Bizzat elçi de Virmont İspanyol modası alton dokumalı kumaştan ve kenarları el genişliğinde danteller geçmeli bir elbise giymişti; şapkasının üzerinde beyaz balıkçılku-şu tüyünden ve elmas taşlarından bir düğümle tutturulmuş bir sorguç sallanmaktaydı; atlet yapılı ve tepeden tırnağa silahlı yir-midört hayduk, mızraklı askerlerin ortasında onu takibediyordu. Birinci binicilik hocası, elçinin üzengisi yanında yürüyordu ve muhafızların önünde başlarında büyük mirâhurun bulunduğu on-dört genç uşak ilerliyordu. Çift kartallı Avusturya bayrağı askerî bandonun önünde yer almıştı ve şahinciler, aşçılar ve kırk askerden oluşan birlik alayın sonunu kapatıyordu. Avusturya elçisiyle Bâb-ı Âli'ninkinin değişimleri için, Avusturya'nın son olarak ele geçirdiği Parakin ve Raschna (Raşna) arasındaki Schpellia ırmağının kenarı uygun görülmüştü. Bu münasebetle orada üç sütun dikilmişti. Ortadaki sütun değişim töreninin yapılacağı yer olarak tesbit edilmişti. Bu sütuna beş adım yaklaştıklarında iki elçi aynı zamanda atlarından indiler; general Oduyer, Avusturya elçisi kont de Virmont'u serasker Paşa'ya takdim etti; serasker Paşa da elçi İbrahim Paşa için tekrarladıktan sonra, hemen orada bu re»m-i kabulün zabtı tutuldu (7 Ağustos 1719).

İstanbul'a gelişinde Avusturya elçisi kont de Virmont, Sultan adına Bâb-ı Âli tercümanı Maurocordato tarafından karşılandı, kendisine hoş geldiniz diyerek iltifatlarda bulundu; çiçek, meyve, şekerleme ve kahve ikram etti; böylece, dostça, zarif ve mânevi bir görüşmenin icapları yerine getirildi. Bab-ı Âli, şeref muhafızı olarak elçiye bir Yeniçeri birliği verdi; özel hizmetleri ve yiyecek hususunda hiçbir elçiye gösterilmeyecek ölçüde cömerd davrandı; günlük masraflar için de yüzelli ekü tahsis edildi ²⁷. Fakat,

²⁷ Yolda defterdar günlük olarak 400 kilo arpa, 100 kental saman, 30 araba ün, 30 araba odun bedeli olarak yekûn 26,200 akça Ödedi; 150 beygir ve 200 öküz tarafından çekilen arabaların masrafı 11,300 kuruş tuttu; genellikle sınıra kadar 51 günlük yol boyunca yekûn 39,596 kuruş. İstanbul'da elçiliğe günlük olarak şu maddeler verildi: 10 koyun, 3 inek, 3 kuzu, 150 ekmek, 3 Hind horozu, 40 tavuk, 30 güvercin, 10 ördek, 20 kilo balık, 240 midye, 10 okka sirke, 2 okka zeytinyağı, 150 yumurta, 15 okka süt, 40 okka sebze, 7 1/2 okka sarımsak, 7 1/2 okka soğan, 20 kilo darı, 10 kilo mercimek, 100 limon, 10 okka yeni toplanmış meyve, 1 okka mum, 5 okka yağ mumu, 50 yük odun, 50 kilo arpa, 10 kental saman, 300 okka kuru ot, 150 okka has un, 5 okka kahve, 15 okka eritilmiş yağ, 5 okka şeker, 20 dirhem tarçın, 1 miskal amber, 1 okka kaymak, .10 okka yoğurt, 7 okka peynir, 1 okka tereyağı, 30 dirhem Hind biberi, 1 dirhem misk, 15 okka bal, 2 okka kar ve bir torba buz. Bu maddelerin talep amiri olan elçi bunları ya aynen veya nakden alıyor, fakat genellikle ikinci yolu tercih ettiklerinden Saray mutbağı müfettişi elçiye günlük olarak şu masraf kalemlerini ödüyorlardı:

Elçiye	6,600	Akça
Kasapların reisine	9,545	Akça
Arpa depoları müfettişine	3,000	Akça
İstanbul Ağasına	200	Akça

o zamana kadar yabancı bir devlet tarafından sunulan hediyeler ne sayı, ne de değer bakımından imparatorunkileri aşmış değildi²⁸. Veziriazam, Avusturya elçisi şerefine iki ziyafet tertipledi. Bu ziyafetin ilki, Anadoluhisârî'na fazla uzak olmayan Köprülü Hüseyin Paşa sarayında verildi; güreşler seyredildi; hokkabazlar türlü marifetler gösterdiler ve altmış kişilik bir musiki topluluğunun çaldığı senfoniler dinlendi. İkinci ziyafet Eyûb'de Kara Mustafa Paşa sarayında verildi ve davet edilen

Yekûn 19,345

Ayrıca, elçinin her gün Sul-tan'ın hazinedarından aldığı bahşış: 150 Akça Kaldığı yerin döşenmesi için 763 Akça

Hanesi kişilerine yardım

700

Akça

Yekûn

1,613

Fazladan, elçilik personeli-

ne ayrılan 22 ikametgâh

için her gün ödenen :

1,542

Akça

Çadır kuruculara, sakalara,

meş'alecilere ödenen:

540

Akça

Yekûn 2,082

Günlük genel yekûn : 40,427 akça veya 3,360 kuruş.

²⁸ Avusturya İmparatorluğu amirallliği tarafından Bâb-t Âlî'ye teslim edilen hediyelerin listesi. Sultan için: Gümüş çerçeve içinde ve 76 pus yüksekliğinde iki çok güzel ayna, oniki kollu iki kristal avize, diğer kollu yirmidört avize, dört küre üzerinde duran bir masa rafı, altı tek ayaklı masa ve sehpa, bir şömine parmaklığı, meşrubatın soğutulması için bir kab, havuzlariyle birlikte iki çiçek sulayıcı, zincirleriyle birlikte altı küçük şişe, çiçek kapları, buhurdanlar, bir kahve takımı, oniki tabaklı tatlı takımı, bunların hepsi gümüş veya gümüş üzerine altın yaldızlı; iki saat, 60 pusdan yüksek altın çerçeveli iki ayna, iki parça müstesna kumaş, bir çalar saat, kırmızı mermer sütunlar üzerinde duran bir diğer saat. Valide Sultan için : 50 pus yüksekliğinde iki ayna, iki gümüş saat, gümüşten iki sepet, biri kapaklı, iki çiçek vazosu, bir kahve masası ve fincanları. Veziriazam için: Mermer havuzuyla birlikte büyük bir çiçek sulama kovası, bir meşrubat soğutucu; iki tek ayaklı masa, işlenmiş gümüşten bir bardak, gümüş işlemeli iki cezve, gümüş işli bir sepet, bir şerbet takımı, altın yaldızlı iki büyük saat, muhafazalı bir saat. Reisefen-di için : Mermer bir mürekkep hokkası, gümüş kollu dört avize, bir kahve takımı, bir saat. Şeyhülislâm için: Mermer havuzuyla birlikte bir süzgeçli çiçek sulama Kovası, kenarları altın yaldızlı gümüş bir sepet; bir şerbet takımı, bir saat. İkinci vezir için: Havuzuyla birlikte süzgeçli bir çiçek sulayıcı, yarısı altın yaldızlı şerbet takımı, gümüş bir cep saati, bir konsol saati. Üçüncü vezir için: Havuzuyla birlikte bir çiçek sulama kovası, bir şerbet takımı, gümüş bir tabak, bir konsol saati. Nissa (Niş) Paşası (valisi) için gönderilen hediyeler : Havuzuyla birlikte büyük bir gümüş çiçek sulama kovası, aynı madenden iki şişe, iki cezve, yaldızlı şerbet takımı, gümüş işlemeli bir bardak, iki gümüş konsol saati, iki gümüş cep saati. Valinin kâhyası için : Havuzuyla birlikte süzgeçli bir çiçek sulama kovası, bir gümüş tabak, vb. Diğer hediyeler kâhyaya (sarayın idarecisi); kapucular-kâhyasına (başmâbeyinci); selâmağasına (selâm âmiri); tüfekçibaşma (tüfekçi yeniçeriler albayı); mi-râhura (büyük seyis); konakçıya (karargâh âmiri); vekilharca (mutfaklar müfettişi); masraf-efendiye (mutfaklar kâtibi); akkiambaşıya (baş çadır kurucu); doğancibaşıya (başşâhinci); imama, müezzine, silâh-dara (kılıç taşıyıcı); çuhadara (baş oda görevlisi); hazinedara; anahtarâğasma; kaftanağasına (kaftan muhafızı); sarıkcibaşıya (sarık muhafızı); çamaşır-eibaşıya; peşkir ağasına; kahvecibaşıya; kilercibaşıya; kitapçıbaşıya; ibrikdâra; sofracıbaşıya; iç mehterba-şıya; mehterbaşıya; delibaşıya (muhafız alayları süvari birliği kumandanı); sancakdara (bayrak taşıyıcı); matracıbaşı (su tulumları muhafızı); silâhşora; sarbanbaşıya (develerin birinci idarecisi); yedekçiba-Şiy* (yedek atlar birinci idarecisi); seracbaşı (birinci seyis); aşçıbaşıya dağıtıldı.

ok ularla t fek ilerin atış gösterileri dikkati çekti. Nişan atışlarında Veziriazam İbrahim Paşa dikkati çekti, birbirlerinden belirli mesafelere konmuş deştiller hedef olarak kullanılıyordu; İbrahim Paşa atışa hazırlandığı sırada bir Yeniçeri kırılan destiyi değiştirmek istedi, efendisinin ustaca attığı kurşun iki bacağının arasından geçerek destiyi parçaladı; Yeniçerinin sadece pantolonunun bir tarafı yırtıldı. Veziriazam, Yeniçerinin zararını karşılamak üzere ona on-bir duka altını ihsanda bulundu. Eğer elçilik tarihçisi ve Osmanlı devleti tarihçisi, her biri ayrı neticeler çıkararak hik ye etmemiş olsalardı bu fazla önemli olmayan kaza üzerinde durmaya değmezdi. Gerçekten de bu olay üzerinde duran iki tarihçiden ilki, İbrahim Paşa'nın istemediğı halde Yeni eriyi mâruz bıraktığı tehlike karşısında sapsarı kesildiğini kaydederek onun insanseverliğini  vmekte, ikincisi ise, mes'ud bir tesad f  bir ustalık gibi gösterdikten sonra İbrahim Paşa'nın cömertliğini övmektedir.

Elçi kont de Virmont'un aldığı talimat, ona, Bâb-ı  li ile her şeyden önce Kudüs'deki kutsal mahallerle alâkalı bir anlaşma yapmasını emrettiğı gibi, konsoloslar tayini ve Yunanistan'la ticaret hususunun bir anlaşmaya bağlamasını, esir değişimini, İstanbul'da kalan yabancı devlet elçilerine ve Boğdan, Eflak prenslerine gösterilecek muamelenin de anlaşmalarla kayda bağlanmasını istiyordu ²⁹.

Osmanlı payitahtına musiki sesi ve açılmış bayraklarla girdiğı gün yanında yürüyen  avuşbaşını önünde gitmeğe davet eden Avusturya elçisi, İstanbul'da bir yıl s reii ikâmeti sırasında, Kudüs rahipleri, teslisçiler ve hristiyan esirleri leyhinde birçok ferman elde etmeği başardı. Diğer iki ferman ona Dulcingolular ³⁰ tarafından Avusturya tab'asına yöneltilen zorbalıkların ortadan kaldır masıyle Macar  silerinin payitahttan uzaklaştırılmaları hususlarında teminat kazandırdı. Macar  silerinden Batthynay ve Forgacs Boğaziçi'nin Asya yakasına, Bercseny ile Csaki Chcim'e ve Esterhazy Boğdan'a yerleşmişlerdi. Bender Paşasına gelen bir emir bunların Demirhisar'a sürgün edilmelerini bildiriyordu. Bütün ümitlerinin, özellikle Bâb-ı  li ile Avusturya arasındaki savaştan sonra, birer birer yıkıldığını görmüş olan Rakoczy'ye gelince, bir kalyona bindirilerek Rodos'a gönderildi ve dolaşmayla marangozluk çalışmaları arasında b l şt rd ğ  ömrünün sonuna kadar orada sakin yaşadı. İran'la Avusturya arasındaki

²⁹ Elçi Virmont'a verilen talimat otuziki maddeden ibaretti ve 9 Mayıs 1710 tarihini taşıyordu.

³⁰ Bu ferman Zilkade 1131 (1719) tarihlidir.

ticaret konusunda ve Osmanlı eyâletlerinden ticari eşyanın geçmesi hususunda evvelce Pasarofça'da tartışılan iki maddeye bir çözüm getirmek için Virmont, Bâb-ı Âli'yi, bu seyahat üzerine bir rölasyon kaleme almış bulunan vergi dâiresi reisi Dürrî Efendi'yi elçi sıfatıyla İran'a göndermeğe ikna etti. Dürrî Efendi'nin rölasyonu, cizvit rahibi Polonyalı Krusinski tarafından lâtinceye çevrildi ³¹. Avusturya elçisi, Veziriâzam'dan Boğdan ve Eflak voyvodalarına, Alman tacirlerine potas satmalarında tam serbestlik tanımlarını emreden mektuplar da aldı. Bir ferman ve Sultan'm elyazisiyle kaleme alınmış bir Hatt-ı Şerif, katoliklere hürriyetlerini ve bazı hususlarda imtiyazlarıyla birlikte Sakız âdâsı halkına, Osmanlıların adanın ikinci fethinde kaybettikleri kiliseleri Saint-Nicolas'ı geri verdi. Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki Sakız'ın ilk fethindeki şartlara göre, katolikler ve Yunanlılar bütün hürriyet ve imtiyazlarını muhafaza edeceklerdi, hattâ Frankların Osmanlı tab'ası olmalarına karşılık bir lutûf olarak eski Oryantal kıyafetlerini muhafaza etmelerine de müsaade edilmişti. Fakat, adanın ikinci fethinde, Yunanlıların Venediklileri adayı fethetme davetle suçlamaları üzerine Franklar imtiyazlarını kaybettiler. Müsaadeler (imtiyazlar) Frankları alâkalandırdığı kadar Yunanlıları da alâkalandırdığı halde, 1695 yılında bir ferman yalnız onlara karşı yayınlanmıştı; bununla beraber yeni ferman Hatt-ı Şerifle çelişki halindeydi ve katoliklere getirdiği istisna, Süleyman Kanunî ve İkinci Süleyman dönemlerinde verilen imtiyazlara dayatılmıştı.

Birkaç entrikacı Eflaklı, Nicolas Maurocordato'nun makamının elinden alınması maksadiyle elçiye müracaatta bulundular. Bâb-ı Ali'nin yeni tercümanı, İmparator L'Gopold'un vaftiz töreninde kucağından tuttuğu, de Virmont'un tercümanlar kolejine talebe olarak kabul etmiş olduğu Ghika daf akrabası Maurocordato'nun düş-manlarıyla birleşti; bununla beraber talimatlarına sadık kalan de Virmon bu entrikaya karışmaktan kendisini koruyamamıştı. Maurocordato, Eflak'da genellikle sevilmiyordu ve bu bakımdan Eflak'da İmparatorun çıkarları bakımından az tehlikeliydi ve bu sebeble hospodar olarak kaldı. Diğer tercüman Ghika, Sultan'ın doktoru yahudi Fonseca, Veziriazam'ın doktoru Conigliano, o sırada Bâb-ı Âli nezdinde yabancı elçilere hizmet ediyorlardı. Fransa elçisine bağlı olan Fonseca Macar âsileriyle mektuplaştı, bu gizli mektuplaşma sırasında bu âsilerden bazıları de Virmont'a başvurarak İmparatorun kendilerini

³¹ Aynı tercümeden Fransızca'ya Relation de Dourry Efendi, Paris 1810, basilliyile Langles tarafından çevrildi. Raşid, III, f. 4.

affetmesi için aracılıkta bulunmasını istediler. Oettingen'in Avusturya elçisi olarak İstanbul'da bulunduğu sırada bu şehire gelmiş ve uşak olarak saraya girmiş olan Alman mühtedi Mehmed, Schmid de Anhalt Zerbs³²'in aleyhinde çalışmıştı. Bu Alman mühtedisi İslâmı kabul ettikten sonra mabeyinci makamına yükselmiş ve Konya'da timar sahibi olmuştu. Daha sonra Modon kumandanlığına getirilmiş, orada iki yıl boyunca Venediklilere karşı cesaretli savunmasıyla dikkati çekmiş ve nihayet eski Şeyhülislâm Aziz Efendi'nin torunuyla evlenmişti. Bir diğer Alman mühtedisi sekbanbaşı veya Yeniçeriler Paşası, Varadin savaşından önce toplanan harp meclisinde yer aldığını gördüğümüz Hasan'dı.³³

Rusya İle Ebedi Barış

³² İstanbul'da tanıdığı Saksonya elçiliği kâtibi M. Ble-ul'den kendisi hakkında haberler aldığı Schmid'in Anhalt-Zerbst'de danışmanlık görevinde bulunan yeğeni, ona Zerbst'den 15 Eylül 1719'da yazdığı mektubu şu satırlarla sona erdirdiyordu: «Zaten yeğenim ve ailesi ve bilhassa iki genç eşleriniz, onların ailelerinin adları ve işleri, iki karınızdan kaç çocuğunuz olduğuna dair haberler almak; çocuklarınızın yaş ve adlarını öğrenmek istiyordum. Şu sırada bütün ailemizin bir soyağacını hazırlamakla uğraşıyorum, araştırma ilerledikçe, soyumuzun iki yüzyıl içindeki dal budak salısı hakkında bir fikir sahibi olmayı başardım.» O sırada islâmiyeti kabul edip Mehmed Ağa adını almış olan Schmid, bu mektuba cevap verdi: aZerbst'-den gönderdiğiniz 15 Eylül 1719 tarihli sevimli mektubunuzu, Avusturya imparatorluğu elçiliği kâtibi M. de Dirlingen'in aracılığıyla aldım; size karşı akrabalarımın hepsinden fazla içden bir hâtırayı muhafaza etmek zorundayım. Ölümüm hakkında yayılan asılsız rivayetlere gelince, Allaha şükür, hayattayım; bununla beraber, İsveç kralı Türkiye'den gittiğinde bazı nahoş olaylarla karşılaştım; zira Domat (Da-mad) Ali Paşa adında bir Veziriazam (beşyüz kadar asıl Osmanlı ailesini ortadan kaldırmıştır) beni de kininin hedefi haline getirdi ve beni hıristiyan dinine, özellikle İsveç kralından (bu önemli ve pahalıya malolan misafirin gitmesini görmekten memnuluk duyuluyordu) yana olmakla suçluyordu. Saraydaki mabeyinci isimden azledildikten sonra, kendi yetkim içinde beni Anadolu'daki Conjum'a (Konya) gönderdiler ve orada bir yıl boyunca sakin ve mes'ud yaşadım. Bu süre geçince, Veziriazam Konya eyâlet süvari alayı denilen birliğin başına beni getirdi ve beni Venediklilerle savaşmak üzere Mora'ya gönderdi. Orada, birkaç zafer kazandım. Modon'da kumandan sıfı-tiyle iki yıl geçirdim ve bu şehri Venediklilere karşı savundum. Bu savunma, kırk savaş gemisiyle gelen Türklerin Coron'u muhasara etmeleri ve otuz günlük muhasaradan sonra teşebbüsü terketmeleri şurasına rastlar. Müstebit Ali Paşa'nın prens Eugene, bu kahraman tarafından mağlûb edilip öldürülmesinden sonra yeni Veziriazam İbrahim {faziletli ve yumuşak mizaçlı insan} Paşa tarafından İstanbul hükûmetine çağındım. Ailemle alâkâlı olarak, size, hayatta iki çocuğum olduğunu söyleyeceğim; bunlardan biri 3 Şubat 1710'da doğan Aptullah (Abdullah) adında bir oğlan çocuğu, anası Karadeniz sahillerinden esir alınan bir Çerkeş ve onu beşyüz eküye aldım ki halen hayattadır; diğer çocuğum 1705 yılında doğan ve bu yıl evlendirdiğim Emine'dir; anası ünlü Şeyhülislâm Aptull (Abdullah) Assis (Aziz) Efendi'nin kızıdır ve Şeyhülislâmlığı Sultan Mehmed'in saltanat döneminde ve bu Sultan, şimdiki İmparatorun babasıdır. Bu kız, oğlum Hüseyin ve kızım Haticeh gibi 1715 yılında öldü; bunlardan birincisi on, ikincisi oniki yaşındaydı. Şu anda, iyi bir aileden Fatma adında bir kadınla evliyim ve kendisinden Ayşe adında bir kızım oldu ve Ayşe 1717 yılında vebadan öldü. Ayrıca iki odalığım kadın var; biri Çerkeş, öteki, Mora'dan Venedikli; Çerkeş olandan oğullarım var ve bunlar hayatta; Venedikli ve adı Marie olan ikinci odalığım şu anda hâmile. Allah hayırlısıyla kurtulmak nasıb etsin. Bir başka sefer, size daha fazla ayrıntılı bilgi vereceğim. İstinaf mahkemesi azası Bergs ve danışman Zapfen'in ölümleri beni fazlasıyla üzdü ve tabii, bizim de sıramız gelecek. Kız kardeşime ve eski Mersebourg komisyon danışmanı, özel danışman ve Stutgardt müşterek komiseri M. de Klinberg'e selâmlarımı iletmeni rica ederim, onlara ve aziz akrabalarım bazı hediyeler göndereceğim, vb.»

³³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/253-259

Avusturya elçisi, İstanbul'daki ikameti sırasında, Pasarofça anlaşmasını imzalamışdı ve o esnada Bâb-ı Âli ile sınır meseleleriyle alâkalı bazı ihtilafı müzâkere eden Venedik elçisini tavsiyelerinden yararlandırdı; ne var ki Venedik elçisi, bu ihtilâfı ancak, anlaşma uyarınca Venedik'de kalması gereken Prologh'u bırakmak suretiyle çözüme kavuşturabttı. Avusturya elçisi de Virmont, İs-veç kraliçesinin kardeşi XII. Charles'ın ³⁴ ölümünü Veziri-âzam'a bildiren mektubunu Bâb-ı Âli'ye verdi. Avusturya elçisinin ve İngiltere'nin İstanbul elçisinin ısrarları üzerine, Veziriazam iyi niyetlerle dolu bir başsağlığı mektubu yazdı. İngiltere elçisi Stanyan, Veziriâzam'dan talebettiği uzun bir kabul sırasında, Avrupa'nın güney ve kuzeyinin politik durumu hakkında bilgi verdi; Fransa ile İspanya arasında çıkan savaşın mâhiyeti ve sebep-leri üzerinde açıklamalarda bulundu ve Rusya Çarı'nın İsveç'e karşı mübalağalı taleplerinden uzun uzun bahsetti, nihayet Veziriâzam'a Çar Petro'nun bütün müttefikleri tarafından terkedilmiş durumda bulunduğunu haber verdi. Veziriazam Nevşehirli İbrahim Paşa, bu haberlerin birinci bölümüne, birbirleriyle akraba olan Fransa ve İspanya krallarının İmparator ³⁵ yüzünden savaşa-bilmelerini anlayamadığı cevabını verdi; Çarın müttefikleri tarafından bırakıldığı haberine gelince, buna Çar'm kötü niyetinin yol açmış olduğu görüşünü açıklayarak, Osmanlı devletinin bütün çatışmalar karşısında ³⁶ sadece gözlemci durumda kalacağını bildirdi. Stanyan, Veziriâzam'a Rus birliklerinin Courland'da bulunmalarını mazur göstermek için Rus elçisi Daschkoff'un sarfettiği gayretleri anlattı. Rus elçisine göre, Çar, Saxe vâris prensi Fr6d6-ric-Auguste ile arşidüşes Marie-Josephine'in evlenme anlaşmaları gereğince bu toprakları fethetmekle görevlendirilen Avusturya ordusuna karşı savunma tedbiri almıştı. Bu iddianın uydurmacaü-ğünü isbatlamak için İngiltere elçisi Avusturya İmparatoru, Polonya ve İngiltere arasında yapılan ve üç hükümdarın Polonya'nın hak ve hürriyetlerini teminât altına alan anlaşmayı Veziriâzam'm tetkikine sundu. Rusya'yı suçlayarak, Rakoczy'nin Polonya tahtı üzerindeki iddialarmı desteklemek suretiyle, ancak bu krallığın meselelerini yeniden kargaşalık içinde bırakmak istediğini ileri sürdü ve

³⁴ De Virmont'un raporu ve Râşid, III, f. 31. De Virmont XII. Charles'ın Forouhol önünde öldüğünü bildiriyor. R&şid, Veziriâzam'm 20 Zilhicce (22 Ekim 1720) tarihli cevabıyla kraliçenin mektubunu veriyor.

³⁵ «Bunun üzerine Veziriazam sıkıntılı bir tavırla, birbirine çok yakın akraba olan Fransa kralı ile İspanya kralının menfaatleri için harbet-melerini hayretle karşıladı.» İngiliz elçisi Stanyan'm 19 Ekim 1719'da Mr. S. Saphorin'e mektubu.

³⁶ -Bu madde üzerinde müttefiklerini terketmek isteyenin kötü niyetini ortaya koyduğunu bildirdi ve halihazırda Bab-ı Âli'nin barış içinde olduğunu ve başkalarının savaşlarına sadece bir gözlemci olarak baktığını sözlerine ekledi.» Aynı mektup.

nihayet, Rus elçisi Daschkoff'un birçok mazeretler ileri sürerek İstanbul'daki ikametini uzatmak istemesinden yakındı. Veziriazam İbrahim Paşa, Rus elçisinin Tatarlar tarafından alman esirlerin mübadelesi i ini görüşmek üzere Bâb-ı Âli'ye ba vurdu unu, bunun g   ve uzun süren bir i  olduğunu, bundan böyle, eski usûle uyarak Kırım hanına ba vurmaların bildirilece ini, böylece Rus elçilerinin bu konuda Bâb-ı Âli ile bir i leri kalmayacağını açıkladı ³⁷. Bununla beraber, İngiliz elçisi Stanyan Rusya' nm Yunanlılarla münasebetleri  zerine Veziriâzam'm dikkatini çekmek için ısrarlı davrandı. Elçi, Yunanlıların ortaya işkence söylentileri  ıkarmalarından ve bunu da Türklerin  zerine atmalarından endişe duyduğunu bildirdi ³⁸.  nce Reisefendi'den Avusturya elçilik heyetinin İstanbul'dan ayrılmasına kadar ikametini uzatmayı satın almış ³⁹ olan Rus elçisi, İngiliz elçisi Stanyan'ın talebi üzerine şehirden ayrılmaya davet edildi. Bu. arada Bâb-ı Âli ile Pruth barış anlaşmasının yenilenmesi maksadiyle müzakereler teklifinde bulundu; elçi, bu barışın, Rusya'nm düşmanlarına cevap mâhiyeti ta ması bakımından sürekli olmasını ileri sürerek Bâb-ı Âli'yi ikna etmeğe çalıştı. Reisefendi ve eski defterdar Hacı Mustafa Rus elçisiyle birçok defa toplanarak g r  t ler. Rusya için  eref verici olmayan giriş bölümünün Pruth anla masından çıkarılmasından başka, yeni anla mada çok büyük ehemmiyeti olan    yeni madde yer alıyordu: Birincisi, son anla madan beri Kırım hanına verilen vergiyi kaldırıyordu; ikincisi  ar'a İstanbul'da sürekli bir elçi bulundurmak hakkı veriyordu; üçüncü madde ise anla mayı imzalayan iki devlete bu krallığın haklarını ve anayasasını korumak bahis konusu olduğunda ordularını Polonya'ya

sokmakta serbestlik tanıyordu ⁴⁰. Bâb-ı Âli, yalnız b r madde üzerinde güçlük çıkardı:  ar'm imparator sıfatiyle tanınmasını rica eden Rus elçisi Daschkoff'a, Bâb-ı Âli'nin yalnız iki imparator tanıdığı, bunların da Sultan ve Roma İmparatoru cevabı verildi. Nihayet Pruth barış anlaşması ebedî bir barı a d n  t r ld  nden (16 Kasım 1720),  ar, Daschkoffun muhteşem bir kabul merasiminde Sultan'a sunduğu bir mektupla teşekkürlerini bildirdi

³⁷ «Bundan böyle Moskova'nın elçilerini, Bâb-ı Âli'ye gelmelerine müsaade etmeyerek daima Kırım hanına gönderecek ve İstanbul'da sürekli elçi bulundurmalarına hiçbir suretle izin vermeyecek.»

³⁸ « ar, her türlü tahrike hizmet edecek kimseleri Yunanlılar arasında bulabileceği kanaatinde; ben de bu hususa söz arasında birçok kelimeyle imada bulundum. İçin araştırma tarafı Bâb-ı Âli'ye d  er.»

³⁹ «Bu isteğini elde etmek için ReisefencU'ye 10 kese veya 5,000 ek  verdiği kesin. Fakat, bu lokma çoktan hazmedildi bile; Türkler paray: aldıktan sonra kendilerini alaya alırlar.» İngiliz elçisi Stanyan'ın S. Sap-horin'e gönderdiği 3 Aralık 1719 tarihli mektup.

⁴⁰ Rasid, gerçekte bu    maddeden bahsediyor; fakat o kadar karanlık bir şekilde ki, okuyucuda bu maddelerin istendiği, fakat kabul edilmediği zannı uyansın.

Osmanlı Elçisi Paris'de Prusya Maslahatgüzarı İstanbul'da

Bu dönemde Bâb-ı Âli, Polonya kralı Auguste II.'nin tercüman Wilkomir Joannes Strutiski aracılığı ile gönderdiği dostça protestolarını kabul etti. Raguza devleti, vergilerini ödemek üzere, îs-tanbul'a, Belgrad surları önünde ölen Avusturyalı albayın kardeşleri olan iki Bonna'yı gönderdi. Fransız elçisi, Marki de Bonnac, Bâb-ı Ali'nin Kudüs kilisesinin tamirine müsaade etmesinden duyduğu minnettarlığı belirtmek üzere kralı adına seksen esiri hürriyetine kavuşturma vaadinde durarak bunları İstanbul'a getirdi. Fatma sultan ve kocası Veziriazam İbrahim Paşa, birincisi herbi-rine on, ikincisi sekizer kuruş ihanda bulundular. İbrahim Paşa, Yırmîsekiz lakabıyla anılan Mehmed Çelebi'yi Fransa sarayına elçilikle göndermek için bu fırsattan yararlandı (7 Ekim 1720 - 4 Zilhicce 1132). Pasarofça anlaşmasında imzası bulunan o dönemin olağanüstü yetkili murahhası Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya elçi olarak gönderilmesi kral naibi dük d'Orleans'in ihtişamını arttırmakta vasıta olacağı düşüncesiyle Fransız elçisini memnun ettiyse de, Avrupa işlerine ve hristiyan devletlerin politikalarına nü-fûz etmek imkânı vermesi bakımından Veziriâzam'ın daha çok memnurluk duymasına vesile oluşturdu. Bâb-ı Âli, marki de Bon-nac'ın tavsiyesine uyarak, müteakib yıl, Bereseny tarafından toplanan askerlerin savaşacakları yere nakledilmelerine müsaade etti; fakat bu müsaadenin Macaristan'a münhasır kalması şartını koştu.

İki yıl önce Veziriazam Mehmed Paşa'nın Rakoczy'nin tavsiyesiyle yazdığı mektuptan cesaret alan sert bir asker fakat tasarrufa riâyetti ve politikadan anlayan Prusya kralı I. Frederic - Guilla-ume, İstanbul'a mirâhiru Jrgofsky'yi gönderdi; fakat, bu adamını bir güven mektubuyla donatacak yerde, kendisine verdiği at satın alma görevinde kolaylık gösterilmesini rica etmekle yetindi.

Avusturya elçisinin İstanbul'da sekiz ay kalması Osmanlı hükûmetine ikiyüzbin eküye yakın bir paraya malolmuştu ⁴²; fakat, Osmanlı elçisinin

⁴¹ Talman'a göre Rus elçisi Daschkoff 1 Temmuzda Veziriâzam'ın, 4 Temmuz 1720'de Sultan'ın huzurlarına kabul edildi.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/259-262

⁴² Elçinin Türkiye'de 280 gün süren ikâmeti sırasın-daki bakım ve geçim masrafları, günde 40,427 akçaya yükseldi; buna evine yerleşme ve evin tamiri için harcanan 1,436 kuruş dahil değil; bunların yekûnu 95,227 kuruş 36 akça tutmaktadır. Ayrıca, ülkesine dönmek için izin istemek üzere huzura kabulünde kendisine

kalabalık m iyyetiyle Viyana'da kaldığı süre içindeki masrafları da İmparatora yaklaşık aynı yekûna ula mı tı; yâni, son defa Sitvatorok anlaşmasına konulan ikiyüzbin ek  tutarındaki hediye verilmesi şartından elde edilen para Osmanlı elçisinin masraflarının karşılanmasına gitmişti. Osmanlı elçisinin kendisinden önceki elçilere uygulanan te rifatı reddetmesine sebep olan gururu İmparatorun  ik yetlerine sebep olmuş ve durumu İstanbul'a kadar aksettirmi ti. Osmanlı İbrahim Paşa'nın Viyana'ya gelişi sırf elçilik alayının ihti amı yüzünden öğleden ak ama kadar sürmüş ve sırf itiraz ve reddetmeleri yüzünden, saray mare ali kendisini ikametg hına yerleştirmek görevine ba lamak için binanın merdivenlerinin alt basama ma kadar inmek zorunda kalmıştı. İmparatora takdimi ve huzura kabul edil inde de yeni güçlükler çıkınca, ancak kendisinden 1565'de İmzalanan Vasvar barış anlaşması ve 1700 yılında imzalanan Karlofça anla malarından sonra gönderilen Osmanlı elçilerine uygulanan merasimin uygulanmasını kabul ettiğini bildiren bir vesika alındıktan sonra takdim ve huzura kabul törenlerinin tarihi tesbit edilmişti. Bu husus c z me ba lanınca kendisinden getirdiği hediyelerin listesi ve İmparatora hitaben söylemek istediği nutkun bir sureti istendi. İmparatorun huzuruna kabul edileceği gün, elçi İbrahim Paşa beraberinde yalnız kâtibi, İsviçreliler avlusunun merdivenleri önüne kadar araba ile geldi; orada, Sultan'ın ve Veziriâzam'ın itimâd mektuplarını alarak arabasından indi, elçinin m iyyeti  atonun avlusunda, o devirde hâlâ mevcut olan kalkar-iner köprünün önünde durdu. Taht takının altında, üzerinde zengin bir İspanyol tarzı elbise,  apkasında elmasla kaplı bir kokard bulunan ve yan tarafında kabzasında elmaslar parıldayan bir kılıç taşıyan İmparator, Osmanlı elçisini ayakta karşıladı. Sa ında nazırlar ve özel danışmanları, solunda İmparatorluğun başbakan vekili ve muhafız birliğinin subayları yer almışlardı. İbrahim Paşa, ilki kabul salonuna girerken, ikincisi salonunun ortasında, üçüncüsü tahtın önünde olmak üzere,    kere eğilerek tahta

ihsan olarak 7,000 kuru  verildi; eşyalarını Edirne'den hududa kadar götüren 250 öküz arabasının kira bedeli 2,500 kuru a mal oldu; İstanbul'dan hu-duda kadar aynı taşıma hizmeti gören 62 Sirem (Syrmie) arabasının  creti de 1,550 kuru  tuttu; 48 öküz arabasına 240 kuru  ödendi; 94 y k atına Kti-  k kmece'den sınıra kadar 2,350 kuru  verildi; bu vesileyle saray ahırından be  dizi deve, sakalar için dört y k atı ve bir dizi katır alındı. Seyahat boyunca elçilik heyetinin günlük masrafı 19,085 kuru  tuttu; hayvanlar için kuru ot bedeli olarak 575 kuru  ödendi. Elçilik heyetinin Ntesa (Ni ) 'ya varı ında Bâb-ı  li 25 hil'at da ıttı; yedek atların sürücülerine 1,250 kuru  ödendi; atlar için 2,500 kuru  harcandı; çadır kurucular, sakalar, me 'ale taşıyıcılar günde 312 ku-ru  aldılar; hasekilere, reisleriyle birlikte günde 187 kuru  verildi. Bütün bu yek nlara sınırdan İstanbul'a kadar yapılan masraflar da eklenince yekûn 185,520 kuru u bulmaktadır. Râşid, III, f. 50.

yaklaştı. Başbakan vekili, Osmanlı elçisinin nutkuna kral adına cevap verdi. Bu hususta, elçilerin nutkuna Veziriâzam'ın cevap verdiği gözönünde tutularak Osmanlı sarayı usûlünün taklidine özellikle dikkat gösterilmişti. Bâb-ı Âli tarafından itimâda lâıyk görülmüş yabancı devlet elçileri itimâdnâmelerini tahtın yanına bizzat bırakmak hakkına sahip olmayıp Veziriâzam'a vermek zorunda oldukları halde, elçi İbrahim Paşa, itimâd mektuplarını tahtın yanına konulmuş ve altın dokumalı örtüsü bulunan masanın üzerine kendi eliyle bıraktı, sonra geri geri çekilerek yerine döndü. Nutkunu söyledikten sonra, aynı teşrifata uyarak hediyeler listesini masanın üzerine bıraktı ve İmparatorun pelerinini öpmek üzere ilerledi. O zamana kadar olağanüstü yetkilerle Viyana'ya gönderilen Türk elçileri İmparatorun elbisesini ancak eteğinden öpmüşlerdi. İbrahim Paşa daha yukarıdan öpmek müsaadesi istedi; isteği iki tuğlu Paşa sıfatiyle yerine getirildi; çünkü kendisine göre, daha önce gelen elçilerin hiçbirisi onun taşıdığı rütbeye sahip değillerdi. Listede belirtilen hediyeler kabul salonuna getirildi ve taht kaidesinin üzerine sıralandı. Bu sırada elçi geri geri yürüyerek çekiliyordu ⁴³. Elçi İbrahim Paşa'nın Yunan asıllı tercümanı kalpağını çıkarmak zorunda bırakıldı; zaten bu da oldukça tabîî bir şeydi; zira Yunanlılar, Eflaklı ve Boğdanlılar, Ermeniler yalnız kiliseye girerken değil, hospodar ve papaslarıyla konuşurken şapkalarını çıkarırlar. Mühtediler huzura kabul edilmek şerefinden mahrum bırakılmışlardı. İbrahim Paşa tarafından İmparato-, ra sunulan Sultan'ın mektubu evvelki mektublann hepsinde yer alan aşağılayıcı deyimlerin tamamen bırakılmış olmasıyla dikkati çekiyordu ve «Gerçek yolun takibcisine selâm!» sözleriyle sona eriyordu. Eski mektuplarda Bâb-ı Âli müslüman olmayan hükümdarlardan selâm ve bahtiyarlığı kesinlikle esirgeyici görünüyordu.

Veziriazam İbrahim Paşa'nın yüksek ve serbestlik taraftan zekâsı, onu Osmanlı sarayının şerefiyle -alâkalı masraflardan kaçındırmıyordu; meselâ Avusturya elçisinin gelişinde veya hükümdarının adını duyurmakta saraylar ve resmî yapılar yükseltmekten, bu gibi imkânları kullanmaktan geri bırakmıyorsa, kendisi bu masrafları karşılayabilecek sağlıklı bir ekonomi vücuda getirmeyi de ihmâl etmedi. Böylece çiftliklerin vergilerini arttırarak, boş kayıtlara asker ücreti ödemek yolunu hazine lehine kapayarak ve

⁴³ 1819'ds İran elçisi Mirza Abdulhasan görülmemiş bir zorlama ile bu kaideyi çiğnedi; kabul salonuna girişinde ilk selamdan sonra, saray tercümanı olan bu satırların yazarı, İkinci defa eğilmesi için onu koldunun çekmek zorunda kaldı; nihayet «eri çekilerek huzurdan ayrıl-maa «erekiüfti sırada, koluna «irmiş ojan süâhdarlan şiddetle İtti ve Ute müc«Welt ederek

savaşın yıktığı şehirlerin nüfusu çoğaldıkça, artan şahıs vergisi tahsil ederek idaresinin ilk üç yılında yedimilyon kuruşluk bir tasarruf sağlamak işini gerçekleştirdi ⁴⁴. Sakız adasının kadastro işi bitince, orada imâl edilen ipek

⁴⁴ 1130 yılı Cemâziyürâhîrinden 1132 yılı 4 Rebiül'ahî-rine kadar 22 ay boyunca, boş kalan makamlar ve emekdiler dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu hazinesi günde akça olarak şu tasarrufları sağladı:

268.346

Sipahiler, silâhûarlar, baltacı ve hasodalılardan,	14,232	
Topçular, top arabacılar ve cebecilerden,	62,387	
İmparatorluk üzenği ağalarından, müteferrika ve divan çavuşlarından,		1,829
Kaldırılan yıllıklar ve evvelce gümrük ve çiftlerce ödenen,	10,450	
Yekûn	357,244	

Hazinenin yıllık tasarrufu 1,053,869 kuruş 96 akçe tutmaktadır ki, bu 2,528 kese 341 kuruş 96 akça tutmaktadır. Râşid, III, f. 45. Ayrıca hazinenin 8 Cemâzi-yül'âhîr 1130'dan 1133 yılı sonuna kadar aldığı, 74,140 1/2

Ayrıca gelen meblâğ, 503,770

Yekûn 577,910 1/2

Bu yekûna Mekke ve Medine mukataalanndan yapılan tasarrufları ilâve etmek gerekir,	4,000	
1130 senesinden 1133 senesine kadar serbest bırakılan şahıs vergisi ibraları,	369.691	1/2
İmparatorluk mukataa idaresine ait mukataalar üzerinden yapılan tasarruflar,	32,810	1/2
Maden idaresine ait muka-taalardan yapılan tasarruflar,	12,802	1/2
İmparatorluk (has) muka-taası dolayısıyla yapılan tasarruflar,	22,072	1/2
Yeni ihdas edilen gelirler,	21,255	1/2
Yekûn	462,632	i/2

İstanbul mukataa idaresine

ait mukataalar üzerinden yapı-

lan tasarruflar, 100 | |

Vergiler idaresine ait ge-
lirler, 23,358 | 1/2 |

Evvelce koyunlar üzerinden
alınan vergi geliri, 359 | |

Vergi menfaatine defter-
darlık idaresi üzerinde gerçek-
leştirilen tasarruflar, 100,071 | |

Rahipler idaresi masrafla-
rından yapılan tasarruf 359 | |

Bu dört yıl zarfında yapı-
lan çeşitli tasarruflar, 14,703 | |

Yeni gelirler adı altında
İmparatorluk hazinesine ilâve
edilen bazı meblâğlar (yeni gelir
adiyle), 52,504 | 1/2 |

Yekûn 191,455

veya 2,736 kese, 27 1/2 (bir kese 60,000 yerine 50.000 akça tutmaktadır)

Yeniçeriler daresi kayıtlarına göre, İbrahim, barışın imzalanmasından sonra, garnizonların (kale ve şehir muhafız birlikleri) ücretleri üzerinden şu mik-darı tasarruf etti:

Sayfa 25

kemerlere kırk, elli veya altmış akça, daha doğrusu değerine göre değişen bir vergi getirdi; ayrıca her parça için on akça tutarında vergi koydu. Sakız fabrikalarının bulunduğu ve o sırada nüfus toplamı üçbinotuzaltı kişiye varan yirmibir köy vergi defterlerine kaydedildi (19 Kasım 1727-14 Muharrem 1132); fakat, İstanbul'da kurulu Kürd ve Türkmen sanayilerine son zamanlar konulmuş olan vergiyi, halkın bu malî tedbir karşısında homurdanmasına bakarak kaldırdı. Damad İbrahim Paşa, sarayının ağalarına ve ilimde sivrilmiş kimselere karşı dâima büyük kalbli ve cömerd davranmaktan geri kalmadı, kendilerine iyilikseverliğini gösterecek hemen hiçbir vesileyi ihmâl etmedi; saray kütüphanesinde ilk defa okumaya başlatılan şehzadelere ve kendi kurduğu okullarda kendileri için aynı tören yapılan çocuklara müsriflik denilecek derecede cömerd davrandı. İmparatorluk tarihçisi Râşid, Damad İbrahim Paşa'nın Şehzadeler⁴⁵ camii karşısında vakıf⁴⁶ olarak yaptırdığı bir çeşme, bir medrese ve bir

(Akça olarak) 61,196,148

Süvari kontrol dairesi kayıtlarına göre 6 muntazam süvari alayının ücretleri üzerinden sağlanan tasarruf, 2,035,845

Piyade dairesi kayıtlarına göre topçuların, top arabacılarının ve cebecilerin ücretleri üzerinden, 21,066,392

Çavuşların, müteferrikaların, üzengi ağalarının ve tersane müstahdemlerinin ücretleri üzerinden, — 261,451

İstanbul muhafız birliği kıt'alarının on dört üç aylıkları üzerinden, 302,795 1/2

Kalelerde bulundurulmuş birliklerin aynı şekilde ücretleri üzerinden, 401,861 1/2

Yekûn 85,264,493 veya 1,409 kese, 165 kuruş.

Anadolu muhasebe divanı kayıtlarına göre, ücretli askerler üzerinde tasfiyeye gidilmesi ve emekliye ayrılanlar dolayısıyla devletin sağladığı tasarruf mik-darı: 2,644,732 Akça

Anadolu kaleleri büyük dairesinde sağlanan tasarruf, 238,940 »

Küçük dairede yapılan ta^ sarruflar, 251,322 »

Yekûn 3,134,994 »

Genel muhasebat divanına bağlı Suriye Yeniçerileri ve diğer ücretlilerden yapılan tasarruflar 4,960 kuruşu; Anadolu muhasebat divanına bağlı Yeniçeriler ücretlerinden yapılan tasarruf 2*912 kuruşu, yerli askerler ücretlerinden yapılan tasarruflar 521,173 kuruşu buldu. Böylece, Anadolu'da yapılan tasarruf 5,676 . kese 282 kuruşa yükseldi. Râşid, III, s. 77.

İşte çeşitli dairelerin ve idarelerin adları : 1) Süvari Mukabele Kalemî; 2) Piyade Mukabelesi Kalemî; 3) Küçük ruznâme; 4) Anadolu Mukabelesi; 5) Büyük Kalaa Kalemî; 6) Küçük Kalaa Kalemî; 7) Baş Muhasebesi Kalemî; 8) Anadolu Muhasebesi Kalemî; 9) Episkopos Kalemî; 10) Haremeyn Muhasebesi Kalemî; 11) Mevkufât Kalemî; 12) Cifiye Muhasebesi Kalemî; 13) Sipahi Kalemî; 14) Silâhdar Kalemî; 15) Maden Mukataası; 16) Haslar Mukataası. Yirmiyedi vergi idaresini tamamlamak için aşağıdaki onbirini daha zikredeceğiz: 1) Büyük Ruznâme (Genel Kayıtlar Dairesi); 2) Küçük Evkaf (Dinî Vakıflar Küçük Dairesi); 3) Saliane Mukataası (Memurların Bakım-larıyla Alâkalı Daire); 4) İstanbul Mukataası; 5) Bursa Mukataası; 6) Avlonya Mukataası; 7) Kefe Mukataası (yâni İstanbul, Bursa, Avlonya ve Kefe Vergiler Dairesi); 8) Baş Mukataa (Mukataalar Baş Dairesi) ; 9) Haremeyn Mukataası (Mekke ve Medine Mu-kataaları Dairesi); 10) Tarihçi Kalemî (Resmî Evrak Tarihleri Dairesi); 11) Kayd-ı Hayatla Alınan Gelirler Dairesi.

⁴⁵ Hammer herhalde bir unutkanlığa düşerek Şehzade Camiini böyle anıyor (Ç.N.)

⁴⁶ Râşid, III, f. 51. Bu konudaki mektup Reisefendi Mehmed'in İnşa'sında, No. 171, bulunmaktadır. Çeşme, kütüphane ve medrese'nin masrafları şöyle karşılanmıştı: Koçak ve Derevik (Debredik?) köylerinden (Ay-dın sancağında Güzelhisar kaza merkezi) 13,550 akça; Dolina'dan 3,000, Makri'den 5,800, Mesreş'den 10,000, Manastır vergilerinden 10.000, Manastır kaza merkezinden 3,000, Manastır Umarından 3,000, Karlı

kütüphanenin kitabelerini yazmış olduğu için en cömerd bir ölçüde mükâfatlandırıldı. Daha sonra, İmparatorluk tarihçisi Raşid, seksen adımlık bir mesafeden nişan aldığı bir frank duka altınını delen Sultan'ın maharetini  ven yirmil lti çift mıs'ralı bir kitabe yazdı ve bunun karşılığı bir kese altın oldu.

Veziriazam İbrahim Paşa,  nl  mutasavvıf ve takva sahibi Nakşi-bend ler şeyhi Mehmed Muid Efendi'nin ⁴⁷ ölümüne çok üzüldü; ıztırabı, Halifeler G llerinin Bahçesi ⁴⁸ adlı halifeler tarihinin yazan, Arabeş tarafından yazılan Timur Tarihi'nin ⁴⁹ mütercimi Halvet  şeyhi Nazmiz de Efendi'nin feci ölümüyle daha da arttı. Nazmiz de Efendi, c riyesiyle birlikte, bir hamamcı Arna-vut'un ve yardımcısının kurbanı oldu (21 Mayıs 1720 - 13 Receb 1132); kaat ler hemen yakalandı ve asıldı. Aynı ceza, yirmibeş korsanla Burunsuz lak biyle tanınan namlı korsana da uygulandı. Kendisinden maliyeye olan borcunu istemeğe gelen bölükbaşı Solak Ali'nin başı vuruldu. Van'da şehir sakinlerini pazarı kapalı tutmaya zorlamış ve müezzinleri ezan okumak üzere minarelere çıkmaktan alıkoymuş olan birkaç Yeniçeri, bu zorbalıklarının cezasını görmek üzere cell da teslim edildiler. Aynı karışıklıklar, valileri Osman Paşa'dan memnun olmayan şehir halkının dükkânlarını kapalı tutmak suretiyle direnişe geçtikleri Saraybosna'da da cereyan, etti, fakat, asıl patırtı, bu valinin kendisinden şikâyet edilmeyen sefeinin kâhyasını servetini söyletmek maksadıyla hapse attırınca koptu; Bâb-ı Ali bu hâdise üzerinde bilgi almak için bir mabeyinci i (kapucubaşı) vak'a yerine göndermeğe karar verdiği sırada Saraybosna mollası ve diğer kadılar div na yeni şikâyetler ulaştırınca, Bâb-ı  li Osman Paşa'yı Valona sancakbey-liğine gönderdi; Valona Sancakbeyi Topal Osman Paşa da onun yerine Saraybosna'ya atandı (25 Mayıs -17 Receb).

İstanbul'da Kadiasker Camii yakınında çıkan yangın konusunda, İmparatorluk tarihçisi Râşid, bu yangının sebep olduğu hasar bakımından değil, söndürme işini idare etmek üzere dama çıkan Kâhyabey, defterdar ve Yeniçeriağası'nın   ken damın, en-kaziyle birlikte aşağı düşmeleri, bununla beraber çok vahim şekilde yaralanmamaları bakımından kayda değer olduğunu söylüyor: Defterdar ve Yeniçeriağası birkaç sıyrık ve bere ile kazayı atlatıyorlar, fakat Kâhyabey Mahmud Ağa ıztırıp  ektirici şekilde

İH sancağından 4,070, Aydın'da Dragonun ve Ttrh limanlarından 39,000 akça.

⁴⁷ ölüm tarihi, Raşid, III, f. 4, 26 Rebiul' hir 1122 (6 Mart 1720).

⁴⁸ Gülşeni Hulefa. İstanbul baskısı 1145 (1730).

⁴⁹ Tarihi Timurgurgan, İstanbul baskısı 1142 (1729).

yaralanıyor. Mahmud Ağa, Veziriazam İbrahim Paşa'nın saray divânı kâtipliği döneminden itibaren onun kesedârlığında bulunmuş, İbrahim Paşa onu damadhğına kısa sürede lâyük görmüş ve Veziriazam olur olmaz da Kahyâbey makamına, yâni İçişleri nazırlığına getirmişti. Böylece, bütün devlet İdaresi, Sultan'ın damadı Veziriâzamlı Veziriâzam'ın damadı Kâhyabey yâni iki damad elinde birleşmiş oluyordu. Damad İbrahim Paşa, bir ara, Sultan'ın teveccühünü giderek daha fazla kazanarak ⁵⁰ kendi ikbâlini tehdid eder duruma gelen Bostancıbaşı Seyid Mehmed'i ikinci damad olarak seçmesinden korku duydu. Veziriazam, bir süre bu yeni gözdeye karşı lâkayd bir tavır içinde görünmüştü, fakat içinden kıskançlık nöbetleri geçirmekten geri kalmıyordu. Bostancıbaşının kardeşinin Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyile Sivas valiliğine atanmasına önce farkında değilmiş gibi davranmıştı, Bostancıbaşının sadece onbeş yaşındaki oğlunun amcasma verilen paye ile Amasya sancağına atanması karşısında da istifini bozmamıştı; fakat bu lâkaytlık sadece görünüşten ibaretti ve bu tehlikeli rakibi uzaklaştırma fırsatını ustaca ele geçirdi. Birgün Sultan, inşâsı bitirilen bir bastarda (amiral gemisi)'nm denize indirilişinde hazır bulunmak üzere tersaneye geldi. Veziriazam, Sultan'a, Bostancıbaşının üç tuğlu Paşa rütbesiyile saraydan çıkarılması zamanı geldiği imâsında bulundu. Veziriâzam'ın gözdesine karşı duyduğu kıskanç-, lığın yakın bir zamanda şikâyetlere dönüşeceğini anlayan Sultan, onu Sivas'a vali atamanın ihtiyatlı bir davranış olacağı hükmüne vardı. Bostancıbaşı Sivas'a hareket ettiği sırada, Veziriâzam'ın bir diğer düşmanı, Bâb-ı Ali'de büyük ölçüde nüfuz kazanmış bulunan evvelki defterdar Mustafa Efendi, Süleyman mabedinin kalıntıları üzerine Moria tepesinde inşa edilmiş bulunan Mescid-i Aksa'nın kubbe tamirine nezâret etmek üzere Kudüs'e hareket emrini aldı. Ondan önce, Bâb-ı Ali, aynı maksatla, beş kese para vererek mabeyinci Osman'ı göndermişti; fakat, Veziriazam, tesirlerinden korktuğu kişileri Sultan'dan uzaklaştırmak istediğinden, Mustafa Efendi'yi, işlerin neticelendirilmesi bakımından orada bulunmasının doğru olacağı görüldüğü bahanesiyile bu vazifeyle görevlendirdi ve kendisine yola çıkışında ayrı bir yirmi keselik meblâğ verildi. ⁵¹

⁵⁰ Emmo'nun 9 Mart 1722 tarihli raporu. Râşid, III, f. 71.

⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/262-267

Evlenme Ve Sünnet Düğünleri

Avusturya elçisinin İstanbul'dan hareketinden beş ay sonra, Osmanlı İmparatoru üç kızının ve kız yeğenlerinden ikisinin düğünlerini ve oğullarından dördünün sünnet törenlerini yaptırdı:

İmparatorluk tarihçisi Râşid'in bu şenliklerin tasvirine dokuz yaprak ayırdığı için değil, Raşid'in bu şenliklerde gördüğü teşrifat ve silsüe-i merâtip üzerine verdiği yeni ve meraka değer teferruattan ötürü burada, bunlardan bahsedeceğiz.

Nişanlılar Kapdan-ı derya Süleyman Paşa, nişancı Mustafa Paşa ve Kara Mustafa Paşa'nın oğlu ve Rakka valisi Ali Paşa idi; devletin bu üç ileri gelen makam sahibi Sultan Ahmed, tahttaki hükümdarın üç kızıyla evlendiler; Sirke Osman Paşa Sultan Um-metullah ve Negropont valisi Silâhdar İbrahim Paşa, Köprülü Nu-mân Paşa ile nişanlı iken Paşa'nın vefatı ile serbest kalan Ayşe Sultan'la hayatlarını birleştirdiler; bunların her ikisi de Sultan İkinci Mustafa'nın kızlarıydı. Sultan, düğünler ve şenlikler müfettişi olarak İmparatorluk mutbakdan Halil'i seçerek ona, oğullarından sünnet olan dört şehzade için dört ve diğer kırk oğlu için hurma ağaçları ile şekerleme bahçeleri yapılması emrini verdi. Sünnet olan dört şahzâdenin hurma ağaçları diğerlerininkinden daha büyük olacaktı. Şehzadelerin hurma ağacı bereketli bir beraberliğin sembolü idi; bunların yüksekliği onüç aun tutuyordu ve beş kata ayrılmıştı; uzunlukları altı, enlilikleri dört aun tutan bahçeleri vardı; bunlar Doğu'nun mecazî dünde evlenmenin hazla--nın sünnet düğünü gününde katlanılacak bazı acılarla elde edilebileceğini ifâde ediyorlardı. Tersaneden saraya büyük serenler ve yelkenler getirildi ve bunlardan altında hurma ağacı şekerlemelerinin hazırlandığı dev cüsseli çadırların kurulmasında yararlanıldı; daha küçük on çadırdaki şekerleme bahçeleri vücuda getirecek olan marangozlar, sürgücüler, boyacı mücellidler, şekerlemeciler yer almışlardı. Halil, on bin tahta tabak sağlamak emri aldı. Avrupa yakasında Ahmedcik Şarköy kaza merkezlerinden ve Anadolu yakasında Gölecik, Yenice ve Taraklı, Gülpazarı'nı içine alan Hüdâvendigâr sancağı kaza merkezlerinden yediyüzbift dokuzyüz tavuk; bindörtüyüzelli hindi, üçbin semiz piliç, ikibin güvercin, bin ördek; Hz. Peygamberin doğum günlerinde verilmesi âdet olan şekerlemelerden yüz tas, evlenme törenlerinin yapılacağı yerin aydınlanması için onbeşbin lamba, yarım ay seklinde ateş böceği gibi yanıp sönen bin lamba, şerbet sunmak üzere onbin bardak sipariş edildi. Birçok

müfettiş, aşçıları, çengi've köçekleri, cambaz ve perendabazları toplayıp getirmek üzere çeşitli eyâletlere gönderildiler; yüzyirmi sakaya meşin elbiseler giydirilerek- törenler sırasında düzeni sağlamak üzere polis görevi verildi. Müfettiş Ha111, ayrıca, masrafları Sultan tarafından karşılanarak şehzadelerle birlikte sünnet edilecek beşbin çocuğa giydirilecek yeni elbiseler almakla görevlendirildi. İmparatorluğun bütün eyâletlerinden gelen güreşçiler, tiyatro oyuncular, ip cambazları silâhdar, topçu paşalarının korumasına verildiler ve kasabbaşı onları misafir etti. Yeniçeri, topçu ve silâhdar mutbaklarından ariyet kazanlar, tabaklar alındı; diğer sofralar levâzımâtı için de vakıf idaresinden, büyüklerin konaklarından yararlanıldı; nihayet İmparatorluk mutbakinin bütün takımlarından faydalandı. Muhteşem Süleyman döneminde, Sultan'ın gözdesi Veziriâzam'ın hanedandan bir prensesle (sultan) evlenme töreninin Muhteşem Süleyman'ın huzurunda yapıldığı ve bu teveccühden son derece gurur duyan Veziriazam Makbul İbrahim Paşa'nın Avusturya İmparatoru V. Charles'a ve Macaristan kralı Ferdinand'a yazdığı mektuplarda kendisinden «zıfaflar sahibi» diye bahsettiğini görmüştük. Üçüncü Ahmed döneminde Damad İbrahim Paşa, daha az büyük olmayan bir saadeti yaşadı; zira ilk evliliğinden olan oğlu Mehmed şehzadelerle birlikte sünnet olmuş ve şehzadeler gibi, erkeklik gücü sembolü olan şekerlemeden yapılmış iki hurma ağacıyla bir bahçe almıştı; yalnız oğlunun hurma ağaçları ve bahçeleri şehzade-lerinkilerin büyüklüğünün yansı kadardı. Sultan ve oğulları, eski sarayda yapımları tamamlanan hurma ağaçları ile şekerleme bahçelerini gördükten sonra yeni saraya, oradan da Sultan'ın otağına götürüldüler. Sultan'ın ve Veziriâzam'ın otağları Okmeydanı'nda kurulmuştu. Burası tersane arkasındaki tepede muazzam bir meydana. Okmeydanı'nda Kâhyabey (İçişleri nâzırı), defterdar, Yeniçeriağası, atlı muhafız birliği Paşaları, Sancak-ı Şerifle birlikte burada hazır bulundular ve saray ileri gelenleriyle devlet ileri gelenleri için hazırlanacak düğün törenleri cadırlarının kurulmasına nezâret ettiler.

Önce Sirke Osman Paşa ile Sultan'ın yeğeni Ummetullah Sultan'ın töreni icra edüdi (15 Eylül 1720 - 12 Zilkade 1132). Bu çeşit törenlerde âdet olan şekilde sağdıç nişanlının düğün hediyelerini, taşıyarak düğün alayını yönetti. Bu alayın başında, çiçek ve meyvelerle dolu sepetler taşınyordu; sonra küçük şal'denkler, altın ve mücevher keseleri taşınmaktaydı; bunların hemen peşinden zengin koşumlar içinde atlar ve diğer hediyeler geliyordu

Şeyhülislâm, nikâhlananların duâlarını sultan hanımı temsil eden Kızlarağası ve Sirke Osman Paşa'yı temsil eden kâhyasının şahsında tamamladıktan sonra, Sultan adına karısının cihazını (çeyiz) Osman Paşa'ya verdi; bu cihaz (çeyiz) yirmibin duka altını idi. Bu törenden sonra, yeni evliler tarafından birinci hadıma ⁵³, oda uşağına ⁵⁴, selâm ⁵⁵ ve teşrifat ⁵⁶ âmirlerine, Mirâhur ve Telhisçiye hil'atler giydirildi; buhurdanlıklar sallandıktan, kendilerine kahve ve şerbet ikram edildikten sonra uğurlandılar. ⁵⁷

Devlet Görevlilerinin Derecelerini Tâyin Eden Nizâm Ve Bu Derecelere Göre Elbiseler

Sirke Osman Paşa düğünü ile şehzadelerin sünnet töreni arasına giren 4 gün aradan sonra başlayan şenlik fasılasız onaltı gün sürdü. Her gün halka mahsus oyunlar, gösteriler, ziyafet, ışıktandırmalar ve maytab âlemleri düzenlendi, her gün de masrafları Sultan tarafından ödenen çocuklar sünnet edildi. Şehzadeleri muhteşem sünnete hazırlamaya ayrılan dört gün boyunca, Okmeydanı üzerinde kuzuların kurban edildikleri mihrablar yaptırıldı; yağlı direk, ok atma müsabakaları düzenlendi; Padişahın karargahında bulunan ve savaş zamanlarında suçluların başlarının önünde vurulduğu Adalet Köşkü'nün bir benzeri meydanda yükseltildi. Ayrıca, yüzelli ordu cerrahı için çadırların kurulduğu gibi, cambazlar, güreşçiler, oyuncular için de çadırlar kuruldu. Sabah şafaktan itibaren, trampetler, kudümler yeni şenliklerin başladığını bildirdiler; hemen birçok adam gelip, meydanı süpürüp sulayarak şenliklere hazırladılar. Sultan, beraberinde şehzadeler, muhafızları, solaklar, peykler, bostancıbaşı ve haseki peşinde, şenlik yerine gelmekten bir gün olsun geri kalmadı. Sol tarafında sim kumaştan kapancalar giymiş, başlarında Sultan Selim'in icadı olan Selimî

⁵² Bu hediyeler, koşum takımları son derece zengin bir at, 2,000 duka altını, bir yüzük, elmaslarla bezeli bir kemer, bilezikler, başdan başa elmaslarla süslü bir taç; bir çanak dolusu yakut, paha biçilmez taşlarla örtülü bir tül, çerçevesi mücevherlerle parıltıyan bir ayna, altın hamam nalınları, inci işlemeli terlikler ve kürklerden oluşuyordu; kızlarağası çuha astarlı bir samur kürk aldı, sultan hanımın başağına bir samur kürk verildi, diğer hadımlara pantolon için zengin çuhalar ve diğer giyim eşyası için pahalı kumaşlar verildi, şerbetler içirilip ağırlandılar, şekerleme ile dolu yirmi kase, çiçekler ve meyvelerle dolu vazolar verildi. Raşid, III, 54.

⁵³ Başağı.

⁵⁴ Başçuhadar.

⁵⁵ Selâmagası.

⁵⁶ Teşrifatçı.

⁵⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/267-270

sarıklar bulunan şehzadeleri; kallavi kavuklariyle vezirler ve «urf» denilen iri kavuklariyle ulemâlar, mücevveze denilen kavuklariyle hocagânlar birkaç adım geride duruyorlardı ⁵⁸. Devlet hilkatleri de sarık ve kavuklar gibi ince elenip sık dokunmuş bir düzene bağlanmıştı; altın ve gümüş telle dokunmuş, önü ve arkası siyah samurla süslü kapanıçalar, fevkalâde günlerde Sultan, Şehzadeler, Veziriazam, meselâ damad vezirler tarafından giyiliyordu. Divân efendilerinin devlet hil'atlerine «erkânkürkü» deniliyordu, bunların kol yenleri geniş olanlara ferace adı veriliyordu; «üstkürk» denilen hil'atler devlet ileri gelenlerine mahsustu. Üstkürk diğer hü'atlerden sahici kolların üzerine düşen yalancı kollariyle ayrılıyordu; bunlar ancak el öpme törenlerinde giyiliyordu. Zira, mevki bakımından aşağı derecede bulunanlar Sul-tan'ın veya bir vezirin içinde el bulunan kol yeninden öpmek şerefine erişemiyorlar, ancak yalancı kol yenini öpebiliyorlardı. Bu Osmanlı sarayına ait bir teşrifat geleneği idi. Aynı şekilde hilkatlerin kumaşlarının rengi de kaideye bağlanmıştı. Sayıları bakımından Tatarların kutsal saydıkları 9 seçilmişti, şöyleydi: Mavi, menekşe, erguvan, koyu mavi, açık mavi, gök mavisi, koyu yeşil, açık yeşil, sarımsı yeşil. Beyaz, Şeyhülislâmın hil'atinin rengiydi; açık yeşil vezirlerin; erguvan, mabeyincilerin ve cellâdların hü'at rengiydi. Adalet cihazının ilk altı ileri geleni, iki büyük kadı, emirlerin reisi, Mekke, Medine ve İstanbul kadıları, Bâb-ı Âli ilk altı ileri gelen görevlisi, üç defterdar, defter emini, Reisefendi ve nişancı koyu mavi elbiseler giyiyorlardı, büyük ulemâların ve hoca-gânlarm rengi menekşe idi; müderrisler, hükümetin alt derecedeki görevlileri ⁵⁹ açık mavi kumaştan giyeceklerini yaptırıyorlardı; timar ve zeamet çavuşları, vezirlerin ağalarına gök mavisi elbise giyme hakkı tanınıyordu; üzengi ağaları, İmparatorluk marşalı, miralem (Hz. Peygamberin Sancağının taşıyıcısı), genellikle Çin porselenlerini çerçeveleyen renkdeki ⁶⁰ renge benzeyen koyu yeşil elbiseler giyiyorlardı; nihayet, İmparatorluk tavlalarında çalışan kimseler petrol yeşili renginde elbise giyiyorlardı. Çizmeler gelince, Bâb-ı Ali subaylarınınkiler sarı idi; birlik Paşaları kırmızı ve ulemâlar mavi çizmeler giyiyorlardı. Atların koşum takımları, hâşâ ve eyer örtüleri de alelade günler ve divân ⁶¹ günleri

⁵⁸ Görülüyor ki, kallavi, urf ve mücevveze denilen kavuklar bunları giyenlerin saçlarına uygun düşmektedir; bunların ilk ikisi eski İranlılarda da bulunmaktadır, o zaman bunlara (tiars) ve (kydaris) denilmekteydi, sonuncu kavuk biçimi ise Mısır firavunlarının ve ruhanilerinin giydiklerine benzemektedir. Mahruti biçimdeki başlıklara gelince, bur'arı Osmanlı İmparatorluğunda en aşağı dereceden saray müştak enleri — aşçı, odun yarıcı gibi — giyerlerdi.

⁵⁹ Gümrüider müdürü, kasaplar reisi.

⁶⁰ MartAbûnî.

⁶¹ Divân vakti.

için ayrıca düzenlenmişti. Böylece, devlet ileri gelenleriyle Osmanlı İmparatorluğu sarayı ileri gelenlerinin elbiseleri, Avrupa hükümdarlarının aynı düzenlemeyi getirdikleri dönemden daha önceki zamanlarda nizâma bağlanmış bulunuyordu. Rusya sivil ve asker hizmetleri sınıflara ayırarak her göreve karşılık olan dereceyi tâyin etmişse de, Osmanlı İmparatorluğunun Kanunî Sultan Süleyman döneminden beri birinci, ikinci, üçüncü derecedeki Bâb-ı Âli memurlarının ve ulemâların karşılıklı durumlarını belirlemiş bulunuyordu. Böylece, Vezâret-i izmâ makamı Şeyhülis-lâm'inkine tekabül ediyordu; ilk altı adlî ileri gelenin karşılığı Bâb-ı Âli'nin ilk altı memurunkine eşitti; büyük mollalar hoca-gânın durumuna, müderris ve şeyhlerin durumu Veziriazamûk memurlarının ikinci derecede olanlarına uygundu, birlik ağalarının durumu üzengi ağalarınınkine eşitti ve devlet efendilerinin saray efendileri karşısındaki durumları da böyleydi.⁶²

Halk Bayramları Ve Dügün Alayları

Şehzadelerin sünnet şenliğinin ilk günü vezirler Sultan'ın elini öpmek için huzura alındıktan sonra, her kubbe vezirinin ve her valinin özel masasının bulunduğu ziyafete davet edildiler. Hepsisi de hediyelerini baş telhişçi aracılığı ile Kızlarağasına gönderdiler, Veziriazam'ın maiyyeti cirid oyunundaki maharetini gösterdi; meydanda kurulan bir köşke götürülen Sultan'ın ziyaretçileri, orada oynayan otomatlar gördüler, insan başlı yapma bir mitolojik mahluk bilhassa jimnastik yapmaktaki ustalığı ile dikkatleri üzerinde topladı. Ertesi gün (19 Eylül-16 Zilka'de) Mısırlı oyuncular kılıçlar, şişeler ve daireler oyunlarını oynadılar. Aynı gün, Şeyhülislâm, büyük ulemâların başında, Sultan'ın huzurunda Kur'ân'ın bir âyetinin tefsiri üzerinde münazarada bulunmak şerefine erdi. Sünnet edilecek olan çocuklar, şenlik müfettişinin idaresinde, Sultan'ın gidip yer aldığı Adalet Köşkü'nün önünden geçtiler. Tersane işçileri ve topçular, birinciler birçok kalyonu tekerlekler üzerinde yürüterek, ikinciler tahtadan yapılmış bir kaleyi önlerinde hareket ettirerek ve Sultan'a selâmlar vererek bir küçük geçit resmi gösterisinde bulundular. Büyük ulemâlar kadiasker-lerle birlikte özel masalara oturmuşlardı; kendilerine sakalar ve saray silâhdarları hizmet etti. Daha sonra ikinci derecedeki ulemâlara da yemek verildi. Ertesi gün (20 Eylül -17 Zilka'de) Cuma namazından sonra, oyuncular, develer, bıçaklar

⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/270-272

denilen oyunları oynadılar. Ulemâlar, Veziriâzam'ın askerî çadırının (oba) yakınında kurulan İşkere (dinlenme çadırı) denilen çadırlarında kabul edildiler, kendilerine ikramda bulunuldu. Veziriazam, Sultanin Tören Çadırı'nın (Otağ) hemen yakınında kalıyordu. 21 Eylül günü Arap ip cambazları ve perendebazları inanılmaz kuvvet ve mahâretleriyle halkı hayretler içinde bıraktılar. Şeyhler ve İmparatorluk camilerinin vaizleri, Sultan'ın ve Veziriazam'ın ellerini öptükten sonra, muhteşem ikramlarla ağırlandılar. Ertesi gün, Mısırlı esrarkeşlerin sıçramaları Üçüncü Ahmed'i çok eğlendirdi; Sultan bunlara para attırdı. Terbiye edilmiş maymunların, ayı ve yılanların oyunları Sultan'ın dikkatini çekti. Birinin adı Bahçıvan-Kulu, ötekinkisi Edirne-Kulu olan iki topluluk birbirleriyle yüz hareketleri (mimik) yarışması yaptılar. O gün payitaht camileri vaiz ve imamları Veziriâzam'm misafiriydiler. Akşam, şenlikler boyunca kalacağı yer olarak seçtiği Tersane sarayına dönen Sultan, ertesi gün meslek topluluklarının alay hâlinde geçmelerini kararlaştırdı. Bu meslek topluluklarının- reisleri ve emeklileri hediyelerini Pişkeşagaşı ve saray kapucuları aracılığı ile sundular; bu iş bitince, Veziriazam'ın çadırlarında tertiplenen bir ziyafete çağınıldılar. Damad İbrahim Paşa, aynı gün, altı süvari alayının Paşalarını, levazımcılarını ve çavuşlarını özel masalarla tertiplemediği bir ziyafette ağırladı. 24 Eylül'de Yeniçerilere, ikiyüz haşlanmış, üçyüz kızarmış koyun ve dörtyüz tabak pilavla yemek ziyafeti çekildi. Verilen bir igâretle askerler yiyeceklerin üzerine atıldılar. Koyunların boynuzları aracına gizlenen çok sayıda güvercin, hazır bulunanların alkışları abasında uçuruldu. Demirciler Sultan'ın önünden demirden dökme, ağzından alevler çıkaran bir ejderha; topçular ise, bir fil tarafından savunulan tahtadan yapma bir kale; nihayet tersane iççileri, yelkenleri açılmış ve direğine bayrak çekilmiş bir kalyon geçirdiler. Tören çavuşları her taraftan fişekler atarlarken ⁶³ Yeniçeri kurmay heyeti Veziriazam Damad İbrahim Paşa ile birlikte ziyafete aükonuldu. Ertesi gün, başka sekiz meslek topluluğu Sultan'm önünden geçtiler; kâse hokkabazları, pehlivanlar ve iki oyuncu topluluğu oyunları ile hazır bulunanların tecessüslerini doyurdular. İmparatorluk mera-şali ve büyük mabeyinci (Kapucubaşı), mabeyinciler (kapucu-lar), çavuş ve saray kürkçüleriyle birlikte yemek yediler; Veziriazam onlara bir lutufta bulunarak devlet kavuklarını (mücevve-ze) çıkararak günlük kavuklarını giymek izni

⁶³ Püskürme fişek.

vermişti. Ertesi gün, güreşçiler, sopa hokkabazları ⁶⁴ ve tiyatro oyuncuları hünerlerini gösterdiler. Aynı gün, Veziriazam İbrahim Paşa, bostancı subaylarına, hasekiye, odabaşına, sofa ve kayıklar muhafızlarına, saray zağarları bakıcılarına, baş yardımcıya ve ahır haznedarına, arpa k tibine ve seyislere ⁶⁵, atlan timar etmede kullanılanların ustalarına, atların saman yatak muhafızlarının büyüğüne ve küçüğüne, mekk re subayına ve Sultan'ın bütün silahşorlarına ⁶⁶ yemek ikram etti. Ancak 27 Eylül'de divân efendilerinin, Beisefendi'nin, devlet m steşarlarının, beylikçinin, Veziri zanVın sır k tibinin, çeşitli daireler başkanlarının, haz ne müfettişleri ve k hyalarının sıraları geldi. Avrupa devletleri elçileri müteakib yedi gün esnasındaki şenliklerde hazır bulundular. Sultan adına ilk davetin sahibi topçu, tüfekçi, katar askerleri, kadırga beyleri ve çavuşlarıyla Paşaları ve subaylarıyla birlikte Fransız elçisi oldu. 29 Eylül'e rastlayan ertesi gün, İngiltere ve Hollanda elçileri İstanbul limanının karşı kıyısı (Galata, Kasımpaşa, Hasköy) sakinleri ile, imam, derviş ve şeyhlerle şenlik yerine geldiler; Venedik balyozu (elçisi), İstanbul'daki Avusturya elçisi, beylerbeyleri, görevdeki ve emekli hocag nla birlikte davet edildiler; nihayet Raguza elçisi davetnamesini aldı; aynı gün payitahtın dört büyük semtinin, Üsküdar, Galata, Ey b, Kasımpaşa sakinlerine beşbin tabak pilav sunuldu ⁶⁷. şenliğin onbeşinci ve sonuncu günü, Sultan dinî vakıflar ve hanım sultanların eml klerinin id recilerine iltifatlarda bulundu; bu aynı gün, sarayda hizmet eden yirmiiki odalı Yeniçeriye para dağıtıldı ⁶⁸ ve şenliği idare eden subaylara, çalışkanlıklarının mükâfatı olarak kaftanlar giydirildi. Ertesi gün, 3 Ekim'de, Sultan şehzadelerle birlikte Tersane sarayından ayrılarak, İ  avluda doktorlar ve du  için çadırlar kurulmuş bulunan saraya döndü; zira, masrafı Sultan tarafından ödenen bir halk çocuğunun sünnet. edildiği şenlikler, şehzadelerin sünnet şenliği için bir başlangıçtan ibaretti.

Halk için yapılan şenliklerden sekiz gün sonra, düğün için yaptırılan hurma ağacı bütün şehirde dolaştırıldı. Bu münasebetle bütün saray ve devlet memurları bayram üniformalarını giydiler; süvari paşaları başlarına Sultan Selim'in icadı olan Selimi kavuklarını giymişler, üzerlerine ceketlerini

⁶⁴ G zgiran ve matrakçı.

⁶⁵ Sarracı (palefrenier kelimesini çoğu zaman seyis kelimesiyle karşılayabileceğimiz şekilde veren Hammer burada saraç demektedir.  . N.)

⁶⁶ Silahşor, tam karşılığı silah temizleyici.

⁶⁷ Semt adlarının tekrarlanması tanuuniyle Hammer'e ait. ( .N.)

⁶⁸  orbacıbaşı (albay) on kuruş alıyordu, kâtip bir duka, mumcu, kapu- u, odabaşı (yüzbaşı) birer duka, vekilharç, bayrakdar    solota, aş  2 solota ve düşük dereceliler bir solota.

(nimten) almışlar, çizmelerinin üzerindeki bol kadife pantolonları ve çerkesvarî boyun fularları ile dikkati çekiyorlardı. Atların hâşâ ve koşum takımları divân tarzıydı; Veziriazam altın parıltıları içindeki kallavisini giymişti ve üzerinde bir kapanica bulunuyordu; sağ tarafında ser kurenâ bulunuyordu ve sarığının üzerinde beyaz bir tuğ vardı; sol tarafında sarı başlığı ile bostancılar odabaşısı yer almıştı, önünde uşakları (satir) yürüyordu. Hurma ağacı o kadar bü-yükdü ki, birçok yerde, geçirilebileceği yolu sağlamak için evlerin yıkılması ⁶⁹ gerekti; alayın geçtiği yol üzerinde, topçu, tüfekçi ve topçeker Paşaları birliklerinin başmda yer almışlardı. Alayın önünde musiki âletleri gayda ve fülütten oluşan musiki takımı yürüyordu. Onların hemen arkasından asasbaşı ve subaşı, ardında kurmay heyeti, çavuşlarla Yeniçeriağası, müderrisler, sultan hanımların emlâklerinin idarecileri, divân efendileri, hazîne dairesi başkanları, cerrahlar şefi ve kavukları kafes şeklindeki yüz-elli cerrahın önünde iki büyük-cerrah, herbiri bir küçük hurma ağacı taşıyan kırk Yeniçeri geliyordu. Onları takibeden iki büyük hurma ağacının önünde, yanyana düğünler müfettişi, ağa ve hurma ağaçlarının yapıcısı yanyana yürüyor, onları bir gaydacılar topluluğu ile alayın geçmesini engelleyecek öte beriyi yıkmakla görevli marangozlar izliyordu. Bunların arkasında altın yaldızlı tüllerle örtülü şekerlemeden yapılma dört bahçe götürölmekteydi ve kırk tersane işçisinin herbîri, içinde şekerden yapma çiçekler, meyveler, ağaçlar, kuşlar ve hayvanlar bulunan kâseler taşıyorlardı. Re-isefendi, emekliler, pâyeluler ve hizmettekiler şeklinde üçe ayrılmış olarak ordu kadıları (kazaskerler) ye onların hemen arkasından ordu hâkimleri gibi üçe ayrılmış olarak İstanbul kadıları geliyordu. Silahdârlar, satırlar ve saray bahçeleri halkının ortasında ilerleyen Veziriâzam'ı takibeden kubbe vezirleri ve valilere de aynı ayırım uygulanmıştı. Bunların ardında Büyük-mirâhûr ve bos-tancıbaşı ilerliyor, peşlerinden zengin koşumları olan ve her biri başlarında ûstuvânî başlıklar bulunan birer seyis tarafından ye-dilen dokuz at geliyordu. Bunların hemen peşinden Emirler reisi ilerliyor ve onu etrafı muhafızları tarafından çevrilmiş, solunda haseki ve Mirâhûr başyardımcısı yaya olarak, at üzerinde şehzade Süleyman izliyor; onun ardından altı cins at tarafından çekilen yaldızlı bir arabada şehzade Mustafa ve Mehmed ilerliyordu. Kendilerine Sultan'ın kılıç taşıyıcısı ile, arabanın kapısından dışarı uzanarak halka yeni

⁶⁹ Bu geçit resimlerini müverrih Raşid'den alan Hammer evlerin yıkılması konusunda dikkatsiz davranmış olmalı. Çünkü, küçük bir barakanın keyfi, hatta mühim bir bina yapılacağı zaman istimlak yoluyla yıkılmasının bile uzun süren davalara yol açtığı bilinmektedir. (Ç.N.)

basılmış paralar saçan Sultanodası başçuha-dârı refakat ediyordu. Arabanın hemen arkasından Kızlarağası, Kapuağası (kara ve akhadımlar ağalan), iç avlu ve saray mescidi ağalan ilerliyorlardı. Yürüyüş, birliklerinin önünde ilerleyen si-p hi ve silahdâr Faşalarıyla kapanıyordu.

Hurma ağaçları sarayın kapısından sığmayacak kadar büyük olduğundan, onlar s rlardan yukarıya çekilmek suretiyle içeriye alındıkları sırada, k  k hurma ağaçlarıyla şekerleme bahçeler sarayın mermer avlusu (mermerlik)  n nde sergilendiler. Şeyhülislam ve ulemâ topluluğu merkez kapısından tekrar geldiler; Veziriazam ve divan efendileri arz odasına gitmek üzere kapıdan geçtikleri sırada, Damad İbrahim Paşa, ayağını yere bastıktan sonra,  avuşların alkışları arasında, Kızlarağası ile birlikte şehzade S -leymanın attan inmesine yardım etti, sonra, iki vezirin yarduniyle genç Sultan'm iki kardeşini arabadan çıkardı. İ  daireye giren şehzadeler ayak öptükten sonra hemen kubbealtına çekilen vezirlere şaşılar; şehzadelerin en genci olan sultan Bayezid de orada bulunuyordu; bu şehzade sünnet olacaktı. Veziriazam, alelade divân günlerindeki gibi kapısında vezirlerin durduğu daireden  ıktı. Damad İbrahim Paşa onlara selâm verdi. Sel mağası hazır bulunanlar adına onun selâmına karşılık verdi. Vezirlerin yemeğinden sonra, Hurma ağaçları taşıyan tersane işçileri, sun'i   ekleri yapmakla görevlendirilen zenaatk rlara hediyelerini dağıttırdıktan sonra kendilerini kabul eden Sultan tarafından yerlerine gönderildiler. Veziriazam ve Şeyhülislâm'in önlerinde ilerledikleri vezirler ve Paşalar kabul salonuna girdiler. Veziriazam ve Şeyhülislâmla vezirler oturma müsaadesi aldılar; Reisefendi, defterdarlar,  avuşbaşı ve Paşalar kapının girişinde ayakta duruyorlardı. Beraberinde Şeyhülislâm ve vezirler bulunan Veziriazam, Hz. Peygamberin hırkasının bulunduğu daireye girdi. Orada Sultan'a tazimlerini sunduktan sonra ilk salona döndü. Veziriazam hemen sünnet odasına geçen Sultan'a yalnız basma refakat etti. Burada başcerrah tarafından maharetle sünnet edilen yaşça diğerlerinden büyük    şehzade dinlenmekteydi, en k  klerinin sünnet işi bitirilmiş ve süt anasına verilmişti. Damad İbrahim Faşa kabul salonuna döndüğünde, Sultan'm yakınlarından biri, altın bir tepsi içinde cerrahın sünnet içindeki itiraz edilmez ustalığının delilleri olan et parçaları getirdi; bu alâmetleri önce Veziriazam, sonra Şeyhülislâm ve vezirler altın parçalarıyla örttüler. Hazır bulunanların hepsi geri çekildi; ordu kadıları ve diğer üst r tbeliler şeref hil'atlerini giydikten sonra, resmi hizmetteki dereceleri sırasına göre gelip tahtın önünde yer öptüler. Vezirler, kabul salonu dışında, mabeyinciler tarafından mermer avluya

konulan sedirlerde dinlendikleri sırada, bu şenlikte ortaya çıkmış olan sünnet müfettişi, mutbak âmiri, teşrifatçı ve sühâhdar levazımcıları gibi küçük dereceli memurlara kaftanlar giydirildi. Bu törenin sonunda vezirler saraydan ayrıldılar. Veziriazam, Sultan tarafından gönderilen koşum takımları altın ve mineli, yüz kese gümüş değer biçilmiş olan ata bindi. Veziriâzam'ın oğlunun sünnet merasimi vesilesiyle, dört şehzade ona koşum takımları sön derece ihtişamlı atlar hediye ettiler. Böylece, İbrahim misaline göre bütün müslümanlara emredilmiş olan muhteşem sünnet şartı sona ermiş bulundu. Fakat, Sultan'ı bu merasimde bulunabilmeleri için Venedik doğunu ve Avusturya kralını şahsen İstanbul'a davet edebileceği zaman geçmişti.⁷⁰

Anadolu, Mısır Ve Kırım'la Alâkalı Asayiş Tedbirleri

Bu şenlik vesilesiyle Sultan'm İstanbul'da fazla sayıda beylerbeyi bulunduğu farkına vardığına inanılabılır: Zira, kısa bir zaman sonra yayınlanan bir emirname bu görev sahiplerini, ister yalnız pâyelû veya faal olsun, İstanbul'dan ayrılmak zorunda bıraktı. Bunların payitahtta bulunmaları, mevki elde etmek için sürekli entrika peşftide koştuklarından, şehrin manevî havasını kokuşturuyordu. Bu tedbiri daha mühim başka tedbirler de takibet-ti. Temeşvar muhasarası sırasında defterdar Mehmed tarafından fevkalâdeden görevlendirilen, fakat muhasara altında bulunan kaleye gidecek yerde Belgrad'a çekilmiş bulunan gönüllülerin ücretleri maliyeyi uzun zamandan beri dayanılmaz bir yük altında bırakmıştı. Yeni bir ayaklanmaya yol açacağı korkusuyla bu bin sipahi ve silâhdarın listelerini birden çıkarıp atmak cesareti gösterilemediğinden, ödenmesi gereken onbeş akça on akçaya indirildi. Küçük Asya'da levendlerin bütün birlikleri terhis edildiğinden ve bir mekansızlar kalabalığının da bunlara katılmasıyla alabildiğine artan eşkıyalık olayları yüzünden yol güvenliği diye bir şey kalmamıştı. Bu karışıklığa bir çâre bulmak maksadiyle Veziriazam bir emirname yayınladı; bu emirnameye göre, bütün sancakbeyle-ri kendi kaza dairelerine bağlı yerlerde çalman her şeyi îade etmekle mükellef tutulmuşlardı. İstanbul'da hırsızlık olayları dehşet verici bir nisbette artmıştı; şehrin civan için de aynı durum bahis konusuydu. Hırsızlara karşı sert tedbirler alındı ve bunlardan Hasköy'de kapı kırılarak yapılan hırsızlıkla

⁷⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/272-277

alâkalı bulunduğuna kanaat getirilenler, suçlarının cezasını idam sehpasında gördüler.

Son Veziriâzam'ın idaresi döneminde, Bâb-ı Âli, reayanın kırsal bölgeden, köylerden ayrılıp payitahta yerleşmesini yasaklayan bir ferman yayınlamıştı; fakat bu kanun hiçbir zaman tam olarak uygulanmamıştı. Damad İbrahim Paşa bu kanunun uygulanmasına o kadar dikkat ve itina gösterdi ki, reayanın payitahta rahatça yaşamak üzere topraklarını bırakmalarına engel olduğunu biliyordu. Bu engel olma, vergi rakamının ^üven altında bulunmasını sağlıyordu. Veziriazam, ayrıca, Suriye sınırında korku ve endişelere sebep olan eşkıyalığın kaynağı durumundaki Mavali ve Abbasi aşiretlerini de sindirecek tedbirler aldı. Bu münasebetle, bu aşiretlere karşı Bağdad valisini, ellerindeki kuvvetlerle Şenri-zor, Rakka, Musul, Karaman, Haleb beylerbeylerini harekete geçirdi. Mısır'da nüfuzu çok büyük olan defterdar Kayıtbey ve İbrahim Sehehneb'in Idâmiyle sonu alındığı sanılan kargaşalıklar bu eyaletin yakasını bir türlü bırakmak bilmiyordu: Zira, Kahirelile-rin desteğinden kuvvet bulan hac emîri İsmail Bey, vali İzmirli Ali Paşa'vı keyfince idarede istediği gibi kullanıyordu. İdarede gösterdiği bu zaaf onu da suç ortağı saydırdı ve .parayı düzenlemede gösterdiği ⁷¹ beceriklilik kendisini kurtaramadığı gibi, zahire fiyatlarına kazandırdığı istikrar da Yusuf Köşkü'ne kapatılarak cellâd elinde hayatını kaybetmesini önleyemedi. Yerine eski Haleb valisi Receb Paşa atandı ve Kahire kadılığına da en son Kudüs kadılığı görevini yürüten Mustafa Efendi getirildi. Bâb-ı Âli bu iki görevliye ahenkli çalışmaları ve Kayıtbey'den kurtulmak için evvelce Abdi Paşa ile kadı Feyzullah Efendi'nin dikkatini örnek almaları tavsiyesinde bulundu. Gerçekten, iki yeni idareci arasında bulunduğuna inanılan iyi münasebet Kahirdiler üzerinde öylesine kurtarıcı bir korku oluşturdu ki, Receb Paşa bundan yararlanarak onların gözleri önünde, çavuşlar kâhyasını, İsmail'i öldürttü. Fakat, bu idam, Mekke'den dönen hac emîrini korunma tedbirleri almaktan başka bir şeye yaramadı. Gizlice kervanı terketti ve orada artık aranmayacağını umduğu Kahire'ye kaçtı. Receb Paşa bu şehir sakinleriyle beraber olacak ve onlardan hac emîri taraftarlığı lekesini uzaklaştırmaya çalışacak yerde, onları âsilerle bir tutarak, iftiralarla rahatsız ederek kendisine küstürdü. Akıl ve siyasete tamamiyle ters düşen bu davranış sonunda, İsmail Bey kısa sürede ortaya

⁷¹ Mısır Tarihi, yazar: Yusufoglu, s. 278; parayı sekiz akça, yaldızlı dukayı 107 para, duka riali 60 para, arslanlı eküyü 45 para olarak tesbit etti.

çıkıp halk içinde dolaşabildi; taraftar topluluğunun yardımıyla valiyi azletti ve Sultan'a halk adına bir istirham-nâme yazmaya kadı Mustafa Efendi'yi zorladı; böylece Bâb-ı Âli'nin kendisini affetmesini sağlamış olacaktı. Her biri Kahire ordusu kolordusuna bağlı yedi kıdemli asker bu istirhâmnâmeyi alarak İstanbul'a hareket ettiler. Orada heyeti büyük hayretler içinde bırakan bir nezâketle karşılandılar ve peşinden de İsmail Bey'i affeden bir fermanla karşılaştılar. Ayrıca, Bâbri Âli Receb Paşa'ya karşı zor kullanma davranışını tasvib eder göründü; zira, yerine Kandiye kalesi kumandanı vezir Mehmed Paşa'yı ataması bu şekilde izah edilebilirdi. Damad İbrahim Paşa'nın Mekke şerifi Yahya'ya karşı siyaseti de daha az yumuşak görünmedi. Yahya'nın ömür boyu makamında kalması Bâb-ı Âli tarafından daha yeni tasdik edildiği halde, hasisliğinden bizar kalan Mekke halkının onun yerine şerif olarak getirdikleri Mubârek'in bu makamda geçici mahiyette kalmasını İbrahim Paşa tasdik etti. Makamında kalamayacağını anlayan şerif Yahya, genellikle Cidde valisine ait

bulunan şeyhul-harem makamını kendisine alıkoyarak, yerine oğlunu bıraktı. Fakat, kısa bir süre sonra, oğlu ile birlikte kovuldu ve halk Mekke şerifliği makamına şerif Saad'ın oğlu şerif Abdullah'ı getirdi. Bu defa, Abdullah, tayininin Bâb-ı Âli tarafından tasdik edilmesi şartıyla kabul etti. Makamına kendisini kesinlikle yerleştiren (inha eden) berâtı beklerken idare işlerini yürütmeyi şerif Mubârek'e bıraktı, o da bir yol boyunca bu görevi yürüttü. Yahya, Sultan'ın göstereceği teveccühle evvelki görevlerinin kendisine geri verileceği ümidiyle, bütün ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Üçüncü Ahmed onu son derece iyi karşıladı ve kendisine ikibinbeşyüz kuruş yıllık tahsisat verdirdi, oğlu Berekât, iki kardeşi ve kahyası için ayrı bir tahsisat emretti, fakat makam konusundaki talebi red karşılığı gördü. Mekke meseleleriyle çok yakından alâkalanan Veziriazam İbrahim Paşa, bu şehrin kutsal madamı kürsüsü için bir örtü hediye etti; bu örtü Hz. Muhammed'in doğum günlerinde kürsüye yayılacaktı. Veziriazam, Mekke dönüşünde kumandanı olduğu hac kervanı Aala mevkiinde birkaç Arab aşireti tarafından durdurulan ve onlarla savaşıacağı yerde, kafiledeki hacılardan elde edilen soygun parasından ikiyüz kese alan hac-emîri Osman Paşa'yı azletti ve yerine eski Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa, kendisine ayrıca hayat boyu ti-mar (malikâne) verilerek, getirildi. Damad İbrahim Paşa, Ali Paşa'ya, özellikle Medine'de asayiş sağlaması tavsiyesinde bulundu. Bu şehirde kutsal mescit şeyhinin kâhyasına, hadımlarından dört veya beşine karşı öfke duyan Arab Beni-Harb aşireti

halkı onları kendilerine teslim etmeğe ve hapise atmağa zorlamışlar ve peşinden şehri yağmalayarak, İmparatorluk tarihçisinin belirttiği şekilde, «Hz. Peygamberin mezarının bulunduğu mescidi tüfek ateşine tutmuşlardı⁷²».

Damad İbrahim Paşa'mn barışçı siyaseti gerçek bir zaafa dönüşmekte gecikmedi; bir süre sonra artık hâkim zevki olan şenlikler ve inşâatlardan başka bir şey düşünemez oldu; bunların tatmini birinci derecede önem kazandı. Zaten, Sultan da Veziriazam'ının bu hâkim zevklerini kendisiyle paylaşıyordu. Kâhyabey (İçişleri nazırı) görevini yürüten Mehmed Ağa, VeziriâzamUa yakınlığından aldığı kuvvetle şuur tanımayan bir iktidarın tadını çıkarıyordu. Baltacı Mehmed Faşa'nın Ortaköy'de çok küçük bir mode-lini inşâ ettirmiş olduğu caminin yerine yeni bir cami inşâ ettirdi. Boğaziçi kıyılarında bulunan bu büyük köyde oturanlar büyük kısmıyla Yahudi ve Rumlardan oluşuyordu ve burada bir caminin yer alması, tarihçi Râşid'in dediği gibi: «Buradaki evlerin arasında bir cami, bir hristiyan elindeki şahadet parmağını temsil ediyordu.» İbrahim Paşa, Asya kıyılan yakınında hiçbir yerle irtibatı bulunmayan bir kaya üzerinde yangının yokettiği ahşâb bir kule yerine taşdan bir kule yaptırdı. Türkler bu kuleye, onlara birinci Cid'in şövalyevârî aşk macerasına iyice bağlı bir hikâyeyi hatırlattığı için Kızkulesi diyorlardı. İbrahim Paşa, büyük -masraflarla eski ve yeni Yeniçeri kışlaları arasındaki Kasaplar meydanına açılan bir kapı ve iki tarafına Yeniçerilerin giyim ihtiyaçlarını karşılamak üzere geniş mağazalar yaptırdı. Bunların arasında bir Ağa odasıyla bir de çeşme yer alıyordu. Alibeyköy'ü yakınında Tatlısu vadisinin üstünde gür yeşüllüklü ağaçlarla kaplı bir tepe, bir süreden beri Sultan'ın gezintilerinin nihayet bulunduğu yer olmuştu. Damad İbrahim Paşa bu yeri Sultan'ın daha fazla hoşuna gidecek bir görüntüye kavuşturmak maksadiyle, yalandaki kaynaklardan su getirterek üç büyük mermer havuzda topladı ve ağaçların altmda yine mermerden oturma yerleri yaptırdı. Bu ağaçlıklı yere tarihçi Râşid'in teklifi üzerine Husrevâbad adı verildi. Veziriazam, Kâğıthane'de, yâni kâğıt değirmeni yanında, (Türkler buraya Tatlısu Vadisi diyorlardı) muhteşem uslûbda bir inşaata da girişti; zira en azından Versaille sarayının havuzlan ve fiskiyelerinin azametini unutturmak iddiasındâydı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın bizzat dikmiş olduğu büyük zeytin ağaçları altmda yaptırdığı ve Boğaziçi'nin Asya kıyılarını süsleyen Kuleli bahçesi

⁷² Matafi kudsiyân ve mesaai sercünüei Rerublân olan ravzai kuldaşıyan» Raşid, iw.

yıkılmış olduğundan bu olay, aynı zamanda Veziriazam Damad İbrahim Paşa'ya Kâğıthane'de yeni bir saray yaptırtmasına ve yıkılan sarayın malzemesinden yararlanmasına vesile oldu. Kulebahçesi sarayı yıkıntısından kanalın tabanını döşemek üzere mermerler getirtildi. Sekiz yüz aun uzunluğundaki bu kanal, düz bir hat hâlinde, sultan Sultan'ın sarayının pencereleri altına getiriyordu. Fakat, bu kanal, Versaille sarayının taküd edilmek istenen hârikalarından uzak, suyunun daha hızlı ve düz akması ve mermer merdivenlere mesafeden mesafeye çıkması farkiy-le, sadece güzel Caserta kanalını andırıyordu. Damad İbrahim Paşa, tatlı suların iki kıyısı üzerinde sayfiye evleri, köşkler yaptırdı; bunların arasında Sultan'ın yazlık sarayı, büyüklüğüyle olduğu kadar güzelliğiyle de seçiliyordu. Bu sarayın mermer kaplama duvarları Cydaris'in yumuşak ve saf sularını parlaklıktan yana aşırıyordu. Boğaziçi'nin küçük taklidi olan bu yapılara Saadabad adı verildi ve bu çalışmaların tamamlanması münasebetiyle, III. Ahmed döneminde sayılan pek çok olan ve kendisinin büyük ölçüde sevdiği, Veziriazamının da sayılarının mümkün olduğunca çoğalmasına özel bir itinâ gösterdiği şenliklerden biri tertiplendi. Büyük camilerin yanm ay biçiminde mahiye denilen kandiller vası-tasiyle aydınlatılması da Veziriazam İbrahim Paşa'nın idaresi döneminde başladı. Bu kandiller kubbe ve minarelerde güneş ışığında da parıldıyorlardı. Yine onun idaresi döneminde چراغ ve لاله şenlikleri düzenlenmesi âdet hâlini aldı. Bu şenlikler her ilkbaharda sarayın ve Boğaziçi'nin fli kıyısındaki saraylardan birinin bahçesinde tertipleniyor ve kutlanıyordu. Bu şenliklerde lâlelerin tarhlarını renkli kandillerle aydınlatmak gelenek hükmündeydi; öyle ki, lâlelerin gölgede kalan kısımları kandillere yansıyor ve kandiller gibi yandığı görünümünü veriyor, kandiller de ikinci lâlâ bahçesi haline geliyordu. Böylece, antik çağda Sais'de görülmüş olan ışıklar ihtişamı, yüzyıllar sonra, Nil kıyılarından Boğaziçi kıyılarına getirilmiş bulunuyordu. Veziriazamlar tarafından bir Sultan için tertiplenmiş lâlâ ve چراغ şenliklerinin hiçbirisi Damad İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'e Beşiktaş sarayında sunduğu anneleri sultanlarla birlikte şehzadelerinin, kızlarının ve gözdelerinin hazır bulundukları lâlâ ve چراغ şenliği kadar parlak olmadı. Bur şenlikte Sultan, oğullarından dördü, Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid; kızlarından yedisi, Ümmüğülsüm, Hadice, Âtike, Ayşe, Saliha, Rabia ve Zeyneb; adlarını bildirdiğimiz ve küçük yasda Ölen.dört şehzadenin anneleri olan hanım sultan; in. Ah-ined'in (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci eşleri) beş nikâhlı eşi; diğer sekiz sultan; sultan hanımların nedimleri olan on-altı câriye ve kendisinin on

nedimi hazır bulunuyorlardı. Saray resmî görevlileri arasında Kızlarağası, kılıç taşıyıcı, Başçuhadâr, Özengiâğası, Çuhadârodabaşı, Baltacılar kâhyası, Kızlarağası kâtibi, kahvecibaşı, İmparatorluk ahırları yaveri görülüyordu ve hepsi, sultan hariç, altmış kişiydiler. Hepsi de Vezirîâzam'dan mücevher, şal, zengin ve altın dokumalı kumaşlardan oluşan hediyeler aldılar. Sık tekrarlanan bu şenlikler sayesinde büyük bir çiçek sevgisi halkın hâkim zevki haline geldi. O derecede ki, kısa zamanda Fransa ve Hollanda'daki sayıları çok olan lâle yetiştiricilerin sevgisini aşdı ⁷³. O sırada Avrupa'da bu çiçeğin yetiştirilmesi üzerine öğretici pek çok eser yayınlandı; İstanbul'da Çiçekler Ustası (Şüküfeci-başı) adıyla yeni bir meslek oluştu. Çiçekler ustası veya şüküfeci-başının yaldızlı güller ve renk renk çiçeklerle süslü berâtında şu kelimelerle sona eren yazı, bize doğuluların çiçekli üslûbu hakkında bir fikir verebilir: «Bütün çiçek yetiştiriciler bu berât sahibini (hâmilini) kendi başkanları bilmelerini emrediyoruz; onun karşısında nerkis gibi başdan başa göz, gül gibi başdan başa kulak kesilmelidirler; zanbak gibi on dilli olmamalıdır; mütevazi olmalı, gül tomurcuğu gibi ağızları kapalı olmalı, istenmeden önce kokusunu yayan mor sümbül gibi vaktinden önce konuşmamalıdır; nihayet, menekşe misâli tevazu ile eğilmeli ve dikbaşı olmamalıdır ⁷⁴

Şehzadelere Verilen İlk Ders

Şenliklere karşı son derece istekli olan Veziriazam, ziyafetler ve Köprülü Fazıl Mustafa Paşa zamanında pek yaygın olan ve onun şehîd olmasından beri gözden düşen atlı geçit alaylarını yeniden moda haline getirdi. Gerçekten de son Veziriazam, bu atlı alayları canlandırmayı düşünmüştü, fakat bunun büyük masraflara yol açacağı korkusu bu tasavvuru bir kenara bıraktırmıştı. Kurban bayramının üçüncü günü Yeniçeriağası, sarayında, Vezirîâzam'ın şerefine muhteşem bir ziyafet verdi. Ziyafet masasından ayrılarak ağanın sarayından çıkan Veziriazam, Bâb-ı Âli'ye, kendi emriyle ağanın sarayında toplanan kalabalık ve parlak bir suvâri birliğinin refâkatında döndü. Fakat, ihtişâmlariyle dikkatleri çeken şenlikler, şehzade

⁷³ Bu modayı ülkesine I. Fenûnand'ın elçisi Hollandalı Auger Busbek soktu. Lale kelimesi açıkça turban (sarık) kelimesinin dejenere olmuş bir müstakıdır.

⁷⁴ Bu berat, tarihçi ismail Âzim'in kaleminden çıkmadığı; Reis Mehmed'in İnşa'sında No. 170'de bulunmaktadır.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/277-283

Mehmed ile şehzade Mustafa'nın okumaya başlamaları münasebetiyle tertiblenenler oldu. Bu şenlikler, saraydan uzak, deniz kenarında bulunan ve İnciler denilen köşkte yapıldı (8 Ekim 1721 -16 Zilhicce 1133). Veziriazam, Kapdan-ı derya, Şeyhülislâm, Rumeli Kadiaskeri, defterdar ve Reisefendi için çadırlar kurulmuştu. Birinci ve ikinci saray imamları, Feyzullah ve Abdullah efendiler şehzadelerin muallimliklerine atandılar. Veziriazam Damad İbrahim Paşa, bütün alayı ile birlikte saraya geldi; bASTAHANEYE bitişik olan bahçe kapısından içeriye girdi; bu kapı İmparatorluk sarayına açılıyordu. Defterdar, Reisefendi, teşrifatçıbaşı, imparatorluk tarihçisi Raşid, saray subaylarının başında, her-biri onun için kurulmuş çadırın önünde, ayakta duruyordu. Veziriazam, iç-oda subaylarını selâmladı, bunlar İnciler köşkünün önünde duruyorlardı. Selâmına selâmağası mukabelede bulundu. Se-lâmağası, selama, her fırsatta onu kabul edenin adına karşılık veriyordu. Zira, Doğuluların düşüncelerine göre, selâm hakkı yalnız üstlere aitti, alt derecelerdekiilerin böyle bir hakları yoktu.

Sultan, İnciler köşküne gelince, Kızlarağası Beşir ve Damad İbrahim Paşa, attan inmesine yardımda bulunmak üzere ilerlediler. Koltuklarına girerek kendisini otağına götürdüler. Sonra hemen, İbrahim Paşa, Şeyhülislâm, yemeklerini yemek üzere çadırlarına girdiler; yemeklerini aldıktan sonra, mâiyyetlerine yemek veriliyordu. Masalarından kalktıktan sonra, alay, bahçe kapısından çıkıp sarayın ikinci avlusuna girdi ve kabul salonuna gitti. Vezirler ve ulemâ büyük kapının dışındaki mermer kanapelerde oturmuşlardı. Bir çeyrek saat geçmiş geçmemişti ki, kabul salonuna giden yolun geçtiği Sâadet kapısının altında Sultan'ın büyük oğlu şehzade Mehmed göründü. Genç şehzade bir kapanca giymişti ve başında, sağında elmaslarla tutturulmuş balıkçılkuşu tüyünden bir sorguç vardı; hazinedar ve Kızlarağası kollarına girmişlerdi; birbiri pegi sıra, öpmeleri için elini vezirlere, ulemâyaya ve nazır durumundaki devlet büyüklerine uzattı. Diğer şehzadeler göründüklerinde, çavuşlar onları «Yaşa!» sadâlanyle karşıladılar; sonra, İnciler köşküne kadar onlara refakat ettiler. Şehzadeler köşke Veziriazam, Şeyhülislâm, Kaptan-ı derya, emirler reisi, iki ordu Kadiaskerleri, silâhdâr, defterdar, Reisefendi, çavuşbaşı, kapu-cubaşı, imparatorluk tarihçisi, teşrifâtçıbaşı, iki arzuhal dairesi reisleri, Ayasofya şeyhi, âmedcibaşı ile birlikte girdiler. Sultan, tahtında yerini aldı; şehzadeler, Veziriazam, Şeyhülislâm, Kaptan-ı derya, emirler reisi, iki ordu Kadiaskerleri ve Ayasofya şeyhi, sağında ve solunda muhteşem halılar üzerine oturdular; diğer bütün hazır bulunanlar ayakta durdular. Veziriazam

İbrahim Paşa* nın bir işareti üzerine Ayasofya şeyhi bir duâ okumaya başlayınca, Veziriazam yerinden kalkıp şehzadelerin büyüğünü kucağına aldı ve şeyhülislâm'ın karşısındaki halının üzerine bıraktı; sonra silahdar onların ikisinin arasına üzerinde erguvan rengi bir örtü bulunan rahleyi yerleştirdi. Şeyhülislâm alfabenin ilk beş har-, fini ona öğretmeğe başladı. Şehzade, Seyhülislâm'dan sonra öğretilen şekilde tekrarlayınca, III. Ahmed, şehzadeye Şeyhülislâm'ın elini öpmesini işaret etti. Fakat, Şeyhülislâm mâni olarak şehzadeyi omuzundan öptü. Aynı teşrifat diğer iki şehzade için de yerine getirildi. Şehzadeler çekilince, kendilerine oturma izni verilmiş olan büyük makam sahiplerine şeref hü'atleri giydirildi; görev dereceleri oturmaları için müsait olmayan ve ayakta duran saray subayları ü mensupları kaftanlarla mükâfatlandırıldılar. Bu teşrifat sona erince iki küçük şehzade, kıymetli bir torba konmuş bir Kur'an'la zengin koşumlu bir atı cömerd babalarının ihsanı olarak aldılar.⁷⁵

Mendil, Halva Ve Halvet

Üçüncü Ahmed evlenme törenleri, lâle şenlikleri, Peygamberin doğumu, Hırka-i Şerif ziyaretleri, iki bayram merasimi gibi meşguliyetlerin dışında kalan zamanını, çalışmaları devlet işlerinin yükünü üzerinden alan Veziriâzam'ı ziyaret, hazîne dairesini veya tersaneyi teftiş etmekle geçiriyordu. Sultan'ın kendi dâiresinde geçirdiği çoğu akşamlarda Veziriazam ona nefis şekerlemeler sunmayı âdet edinmişti; bu akşamlara «halva»⁷⁶ deniliyordu ve bu akşamlar «halvet» şenliklerinden ve harem kadınlarının gezintilerinden ayırmak gerekir, yâni birbirine karıştırılmamalıdır. Bu gezintiler sırasında «halvet» ilan edilmesi âdetti⁷⁷. Bu, haremde ıssızlık demektir. Harem kadınları gezintiye giderken, erkekler Sultan'ın kadın ve cariyelerinin geçtikleri yollardan uzak tutuluyorlardı. Aksi takdirde, ölüm cezası değilse de, hadım ağalarından sopa veya kılıç darbesi hazırı⁷⁸. Üçüncü Ahmed, yeni yapılan bir savaş gemisinin denize indirilmesinde tersanede bulunmayı hiçbir zaman ihmâl etmedi. O dönemde İstanbul

⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/283-285

⁷⁶ Halvai şebane veya Sohbeti Halva.

⁷⁷ Evvelki cümlede görüldüğü gibi. Hammer helva sohbetini bildiği halde akşamlar helvayı karıştırması gibi halvet'i de harem kadınlarının gezmeye gitmeleri ve harem boşalması ile karıştırmaktadır. (Ç.N.)

⁷⁸ «1709 ilkbaharında Sultan, haremine halvet verdi. Bu, Sultan'ın hare-mindeki kadınlara bahçelerde dolaşmak ve eğlenmek müsaadesi vermek demektir. Saray kadınlarını halkın gözünjden uzak tutmak maksadiyle gerekli tedbirler alınırdı. Buna halvet denirdi. «La Motraye, I, Ch. XIX. s. 407.

tersanelerinde yapılan ve donanma emrine verilen    güverteli gemi fazlasıyla dikkatini çekti. Haz neyi ziyaretlerine gelince, bunların Damad İbrahim Paşa'nın bilgili ekonomi siyasetiyle toplanan altın ve gümüş y ğınlarıyla gözlerine ziyafet çekmekten başka bir mak adı yoktu. Evvelce altıy zbin duka olan yıllık Mısır eyâleti vergisi Memluk beylerinin defterdar makamını ellerine geçirip gerçek bir Firavun hayatı sürmelerinden beri fazlasıyla azalmış olduğu halde, devlet haz neleri dolup taşıyordu. Mısır'daki bu durum, o sırada Mısır valili inde bulunan eski Veziriazam Mehmed Paşa* nın bir katli mdan yararlanarak bunlardan kurtulmasına ve böylece bu zengin eyâletin vergi tahsilini yeniden düzenlemesine kadar devam etti. Bir kaatilin elinden ilk cezasını çeken zengin İsmail Bey oldu, Kahire'de kurduğu hâkimiyet böylece sona erdi ve taraftarları da birer birer aynı  akibete u radılar (18 Kasım 1723 - 19 Safer 1136).⁷⁹

Saray Tabibinin Oğlu, A  Paşa

Damad İbrahim Paşa'nın idaresi zamanında görülen idam cezaları seyrek oldukları gibi adaletlidirler. Kapucu Osman a anın idamı da bunlardan biridir. Yüz kese akça ile inşaat kerestesi almaya gönderilen Osman a a parayı istediği gibi harcamış, sonra da bu parayı yerine koymak için önüne gelene zorbalık etmişti.  ik yetleri Veziriâzam'a bildirilince, zaten onu i ledi i ilk suçta affeden Veziriazam için, l yık olduğu cezayı verdirmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Damad İbrahim Paşa, bir İran vecizesinin dediği gibi,   d  manlarına karşı tedbirli, dostlarına teveccühte sınırsız ⁸⁰ davranıyordu. Damadı kâhyabey (içişleri nâzın) Mehmed'e Rumeli valisi rütbesini vermesi onun bu tarafım göstermektedir. Bu rütbenin özel bir se kinli i vardı ve bu Veziriazam için de böyleydi. Kanunî Sultan Süleyman, bu unvanı, yâni Rumeli Beylerbeyli i payesini Bağdad fâtihi olan ve Viyana muhasarasında serasker sıfatıyla orduya kumanda eden Veziriazam İbrahim (makbul ve maktul) Paşa'ya vermişti. Damad İbrahim Paşa bu çok değerli unvanı, bir de saray hekimi Nuh Efendi'nin , oğlu ve    yıl önce kendisini Türkmenler voyvodalı ına getirdiği alaybe  Hekimoğlu Ali'ye vermişti. Hekimoğlu, evvelki Veziriazam tarafından Sila voyvodalı ına, Adana valiliğine atanmış, önceki görevlerini

⁷⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/285-286

⁸⁰ Ba dost n m r vvat, ba d   manan mudara.

tasdik eden bir berât da almıştı. Zaten, on, yirmi ve otuz yıl sonra üç ayrı kere imparatorluğun işlerini Veziriazam sıfatıyla yürütürken göreceğimiz Hekimoğlu Ali'den başka hiç kimse bu seçkin unvana lâyük değildi.⁸¹

Birçok Ünlü Kimsenin Ölümü

Son üç yıl içinde, oniki yangın İstanbul'a büyük zararlar vermişti. Yangının sebep olduğu kayıplar, o dönemin en kudretli ve en şöhretli yirmibeş şahsiyetinin ölümüyle birlikte Osmanlı yıllığında belirtilmiştir⁸². Bu kayıplar sayısı içinde bir önceki Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi, oniki vezir-vali ve dört büyük kaabiliyetle yazar bulunuyordu. Bunlardan biri,

⁸¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/286

⁸² Bu dönemde yirmidört tanınmış kişi vefat etti:

- 1) Süleyman, Ayasofya vaizi, ölümü 9 Cemaziyül'-evvel 1134 (25 Şubat 1722). İmparator vak'anüvisi, bu şahıslardan her birinin ölümünü bildirmek için ayrı bir cümle kullanıyor; bu fileri belirtmek için kullanılan cümlelerin tercümesini . isteyerek o şekilde verirdik, fakat zaten- bu tarihin onuncu cildinde bu istiâreli, söz temsilli tarzın örneklerini sunmuş bulunuyoruz ve ayrıca bu tarzın Avrupalı okuyucunun hoşuna gittiğini de biliyoruz. Birkaç örnek yetecektir; şöyle ki, Türk yazar, Süleyman'ın ölümünü anlatmak için şu cümleyi kullanıyor: Âhirete doğru yürüdü ve selamet evinden içeriye girdi.
 - 2) Kara Mehmed Paşa, Vidin valisi, 1134 (1722) yılı Cemaziyürâhbirinde vefat etti; «Tabii bir ölüm yoluyla ebediyete hareket etti.»
 - 3) İbrahim Paşa, Negrepont valisi, vefatı 1134 Şaban ayı (Mayıs 1722).
 - 4) Bostancıbaşı Ahmed Ağa, vefatı 1135 Muharrem (Ekim 1723).
 - 5) Şeyhülislâm Mirza-Mustafa Efendi, vefatı 3 Safer 1135 (15 Kasım 1723).
 - 6) Abdi Paşa, Gence valisi, vefatı 3 Safer 1135 (13 Ekim 1723).
 - 7) Hac-Emîri Ali Paşa, Veziriazam Kara Mustafa Paşa oğlu, vefatı Zilhicce 1135 (Eylül 1723).
 - 8) Mehmed Paşa, Çıldır valisi, Şehsuvâroğulla-rmdan, vefatı Zilhicce 1135 (Eylül 1723).
 - 9) Sacidî Ali, fetva vesikaları müfettişi, vefatı aynı dönemde.
 - 10) Mehmed Paşa, kâhya, Valide Sultan'ın ne-dîmi, vefatı Cemaziyül'âhîr 1155 (Mart 1723),
 - 11) Hasan Paşa, İnebahtı valisi (Lepanto valisi), vefatı 25 Cemaziyül'âhîr 1135 (2 Nisan 1723).
 - 12) Şirvanî Ebubekir, ilim adamı ve eski Reîs-efendi, ölümü 18 Ramazan 1135 (12 Haziran 1723)..
 - 13). Tosyalı Mustafa Efendi, Anadolu Kazaskeri (Kadiaskeri), ölümü 28 Şevval 1135 (1 Ağustos 1723).
 - 14) Ali Paşa, Cidde valisi, ölümü Zîl'fcade 1135 (Ağustos 1723).
 - 15) Mehmed, Yeniçeriağası, ölümü 20 RebiüT-âhîr 1135 (26 Ocak 1723).
 - 16) Vezir Silâhdar İbrahim Paşa, ölümü 15 Re-biül'âhîr 1136 (12 Ocak 1724).
 - 17) Ömer Efendi, ordu kadısı ve saray hekimi, ölümü Cemaziyürâhîr (Mart 1724).
 - 18) Hasan Paşa, Serasker, karısının cenazesini Zübeyde'nin türbesine defnettiren gözde Bağdad valisi, Mustafa (Sultan olacak?)'nın damadı, ölümü Cemaziyül'âhîr 1136 (Mart 1724).
 - 19) Ahmed Paşa, Mora valisi, Ölümü Cemaziyül'âhîr 1136 (Mart 1724).
 - 20) Osmanzâde, Kahire kadısı ve Veziriazamların biyografi yazar, ölümü Ramazan 1136 (Haziran 1724).
 - 21) Osman Efendi, Mekke kadısı, ölümü Şevval 1136 (Temmuz 1724).
 - 22) Ümmetullah Sultan, ölümü 7 Zil'kade 1136 (28 Temmuz 1724).
 - 23) Şâir Kâmi Mehmed, Kahire kadısı, ölümü 10 Zil'kade 1136 (31 Temmuz 1724).
 - 24) Feridun Paşa, İran hanı, ölümü Reblül'ev-vel ayı (Aralık 1724).
- Râşid, İmparatorluk Tarihi, f. 61 ve 62'de Moskof Çar'ı Büyük Petro'nun ölümünü şu satırlarla anlatıyor : «Saint-Petersbourg'da ölen Moskof çarı Pierre Alexiovitsch, tozlu topraklı bir köşeye gömüldü. Devletlerindeki teb'alarına yeni alışkanlıklar getirdi; diğer emirleri arasında, sakallarını kesmeği ve kalpak yerine şapka giymelerini emretti; kendisine cihan hâkimiyeti açacağına inandığı delilikler dünyaca bilinmektedir ve dönemi, üzerinde yaşanan dünyadan cehennemin gayyasına uçmasını alkışlarla karşıladı.»

Yeniçeriler kâtibi sıfatiyle Viyana muhasarasında bulunmuş, dört defa Reisefen-di makamına gelmiş, üslûbunun saflığı ile ünlü ve Vassaf'ın İran Tarihi'nin birinci cildine şerhler koymuş olan ve ikinci defterdar makamına atandıktan sonra vefat eden Ebubekir Efendi ⁸³; diğeri, içtihadlarla ilgili eserler üzerine birçok açıklama ve tefsirler kaleme almış bulunan Ayasofya vaizi Şeyh Süleyman Efendi ⁸⁴; bir divân ve İctihad üzerine değerli ve Mirasçılar Bahçesi ⁸⁵ adını taşıyan eserin sahibi Mekke kadısı, şâir Kâmi; nihayet sonuncusu pek çok şerhin ve birkaç tercümenin ve bilhassa Sultanların ve Veziriazamların biyografilerini ihtiva eden Sultanlar Bahçesi, Vezirler Bahçesi adlı eserin müellifi Kahire kadısı Osmanza-de Efendi ⁸⁶ idi.

Bu dönemde vefât eden vezirler arasında ancak Dördüncü Mehmed'in gözde adamı Musahib Mustafa'nın kızı Ayşe'nin eşi Bağdad valisi Hasan Paşa'dan söz edeceğiz: Yetmiş yıl önce, IV. Mehmed'in saltanatı döneminde saraya giren Hasan Paşa, İkinci Mustafa zamanında Kapucubaşıuğa yükselmiş, sonra Rumeli Beylerbeyliğine atanmıştı. Zenta savaşından sonra üç tuğlu vezirliğe yükselerek Karaman valiliğine getirildi. Kısa bir zaman sonra Bağdad valiliğine geçti ve Ölüm gelip kendisini hayattan ayırdığında yirmibir yıldan beri bu vilayeti idare etmekteydi ⁸⁷. Ölümünden altı yıl önce, eşi Ayşe'nin cenazesini Bağdad'ın en meşhur türbelerinden biri olan Harun Reşid'in ⁸⁸ eşi Zübeyde Hanım türbesine gömdürmüştü. Böylece, garib bir tecelli, Dördüncü Mehmed* in gözde musahibi Mustafa'nın kızına Bağdad'da Selâmet Evi adı verilen türbede müminlerin kumandam Harun Reşid'in kıymetli eşinin yanında uyumak imkânını verirken, Viyana surları önünde Osmanlı ordusuna kumanda eden ve Belgrad'a gömüldükten sonra eşkıyalar tarafından çıkarılan naşı cizvit papasları tarafından Viyana'ya gönderilmiş ve orada müzeye konulan kafatası diğer ganimetler arasında teşhir camekânına konmuştu. ⁸⁹

⁸³ Ölümü 8 Ramazan 1135 (12 Haziran 1723). Çelebizftde Biyografisi, f.

10 ve Reisefendiler Biyografisi, No. 53

⁸⁴ Adhaddin'in Tehzibul-kelam ve Nassi'si üzerine.

⁸⁵ Riazul-Küsimin, Çelebizade, f. 34 ve 41-, 8 Zilkade 1136da öldü (29 Temmuz 1724).

⁸⁶ Meşarık (gelenekler) i tercüme etti ve 40 gelenek üzerine Türkçe yorum yazdı. 1 Ramazan 1136'da (21 Mayıs 1724) öldü.

⁸⁷ 1114 (1702) yılından 1136 (1725) yılına kadar. Niebuhr'un Bağdad Paşaları listesine bakınız, II, s. 292.

⁸⁸ Mezar kitabesi Niebuhr'da bulunuyor, Arabistan'da Seyahat, II, s. 215.

«Bir Mustafa Paşa'nın kızı,» fakat kayıta açıkça IV. Mehmed'in gözde musahibi olduğu ve Viyana muhasarası Serdari ekremi Kara Mustafa Paşa'dan ayrı bir Mustafa olduğu belirtiliyor.

⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/287-288

Rokhara Ve Ralkh'da Elçilik; Fransa Ve İran'a Gönderilen Elçilerin Dönüşleri

Çoğu zaman ikinci derecede ehemmiyetli olmakla beraber, Bâb-ı Âli'nin Oğuzbeyler prensi ile münasebeti hiçbir zaman kesintiye uğramamıştı ve biz Oxus kıyılarındaki ülkelerin hükümdarının elçilerinin İstanbul'a gelişlerinden sıkça bahsetmek imkânını bulmuştuk. Bu elçiler, ancak Osmanlı İmparatorluğu İran-la savaş halinde bulunduğu zaman ehemmiyet kazanıyorlardı. Osmanlılarla aynı dinin mensupları olan Oğuzbeyler, İranlılarla aynı dinden ve komşu bulundukları halde İran şahının yeminli düşmanı, Sultanların ise tabii dostu idiler. Sultanlar Oğuzbeylerden tesirli bir yardım almamakla beraber, aradaki ittifakın müdafaa veya hücum dengesine imkanlar bakımından bir ağırlık getirdiği söylenebilirdi. İranla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki seksen yıl süren son barış döneminde, sık gelen Oğuzbeyler elçilik heyetleri Osmanlı İmparatorluğu için gerçek bir yük halini almıştı. Öyle ki, her iki üç yılda bir beş veya altı Oğuzbey elçilik heyeti geliyor, Han'ın verdiği güven mektubunu sunuyor ve peşinden elçilik unvanından yararlanarak hiç masrafsız hac ziyareti imkânını elde ediyorlardı. Damad İbrahim Paşa'run döneminde toplu halde iki elçilik heyetinin geldiği görüldü. Bunlar Oğuzbeyler pâdişâhı Ebulfeyz Mehmed Bedirhan ve Buhara kralı tarafından gönderilmişlerdi ve bunlara üçüncü elçi olarak Balkh hanının elçisi de eklenmişti. Bunlardan ilk iki elçiye, Veziriazam, Sultan'ın huzuruna çıkarmış ve usûle uygun olarak hac masrafları karşılanmıştı; fakat bu lutûf üçüncü elçiye uygulanmadı. Sebebi olarak da bu imtiyazdan ancak hükümdarların elçilerinin yararlanabildikleri, fakat, hükümdarlara tâbi olan devletlerin elçilerinin yararlanmalarının âdet olmadığı bildirildi. Sebebi gerçeğe dayanıyordu; çünkü Balkh ham, Oğuzbeylere tâbi, onların himayesinde bir krallıktı. Aynı sıralarda, Bâb-ı Âli'nin Paris'e ve Tahran'a göndermiş olduğu iki elçi İstanbul'a döndü. Birincisi, Yirmisekiz Mehmed Çelebi; yüksek seviyede bilgili, zekâ sahibi elçi, Veziriâzam'a Fransa kral naibi nezdindeki görevinin neticeleri, sarayın örf ve âdetleri, ve Avrupa medeniyeti üzerine hazırladığı teferruatlı raporu sundu. Tahran'a giden Osmanlı elçisi Dürri Efendi, İran şahı, nezdindeki elçiliğini yine bir özet raporla bildirdi. Bu iki rapor hristiyan ve Osmanlı okuyucular bakımından eşit bir alâka taşımaktadırlar. Zira her iki taraf da Dürri Efendi'nin raporundan İran sarayının örf ve âdetleri hakkında yeni bilgiler elde edebilirler ve eğer Türkler Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin raporunu

okuyarak Avrupa medeniyeti ile bir yakınlık kurabilirlerse, Avrupalılar da, bir Doğulunun bu medeniyeti görüşü hakkında bir fikir sahibi olurlar. Bu iki rapor Osmanlı tarihinde on sayfalık bir yer işgal etmektedir ve her ikisi de Fransızcaya çevrilmiştir⁹⁰.

İran Elçisi Murteza Kulikhan

İran şahı, Süleyman Şâh'ın oğlu I. Hüseyin, bir müddet sonra, Osmanlı elçisine karşılık olarak Murteza Kulikhan'ı gönderdi (21 Aralık 1721 - 5 Rebiul'evvel 1134). Bu elçinin İstanbul'a muhteşem girişi, hristiyan elçilerinininkinden farklı olarak, yalnız ça-vuşbaşı, çavuşlar kâtibi ve müfettişiyle değil, sipahi, süahdar Paşaları ve bunların atlı muhafızları, kâtipleriyle karşılanarak şehre girdi ve nihayet, diğer elçiler gibi, şehrin bir semtinde değil, için* de kendisine ikamet yeri verildi. Veziriazam tarafından huzura kabul edildiğinde, muhafız birlikleri, gönüllüler, serdengeçtiler ve teşrifat elbiselerini giymiş divan, cirit oynanan meydandan divan salonunun kapışma kadar iki sıra oluşturunuyordu. Bu kapı ile harem kapısı -arasında çuhadar görevini yapan ağalarla Veziriazam* in evinin subayları karşılıklı nöbet durumuna sokulmuşlardı. Merdivenin önüne silahşörler, merdivenin alt basamağında Kapucularbaşı kapıcılar bölükbaşı ile yer almışlardı. Muhzırağa da bunların yanlarındaydı. Bostancılar, çavuşlar,, cebeci ve topçular oda-başüarı da aynı sırada yer almışlardı. Merdivenin üst kısmında da dört nezâret müsteşarı; iki dilekçeler dâiresi reisi, Vezâretiuзма dairesi müdürü ve Veziriâzam'ın kâtibi sıralanmışlardı. Huzura kabul salonunda gedikli zeamet subayları ve müteferrikalar kapıdan divana kadar ayakta dizilmiş duruyorlardı. Sipahi ve silahdar Paşaları onların sağında ve solunda yer almışlardı. Kabul salonu çepeçevre ipek yastıklar, değerli şallarla süslenmişti ve yerde İran halıları görölüyordu. Veziriazam ve İran elçisi, karşılıklı kapılardan aynı anda salona girdiler. Damad İbrahim Paşa, elçi Murte-za'nın selâmını ve Reisefendi'nin işlemeli bir yastık üzerine bıraktığı şahın mektubunu ayakta aldı. Çavuşlar hep bir ağızdan «Allah seni korusun!» diye bağırarak temennide bulunduktan sırada yerine oturdu. İran elçisi bu yüksek haykırış sırasında derii toplu duruşunu kaybeder gibi

⁹⁰ Birincisi on sekizinci yüzyıl başında, ikincisi on dokuzuncu yüzyılın başında. Dürri Efendi Raporu, Bab-ı Âli'nin İran kralı nezdindeki elçisi, Türkçeden çevrilmiştir ve Petis de La Crote'nin seyahatlerinin özetleri de kitapta eklenmiş bulunmaktadır. Paris, 1810.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/288-289

oldu. Kallavi bir kavuk giymiş Veziriazam'dın yanında, başlarında devlet kavuğu bulunan, olağanüstü merasimlerde giydikleri geniş yenli hil'atleriyle    ve D ş şleri Nazırları (Kâhyabey ve Reisefendi) ayakta duruyorlardı; parmaklarında kıymetli yüzükler par dıyordu; hançerleri de pahalı taşlarla süslenmişti. Bu durum karşısında, İran elçisi birkaç değersiz taşı bulunan hançerini gözlerden saklamaya çalışıyordu. Elçi Murteza Kulikhan bilgi bakımından olgun bir zek ya sahipti ve güzel konuşma kaabiliyeti de buna ekleniyordu. Veziriazam, uzun ve yorucu bir seyahatten sonra sağlığının nasıl olduğunu sorunca, bir yandan Veziriâzam'ın adını ve bir yandan da Hz.  brahim'in kapatıldığı fırını g l bahçesine çevirdiği yolundaki efs ne-vak'ayı im  ederek: « yiliğiniz sayesinde  brahim'in g l bahçesi  stanbul'u buldum,» cevabını verdi. Veziriâzam'ın karşısında şâir Vehbî, tarihçi Râşid,  nl  hat ustası Veliyüddin ve  lim D rr  Efendi gibi  stanbul'un en şöhretli şâir ve ilim adamları yer almışlardı. Veziriazam  sfahan'dan,  stanbul'dan ve elçinin Üsküdar'dan  stanbul'a geçişinden bahsedince, elçi Murteza, Melhemf nin ⁹¹ rubaisinden daha az man lı olmayan, evvelce Hindistan elçisi Mehmed tarafından  stanbul ve Boğaziçi'ni övmek için söylenmiş bir mıs'ra ile karşılık verdi. Elçi tarafından irticalen söylenmiş olan bu mıs'ra, onur  ir gemiyle nehri (Boğaziçi) geçtiğini ve atla Okyanusa, y ri stanbul'a girdiğini ⁹² anlatıyordu.

Elçi Murteza Ku khan, Sultan'ın huzuruna kabul edileceği gün, içinde neler bulunduğunu ve değerlerini bilmediği mühürlü hediye sandığını    nc  Ahmed'e bizzat sunmak istedi; fakat böyle bir davranışın kurulu saray teşrifatına aykırı düşeceği, bu teşrifata göre bütün hediyelerin onları gözden geçirmekle görevli müfettişe listelerini yapmak üzere göstermenin zar r  olduğu ve bundan sonra tahtın önüne bırakılabileceğinin mümkün olduğu kendisine anlatılınca isteğinden vazgeçti.

. Birkaç gün sonra Damad  brahim Paşa, elçiyi Kağıthane'de yeni tamamlanan ve inşâsı Tophane'deki topçular kışlası ve sarnıcı kadar onun dikkatini çeken sarayda şerefine verdiği ziyafete davet etti. Veziriazam, Mustaza Kulikhan'a Osmanlı şiiri hakkında tam bir fikir vermek ve bu şiirin  ran'inkine l yık bir rakib olduğunu isbatlamak maksadiyle Osmanlı toprağına varışında eline geçmek üzere, Erzurum'a, gazel denilen nazım

⁹¹ Râşid, Veziriâzam'ın bu mıs'raı hatırlamayarak bu olayın hangi tarihte anlatıldığını sormuş olduğunu ve tarih inin Naima tarihini getirdiğini ve Veziriazamın burada verdiğimiz bölümü aramış bulunduğunu söylüyor.

⁹² Nehri ge t ra geçti ile, bahre gird m at ile. Râşid, III, f. 102.

nev'inden örnekler göndermekte ihtimam göstermişti. Veziriazam İstanbul'da ilim ve güzel sanatların, bilhassa şiir, musiki ve hat sanatının gelişmesi hakkında elçiye bir fikir vermek üzere bu ziyafetten yararlanmayı ihmâl etmedi. Elçi, Türk sanatkârlarının İran'dakilerden geri olmadıklarını, büyük-kadı Velîyüddin'in ta'lik yazıda Türkiye'nin Aamad'ı olduğunu belirtti.

Vezirîâzam'ın ahırlarından alınmış atlara binen silahşörler, elçinin önünde hünerlerini gösterdiler. Yeniçeri saflarından seçilmiş, uzun karabenlerle silahlı binden fazla tüfekçi, çok uzak me-sâfelerdeki hedeflere ateş ettiler. Veziriazam cesaretlendirmek maksadiyle, önceden, her birine bir duka mükâfat dağıtmıştı, subayları da ikişer duka almışlardı. Şeyhülislâm, Kapdan-ı derya, yeni hac emîri Kara Mustafa Paşa oğlu Ali Paşa, Reisefendi, defterdar, büyük kadılar, divân efendileri, ulemânın hazır bulundukları ziyafet, pehlivan güreşleri, arslan ve köpek kavgaları ve her birinin şeref hil'atleri giydikleri muhteşem bir yemekle sona erdi. Bir ikinci ziyafet yine Veziriazam tarafından Beşiktaş sarayında düzenlendi. Üçüncüsü ziyafet Kapdan-ı derya tarafından, elçi şerefine tersanede tertiplendi. Beşiktaş sarayındaki ziyafet devam ettiği sırada, Sultan'ın gözde Veziriazamının sağlığı üzerine bilgi aldıktan sonra, hararetli kelimelerle hayırhahlığını ifâde ettiği, onu soğuğa karşı koruyacak siyah tilki kürkü hil'atlerinden birini almaya çağırdığı Sultan'ın bir mektubu getirildi. Damad İbrahim Paşa bu parlak teveccühünden ötürü teşekkür etmekte aceleci davranarak, Reisefendi'ye hemen cevabını yazması emrini verdi. Sonra herkesin huzurunda Sultan'ın mektubunu okumasını istedi. Şah'ın elçisi, Sultan'ın elyazısı mektubunun bir kopyasını istedi, Veziriazam arzusunu yerine getirdi. Mektubun şu bölümü alâka uyandırdı: «Beni sana doğru iten arzular denizi dağlar gibi yüce dalgalar yükseltiyor ve bana tattırdığın o güzel konuşmaların hâtırası ara vermeden ruhumu meşgul ediyor.»

Elçi Murteza Kulikhan, tersanede üç güverteli savaş gemisiyle üç kental kalibrelik gülleler atan toplarına hayran kaldı. Elçi, topların canavar misâli ağızlarından çıkacak bir tek güllenin, büyük bir savaş gemisini, demirden de olsa, parçalayabileceğine inandırıldı. Hayranlık içindeki elçi: «Fakat, İran'a döndüğümde bu toplar hakkında nasıl tam bir fikir verebilirim?» diye sesini yükseltti. Şair Vehbi alaycı bir tavırla: «Yapacağınız en doğru şey bu topların içine girip onları yakından görmeniz,» dedi. Elçi Murteza, alaya alındığının farkına varmadan söyleneni yaptı. Hazır bulunanların kahkahalar atmaları üzerine durumunun gülünçlüğü'nün farkına vardı. Vehbi'nin kendisini topla İran'a attırıp acele saraya giderek gördüklerini anlatması için topun içine

girmesi teklifinde bulunduğunu sanmıştı; elçi, tarihçi Râşid'in iddia ettiği gibi utancından değil, öfkeden kıpkırmızı kesilmişti. Tersane ziyaretinden sonra, kendisine, ikinci Aristo ve Fisagor dedikleri büyük filozof ve Arab musikisinin düzenleyicisi Farabî'nin mektebinde yetiştirilmişçesine bilgili şarkıcıların oluşturdukları bir korodan şarkılar dinlettirildi. Elçi'nin ülkesine hareketi sırasında, Veziriazam, veda mektuplarının tanzimi ve yazılmasında mümkün olan bütün ihtimamın gösterilmesini emretti: İran sarayına Türk yazar ve sanatkârlarının kaabiliyetleri hakkında geniş ölçüde bir fikir vermeyi şiddetle arzuluyordu. Veda mektuplarının yazılmasında herbiri yazı nev'inin bir çeşidinde üstad üç hat sanatkârına görev verildi. Süvari birlikleri teftiş dâiresi başkanı Firdevsî Hüseyin Efendi, ce'li denilen yazı çeşidiyle berâtlerde kullanılan harflerle veda mektuplarının metnini çizdi; Bursalı Mehmed Efendi rikaa denilen ve ricânâmelerde, âyetlerde kullanılan harflerle yazılan yazdı; nihayet, büyük kadı Veliyüddin taallik tarzın, yâni İran yazısının yatık şekli olan aslında sağdan sola doğru yatık harflerin soldan sağa doğru yatık olarak yazılmasını üstlendi. Harflerin bu farklı şekilleri Doğulu gözünü okşarsa da, bunda dünyanın güneş etrafında sağdan sola hareketini ve kendi mihveri etrafında soldan sağa dönüşünün sembolünü görür⁹³. Bu satırlar siyah, beyaz, kırmızı, yeşil, mavi ve sarı mürekkeble yazılmış ve altın varak çiçeklerle süslenmişlerdi; mektubun içine konulduğu, birçok aun uzunluğundaki torba gerçek altm elyafından dokunmuş ve yaldızlarla süslenmiş, ayrı ayrı renklerdeki çiçeklerle işlenmişti. Torba misk kokulu balmumu ile kapatılmış, bu balmumu Üzerine Sultan'ın tuğrası basılmış ve altın bir kapsül içine alınmıştı⁹⁴. Dönüş için Sultan'ın huzuruna kabul edilen elçiye bu mektup Ve-ziriâzam'ın eliyle verildi; Sultan da elçiye otuzaltı, kahyasına altı kese parayı hediye adıyla verdirdi (3 Nisan 1722 - 16 Cemaziyüt âhir 1134).

Murteza Kulikhan'ın elçiliği, Safevîlerin son hükümdarı bedbaht Hüseyin'in Osmanlı sarayına gönderdiği son elçilik heyeti oldu. İmparatorluğunun Doğu ve Batısında aynı zamanda çıkan isyanları bastıramayacak kadar zayıf olan Hüseyin, tacını hapisane ile değiştirdi. Gürcistan'da Kartli prensi V. Vahtang isyan bayrağını kaldırmış ve Kandahar'da Afganistan valisi Mir Veys bağımsızlığını ilân etmişti. Kısa bir

⁹³ Bu mektup Râşid'de bulunmaktadır, III, f. 106. Derya-i iştîyakûm te-mevvûc edüp, ettiğimiz sohbetlerim çeşnisi hâlâ dimagümûze çayigir-dir.

⁹⁴ Doğu astronomi sistemine göre güneş dünyanın etrafında dönmektedir ve dokuzuncu göğün dönüşü aksi istikamettedir. Ferheng. Felekul-eflak adı altında, yani göklerin gökü. C, II, f. 201,

süre sonra yeğeni Mahmud tarafından öldürüldü; amcasının isyanını devam ettiren Mahmud, kuvvetlerini birleştirerek İsfahan üzerine yürüdü. Bu payitahtın önünde giriştiği bir savaşı kazanan Mahmud, İsfahan'ın dış mahallelerinden biri olan Culfa'yı düşürdükten sonra yetmişbin kişilik bir yardım gördü ve İmparatorluğun birinci sınıf ailelerinden olan elli güzel Ermeni kızını getirtti, İsfahan'ı muhasara etti ve aç bırakmak suretiyle şehri ele geçirdi. 21 Ekim 1722'de, Şâh Hüseyin matem elbiseleriyle saraydan çıktı ve tahttan Muhmud adına feragat ettiğini bildiren vesikayı imzaladı. Bahtsız prensi tahtından indirmiş olmakla yetinmeyen mağrur Afganlı, onu sarığındaki krallık iktidarının işareti olan elmas iğneyi çıkarmaya ve ellerini kendi ellerine bağlamaya zorladı; sonra sarayında kendisine bi'at ettirmesinin peşinden onu sıkı bir muhafaza altında küçük bir saraya gönderdi; yedi yıl sonra da orada öldürttü.⁹⁵

Şirvan Hanı'nın Tahtına Oturması

Bâb-ı Âli politikası bu hanedan değişikliğinden ve hükümdarının gevşekliği yüzünden İran'ın içine düştüğü durumdan yararlanmasını bildi. Son zamanlarda, İran'ın eyâleti Şirvan'ın sakinleri yardımlarına çağırmak üzere birçok kere Sultan'a başvurmuşlardı. Bu yardım sayesinde, memleketlerindeki zâlimleri kovmak imkânını bulacaklardı. Osmanlılar- gibi Sünni olan Şirvanlılar, taassub adamı Şîî Şâh Hüseyin döneminde kadılarının katledilmesinin, camilerine saygısızlık gösterilerek ahır haline dönüştürülmesinin ve dinî kitaplarının tahribinin intikamını alacaklardı. Birçok kere Davud Hân'ın Şirvan valiliği makamına getirilmesini Bâb-ı Âli'den rica etmişler, fakat Osmanlı devletini harekete getirememişlerdi. İranlıların mezheb sapıklıklarına karşı yürütülen ser münakaşalar⁹⁶, nihayet, Üçüncü Ahmed'e veya Veziriazam Damad İbrahim Paşa'ya, Şirvanlılara Davud Han'ı Şirvan hanlığına atamak üzere İmparatorluk tuğrasını taşıyan bir berât ve hânın makamının alâmetleri olan sancak, davul, gürz ve kılıçla birlikte mîr-alem Derviş Mehmed Ağa'yı göndermek kararını ver-dirdi. Fakat, Büyük Petro'nun, Rusların İran hükümeti tarafından uğratıldıklarını İddia ettikleri zararların tazminini talebettiği öğrenildiğinden bu cephede çatışma çıkmasını istemeyen Damad İbrahim Paşa, Çar'a Davud Han'ın tâyinini

⁹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/289/294

⁹⁶ Ensabun-nevassib.

bildirmek üzere Kapucu-bağı Nişli Mehmed Ağa'yı göndermekte sür'atli davrandı. Fakat, bu olaylar cereyan ettiği sırada Çar Büyük Petro'nun Volga kıyılarından ayrıldığı (29 Temmuz 1722) ve Harzen'de Çin'den gelen bir kervanın Oğuzbeyler tarafından yağmalanması, Şamahî'de birçok Rus tüccarının öldürülmesinin tazminatını almak bahanesiyle doğruca Dağıstan üzerine yürüdüğü haberi geldi ⁹⁷. Ayrıca, zarara sebep olan İran tarafından Mahmud'un tazminat veremeyeceği gibi, vermek istemediği de haber alındı ⁹⁸. Damad İbrahim Paşa, derhal, Kars Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya birliklerini toplayıp Şirvan'ı ele geçirmesi emrini verdi. Zira, bu devreden itibaren, Rusların Hazar denizi üzerindeki ilerlemeleri Bâb-ı Âli'ye tez elden uyanlar gönderilmesi imkânını ortadan kaldırıyordu. Bâb-ı Âli, hiçbir hristiyan devletin Hazar denizine veya Karadeniz'e hâkim olmamasına, bu denizlere kıyı ülkelerine yalnız kendisinin hâkim olmasına karşı gösterdiği alâkayı şimdi daha iyi hissediyordu ⁹⁹.

Rusya İle Anlaşmazlıklar

O sırada Kafkasların kalabalık halklarından Lezghizler kendilerinin Rus ordusu tarafından tehdit edildiklerini görmüşler, Bâb-ı Âli'den himaye talebinde bulunmuşlardı. Veziriazam Damad İbrahim Paşa, Nişli Kapucu Mehmed Ağa'yı Çar'la onların leyhin-de konuşmakla görevlendirdi. Mehmed Ağa, Çar'a karşı onların menfaatlerinin savunuculuğunu yapacaktı. Fakat Büyük Petro kendisinde himaye edilmelerini isteyen Derbend ve Baku halklarının mektuplarını gösterince, Mehmed Ağa susmak zorunda kaldı ve hükûmetine bu mektupların kopyalarını göndermekle yetindi. Bir diğer güçlük, geçen yıl Bâb-ı Âli ile Rusya arasında ortaya çıkmıştı. Üçüncü Ahmed'in hükûmeti Kırım hânının raporuna dayanarak Rusya'nın hâna karşı Kabarta beylerini desteklemesinden ve Rusya'nın Terek kıyılarında kaleler inşâ etmesinden ötürü Rus elçisi Neplueff'e şikâyetle bulunmuştu. Çar bu anlaşmazlığı doğuş halindeyken boğmak maksadiyle Sultan'a, kont Golovkin de Veziriâzam'a gönderdikleri mektuplarında, bahis konusu halkların zaman zaman Çar'ın, zaman zaman da Sultan'ın himayesini istediklerini ileri

⁹⁷ Bu sefer sırasında Çar'ın karargahında bulunan P. i: jrfruce, Büyük Petro'nun bu savaşa Hazar Denizi kıyılarındaki Rusların uğradıkları zararın intikamını İranlılardan almak Özere gitgeliğini söylüyor; fakat aslında Afganlıların İran'ı tehditlerine karşı hareli le seçtiğini ve ka-

⁹⁸ Hanway, II, s. 167 ve bu yazarın kaydıyla, Maloolm, İran Tarihi.

⁹⁹ Çelebizade, f. 15. Ahirim tasarrufine tahammül! yokdûr.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/294-295

sürerek, Rusya'nın hiçbir zaman işlerine karışma-

rasında bundan çıkaracağı faydaların da rolü bulunduğu ilâve edilmektedir. Bruce'a göre, kuvvetlerin bir kısmı Moskova üzerinden gemilere bindi ve Okka nehrini Volga ile kavşaklarına kadar indi. 32.000 kişiden daha fazla olan Kus ordusu, Nowogorod'dan gemilere bindi ve Hazar denizine kadar Volga'yı inerek gelip Astrakhan'dan gelen süvari sayısı fazlu bir kuvvetle birleşerek Dağıstan'da karaya çıktığı; Kabarta'da kaleler inşa etmek meselesine gelince, bunun esas-dan yoksun bulunduğunu, yalnız Astrakhan valisinin Terek nehri üzerinde bulunan Rus şehirlerini Kumüklerin saldırılarından korumak maksadiyle kale duvarlarının ¹⁰⁰ tamiri emrini vermiş olduğunu bildirdiler. Rus elçisi hükümdâriyle Bâb-ı Âli arasındaki ahengi yeniden kurmak ve yeni düşmanlıkların patlak vermesini bertaraf etmek maksadiyle Fransız elçisi marki de Bonnac'ın aracılığı ile Osmanlı nazırlarla görüşmek talebinde bulundu. Veziriazam Damad İbrahim Faşa, mesele ile meşgul olmak üzere Reis-efendi Mehmed'le evvelki defterdar Mustafa Efendi'yi görevlendirdi, ¹⁰¹

Üç Unutulmayacak Fetva

Rus elçisi Nepluieff, uzun zaman Rusya'nın Hazer denizindeki itiraz götürmez hâkimiyetini ¹⁰² ileri sürdükten sonra, bundan bu denizin kıyılarına da hâkim olmak neticesini çıkararak Bâb-ı Ali'nin İran'a karşı giriştiği harekâtı durdurması talebinde bulundu; fakat Bâb-ı Âli, dolambaçlı yollara sapmak lüzumunu görmek-sizin, İran'da hüküm süren karışıklığın içinde ve bu hükümdarlığın devlet olarak son sırada yer aldığı bir sırada kendisine veraset yoluyla intikal etmiş eski eyâletlerini istirdat hususunda çok güzel bir fırsatı kaçırmayacağım ve Azerbaycan, Dağıstan, Gürcistan ve Şirvan'ı tekrar ele geçirmesine hiçbir şeyin engel olamayacağını bildirdi. Rus elçisi Nepluieff bu beyanın kendisini hükümetinden yeni talimat almak zorunda bıraktığı cevabını verdi; bunun üzerine taraflar, yeni talimatın gelmesi için gerekli görülen üç ay boyunca İran sınırına birlikler göndermemek hususunda anlaşmaya vardılar. Bu sırada Terki, Derbend ve Baku'yu ele geçiren Çar'ın Astrâbad'ı zaptetmek ister gibi görünerek Ghilan'ı tehdid ettiği öğrenildi. Bu haber üzerine, Veziriazam, Şeyhülis-lâm'ı

¹⁰⁰ Çar'ın mektubu, Moskova 1722, ve Golowkin'in suretleri Viyana arşiverinde bulunmaktadır.

¹⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/295-296

¹⁰² Venedik balyozu (elçisi) Emmo'nun 6 Ağustos 1725 tarihli raporu.

gizli bir toplantıya davet etti ve bu toplantı sonunda, Erzurum valisine vakit kaybetmeden Tiflis üzerine yürümesini bildirmek üzere bir ulak gönderildi. Diğer bir ulakla Trabzon valisi Kara Mustafa Faşa'ya Tiflis Üzerine yürümesi ve yeni Şirvan hanı Davud Üe ülkenin ileri gelen kişileri arasında çıkmış bulunan an-laşmaklıkların halli hususunda hiçbir çarenin ihmâl edilmemesi emri iletildi. Şeyhülislâm verdiği üç fetva ile meşrulaştırdığından, İran'a derhal savaş ilân edildi. Bu fetvaları, Sünnî müslümanla-rm dinî dalâlette bulunanlara karşı âmme hukuku prensiplerini yansıtmada model oluşturabilmek değerini taşıdıkları için buraya alıyoruz. İlk soru şu şekilde konulmuştu: «Kendisine Şah ün-vânı veren bir din sapığının izniyle bazı sapıklar müslümanlara karşı savaşırlarsa, müslümanların İmamı, Sultanların Sultanı ile barış bu yüzden bozulmuş mudur?» — Cevap : «Evet, bu lânetlileri (dalâlete düşmüşleri) ortadan kaldırmak imanlıların öylesine görevidir ki, bu bakımdan onlarla yapılan her barış bir mütâreke sayılmalıdır ve müminler yeniden kuvvet toplar toplamaz hemen mütârekeyi bozmak da bir görevdir.» İkinci soru şöyle konulmuştu: «Şâh İsmail'in haleflerinin hâkim olduğu ve mürted diyerek ilk üç halifeye de kaybolmuş kadın gözüyle bakarak söven, Kur'-an'm âyetlerini kendi muğalatalı kanaatlerine göre yorumlayan, Sünnî müslümanların Öldürölmelerini vâazededen, kuvvet kullanarak kaçırdıkları kadınlarla birlikte oturmayı doğru ve meş'rû sayanların oturdukları ülke (bu mürtedlerin yaşadıkları ülke) bir düşman ülkesi sayılmalı mıdır?» —Cevap : «Bu bir düşman ülkedir ve onun insanlarına mürted muamelesinde bulunmak gerekir.» Üçüncü soru, fetvada şöyle belirtilmişti: «O halde bu mürtedlerin (Acem şîî ler in in) ülkesine ve aslen müslüman olmayanların (Gürcüler ve Ermeniler) ülkelerine karşı nasıl davranmak gerekir?» —Cevap : «Mürtedlere karşı yapılması gereken husus şudur ki, erkekleri kılıç kullanılarak ortadan kaldırılmalı; erkek çocuklar ve kadınlar esir alınmalıdır; mallarına gelince, bunlar galibin kılıç hakkıdır. Kadınlar ve çocuklar, kılıç zorundan gayrı vasıtalarla İslâmiyete, hak dinine alınmalıdır; fakat İslâmiyet! kabul etmelerinden önce bu kadınlarla birlikte oturmak haramdır; hristiyan olanlara gelince (Gürcüler, Ermeniler), kadınları ve çocukları esir olacak ve servetleri galibe terkedileektir; kadınları ve çocukları İslâmîyeti kabul etmekte zorlanmayacaklardır, bununla beraber, İslâmîyeti kabul etmeseler de bu kadınlarla evlenmek haram değildir.»

Böylece, Osmanlılardaki savaş hukuku ¹⁰³ mezheb değiştirmiş kadına İslâmiyeti zorla kabul ettirmekte bir beis görmüyor, bu kadınlarla İslamiyeti kabul etmeden evlenmeyi haram sayarken, hristiyan kadınlara gelince bunlar kendi dinlerinde kalsalar ve ibâdetlerine devam etseler de kendileriyle evlenmeyi haram saymıyordu. ¹⁰⁴

Türkler Tarafından İşgal Edilen Gürcistan

Rus orduları Kafkas geçitlerini aştıkları ve Hazer denizi kıyılarına yayıldıkları sırada, Osmanlı birlikleri de Gürcistan'a girmekte ve orada fetihlerini genişlemekte gecikmediler. Mingreli, İmiret ve Guriel prensleri bir asırdan fazla zamandan beri Osmanlı hâkimiyetini kabul ediyorlardı. Bu devletlerin güneyinde, Kak-heti ve Samketi ve Kartlilerin komşuları topraklarda, Doğuluların Gruzi veya Gürcistan dedikleri Gürcistan'ın merkezi Tiflis'de olduğu gibi, Alexandre ve Luarsab ¹⁰⁵ gibi iki prens aileleriyle, İran şahlarına bağlılık gösteriliyordu. Kartlilerin ülkesinde bu dönemde Lewan'ın oğlu, Gürcistan kanunlarının yapıcısı ¹⁰⁶ Wakhtang V hüküm sürmekteydi. Bu Wakhtang, Safevî sülâlesinden şahların sonuncusu tarafından İran'da üç yıl esir tutulduktan sonra Karthlilerin prensi makamına yükseltilmişti. Zaaf içindeki şah Hüseyin'in oğlu ve babası gibi kargaşa dönemlerinde idare kaabiliyetinden yoksun Şah Tahmasip, Wakhtang'ın yerine, bilhassa İslamiyeti kabul ettiği sırada aldığı Mehmed Kulikhan adıyla tanınan Heraclius'un oğlu Üçüncü Constantin'i tâyin etti. Haklarını müdafaada kararlı olan Wakhtang V, serasker Silah-dar İbrahim Paşa'dan yardım ricâsında bulundu; daha Önce yeni Şirvan hanını makamına getirmekle görevlendirilmiş olan aynı Kapucu Derviş Mehmed seraskere Veziriâzam'ın bir mektubuyla acele ve tesirli yardım vaadi getirdi. Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Mehmed Kulikhan Wakhtang tarafından yenilgiye uğratıldı; fakat Lezghilerden, Car ve Telali aşiretlerinden yardım görerek toparlandı ve Tiflis'i zaptetti. Wakhtang'ın tekrarladığı acele yardım talebi üzerine, zâten kendisi de vaadde bulunmuş olduğundan, Kars'daki

¹⁰³ Hammer savaş hukuku vahşeti deyimini kullanmakla hata etmektedir. Zira, dininden mezhep sapıklığı yoluyla ayrılan kadınla evlenmeyi haram saydığı halde, hristiyan kadınla evlenmeyi haram say mamasındaki müsamaha sebebini iyice düşünememektedir. Aslında müsamaha bakımından savaş hukuku vahşetinden bahsetmemesi ve savaş hukuku medeniyetini övmesi gerekirdi. (Ç. N.)

¹⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/296-298

¹⁰⁵ Bu prensiplerin Peyssonel'de bulunan soy ağaçlarına bakınız, İran ve Gürcistan'daki Halihazır Karışıklıklar Üzerine Deneme.

¹⁰⁶ Klaporth, Kafkas'da Seyahat, II, s. 211.

karargâhından ayrıldı, Akhalkalek sancağındaki Poka kasabasında Wakhtang'ın kardeşi ve oğlu Yese ve Şehnu-vaz'ın¹⁰⁷ sadakat yeminlerini kabul etti. Wakhtang'ın oğlu Şeh-nuvaz, harekât alanına, Mehmed Kulikhan'ın birliklerinin bu kaleye gelmelerinden önce, diğer kardeşi Guştasp'ı¹⁰⁸ Gori'ye gönderdi; böylece bu ehemmiyetli kale Osmanlıların eline geçmiş oldu. Kapucu Derviş Mehmed Ağa'nın Tiflis'in teslimi için Mehmed Kulikhan'la görüşmelerde bulunduğunu farkedenden Wakhtang, bu payitahtı kurtarmak için Ruslardan yardım istedi; fakat hemen bu teşebbüsünden Ötürü pişmanlık duydu ve yeniden seraskere bağlandı. Çok geç kalmıştı, zira, Mehmed Kulikhan Osmanlı Paşasına Tiflis'in anahtarlarını teslim etmiş ve anahtarlar derhal İstanbul'a gönderilmiş, bu olay şehirde ve yazlık saray Saadabad'da yapılan şenliklerle kutlanmıştı (10 Temmuz 1723 - 6 Şevval 1135). Serasker İbrahim Paşa'nın hasisliği az kalsın Bâb-ı Âli'ye pahalıya malolacaktı. Tiflis'in anahtarlarını tek kurşun atmadan teslim eden, aynı şekilde Gence ve Erivan kalelerinin de anahtarlarını vermek, ayrıca üçyüz kese vererek savaş masraflarına yardımda bulunmak isteyen, bunlara karşılık yalnız Bâb-ı Âli tarafından Karthli prensi olarak tanınma şartını koşan Mehmed Kulikhaif in tekliflerini dinleyecek yerde Wakhtang tarafından kandırıldı. Tiflis'e girişinin ertesi günü, Wakhtang'ın oğlu Şehnuvaz'ı, müslü-man olduktan sonra aldığı adla İbrahim'i Gürcistan'ın başkentine miras yoluyla vali olarak atadı. İbrahim, Bâb-ı Âli'ye her yü kırkbin kuruş vergi ödeyecekti. Serasker, şehirde bulunan birkaç yüz İranlı taciri kovmakta gecikmedi; Şehnuvaz İbrahim'e agağılaştırıcı muamelelerde bulundu ve Mehmed Kulikhan'ı Şahı tutan Kakheti eyâletine kaçmak zorunda bıraktı. Bütün bir ayı Tiflis'de hareketsiz kalmak suretiyle kaybetti ve hasisliği yüzünden civardaki memleketlerin ahâlisi Osmanlı hâkimiyetinden korkar ve İran hâkimiyetini arar oldu. Bütün bu sebebler yüzünden Bâb-ı Âli İbrahim Paşa'yı serasker görevinden uzaklaştırmak ve bu görevi Kars valisi Mustafa Paşa'ya vermek zorunda kaldı. Aldığı emre göre Mustafa Paşa Kafkas ordusunun başkumandanı olarak vakit kaybetmeden Baku üzerine yürüyecekti (Eylül 1723-Zilhiçce 1132). Bu tâyin, Rus elçisinin İstanbul'da Osmanlı murahhaslariyle yaptığı ilk görüşmeden önce gerçekleştirilmişti. Bu sırada Baku Çar'-m eline geçtiğinden, Veziriazam bu

¹⁰⁷ Çelebizade, f. 12, Peyssonel yanlış olarak Sar Navas yazmaktadır ve ona uyarak Breilenbauch, Gürcistan Devletleri Tarihi, (Memİngen, 1788) ve Schmidt, Gürcistan'ın Tarihi Tablosu (Riga, 1801), Yese yerine Jaseİ yazıyorlar.

¹⁰⁸ Guştasp, Peyssonel'un tablolarında eksik; belki de Husrevhan olarak geçmiştir.

olayda Mustafa Paşa'yı suçlu buldu ve onu cezalandırmak için seraskerlik berâtını Rakka valisi Ahmed Arif Paşa'ya gönderdi. Bu olaylar cereyan ettiği sırada, seraskerlikten azledilen Erzurum valisi İbrahim Paşa, Kars valisi Mustafa Paşa ve Çıldır valisi İshak Paşa Gence kalesini kuşatmışlar ve ordugâhlarını Sultan Selim adıyla anılan tepenin eteğinde kurmuşlardı; burası şehrin tam karşısına isabet etmekteydi. Osmanlı ordusunun kaleye kesin darbeyi indirmek üzere giriştiği şiddetli bir hücum sırasında bir askerin ihanet veya korkaklık eseri olarak Mehmed Kulikhan'ın ordugâha baskın yaptığını bağırarak haber vermesi asker saf larında Öyle bir karışıklığa sebep oldu ki, silahını ve topunu bırakan geri dönüp eşyasını savunmak üzere ordugâha koştu. Ancak büyük gayretlerden sonra asker ertesi gün topbaşı yaptı. Mustafa Paşa, yeni bir gayretle muhasaraya ilerleme kaydettireceği yerde, Ermenilerle ve şehir halkı ile müzâkerelere girilerek onyedü günü boşu boşuna ziyan etti. Nihayet, yeni seraskerin Mehmed Kulikhan'ı Gence'ye veraset usûliyle (ocaklık) vali tâyin ettiği haberi yayılınca, Mustafa Paşa üçbin Ermeni'yi de beraberine alarak Tiflis'e çekildi. Arif Ahmed Paşa gelince Somkheti halkı itaat gösterdi; vergi ödeyen tab'a olmayı kabul ettiklerinden, Bâb-ı Âli onların veraset usûlüne göre bir vali taleblerine olumlu karşılık vererek, Yese'nin oğlu ve Wakhtang'-in yeğenini bu sıfatla kendilerine gönderdi. Bu vali İslâmiyeti kabul etmiş ve müslüman adı olan İslâm Abdullah adını almıştı.¹⁰⁹

İranda Fetih Hareketleri

İsfahan'ın Afganlı prens Mahmud tarafından zaptedilmesinden ve babası Şâh'ın hapsedilmesinden beri Kazvin'e yerleşmiş ve orada meşru hükümdar unvanını almıştı. Babalarının tahtını tekrar ele geçirmek için ancak zayıf gayretler sarfedebilecek durumda olduğundan, 2 Ekim 1723'de Rusya imparatoru Büyük Petro ile bir ittifak¹¹⁰ anlaşması imzalamıştı. Anlaşmada, Tahmasip'in Çar'a Derbend ve Baku ile birlikte Hazer denizindeki kıyı eyâletlerini, Ghilan, Mazanderan ve Astrabad'ı bırakacağı belirtilmiş, Rusya da bu büyük fedakârlığa karşılık olarak taht gasıplı Afganlının üzerine bir ordu göndereceğini ve Tahmasip'i İran tahtına oturtacağını vaadetmişti. İran şahı Tahmasip, Sultan'ın da yardımını sağlamak

¹⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/298-300

¹¹⁰ Bu anlaşma Büyük Petro'nun Tarihi'nde bulunuyor, C. 3, s. 402; eski üslûbla kaleme alınmış olan anlaşma 12 Eylül 1723 tarihini taşımaktadır.

maksadiyle, han Berhordar'ı elçi sıfatıyla İstanbul'a gönderdi. Fakat, Tahmasip'in Rusya ile bir anlaşma imzalamış olmasına kızan Bâb-ı Âli, topraklarından en az Rusya'ya bıraktığı kadar bir bölümünü vermedikçe bu prensi İran şahı olarak tanımamayı kararlaştırmış bulunuyordu. Bu sebeble Berhordar'ın Erzurum'da durdurulması emrini verdi. Birkaç ay sonra, başvezir (itimadeddevletu) Abdülkerim'in bir mektubunu Osmanlı Veziriazam'ına getiren Murteza Kulibeğ, ikinci elçi olarak İstanbul'a geldi. Elçinin getirdiğı mektubta, İran prensi Tahmasip, Sultan'ın yardımını rica ediyordu. Veziriazam Damad İbrahim Paşa, doğrudan konuya girdi: Derbend ve Baku  ar'ın hâkimiyetinde, Isfahan Mahmud'un ve Kandahar Mir-Kasım'ın ellerinde bulun-luğundan Bâb-ı Âli de- düşman eline düşmeden önce Tebriz ve Erivan'a komşu memleketleri zaptetmek üzere    seraskeri görevlendirmişti. «Bununla beraber,» diye ilâve etti: «Prens Tahmasip bu eyâletleri kendi iradesiyle Bâb-ı Âli'ye bıraktığı takdirde hükümdarlara karşı gösterilen muameleyi görecekti ve bunun ötesinde Allah'ın yardımıyla İran'ın diğ er memleketlerine sahip olmasının sağlanacağını  mid edebilirdi» (Ekim 1723-Muharrem 1137).

Saint-P tersbourg ve İstanbul'da bu görüşmelere devam edildiğı sırada, Şehrzor Paşası ve Osmanlı idaresine bağlı Kürdler tarafından verdikleri birliklerle desteklenen Bağdad valisi Hasan Paşa Kermanşah eyâletini ele geçirdi. Şehri ve Şehrzor merkezini askerî bakımından işgal ettikten sonra ordusunun seçkin birlikleriyle ş h Tahmasip'in sipehsalan, Khava ile Aleşter arasında mev-zilenmiş bulunan Alimerdan'a karşı yürüdü. Diğ er bir kuvvet dağlara daldı ve şiddetli bir savaştan sonra Delfan ve Silesile aşiretlerinin dağlı savaşçılarına dörtbin maktul verdirdi. Bu arada Alimerdan Aleşter'den ordugâhını kaldırmış ve gidip Hurremâbad yakınındaki Şebgihan geçidinde sipere girmişti. Fakat Osmanlı birlikleri onu takibsiz bırakmamışlardı. On yıl öncesinden beri Bağdad valisi ile gizlice söz birliğı hâlinde bulunan ve tedbirleriyle Ardelan'ı Belbas ve Baban Kürd aşiretlerinin saldırılarına karşı korumasını bilmiş olan Ardelan hanı Abbas Kulikhan,  nce Mamui aşireti savaşçılarıyla Sineh şehrini savunmak ister gibi görünmüş fakat bu tasavvurdan vazgeçmiş ve Hasan Paşa bu kaleyi ele geçirince gelip ona tazimlerini sunmuştu (10 Kasım 1723 -11 Saf er 1136). Covanrud Sancakbeyi ile Sünnî Derecalis aşiretiyle ve Hamadan valiliğini idare eden Hersin sancakbeyi, Loristan aşi-retleriyle Abbas Kulikhan mis line uymakta gecikmediler. Niyet, Osmanlı ordusu Aleşter'e vardığı zaman, Hurremâbad'a çekilmiş olan Alimerdan da aynı şekilde itaatini

bildirdi.

Tebriz sefer ordusu seraskeri vezir Köprülü Abdullah Paşa'-nm raporu üzerine, Bâb-ı Âli zaten veraset yoluyla sahip bulunduğu Somai sancağından ayrı olarak Kürd beyi Hatemhan'ın idaresine Selmas, Kerkazan, Karabağ ve Enzel'i' bıraktı; zaten bu vilâyet ve eyâletler ahâlisi, buna veraset yoluyla vali unvanını ekleyerek itaatlerini bildirmişlerdi. Hatemhan, bunların karışılığı olarak yılda kayıtlara, şahsî vergi yerine bedel-i ciziyet olarak geçirilen dörtbin kuruş vergiyi ödemeyi kabul etti. Bâb-ı Âli, aynı zamanda Meraga İran hanının bu eyâletteki valiliğini tasdik etmekle beraber, onu Osmanlı hükümeti menfaatlerine daha iyi bağlamak maksadiyle Karaman Beylerbeyliği makamına yükseltti.

Köprülü Abdullah Paşa'nın şahsî kararıyla üzerine doğru harekete geçtiği Hoy kalesinin fethi çok büyük güçlüklerin ¹¹¹ yenilmesine bağlıydı. Bu kalenin kumandanı olan Şehbazhan, Osmanlılara teslim olmaksızın hayatını kaybetmeğe karar vermişti. Abdullah Paşa'nın teslim tekliflerine, Paşa'nın kaleye birbiri peşi sıra gönderdiği müzakerecilerden ilkinin kulaklarını, ikincisinin başını Hakâri aşiretinden iki Kürde kestirmek suretiyle cevap verdi. Askerlerin cesaretlerini kırmak için girişilen bu vahşet hareketleri onların savaşma arzularını kamçılamaktan başka bir şeye yaramadı. Muhasaranın yirmi birinci günü Osmanlılar, dörtbin İranlının hayatlarına kaybettiği öfkeli bir hücum neticesinde şehre hâkim oldular. Mirza Celal de muhafızların geri kalan-larıyla iç kaleye çekildi; ümitsizliğin cesaretiyle savunmaya devam etti. Fakat, savunma sürekli savaşlarla zayıfladı ve şehrin muhasarasından ellidört gün sonra, iç kale zaptedildi; Şehbazhan, kendisiyle kalan üçbin İranlı ile kılıçtan geçirildi (12 Mayıs 1724-18 Şaban 1136). Abdullah, bu çok mühim fethin kendisinde kalmasını sağlamak maksadiyle, şehre muntazam birliklerden, Hakari ve Mahmudî aşiretleri kuvvetlerinden oluşan muhafızlar yerleştirdi. Hoy şehrinin düştüğü haberi üzerine, Cevres halkı şehrin kapılarını vakit kaybetmeden galibe açtı.

Bu dönemde Karadeniz kıyılarında oturan Abazalar gelip, Bâb-ı Âli'den aralık vermeden devam eden Lazların saldırılarına karşı kendilerini koruması ricasında bulundular. Veziriazam onların bu ricalarına karşı yardımda bulunmak üzere bey Rustem-han'ı gönderdi ve bu savaşçı halkın

¹¹¹ Tebriz ve Erivan seraskerlerine gönderilen fermanlar Râşefendi Meh-med'in inşa'sında, 1136 numarada bulunmakta ve Şaban 1136 tarihini taşımaktadır. 138 numarada Şiilere karşı yayınlanan üç fermanın Çar, ve Lesgizlerin Tala aşiretini haberdar etmektedir.

sık tekrarlanan akınlarına son vermek maksadiyle Arslan Paşa'ya Keçileriskelesi limanını serbestçe kullanması hakkını tamdı; aynı zamanda altı kalyon ve bir karaveiden oluşan bir deniz birliğini Abazistan kıyılarını korumakla görevlendirdi. Bu iki beyin oğulları sünnet edilmek üzere İstanbul'a gönderildi.

Geçen yılın sonuna doğru, Damad İbrahim Paşa, Rusya'ya savaş açmanın zaruri olup olmadığını öğrenmek maksadiyle Bâb-ı Âli'de olağanüstü bir meclis toplamıştı. Mecliste hazır bulunanların büyük bir kısmı, savaşın yalnız haklı değil, zarurî olduğu yolunda kanâat belirtmişlerdi. Bununla beraber, Fransız elçisi marki de Bonnac'ın nazikâne uyarmaları üzerine Sultan, Rus elçisiyle iki toplantıdan sonra kesilen ve aradan dört aydan fazla zaman geçmiş bulunan toplantıların yeniden başlamasını emretti. Müteakip yılın başlangıcında, olağanüstü Osmanlı murahhasları, Fransız elçisi marki de Bonniac'm aracı başkanlığında Rus elçisi Nepluieff'le müzâkerelerde bulunmak üzere biraraya geldiler (3 Ocak 1724 - 3. toplantı). Rus elçisi, Rusya Tahmasip'i babası Hüseyin'in meşru vârisi ve İran Şahı olarak tanıdığından, Bâb-ı Âli'nin Paşalarına Kur'u geçmemeleri emrini vermeleri gerektiğini bildirdi. Osmanlı murahhaslarının Tahmasip'i meşru hükümdar olarak tanımayı reddetmeleri üzerine, Rus elçisi onlara, XII. Charles'ın Çar Petro tarafından mağlubiyete uğratıldığı ve devletlerinden kaçtığı halde Bâb-ı Âli tarafından niçin meşru kral sayılmış olduğunu; Türk milletinin tahtından Timur tarafından indirilmiş ve esir edilmiş olduğu halde Bâyezid'in oğlunu niçin meşru Sultan tanımış olduğunu sordu. Elçinin kullandığı bu lisan, Rusya'nın kendisini İran'la Bâb-ı Âli araştırma aracı olarak koymak niyetini yeterince açıklamış oluyordu. Fakat Osmanlı murahhasları bu iddiayı reddettiler ve bizzat Fransız elçisi bu kadar ser esaslar teklif etmenin görüşmeleri imkânsız hale getirmek olduğunu ileri sürdü. Bu arada, altı gün sonra, Fransız elçisi de Bonnac, Osmanlı murahhaslarını, kudretli ordusu ilk işarete ileri yürümeye hazır bulunan Çar'ı, kuvvet kullanarak Şirvan'dan çıkarmanın imkânsızlığını kabul ettirdi; bu bakımdan görüşmenin kendi yararlarına olduğu bir gerçektir. Murahhaslar bu hususu VeziriâzanVa arz etmek vaadinde bulundular (7 Ocak - 4. toplantı). Yeni bir toplantıda Osmanlı murahhasları Rus elçisini aşırı iddialarından vazgeçirmek için boşuna gayret sarfettiler. Elçi şu dört husus üzerinde ısrar etti: Osmanlı birliklerinin Hazer kıyılarından uzaklaşması, Hazer'in yeni Rus arazi kazançlarına sınır teşkil ettiği, İran zararına sonradan gerçekleştirilen toprak fetihlerinden karşılıklı olarak durdurulması ve nihayet, şah Tahma-

sip ve Rusya ile aynı zamanda barış imzalanacağını Sultan'ın va-adetmesi (10 Ocak, - 5. toplantı) ¹¹². Bir müddet sonra, Türk murahhasları büyük bir divan toplantısı sonunda Rusya'ya savaş ilânının askıya alındığını haber verdiler ve Çar'la İran arasında yapılan anlaşmanın evvelce Osmanlı İmparatorluğundan alınan topraklar üzerinde Bâb-ı Âli'nin değerlendirme hakkına sahip bulunduğunu ve bundan vazgeçemeyeceğini anlattılar, sözlerini Sultan'ın Rusya ile barış halinde olmak arzusunu belirterek ve elçi-den daha kesin olması talebinde bulunarak bitirdiler. Gerçekten de, Bâb-ı Âli Rusya'ya karşı savaş tehditlerini ciddiye almaktan uzaktı. Görünüşte şehrin kalesini takviye etmek üzere gönderilen deniz kuvveti de aslında, Osmanlı ordusunun İran'daki yeni toprak kazançlarını tanımaya karar verdirmek üzere harekete geçirilmişti. Çar'ın Bâb-ı Âli'nin İran'ın bazı eyâletleri hakkındaki mektubu İstanbul'a gelince, Damad İbrahim Paşa, sarayında topladığı bir mecliste okuttu. Mektubun peşinden İran'a karşı savaşı dinî bir savaş olarak meşrulaştıran fetvayı okuttu: O anda imparatorluk ordugâhı kadısı ayağa kalktı ve namaz kılarken kibleye dönenlere kâfir ¹¹³ denmesine itirazda bulunmak cesaretini gösterdi. Bu gözüpek davranış, eski kadının Lemnos'a sürülmesiyle acele cezalandırıldı (16 Nisan 1724 - 22 Receb 1136). ¹¹⁴

Bâb-ı Âli ile Rusya Arasında Paylaşma Anlaşması

Çar'ın mektubunun gelmesinden sonra, Rus elçisi Nepluieff Osmanlı murahhasları ile üç toplantı daha yaptı. Bunların ikisinde Şah Tahmasip'in mirasının ortaklaşa paylaşılması üzerinde mutabakata varılmış, yalnız bunların gelecekteki sahiplik sınırları üzerinde itirazlar olmuştu. Bu toplantılardan birinde, Veziriazam, Rus elçisine, Bâb-ı Âli içinde bulunan kayıdla Şirvan'a asker sokmak konusunda yasakla karşılanırken, tasarlanan taksim anlaşmasının bu maddesinin kabulüne imkân bulunmadığını muzaffer, bir tavırla isbatladı. Elçiye yalnız Şirvan hanı üzerinde hâkimiyetini serbestçe yürütmek için değil, fakat küçükklü büyüklü Osmais, Surkhai, Ali Sultan ve diğer bazı Çerkez aşiretlerinin dizginlerini elde tutmak için bu eyâletin Bâb-ı Âli tarafından askerî bakımdan işgal edilmesinin zaruret halini

¹¹² Çelebizade, f. 35. Avusturya elçisinin raporunda bu görüşmeler hakkında iller'in mektuplarındakinden daha teferruatlı bilgi vardır

¹¹³ Ehli kible tekfir olunmaz. Çelebizade, f. 30.

¹¹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/300-304

alabileceğini sağlam mis llere dayanarak anlattı. Nihayet 24 Haziran 1724 tarihinde, Osmanlı murahhasları ve Rus elçisi Neplueff, bu imparatorluğun kuzey ve batısında bulunan en güzel İran eyâletlerinin Türkiye ile Rusya arasında paylaşılmasını hedef alan bir anlaşma imzaladılar. Bu taksim anlaşmasında altı madde ¹¹⁵ ve bir ek madde bulunuyordu. Bu maddenin verdiği imkanla  ar, Dağistan'ın bütününü ve şirvan'ın bir kısmını içine alan, Türkmenlerin memleketinden başlayarak Araş ve Kur nehirlerinin kavşak noktalarına kadar Hazer denizine kıyı eyâletlerin hâkimi oldu. Osmanlılara kalan eyâletler ise bir hatla tayin edilmişti. Bu hat, adları geçen iki büyük nehrin kavşak noktasından hareket ederek Erdebil'in    mil uzağından ve Tebriz tarafından Hamadan'a gidiyor ve oradan o şekilde Kermanşah'a gidiyordu ki, şirvan, Gence, Erivan, Moğhan, Kara-bağ, Azerbaycan ve İran Irakı'nın hattın berisinde bulunan kısımları Osmanlı mülkiyetine giriyordu. şartlara göre, Kur nehri kavşağının kuzeyindeki bütün arazi Ruslara ait olacaktı ve Osmanlıların elde edecekleri arazinin smırı olarak belirlenen hattın ötesinde bulunan bütün vilâyet ve eyâletler bu taksim anlaşmasını tas-vib etmesi şartıyla şah Tahmasip'e gidiyordu. Aksi takdirde, yâni anlaşma Tahmasip tarafından tasvib görmediği takdirde ise, iki devlet, en l yık sayılacak şahsı İran tahtına geçirmek suretiyle İran'ın gelecekteki sükûnet hâlini sağlamayı taahhüd ediyorlardı. İki devlet de seçilecek ve İran tahtına oturtulacak kişiler arasına Afganlı Mahmud'u almamak hususunda mutabakata varmışlardı. Kabul edilmesiyle Bâb-ı  li'ye ikiye bölünmüş ve Türk-tran yeni sınırlarında hiçbir tabi  hat bırakmayan bu anlaşma, bu dönemden itibaren Rusya'nın ihtiras dolu tasavvurlarını ve Türkiye* nin kuruluşundan beri ¹¹⁶ onu yakıp kavuran fetihler susuzluğunu ortaya koymaktadır. ¹¹⁷

¹¹⁵ Hawkin, Osmanlı imparatorluğu Tarihi adlı eserinde, bu anlaşmanın girişinde, Bab-ı  li'nin şah Tahmasip'in Hazer denizinde kıyısı olan  lkeleri Rusya'ya bırakmasını olumlu karşıladığını söylüyor. Türkiye ile Rusya arasındaki sınırlar Hazer denizinden ve Dağistan'dan altı mil mesafeden ve aynı mesafeden Derbend'den geçerek Araş ve Kur nehirleri kavşaklarında son bulan bir hatla belirlenmişti. Malcolm'un İran Tarihi'ne bakınız.

¹¹⁶  elebizade bu anlaşmayı bütün genişliğiyle veriyor. Schoell'in Barış Anlaşmaları  zet Tarihinde de yor almıştır.

¹¹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/305-306

Osmanlı Elçisi Paris'de Prusya Maslahatgüzarı İstanbul'da	
Evlenme Ve Sünnet Düğünleri	
Devlet Görevlilerinin Derecelerini Tâyin Eden Nizâm Ve Bu	
Derecelere Göre Elbiseler	
Halk Bayramları Ve Düğün Alayları	
Anadolu, Mısır Ve Kırım'la Alâkalı Asayiş Tedbirleri	
Şehzadelere Verilen İlk Ders	
Mendil, Halva Ve Halvet	
Saray Tabibinin Oğlu, Aü Paşa	
Birçok Ünlü Kimsenin Ölümü	
Rokhara Ve Ralkh'da Elçilik; Fransa Ve İran'a Gönderilen Elçilerin	
Dönüşleri	
İran Elçisi Murteza Kulikhan	
Şirvan Hanı'nın Tahtına Oturması	
Rusya İle Anlaşmazlıklar	
Üç Unutulmayacak Fetva	
Türkler Tarafından İşgal Edilen Gürcistan	
İranda Fetih Hareketleri	
Bâb-ı Âli İle Rusya Arasında Paylaşma Anlaşması	
ALTMİŞBEŞİNCİ KİTAP	
Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler	
Katoliklerin Taciz Edilmeleri	

Hamadan, Erivan, Tebriz, Erdebil, Lori. Loristan, Karabag, Urmia
Ve Moghan'ın Zabtedilmesi

Afganlı Mahmud Ceza Mağarasında

Halefi Eşrefue Barış Anlaşması

Halefi Eşrefle Barış Anlaşması

Rus Topraklarının Sınır Belirlenmesi

Avrupalı Elçilerin İstanbul'daki Durumu

Çerkeş Mehmedbeğ Mısır'da

Kırım'da Ve Kuban Kıyılarında Karışıklıklar

İran'da Şahseven Ve Şikaki Aşiretlerinin Başkaldırmaları

Veziriazam İbrahim Paşa'nın Müesseseleri

İnşâ Hareketleri, Şenlikler, Kütüphaneler, Matbaa, Âlimler

Bonneval

Elçi Talman

Rusya İle Arazi Çekişmeleri

Eşrefin Elçileri

Birçok Ünlü Kişinin Ölümü

Şâh Tahmasipin Elçisi İstanbul'da

İran'a Yeniden Savaş İlân Edildi

Sultan Ahmed'in Tahttan İndirilmesi

III. Ahmedin Saltanat Dönemine Bakış

ALTIYALTIYINCI KİTAP

Hata! Yer işareti tanımla

Âsilerin Tenkili

Hata! Yer işareti tanımla

Boğdan Ve Eflak Voyvodaları

Hata! Yer işareti tanımla

ALTMİŞBEŞİNCİ KİTAP

Avrupa ve Asya devletleriyle diplomatik münasebetler. — Katoliklerin taciz edilmeleri. - Hamadan, Erivan, Tebriz, Erdebil. Lori. Loristan. KarabaK. Mera.ga. Urmia vs Mo^hnn'in zaptta ilmesi Afganlı

Mahmud ce/H mağarasında. Halefi K^rtfle barış lül^nvısı Rus> toprakîînnın sınır belirlenmesi. — Avrupalı elcilerin tstanl'urdcı-.i durumu. — Çerkeş Mehmeribefe Mısır'da. Kırım'da ve Kuban kıyılarında karışıklıkta; iran'ın Şabseven ve Şıkakı aşiretlerinin h..^kaldırmaları. - Veziriazam ibrahim Paganın müesseseleri. — İnşa hareketleri, şenlikler, kütüphaneler, matbaa, âlimier. — Bonnevai. — Elçi Talman. — Rusya ile arazi çekişmeleri. — Eşrefin elçileri. — Birçok ünlü kişinin ölümü. — Şah Tahma-sip'in elçisi istanbul'da. — İran'a yeniden savaş ilân edildi. — Sultan Ahmed'in tahttan indirilmesi; III. Ah-med'in saltanat dönemine bakış.¹¹⁸

Avrupa Ve Asya Devletleriyle Diplomatik Münasebetler

RUSYA, paylaşma anlaşmasının kendisine vermiş olduğu Ha-zer denizi kıyılarındaki Kafkas eyâletlerinde yerleşmiş bulunurken, Bâb-ı Âli Kur ve Araş kavşaklarından başlayarak Hamadan ve Kermanşahan'a kadar uzanan sınır çizgisinin beri-sindeki arazinin büyük bir bölümünde hâkimiyetini kabul ettirmek gayretleriyle meşguldü. Kuvveden fiile geçirmek için üç yıl gereken bu fethin teferruatını bir solukta anlatmadan Önce, nefes almak için bir an diplomatik hava içinde duralım. İran'ın Batı ve kuzey eyâletlerinin parçalanmasında birlikte harekâta girişmiş olan iki devletten ayrı olarak, bu insan hakları tecavüzünden ötürü, tarafların çeşitli taleblerini uzlaştıran ve Bâb-ı Âli'den mükâfat olarak oldukça ehemmiyetsiz çıkarlar elde etmiş bulunan Fransa'yı suçlamak gerekir. 24 Haziran'da tamamlanan anlaşma, Fransız elçisi tarafından ancak onbeş gün sonra, Afrikalı korsanların eline geçen iki geminin tazminatının verilmesi bahis konusu olduğundan acele imzalandı; ayrıca aracılığı karşılığı olarak elçi tarafından talep edilen Sakız ve Kandiye'de¹¹⁹ manastır inşâ etmek hakkı bu yerlerin konsoloslarına tanındı

¹¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/307

¹¹⁹ Dirling'in raporundan: Arşivlerde, I. Malcolra'un İran Tarihi'inde, Schoell'in eserinde bu anlaşmanın yapılmasındaki şartların derinlemesine bilinmesine karşılık, fazla bilgi yok. Sadece, iddia edildiğine göre bu anlaşma Fransız elçisinin gayretleriyle gerçekleştirilmiştir, denilmektedir, Hanway, anlaşmanın 5

(8 Temmuz 1724). Üç ay sonra Fransız elçi marki de Bonnac'm yerine Andre-zel İstanbul'a geldi. Bu elçilerden birinin gelişinde ¹²⁰ diğerinin ayrılışında huzura kabul edilişlerini kaleme alan İmparatorluk tarihçisi, ayrılan elçinin derin tecrübesini övmektedir (25 Ekim 1724-6 Safer 1137). Paris elçiliği şurasında kendisine imtiyazların: ¹²¹ yenilenmesi hususunda kararlaştırılmış bir plân verilen Yirmise-kiz Mehmed Çelebi, buna karşılık Bâb-ı Âli, İspanya ve Fransa arasında bir saldırı ve savunma ittifakı projesini ileri sürmüştü. Fransız elçisi de Bonac'ın İstanbul'dan ayrılışı sırasında Veziriazam bu projeyi ona hatırlatarak üzerinde durulmasını istedi.

İran eyâletlerinin paylaşılması anlaşmasının imzalı nüshasını getiren olağanüstü yetkili Rus elçisi general kont Rumanzoff kısa bir süre sonra İstanbul'a geldi. Elçiyi Sultan'm huzuruna bir çavuşbaşı değil, bir kapucu (mabeyinci) çıkardı ve kendisine bir samur hil'at verilecek yerde, sadece bir basit kaftan ihsan edildi (6 Şubat 1725). Bununla beraber, bu olağanüstü yetkili elçi, İstanbul'daki Rus elçisi Nepluieff gibi vezir sofralarına kabul edildi. Avusturya elçisi Dirling, bu durumu, o zamana kadar görülmemiş, fakat bundan sonra benzerinin devam edeceği bir hâl olarak işaretledi. Avusturya elçisi İstanbul'daki ikameti günlerini Rakoczy'nin ve onun partisinden olanların hareketlerini Bayyeralı dönme Mustafa ve Rakoczy'nin günah çıkarıcısı Cizvit papas Ka-sod vasıtasıyla gözetlemekle geçirmişti. Rakoczy'nin taraftarları Ladislav Esterhazy, David Kisfaludy ve AndrĖ Torok'du. Toekoeli* nin sağlığında Macar isyanına katılmış olan François Horvath, Bereseny gibi ölümünde Galata'daki Cizvitler manastırı mezarlığına gömülmüştü. Rusya için olduğu kadar İmparator taraftarı Macaristan'dan yana olanlar bakımından da tehlikeli bir âsi Rus Or-lik'di. Hetman Mazeppa'nın eski kâtibiydi. Orlik efendisiyle beraber Türkiye'ye kaçırmıştı: Mazeppa'nın ölümünden sonra, Edirne' de Rusya'ya karşı isyan halindeki kazakların hetmam ¹²² ilân edilmiş ve bu sıfatla Bâb-ı Âli onu smıra göndermiş ve orada Chocim ve Bender valilerine kendisine yardım etmeleri hususunda emir vermişti. Bâb-ı Âli ile Rusya arasında imzalanan barış anlaşmasından sonra Osmanlı topraklarını terketmek zorunda kalarak

Temmuzda imzalanan anlaşma konusunda okuyucularına verdiği etraflı bilgide Avrupalı elçilerin raporlarıyla mutabakat halindedir.

¹²⁰ Rasid, f. 56.

¹²¹ Fransa kralı ile Büyük Sultan arasındaki imtiyazlar anlaşmasının yenilenmesi hususunda Bâb-ı Âli'nin teklif edeceği maddeler arasında konsolosların tabii imtiyazları, Fransa ve diğer yabancı devletlere verilen İmtiyazlar bulunuyordu. Bu bilgiler Dirling'in 30 Ekim 1724 tarihli raporunun ekinde bulunmaktadır.

¹²² Hetman, Kazak beylerine verilen pMiyvodalık, prenslik karşılığ, 1 bir unvan. (Ç.N.)

Polonya yoluyla İsveç'e gitmiş, fakat, burada da İsveç'in Rusya ile yaptığı anlaşma gelip onu bu sığınaktan kovmuştu. Üç yıllık bir kayboluştan sonra Chocim'e dönüp, oradan Tataristan'a dönmek imkânlarını kendisine vermesini Bâb-ı Âli'den rica etti. Türk hükümeti bu hususların sağlanması için Eflak ve Bogdan voyvodalıklarına emirler göndermişti ki, Ruslar bu tasavvuru öğrendiler ve gerçekleştirilmesinin anlaşmaya aykırı olduğunu belirterek: itirazda bulundular. Sonunda, Orlik, Serez'e, oradan Selânik'e gönderildi ve bu şehirde kendisine yaşaması için günde dört kuruş tahsis edildi.

Olağanüstü yetkili Rus elçisi Roumanzoff un İstanbul'a gelişinden üç hafta sonra (28 Ocak 1725) öldü ve Bâb-ı Âli nezdinde itimâda lââyık görülmesi üzerinden pek az zaman geçmiş bulunan elçi, Katerina'nın anlaşmayı müddetsiz imzaladığını isbatlayan vesikaları Türk hükümetine sundu. Olağanüstü elçiliğinin sürdüğü altı aydan sonra, Roumanzoff, sınırların bir an önce belirlenmesi göreviyle yine olağanüstü yetkilerle, fakat komiser ünvanı ile yerinde kaldı ve günlük tahsisatı on sekiz kuruştan on kuruşa indirildi (7 Şubat 1725 - 23 Cemaziyül'evvel 1137).

İngiliz elçisi Stanyan, Sultan'a Prusya kralının bir mektubunu ve mektupta belirtilen pahalı silahlar ve amberden oluşan hediyeleri sundu; Prusya kralı böylece, iki yıl önce at satın almak üzere Türkiye'ye gelmiş olan mirâhurlarından birine gösterilen iyi kabujdan ötürü duyduğu minnettarlığı belirtmek istiyordu.

Hollanda elçisi Colyer kendi milletinin bayrağını taşıyan gemilere kuzey Afrikalı korsanların verdikleri zarardan ötürü tazminat talebinde bulundu ve Cezayir'le Genel Devletler arasında barışın yenilenmesi gereğinin yapılması hususunda bir Hatt-ı Şerif yazılmasını sağladı¹²³

Venedik balyozu (elçi) Giövvanni Emmo'nun yerine bu göreve Francesco Gritti geldi¹²⁴, bununla beraber, Venedik'in işlerini¹²⁵ bir yıl boyunca birlikte yürüttüler; zira Venedik Cumhuriyeti, yeni balyoz'un tecrübelerinden ancak bu suretle yararlanabileceğini düşünüyordu.

Bu sıralarda Tupezare'li küçük timar sahibi Christophe de Solima Popiel Polonya elçisi olarak İstanbul'a geldi. Chocim etrafında son zamanlarda tahkimat çalışmaları yapılmasından ve Kırımlıların giriştikleri akın hareketlerinden şikâyetçi oldu; ayrıca, bir Polonya elçisinin sürekli olarak

¹²³ Venedik balyozu (elçisi) Emmo'nun 25 Mart 1725 tarihli raporu.

¹²⁴ Venedik elçisi Gritti'nin gelişinde huzura kabul edilişi, 21 Sefer 1136 (20 Kasım 1725). Çeleblzade, f. 20.

¹²⁵ 1723 ve 1724 yılları boyunca ortaklaşa yazdıkları raporlar elli sayfadan fazla tutmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu payitahtında kalması talebinde bulundu. Bâb-ı Âli, Kırım hanı nezdinde teşebbüste bulunacağını vaadetti; Bâb-ı Âli kendi himâyesi altında bulunan Kırım Tatarlarının başlarına buyruk olamayacaklarını belirtti. Polonya elçisinin sürekli payitahtta görev başında kalması yolunda talebe .gelince, Damad İbrahim bu hususta hiçbir yenilik kabul ettirmek istenmemesini ileri sürdü. Polonya elçisinin bazı neticeler elde edeceğini umduğu son huzura kabulde ise Veziriazam, Polonya kralının seçim şekli yerine veraset usûlünü koymak istediğinin doğru olup olmadığını sordu; elçi bu soruya kaçamaklı bir cevap verdi ¹²⁶,

Raguza'nın üç yıllık vergi tutarı olan elli altı kesevi ¹²⁷ getiren bu cumhuriyetin elçileri, Zorine'nin Venedikliler tarafından işgalinden beri gümrük gelirlerinin azaldığını ileri sürerek verdilerinde indirme talebinde bulunmaları bir netice vermedi; ayrıca vergide indirme yaptırmak şöyle dursun, kendilerinden savaş zamanında ödenmeyen vergilerin tazminatı olarak, otuz kese akça istendi.

Polonya'nın İstanbul'da devamlı bir elçi bulundurmak talebini reddettiği sırada Bâb-ı Âli, Avusturya'dan Pasarofça ticarî anlaşmasının kesin maddesi gereğince Viyana'da devamlı bir konsolos veya şehbender, yâni bir antrepo ve transit eşya şefi bulundurmak talebi üzerinde duruyordu. Neticede mabeyinci olarak atanan Ömer Ağa, konsolos veya şehbenderliğe uygun görüldüğünden Vi-yana'ya hareket etti (1725). Avusturya, Bâb-ı Âli'nin Pasarofça anlaşması üzerinden geçen yedi yıldan beri bu husustaki devamlı teşebbüslerini daha fazla savsaklayamazdı; zira, Afrika'nın kuzeyindeki devletlerle gerçekleştirmeye çalıştığı anlaşmalar konusunda Bâb-ı Âli'nin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Son zamanlarda Cezayirliler Maokha'dan kahve yüklü olarak dönen Ostende kumpanyasına ait bir gemiyi zaptetmişler, İmparatorun bütün taleplerine rağmen, gerek iadesine, gerekse tazminat ödemeye yanaşmamışlardı. Bâb-ı Âli, korsanları Avusturya ile anlaşmaya zorlamak için, içinde iki amiral gemisinin, Riyale ve Patronanın yer aldığı bir deniz kuvveti donattı; ayrıca iki savaş gemisinin de bulunduğu bu deniz kuvvetine Veziriâzam'ın komiseri olarak Uzun İsmail Ağa ile Kapdan-ı derya komiseri Süleyman Ağa katıldı; Avusturya hükümeti şövalye John Schonamille ve tercüman Nicolas Theyls tarafından temsil

¹²⁶ Polonya elcisi Popiel Boğaziçi kıyısında bir semte yerleştirilmişti ve o sırada hüküm süren veba yüzünden bütün maiyyetini kaybetti (Ekim 1725)

¹²⁷ Otuz seki/, bin duka karşılığı.

edildi ¹²⁸. Cezayir, Tunus ve Trablus valilerine Hatt-ı Şerif yazıldı (14 Haziran 1725 .- 2 Şevval 1137). İsmail Ağa'nın gayretleri Cezayir'de neticesiz kaldı. Toplanan divânda Hatt-ı Şerifi ¹²⁹ okuduktan ve dayı Paşa'ya hil'at giydirdikten sonra, ondan Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında yapılan anlaşmayı yüksek sesle kınayan çirkin bir cevap aldı. İsmail Ağa ağarlamak maksadiyle babaca birkaç acı söz söyledi ve «taşın içinde bulunan ateşe suyun tesiri olmayacağını» ¹³⁰ hemen anladı; yelken açıp Cezayir'den ayrıldı. Tunus ve Trablus'da kendisinin aracılığıyla Avusturya ile anlaşmalar yapılması onu memnun etti. Onüç maddeden ibaret olan bu anlaşmalar, Avusturya teb'a ve gemilerinin korsanlık ve esir edilme endişelerine son veriyordu; aynı dokunulmazlıktan Hollanda, Sicilya, Napoli, Floransa gemilerinden başka Fiyume ve Trieste gemileri yararlanıyorlardı ¹³¹. Viyana hükümetinin bu anlaşmaları gecikmeden tasdik etmesinden sonra, Tunus ve Trablus murahhasları Viyana'ya gittiler ve ilk defa olarak, bu kuzey Afrika ülkelerinde Avusturya İmparatorluğu konsoloslukları faaliyete geçti ¹³². Cezayirlilerin Bâb-ı Âli'nin emirlerine ısrarla karşı gelmelerinin sebebi, Osmanlı hükümetinin, kendilerinin himâyesi altmda bulunan Memlûklerin beyi Çer-kesbey'i Mısır'da eski makamına getirmeyi reddetmesiydi. Zaten, bu korsanların saygısızlığı, kendilerine el altından Hollanda'ya ¹³³ karşı kıskırtan İngiltere'nin himayesinde hissetmelerinden beri sum* tanıımıyordu. Dokuz yıl boyunca Cezayirli korsanlar yetmiş Hollanda gemisini esir etmişler, Hollanda hükümeti tarafından barışı sağlamak üzere yıllık ikiyüzbin florin tutarındaki vergiyi de hor görerek reddetmişlerdi. Nihayet, Sultan'ın bir Hatt-ı Şerifi sayesinde (8 Ağustos 1726) teklif kabul edildi, yine aynı şekilde Cezayir'le Avusturya arasında barış anlaşması yapıldı (8 Mart 1727). Tunus ve Trablus hükümetleri, diğer hıristiyan devletlerinin aksine Avusturya İmparatorluğunun kendilerine hiçbir peşkeş göndermediğinden mırıldanmaya başlayınca, bir kereye mahsus olmak üzere kendilerine beşbin florin verildi. İmparatora sunduğu raporunda prens Eugene, bu hükümetlere para verilmemesi, bu para ile himâyesi altmda Napoli ve Sicilya'nın emin bir sığınak bulacakları yirmi kadar savaş

¹²⁸ ÇelebizAde, f. 79 ve Viyana Arşivlerinde, bilhassa İmparator Majestelerinin komiserlerinin raporu.

¹²⁹ Hatt-ı Şerif 1137 Ramazanının son günleri tarihini taşıyordu (12 Haziran 1725)

¹³⁰ Senkde muzmer olan ateşe ab etmez eser, Türk atasözü. Çelebi zade, f. 79 ve 72.

¹³¹ Anlaşmanın tamamı Çelebizade tarafından aynen yayınlanmıştır, f. 80 ve 81; Tunus'la anlaşma 16 Nisan 1728'da; Trablus'la yapılan anlaşmanın tarihi de 1726.

¹³² Tunus'da konsolos. Simon Pillavino, Trablus'da Meyer ve ölümünden sonra Absalamani; Mora'da Avusturya elçisi Clairimbaufdu.

¹³³ «İngilizler bu alçakça ve meşum olayı uzun zamandan beri benimsemişlerdi.» Gerişler, X, s, 156.

gemisi ve bir o kadar kalyon inşâ ettirilmesi tavsiyesinde bulundu ¹³⁴. Aynı siyasî anlayış çerçevesi içinde prens Eugene, İmparatora kararnamelerle orduya asker toplamak yerine devamlı bir ordunun yüküne tahammül etmenin daha doğru olacağını bildirmekten de geri kalmadı. ¹³⁵

Katoliklerin Taciz Edilmeleri

Fransız ve Avusturya elçilerinin gayretlerini gerektiren bir hadise de katolik kilise ve papazlarının, bilhassa Ermenilerin meselesi oldu; bu sonunculara karşı yirmi yıl önce diğer hıristiyan mezhepleri patrikleri tarafından girilen ve o zamandan beri uyuk-layan takibler, eziyetler tekrarlanıyordu. Suriye'de katolikler, uğradıkları eziyet ve takipleri, Yunanlılara yukarıdan bakmak, hattâ Akka'da onlara ait Ortodoks kilisesini yakmak suretiyle kendileri davet etmişlerdi. Suriye Yunan papasları uğradıkları zararları Bâb-ı Âli'ye bildirmişlerdi ve patrik aracılığıyla ilettikleri şikâyetlerinde, bilhassa katolik mezhebinin, diğerleri arasında ciz-vitlerin dinî emirlerinin kendilerine çok fazla, zarar verdiğini bilhassa belirtmişlerdi. Kendilerinden şikâyet edilenlere karşı bir ferman yayınlandı. Bu fermanla Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde din değiştirtme ve mezhepten mezhebe insan geçirme çalışmaları şiddetle yasaklanıyor ve faaliyetleri şeytaninkinden farksız bu adamlar ¹³⁶ hapis cezâsiyle tehdit ediliyorlardı. Sakız Rumları Avusturya elçisinin müracaatına karşılık bir fermanla katolik manastırının açılmasından beri o zamana kadar görülmemiş bir şekilde öfkeliydiler. Katoliklere karşı yeni baskılara başlamak üzere Rumlar yayınlanan son fermanla yararlandılar. Ciz-vitleri yakalayamayan ve vergi mükellefi durumuna sokamayan Türkler, dört dominikenle kendilerinden otuz bin istedikleri ve bu meblağın ancak üçte birini alabildikleri on kilise çömezini ha-pise attılar. Beş yıl önce Avusturya elçisinin ricasiyle açılmış olan yeni katolik kilisesi bu dönemde kapatıldı. Sakızlı Rumlarla katolikler arasındaki bu aman vermeyen mücadele altmış yıldan beri sürüyordu: Rum rahibi katolikleri kapise attırarak ve cizvitleri adadan kovdurarak anlaşmazlığın meşgalesini tutuşturmuştu. Rumlar tarafından Sakızadası'nı

¹³⁴ Bu hususta, meclisler, saray meclisi ve İspanya sarayı meclisi birlikte çalıştılar ve mutabakat halinde bulunuyorlardı; çok fazla olan Napoli ve Sicilya'nın zararları kral vekili kont de Harrach tarafından saray meclisine bildirildi.

¹³⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Ücdal Hikmet Neşriyat: 7/307-312

¹³⁶ Şeyatın enis kasdı ve garzi kiasidile. Çelebizade, f. 79.

Venediklilere teslim etmekle suçlanan katolikler kiliselerinin kapatıldığını görmüşlerdi ve onun yeniden açılışını Papa XI. Clement'in XV. Louis ve VI. Charles nezjdindeki müdahaleleriyle, bu son hükümdarın elçisinin gayretlerine borçlu olacaktı. Avusturya elçisi, kont Wirmond vasıta-sıyla teslisçiler mezhebinin koruyan bir ferman alınmasını sağladı. Fakat, onların Beyoğlu'nda bir kilise, inşa ettikleri takdirde, bunun da evvelce olduğu gibi, gammazlıklar sonucu kökünden yıktırılıp yerine cami yaptırılacağından korktuğundan, elçi Dirling, teslisçiler için kilise yerine basit bir misafirhane inşası müsaadesi istedi. Ermenilere karşı yöneltilen yeni takib ve eziyetler, kendi makamını satın almak için verdiği paraya katkıda bulunmayı reddeden katolik köylüleri affedemeyen patrikin bir intikamı oldu. Zaten, Tineh'in müstebid voyvodası kendilerine baskı yaptığı halkı bir başkaldırma hareketinde katlettikten sonra katoliklere de kötü muamelelerde bulunmuştu. Bu şiddetli takibatın çok aşikâr bir kurbanı, ölümü başka vesilelerle göstermelik bir sebebe bağlanan, İstanbul'da Gümüşendâze adıyla tanınan İranlı bir Ermeni zengini oldu; bu Gümüşendâze, insan kanı akıtmakta son derece hasis davranan Veziriazam İbrahim Paşa'nın emriyle, çoğu Ermenilere ait zengin mağazaların bulunduğu Vezirhan'm karşısında idam edildi. Gümüşendâze, hafif meşreb bir kadınla ¹³⁷ münasebet kurmuş olmakla suçlanıyordu; suçlamaya göre, bunun için kocasının yokluğundan yararlanmış ve kocanın evinde yakalanmıştı. Bir peşin hüküm de son derece ağır bir şekilde sanığın aleyhine idi: Bu peşin hükme göre İranlı Ermeniler aşırı derecede kadın düşkün ¹³⁸ sayılıyorlardı. Bununla beraber, kadınla aralarında suçlayıcı ilişkiler isbatlanamadı. Fakat, bir grup müslüman gelip: «Bu mel'un kâfirin, şeytanınkilere benzeyen kalın kaşlarının yay biçimiyle huzurlarını kaçırmaktan geri kalmadığı» yolunda şâhidlik ettiler. Bu sebebe: «Ermeni, müslüman kadınlara âşi-kâne sözler söylediği» ifâdesi de eklenince, Gümüşendâze, nâib San'ullah Efendinin verdiği kararla idam hükmünü giydi. Kurtulacağı ümidiyle dinini bırakıp müslüman oldu; fakat bunun kurtulmasına yaramayacağını öğrenince, kendi dinine döndü ve dinini inkâr etmiş, mürted kişi olarak idam edildi. Bu son sebep hiç değilse islâmiyet kanunlarına uygundu; fakat, bir erkeğin âşikane mizaçlı olduğu veya kadınları teşhir etmek için gözlerinden ve kaşlarının yay biçimi olmasından yararlanmasının idam sebebi sayılabileceği hiçbir yerde

¹³⁷ Kahbe-i Ruzikâr, herkesle münâsebeti olan.

¹³⁸ İmparatorluk tarihçisi, bu münasebetle Hz. Peygamberin bu gibiler için kullandığı -akıl kısalığı- veya -zekâ noksanı- gibi vasıflandırmalarını zikrediyor.

yazmıyordu (22 Eylül 1724 - 3 Muharrem 1137).¹³⁹

Hamadan, Erivan, Tebriz, Erdebil, Lori. Loristan, Karabag, Urmia Ve Moghan'ın Zabtedilmesi

Olağanüstü yetkili Osmanlı murahhası arı ile Rus elçisi arasında Fransız elçisinin aracılığı ile toplantılara geçildiği sırada İran seferi de başlamış bulunuyordu. Bu seferin ilk belirli işareti, büyük bir ehemmiyete sahip sınır kalesi Kamadan, eski Ekbata-na'nın muhasara ve işgali oldu. Bağdad valisi¹⁴⁰ Hasan Paşa* nın ölümünden sonra, eski Basra valisi olan damadı onun yerine seraskerliğe atandı. Basra valisi Abdurrahman, Şehrzor valisi Kara Mustafa Paşalar ve Musul, Maraş, Karahisar, Kırşehir ve Cizre vali Paşalarıyla zeametti birlikleri¹⁴¹ seraskerin emrine verildi. Bâb-ı Âli ile Rusya arasındaki paylaşma anlaşmasının imzasından beş gün sonra, serasker Paşa Hamadan'a az mesafedeki Yenice kasabasındaki ordugâhından ayrıldı ve siper açtı (29 Haziran 1724 - 7 Şevval 1136). Hamadan kalesinin hendekleri sekiz aun derinliğinde ve üçbuçuk aundu ve şehrin iki katlı tabyasını iki-yüzden fazla burç koruyordu; iki hisar başlıca gücünü oluşturunuyordu. Şehrin Fetih Kapusu ile Isfahan Kapusu arasında uzanan bölümü, Yeniçeriler, leventler ve kalpaklılar, yâni şimdiki seraskerin merhum kayınbabası tarafından oluşturulan kalpak giyenler sınıfı tarafından muhasara edildi. Isfahan Kapusu'nun berisine, siperin devam edemeyeceği yere, Musul, Ardelan, Kürd Beyleri, ikibuçuk fersah tutan şehrin çevresini çevirebilecek şekilde yerleştirildiler. En yüksek burcun karşısına yirmi aun irtifâında bir tabya inşa edildi. İranlıların muhasaracuan püskürtmek ve bahis konusu tabyayı yıkmak maksadiyle giriştikleri bir hücum teşebbüsü tamamiyle başarısız kaili ve kendilerine beşbin asker hayatına maloldu. Bu yenilgiye rağmen, Sânin Eğlence Evi¹⁴² denilen yerde, Isfahan Kapusu önünde duran Feridun Paşa kuvvetlerine saldırdılar. Üç ayrı noktada açılan lağımlar, İranlıları ilk tabyayı terletmek zorunda, bıraktı; muhasara kuvvetleri bu lağımların patlamasıyla açılan gediklere saldırdılar

¹³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/313-314

¹⁴⁰ Hanway, I, s. 195, Hasan Paşa'nın Hamadan muhasarasına gittiğini söyleyerek yanılıyor, çünkü Hasan Paşa daha önce ölmüştü.

¹⁴¹ Ayrıca bin Kerkük gönüllüsü, diğer bin asker, yeni alınmış beşyüz sipahi ve silahdâr, ikibin yaya levend, dörtbin ikiyüzelli yeniçeri, al-tıyüz seksendört cebeci, beşyüz topçu ve ikiyüz top arabacı bulunuyordu. Çelebizade, f. 45.

¹⁴² Şahin kasrı. Çelebizade. f. 46.

ve kendilerini ahşâb bir dam altında buldular. İranlılar nafta batırılmış ve tutuşturulmuş paçavralarla damı yakmaya kalkıştılar; fakat Osmanlılar yangını söndürmek ve yangından korunmakta tez davrandılar. Birkaç yeni lağımın infilakiyle yirmibeş aun uzunluğundaki bir duvar bölümü yıkıldığından, iki ay süren muhasaradan sonra hücum başladı. En şiddetli çarpışma, Dua odası¹⁴³ denilen tepenin üzerinde cereyan etti; her taraftan püskürtüldükleri-ni gören İranlılar dağıldılar ve şehir Osmanlıların eline geçti (1 Eylül 1724 - 12 Zilhicce 1136). Halkın hali vakti yerinde olan sınıfından¹⁴⁴ onyedibin kişi, siperin bittiği yer olan şehrin doğusundaki Seçilmişler¹⁴⁵ Kapusu önünde bulunan bahçelere ve sayfiye evlerine dağılmışlardı; bunlar Hamadan'ın zaptını takib eden aynı gece kısmen kaçıp kurtuldular, kısmen kılıçtan geçirildiler. Ertesi gün serasker kaleye girdi. Bu başarının haberi ondört gün sonra bir perşembe günü İstanbul'a ulaştı; sevinç işareti olarak şehirde üç gün donanma yapılması emredildi. Sultan, bir mektup göndererek galiplerden hak ettikleri Övgüleri esirgemedi. Hatt-ı Şerifinde Sultan: «Hizmetkârlarım bu zaferi kazanmak için hayatlarını tehlikeye atmaktan geri kalmadılar; hiçbir gayretten geri kalmadılar; yüzleri ziyadesiyle parlak olsun! Kendilerine verdiğim ekmeği hak ettiler,» diyordu.

Serasker, kaleye muhafızlar yerleştirdikten sonra, şah Hüseyin'in akrabası Lâtif Mirza'nın üç bin kızılbaşla (İranlı) savunduğu Dergezin üzerine yürüdü; hücum ederek İranlıları kaçmak zorunda bıraktı, Hamadan kaza dairesinde bulunan halkı isyan halindeki ikiyüz haneli Somin kasabasını itaat altına aldı; peşinden Asitâne şehrini işgal etti¹⁴⁶.

. Bu olaylar sırasmda, Arran sınırında konaklayan bir ikinci Osmanlı ordusu payitaht ve ülkenin başlıca kalesi Erivan üzerine yürümüşü. İranlıların Erivan'ın imdadına çağırdıkları Heraclius' un oğlu ve Kakhetislerin hükümdarı olan Mehmed Kulikhan Ak-cekalaa'da Gürcü¹⁴⁷ birliklerinden onbinden fazla asker toplamıştı. Şemseddin'in Gence birlikleri ve Lezghisinkiler, sakinleri huzur içinde idare edilmek ve ne Osmanlılardan yana, ne aleyhlerinde olduklarını belirtmek için rehineler verdikleri Kulikhan'la Qo-ri kalesine hücum etmek maksadiyle birleştiler. Mehmed Kulikhan, Gruzesler üzerinde hüküm sürmek üzere Constantin adında bir

¹⁴³ Musella Tepesi.

¹⁴⁴ Lutian. Çelebizade, f. 47.

¹⁴⁵ Muhtaran Kapusu.

¹⁴⁶ Çelebizade, f. 50. Ne Hanway, ne de Malcolm'da bu olaylar var.

¹⁴⁷ Karakalkan, Kesen, Erstad, Çelebizâde, t. 49.

Gürcü rahibi çağırması ve onun adına Gürcü şeflerinin tazimlerini kabul etmişti¹⁴⁸. Bu bakımdan bu tehlikeli düşmanı püskürtmek ve Gürcistan'ı barış' içinde tutmak için acele davranmak gerekiyordu. Tiflis valisi Receb Paşa da bunu yaptı; Gori kumandanı Yusuf Paşa ve Çıldır beylerbeyi İshak Paşa'nın yardımlarıyla aniden ortaya atılan prene hücum edip onu Kur nehrinin ötesine attılar.

Diğer taraftan, o sırada Tiflis muhafazasında bulunan Diyar-bekir valisi Arifî Paşa Erivan üzerine yürüdü ve yedi gün sonra oraya vardı. Bâb-ı Âli, Arifî Ahmed Paşa'nın teşebbüsünde başarılı olmasını sağlamak maksadiyle, Anadolu, Kars, Sivas ve Maraş beylerbeylerini; Hüdâvendigâr, Karahisar, Çorum, Aksaray ve Ba-yezid sancakbeylerini onun emrine vermiş; ayrıca, ona yüksek ücretli bin sipahi, yirmiyedibin yeniçeri veya gönüllü ve ikibinbeş-yüz topçu ve silahdâr göndermiş, böylece' kuvvetlerin yekûnu altmış bine varmıştı. Erzurum'dan yola çıkarılan ondört büyük muhasara ve otuziki obüs topu, Tiflis'den yedi günde gittiği Erivan' da kendisine ulaştırılmış olacaktı. Arpaçayı geçtikten sonra, Arifî Ahmed Paşa, Kervansaray konağından kale muhafızlarına bir teslim teklifi gönderdi. Bu teklifde, kale çarpışmadan teslim edildiği takdirde, şehirlilerin can ve mallarına dokunulmayacağı vaat ediliyordu. İtaatlerini bildirmek üzere başpapaslarıyla gelen Ararat dağı Ermenileri Paşa'dan iyi kabul gördüler. Erivan muhasarası Hamadan muhasarası ile aynı zamanda başladı ve başlangıcı yukarıda belirttiğimiz gibi, Bâb-ı Âli ile Rusya arasında yapılan taksim anlaşmasının imzalanmasıyla aynı zamana rastladı (24 Haziran 1724 - 2 Şevval 1136).

Sengi'nin geçildiği aynı gün, Osmanlı ordusu Erivan'ın dış mahallelerini ele geçirdi; iki saat içinde onikibin İranlı savaş dışı bırakıldı ve onbeşbin kadın veya çocuk, kaleye yakın evleri yıkan muhasara kuvvetlerinin eline geçti (7 Temmuz 1724 -15 Şevval 1136). Serasker, İstanbul adıyla anılan kapının önünde mevzie girdi; sol kanadında Anadolu ve Kars beylerbeyleri, sağ kanadında Yeniçeriler yer aldılar. Kayalardan oluşan zeminin siper açmaya müsait olmadığı güneyde sipahiler yerleştirildi; Sengi'nin gerisine yerleştirilen sipahiler Karahisar valisinin kumandasına verildi, Onbeş güne yakın bir zaman, kaleyi savunan hanı teslim olma^ ğa zorlamak için gönderilen haber ve diğer teşebbüslerle boşuna geçti. Taş köprü karşısında

¹⁴⁸ Erstad birlikleri, aynı eser.

büyük tabya ¹⁴⁹ altındaki lağım infilâk etti, fakat, oldukça zahmetle yerleştirilen bomba büyük bir netice vermedi. Allahtan ki, serasker uzun bir muhasarayı önceden göze almıştı; iyi bir okuyucusu olduğu tarihten, Erivan'ın elverişsiz mevsimdeki ve Büyük Abbas dönemindeki Şerif Paşa, Mehmed Paşa ve Sultan Dördüncü Murad tarafından girilen son üç muhasarası sırasında büyük gayretleri gerektirdiğini öğrenmişti. Zaten Sultan'ın Erivan'ın zaptından önce ona her türlü geri çekilmeyi yasaklaması ve Nahcivan'm zaptedildiği haberi muhasaracıların cesaretlerini arttırmıştı. Kısa zamanda yeni işçi, bombacı ve lağımçı, hava fişekçisi de gelip muhasaracıla-ra katıldı (15 Eylül 1724 - 26 Zilhicce 1136); Dört hücum, hastalıkların da eklenmesiyle Osmanlılara yaklaşık yirmibin asker kaybına mal oldu ¹⁵⁰. Nihayet şehrin üç beyi ve Kasipler ağası Yeni-çeriağası ile müzakereye giriştiler: İstedikleri yirmi günlük mütâreke beş güne indirildi, sonunda teslim vesikası imzalandı; bu vesika gereğince muhafızlar silah ve eşyalarını alarak çekilmekte serbest olacaklardı (28 Eylül 1724 - 9 Muharrem 1137). İranlıların çekilme hareketi üç gün sürdü; yetmişdokuz top ve şehrin altı gümüş anahtarı galiblere teslim edildi. Bunlar ve Erivan kalesinin kapısı üzerine Sultan Murad IV'ün silahları yerine konulan şâh Abbas'ın kılıcı, fetih haberinin büyük bir sevince yol açtığı İstanbul'a gönderildi. Çavuşlar ve Veziriâzam'ın ağaları altı gümüş" anahtar ve şâh Abbas'ın kılıcını almak üzere Üsküdar'a geldiler. Devletin birinci derecede ileri gelenlerine, Kahyabey ve Reisefen-di'ye (dâhiliye ve hariciye nazırları), defterdara bu vesileyle şeref hil'atleri giydirildi; saray müşiri ve Kapucubaşı (baş mabeyinci) altın kumaşlarla örtülü ve üzerlerinde altı gümüş anahtarla şâh Abbas'ın kılıcının bulunduğu sehpa'nın önünde yürüdüler; şehrin üç gün donatılması emredildi ve limanda havaî fişeklerle Erivan muhasarası canlandırıldı ve Sultan bir Hatt-i Şerifle Erivan fâtihterini övdü. Sultan «Övgüler! Övgüler! Övgüler!» ¹⁵¹ diyordu. Erivan'ın teslimi peşinden Ulukerd, Nihavend şehirlerinin teslimi geldi. Bu sonuncusu, Hamadan ve Kermanşah'ın diğer üç. ayağını oluşturdukları bir üçgenin zirvesi mesâbesindeydi. Halife Hz. Ömer İranlılara karşı Serdan Sariatül-Cebel zaferini orada kazanmıştı ve şehrin bu bakımdan da önemi vardı. Çevres ve

¹⁴⁹ Tellitabiye. Çelebizâde. f. 52

¹⁵⁰ Fitilci, kundakçı. Hamvay'e göre 10 Eylülde yapılan ilk hücum (I, & J0.0, Çelebi zade'nin kaydına göre 16 Eylülde gerçekleştirilmiştir, f.

¹⁵¹ Hamden sümme hamden sümme hamden. Çelebizâde. f. 3e.

Hoy' da ¹⁵² muhafızlar bıraktıktan sonra Van valisi vezir Köprülü Abdullah Paşa, Tebriz istikametinde Hoy (Khoi)'den hareket etti (5 Ağustos 1724 - 15 Zil'kade 1136). Urmiye gölü kenarına on fersah uzaklıkta bulunan beş bin haneli büyük şehir Tasuç'da mola verildiği sırada, Osmanlı ordusu öncülerıyla düşmanın yürüyüşünü durdurmak üzere Tebriz'den acele gelmiş olan İran askerleri arasında bir çatışma oldu; İranlılardan bir asker öldürüldü, bir diğeri esir alındı. Merend halkı kaçıp gitmiş olduğundan, Bitlis kumandanı Mehmed Âbidhan'a bu şehri işgal etmesi emri verildi ve Hakari Kürdlerinin beyi, ordu ile zahire kollan arasındaki bağlantıyı kesmek için harekete geçmiş bulunan Efşarları tesirsiz hale getirmekle görevlendirildi. Tebriz yolu üzerindeki Gözekünan ve Şebister kasabaları halkı -ki bu kasabalardan ikincisi «Sır Gülleri Bahçesi» ¹⁵³ adlı eserin yazarı büyük mutasavvıf (mistik) şâir Mehmed'in doğduğu yeri— gelip itâatlarını bildirdiler. Tebriz önünde bu şehrin hanı onbin İranlı askerle mevzilenmişti; bunlar püskürtüldüler. Osmanlı ordusu şehrin kuzeyinde evvelce Birinci Selim'in ordugâh kurduğu Deveci ve Surkhab'da ordugâh kurdu; İranlılar Gazanhan'm türbesinde mevzilenmişlerdi; zira, deprem şehir surlarının bir kısmını yıkmış olduğundan, niezheb ayrılığı dolayısıyla sert davranmaları beklenen sünnî Türklere karşı, şehri zaptetmeleri bakımından buradan daha tesirli müdâhalede bulunabiliyorlardı. Onaltı gün süren muhasara bir netice vermediği sırada, muhafızların tamamı bir huruç hareketinde bulundu (16 Eylül 1724 - 27 Zil'kade 1136); dört gün sonra, Mustafa han, diğer üç hanı da beraberine alarak iki bin İran askeri, develerin sırtına yüklenmiş yetmiş top ve iki balyemez topu ile, muhasara ordusuna takviye kuvveti ve yiyecek getiren Halep valisi İbrahim Paşa'nın yolunu kesmeye gitti. Taraflar ordugâhdan birbu-çuk fersah uzaklıktaki İkdeli kasabası yakınında karşılaştı; ordugâhdan hemen yardım gelmeseydi Türkler mahvolacaklardı; İran-lılar yediyüz kişi kaybettiler, altmışbir uzun top ve iki obüs topu zaferlerinin ganimeti oldu. Elde edilen bu üstünlüğe rağmen, mevsimin ilerlemiş olması ve birkaç hücumun netice vermemesi seraskeri muhasarayı kaldırmak zorunda bıraktı (30 Eylül 1724) ¹⁵⁴. Yirmidokuz gün sonunda,

¹⁵² Tebriz'den yirmi iki fersah uzaklıktaki bulunan Hoy şehri büyük ve zengin bir ülkenin merkezidir, Türkiyir- ile İran arasındaki ticaretin deposu ve pazarı durumundadır, Yüzbaşı Sutherland'a göre yirmiboş bin nüfusu vardır, İsu'de Yavuz Sultan Selimle Şah İsmail arasında geçen bir savaşla meşhur bir ovanın ortasında kurulmuştur. Halen İran'daki şehirlerin on iyi in-şâ edilene ve en güzeldir; surları bakımlıdır ve muntazam yollar, ağaçlıklı caddeleri vardır ve evlerinin büyük bir kısmının tavanları çok ince bir zevkle boyanmıştır. Bakınız: Kinneir'in hâtıraları, d. im

¹⁵³ Gülsen t r&j; Berlin Kraliyet Kütüphanesinde fevkalade bir nüshası bulunmaktadır.

¹⁵⁴ Çelebizade, t. 50, lig. 3. Hanway'e inanmak gerekirse, hareket 21 Eylül'den itibaren başlamıştır

Osmanlı ordusu ordugâhını büyük bir sessizlik içinde terketti ve Tebriz'de Urmiye gölüne dökülen Acı nehrini geçti; ordugâhı o kadar acele bıraktı ki, bütün çadırlar olduğu gibi kaldı ve ganimet olarak alınan toplardan biri bir çukura yuvarlandı; ancak gelecek yıl muhasaranın tekrar başlatıldığında top oradan çıkarılabildi. Köprülü, başkaldırmış olan Şebister halkını geçici olarak cezalandırmak, oğlu Abdurrahman'ı Tasuç'daki kışlık karargâhında bırakmak ve ileri karakollarını Tebriz'den on fersah mesafedeki Akdize'ye yerleştirmekle yetindi. «Şimdilik zafer lâlesi topraktan çıkmıştı, fakat arzular gülünün koncasının gelişmesi için gelecek baharı beklemek gerekiyordu.»

Köprülü Abdullah Paşa'nın Tebriz muhasarası sırasında Me-rend'e göndermiş olduğu Bitlis hanı Âbidhan, muhasaranın kaldırılmasını takibeden kış esnasında orada kalamamış ve Tasuç'a çekilmişti. Merend sancağının bağlı bulunduğu Sonoz şehri sarp bir tepe üzerinde bulunuyordu, altıbin evden oluşan şehir İranlıların Dize adını verdikleri bir kale ile savunuluyordu. Tasuç, Hoy, Çevres ve Kerkes yolları burada aynıldığından şehir anahtar me-sabesindeydi. Şehbaz Giray'ın oğlu Murteza Kulikhan ve Mehmed-han oğlu Mehmedhan buranın kumandanı olarak bulunuyorlardı. Dize nisan Türklerin elinde olmadıkça Tebriz'in fethinin im-kânsızlığına hükmedildiğinden, müteakip seferin açılmasından itibaren sayıca kabarık Yeniçeri kuvveti gönderildi. Bu Yeniçeri birliği yirmibin İranlıya karşı bir savaşa girişti ve millî tasrihlere inanmak gerekirse, İranlılar kuvvetlerinin yarısını kaybettiler. Hisar ele geçirildi ve yıkıldı (23 Mayıs 1725 - 10 Ramazan 1137). On-birbiri, Kırım askeriyle takviye edilmiş olan Köprülü Abdullah Paşa, muhasemâtin başlangıcında yetmişbin askerin başında bulunuyordu ¹⁵⁵. Temmuzun ortasına doğru genel karargâhının bulunduğu Tasuç'dan hareket etti. Ordugâhını kurduğu ayrı ayrı yerlerde, Küçemeni, Akdize ve Nairli'de başka birlikler gelip Paşa'nın kuvvetlerine katıldı. Temmuz ¹⁵⁶ sonunda, Osmanlı ordusu ertesi günden itibaren muhasaraya başladığı Tebriz'in iki fersah mesafesindeki Közeli'ne vardı. Sağ kanatta Anadolu, Rakka, Haleb ve Musul vezir valileri, Diyadin ¹⁵⁷, Malazgird, Aydın ve Arna-vu beyleri; sol kanatta Haleb ve Bağdad valileri; merkezde iki dalkılıç alayı, bunların arkasında serdengeçtiler, sonra Yeniçeriler, topçu

¹⁵⁵ Çelebizâde. f. 69, bu birlikleri gönderen eyaletlerin listesini Rakka, Adana, Musul, Haleb, Erzurum, İçel, Ankara ve Kangri (?) sancakları; Mahmudî Kürdlerinin beyi, Bitlis banı, Selmas, Kerkir, Kara-bağ, Ensel, Haizan, Elbak, Aleşker, Diyadin, Şelor (?), Malazgird, Aydın, Saruhan beyleri ile birlikte vermektedir.

¹⁵⁶ Hanway, s. 220, Temmuzun 20'si, Çelebizâde 26 Temmuz demektirler.

¹⁵⁷ Sancağın adı bazan Diadin, bazan da Dhineaddin (imânın gölgesi) olarak geçmektedir.

atlan, silâhdarlar, dört sancak muhafız bölüğü, sipahiler ve gönüllü silâhdarlar yer almışlardı. Serasker, sancağını Karadağ tepeleri karşısında bulunan sol cenahta dalgalandırdı. Orada, merkezde olduğu gibi, Deveci ve Surkhab kasabaları karşısında, kendi aralarında kırk ve elli adım aralıklarla tabyalar yükselttirdi. Mazenderan'ın obüsleri arkasında iyice siperlenmiş olan becerikli nişancıları, kendi ateş menzilleri içine her girişlerinde muhafızlara zarar vermekten geri kalmıyorlardı. Ordugâhın sağ yanında, Gazanhan'ın türbesinin karşısındaki evlerin duvarları burç olarak kullanılıyor ve bunların üzerlerinden tüfekçiler ve sabanlarla silahlanmış köylüler şehre mermi ve taş yağdınıyorlardı. Hz. Peygamber «perşembe ve cumartesi günlerini Allah takdis etti» dediği için, muhasara bu iki mübarek günden biri olan bir cumartesi günü başladı (28 Temmuz 1725 - 17 Zil'kade 1137). Muhasara kısa sürdü; fakat her iki taraf için de kanlı geçti. İranlılar tabyaları, şehri oluşturan dokuz mahalleden koltuk âteşine alacak şekilde sarmışlardı. Dört gün içinde Türkler bu mahallelerden yedişini yokettiler, muhasaranın dördüncü günü (1 Ağustos 1725), Şehir teslim olmak talebinde bulundu; ertesi gün divân kurularak teslim vesikası imzalandı ve daha ertesi gün muhafızların tamamı kaleyi terketti¹⁵⁸. Bu dört gün zarfında İranlılar otuzbin, Türkler aralarında Paşalar da bulunan yirmibin kayıp vermişlerdi. Tebriz'in alınması da daha az kayba malolmadı; İstanbul'da büyük bir sevinç uyandırdı ve muhteşem şenliklerle kutlandı.

Bu kalenin muhasarası sırasında Hamadan seraskeri Ahmed Ârifi Paşa, Nuhavend'den Samin ve Asitâne'ye birlikler göndermişti; bu iki şehirden biri Nuhavend'den iki konak, diğeri Samin'den aynı mesafede bulunuyordu. Buralarda toplanmış olan birkaç bin İran askeri kaçmak zorunda bırakıldılar ve her iki şehir de Osmanlıların ellerine geçti. Hamadan valisi Ardalan, Maraş ve Musul birliklerinden bir ordu oluşturarak, Loristan ahâlisini itaat altına almak üzere Hava ve Alişter geçitlerinden geçti¹⁵⁹. Loristan hanı Alimerdan, bu eyâletin merkezi Hurremâbad'ın birkaç fersah ilersindeki köprüyü işgal ediyordu. Seraskerin beş bin hafif süvari askeriyle üzerine geldiğini görünce, Şuster üzerine, oradan da Dizful'a ric'at etti.

¹⁵⁸ Hanway'e göre, s. 229, bu olay 3 Temmuzda cereyan etti.

¹⁵⁹ Bu küçük eyâlet, İran körfezinin kuzey kıyısı boyunca altmışbeşinci doğu tul dairesinden, başlayarak altmışsekizinci tul. dairesine kadar uzanır; kuzey-batısında Farsistan ve kuzey-doğusunda Kerman bulunmaktadır. İran eyaletlerinin toprağı en az verimli ve en fakir olanıdır; denize kadar uzanan ovalar ve dağlarla bölünmüştür. Bu memleket öyle çorak ve öyle susuzdur ki, döneminde yağın yağmurlar kuyuları doldurmasa ve toprağı jüt miktar zahire için ekilebilir hâl-getirmese, orada oturulması mümkün olmazdı. Kinne*r'ta Hatıratı, s. 81

Tebriz v* Hamadan seraskeriyle yarışarak Erzurum valisi aynı zamana doğru Gürcülerin Lori kalesini işgal ediyordu (5 Eylül 1925 - 26 Zil'kade 1137). Sultan'dan aldığı bir mektupta İslâmın savunucuları övülmek suretiyle mükâfatlandırılıyordu; gayreti ae bir hü'atle mükâfatlandırılmıştı. Köprülü Abdullah Paşa'ya gelince, hizmetlerinin mükâfatı olarak, Osman Paşa'nın vefatından beri boş bırakılan Rakka ve vergileri üçyüz ve yüz kese olmak üzere peşin ödönmek şartıyla hayat boyu kendisine bağışlandı; ayrıca oğluna üç tuğlu vezirlik verildi. Serasker Devâb'daki ordugâhında Hurremâbad halkının tazimlerini kabul etti, Tebriz halkı ile Karabağ'm İranlı valisi bu misâle uydular ve tazimlerini sunmakta gecikmediler; bunlara Abdullah Paşa'nın mabedine dokunmayacağına dâir söz verdiği Erdebil valisi de katıldı. İranlılar bu mabedin kutsallık bakımından Mekke ve Medine'de bulunan mâbedlerden hemen sonra geldiğini kabul ediyorlardı.

Bu sırada, İranlıların başkumandanı Mustafa han, beraberinde Erdebil, Meragha hanları ve diğer beş hanla Taliş'e gitti ve oradan haber göndererek, Erdebil halkından Osmanlı muhafızları öldürmelerini istedi. Abdullah Paşa'nın kahyası üzerlerine yürüdü ve onları kaçırdı. Kâhyanın bu davranışı üzerine, Köprülü Abdullah Paşa'nın teklifiyle kendisine beylerbeylik payesi verildi. Ab-dülaziz Paşa'ya da, beş sancağından ikisi veraset yoluyla kendisinde kalmak üzere, Meragha valiliği uygun görüldü¹⁶⁰, sancaklardan diğer üçü onun sorumluluğu altında bulunacaklardı¹⁶¹ (21 Aralık 1725 - 15 Rebiul'âhir 1138). Adını aldığı Urmiye gölünün doğu kıyısında bulunan Urmiye kanalı verasete bağlı sancak olmak üzere eski han Kasım'a verildi ve Safikhan'ın Mogan'daki hanlığı te'yid edildi. Kendisinin şah ailesinden olduğunu ileri süren İran prensi Latif Mirza'ya iddiasına uygun bir şekilde davra-mldı ve İstanbul'da bir müddet kaldıktan sonra İran'a gönderildi. Yeni fethedilen eyâletlerin boşalmasını ve seferdeki birliklerin hızla zenginleşmelerini önlemek maksadiyle Sürmeli, Şuregil, Aba-ran ve daha birçok bölgelerdeki üçyüz kasabayı Bayezid'e, Kars'a ve Kürdistan'a yerleşmek üzere terketmiş olanlara oturdukları yerlere dönme müsaadesi verildi ve orduya İran kadın ve çocuklarını esir olarak satmaya devam etmesi yasaklandı (4 Ocak 1726 -29 Rebiul'âhir 1138). Bu mânâdaki fermanlar İran'a karşı harekâtı idare eden üç seraskere, Tebriz'e Abdullah Paşa'ya, Şirvan'a Hacı¹⁶² Mustafa Paşa'ya ve Hamadan'a Ahmed Paşa'ya

¹⁶⁰ Megri ve Soukbulak.

¹⁶¹ Bunlar Heştrud, Ordubad ve Dizecurud.

¹⁶² Hanway, bu adı her yerde Hacı yerme Saici olarak kaydetmektedir. Çelebizade'de serasker Hacı Mustafa

gönderildi. Bu üç kumandanın cesaret ve kaabiliyetleri sayesinde, Rusya'nın İstanbul'da yapılan paylaşma anlaşmasıyla Bâb-ı Ali'ye bıraktığı arazinin Osmanlı imparatorluğuna ilhakı için bir sefer kafi geldi. İlhak edilen bu topraklar yüzünni coğrafya mili uzunluğunda, otuz veya elli coğrafya mili üzerinde bir genişlikteydi; güneyde Loristan dağları ve bu eyâletin merkezi olan Hurremâbad¹⁶³ ve Erivan eyâleti ve Moghan bozkırlarıyla sınırlanmıştı.
164

Afganlı Mahmud Ceza Mağarasında

Şah Hüseyin'in bahtsız oğlu ve meşru Şâh Tahmasip'in Afgan prensi müstebid Mahmud ve onun halefi Eşrefe karşı sürdürdüğü mücâdele İran'ı zâten içinden, zayıf düşürmüş olduğundan, iki sınır komşusu Rusya ve Osmanlı devleti tarafından kolayca parçalanabilirdi. Yirmiiki yaşındaki Mahmud, İran Şahına başkaldıran ilk Afgan şefinin oğluydu. Zâlim olduğu kadar da kararlı olan Mahmud, amcası Abdullah'ı öldürerek İran tahtına giden yolu açmıştı. İsfahan'a hâkim olunca, İran imparatorluğunun üçyüz en ilerdeki devlet adamını ölüme göndererek ve tahttan indirilen şahın üçbin kişilik muhafız birliğine katliâm uygulatarak hâkimiyetini kuvvetlendireceğine inandı (25 Haziran 1723). Zulümden zulüme yürüyerek, vicdaniyle olduğu gibi başkumandaniyle de çekişme içine düştü; zâlim, amcasının ve boğazlattığı üçyüz İranlı asilin kanlarının başına düştüğünü hissetti; kendi generali Ama-nullah'ın karşısında, yeğeni Eşrefin intikamının karşısındaymış gibi titredi. Coğrafî durumu sağlam ve halkının cesaretiyle daha kuvvetli olan Yezd şehrini ele geçirmek için netice vermeyen teşebbüslerden sonra, kırk günlük bir oruçla cinayetlerinin kefareti ödemek üzere cehennemlik suçları işlemiş ve vicdanlarının isyanlarına uğramış kişilerin nedametine açık bir mahzene kapandı. Bu kefarete Hintliler «tapassa»¹⁶⁵, İranlılar ise «tapu» adını vermektedirler. Aslı mehd veya hindu olan bu inzivaya çekilme şekli, günümüze kadar Hindistan'da görülmüştür; Kafkasya'da Ossetler'de peygamber Elien'nin oturduğu dostluk mahzeninde Mithras ibâdetine benzeyen âdetlerin bu memlekette

olarak geçmektedir, f. 85.

¹⁶³ Kermanşahan ve Hurremâbad arasındaki bu arazi, paylaşma anlaşmasında belirlenen, sınırların ötesinde bulunuyordu. Sınır Kermanşah'da son bulmaktaydı.

¹⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/315-323

¹⁶⁵ Ruhun, uluhiyetin temasında yok olacak şekilde dünyaya ait şeylerin üstüne yükselmesi.

uygulandığını açıklayan izler bulundu. Abazalar'da da aynı inanç yaşıyordu; bunlar Oggin mağarasına gitmeden önce, kendilerini, oruçlar ve dualarla beyaz boğanın ortaya çıkacağına hazırlıyorlardı. Eski İranlıların sonbaharın başlangıcısında aynı zamanda hürriyet ve manevî yenilenme bayramı olan Mithras bayramını kutladıklarını, kutsal bir sığınma yeri olan Oggin mağarasında ¹⁶⁶,

yine Oggin adı verilen bir beyaz boğanın görüldüğünü ve hemen kesilip halka ¹⁶⁷ dağıtıldığını gelenekten öğrenmekteyiz. Müstebit Mahmud'un «tapu» su, mağarada oruç tutma ve nefesine elde edildiği halde, yeniden bir kefarete yükü altına girmesine maani olamadı. Zayıf zâlimlerin zâlimce ve kanlı çılgınlardan kendilerini birdenbire çekmeleri yalnız onların tabiatına mahsus değil, insan tabiatına özgü bir durumdur, bunlar kendilerini kanlı çılgınlardan çekince, hayvanlarda görülen bir afallama, bir budalalaşma durumuna düşerler. Sonra bu halden, bu uyuklama durumundan kurtularak kendilerini yeniden kanlı öfke ve hiddetlerin eline bırakırlar. Bu çelişkiler yalnız tabiatte görülmez, bunlarla tarihin her sayfasında karşılaşılmaktadır. Doğu geleneği, bir büyük hükümdarla bir büyük müstebid ve zâlimden bahseder; bunlardan biri Keyhusrev ¹⁶⁸, diğeri Nabukhodonosor'dur; ikisi de dinsizlik ve gururda haddi aştıklarından, yedi yıl boyunca kır hayı vanları gibi çayır otlamaya mahkûm edilirler, yâni insanlarla temastan uzak, mağaralarda ot ve kökler yiyerek Afganlı Mahmud gibi yaşarlar. Ancak, Mahmud, derin ve karanlık mağarasından çıkıp da gün ışığını görürgörmez, kendisini tekrar kanlı mizacına bırakır: Üç amcasını, onbir kardeşini ve şâh Hüseyin'in gözleri önünde yüzden fazla oğlunu ¹⁶⁹ kendi elleriyle öldürdü (7 Şubat 1725). Bunun üzerine Mahmud tam bir çılgınlık bunalımı içine girdi; bu bunalım esnasında yemek için vücudunu parçalara ayırıyordu. Onun bu çılgınlığına ne İran, ne Afgan doktorları çare bulabildiler; bu arada kendisine bağlı Ermeni rahipleri ¹⁷⁰ de çağırıldı; bunların duaları da bir işe yaramadı. Hastalığı durmadan ilerliyordu: Vücudu cüzzam araziyle başdan başa

¹⁶⁶ Kafkasyalı Tasviri. Reinegg, C. II, s. 12.

¹⁶⁷ Mithras mezhebinin kabul ettirdiği kefarete bunlardı ve onun haçı suya atma tarzı Kazvini'nin eski İran takvimi şenlikleri tasvirinde beyaz boğa olarak görülmektedir.

¹⁶⁸ Keikhosrev (Kaiser veya imparator) Khosroes. iCğlser ve Czar tarihi bakımından Caesar kelimesinden bozmadır, fakat Almanca kelime olan kaiser ve Rusça olan Çar (Szar) bu kelimelerin kullanılmasından önce Asya'da mevcut bulunuyorlardı; o zaman kei ve şar deniliyordu.

¹⁶⁹ Malcolm'de okunuyor: Bir İran tarihçisi, burada yeri olmayan bir mehzaz göstererek hanedandan otuzdokuz prensin öldürüldüğünü anlatıyor. Krusinski, bunların sayılarını 105 veya 150'ye çıkarıyor.

¹⁷⁰ Voltaire, c. VIII, s. 572, bu ve diğer daha az doğru olmayan olaylardan bahsederken, keşişler tarafından tekrarlanan Acem Hikayeleri deyimini kullanıyor, fakat felsefi taassubu içinde onları tekzibe çalışmıyor. Çünkü keşişler tarafından tekrarlanmıştır, ama bu, doğru olmalarına maani değildir. Malcolm.

sarılmıştı ve yarı yarıya kokuşmuş ¹⁷¹ vücudunu kendisi parçalamaya çalışıyordu. Nihayet, yeğeni Eşrefin emriyle boğdurulmak suretiyle öldü. Eşref, babasının katiliyle birlikte muhafız birliğinden beş-yüz kişiyi de öldürttü, bu muhafızlar Hezare aşiretine mensub bulunuyorlardı (8 Nisan 1725).

Saltanatı ele almadan önce, Tahmasip'e İsfahan'a gelmesi hususunda söz verdirmişti. Düşmanlarının anlaşmazlığa düşmeleri sonunda tahta çıkmayı bekleyen bu zayıf ve bahtsız prens, onun dâvetine uymuştu. Bununla beraber, Mahmud'un ölümü Eşrefin projelerinde değişikliğe yol açmıştı; dostluktan söz etmeği elden bırakmayarak hasmının şahsını avuçları içine almak için gerekli tedbirleri yerine getirmişti. Mahmud'un öldürülmesinden sonra, Eşref, birliklerinin, payitaht üzerine yürürken müstahkem bir şehir olan ve onüçbin Kaçar askerine muhasara ettirdiği Kum şehrinde duran şah Tahmasip'e karşı verecekleri savaşın neticesini beklemek üzere İsfahan'a sekiz fersah mesafede bulunan Parc'a ¹⁷² gitti. Kumla Kaşan arasında bulunan Ledriye'de savaş yapıldı. Altı bin Afganlıya kumanda eden Eşrefin generali yenilip Ebrkuh üzerine çekilmek zorunda kaldığından, Eşref, İsfahan yakınındaki Ferrabâd'a gitmek üzere Parc'dan ayrıldı. Oraya varınca, beraberinde getirdiği asıl İranlılardan onaltısını idam ettirdi. Abdülazizhan, İbrahim ilmi ve şehrin ileri gelenlerinden üçyüzü, düşmanla haberleştikleri bahanesiyle öldürüldüler. İtimadeddev-let'î (baş veziri) Silakhan'ın kendisine tavsiyesi üzerine, Eşref bir yumuşama siyaseti uyguladı ve Seberdesthan'ı serbest bırakarak si-pehsalarlık makamına getirdi, bu makamda bulunan Seid Ali'yi uzaklaştırdı; peşinden - Tahmasip'le karşılaşmak üzere ilerledi; Tahmasip, Kaçarlardan oluşan ordusunun başında, İsfahan'dan dokuz günlük yürüyüş mesafesindeki ordugâhında bulunuyordu ¹⁷³

Halefi Eşrefue Barış Anlaşması

Türk Paşaları ve Rus generallerinin imparatorluğu paylaşmayı hedef tutan hareketlerinin gelişmesinden eski Safaî hanedanından hasmının tahta doğru ilerlemede inkişâflar kaydetmesinden daha çok endişe duyan Eşref, İstanbul'a yeni bir elçilik heyeti göndermeğe karar verdi (2 Haziran 1725 - 21 Ramazan 1137). Basit katır sürücülüğünden Culfa (İsfahan'ın Ermeni

¹⁷¹ Krusinski, paragraf 412.

¹⁷² Bag-ı bahş

¹⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/324-326

semti) kumandanlığına yükselmiş olan Abdülazizhan bu görevi yerine getirmekle yetkilendirildi. Hurremâbad ve Hamadan Osmanlı seraskerleri tarafından tutuklandı ve İstanbul'a, İsfahan'dan ¹⁷⁴ hareketinden ancak beş ay sonra varabildi (25 Ocak 1726 - 21 CemaziyüTev-vel 1138). Beraberinde üç mektup getirmekteydi: Birincisi Eşref-dendi ve Afganlıların işgal edilen topraklarının geri verilmesini istiyordu; ikincisi başvezir Silakhan'dan gelmekteydi ve Bâb-ı Âli'nin dikkatini yeni bir sınır belirlenmesinin zorunluluğu üzerine çekiyordu; üçüncü mektub ise ondokuz Afgan uleması tarafından imzalanmıştı ve Osmanlıların Afganlılara karşı savaşmasını, her iki halk da sünnî olduğundan, haksızlık sayıyordu.

İhtişam ve debdebenin dostu olan Veziriazam Damad İbrahim Paşa, İran elçisini ¹⁷⁵ kabul etmek için sarayının ve divanının her zamanki parlaklığını bir kat daha arttırdı. Salonlar altın tellerden dokunmuş kumaşlarla süslenmişti ve yerler baştan başa Acem halıları ile kaplıydı. Veziriazamdın kendisine ait koltuğun sağ tarafında, küçük masaların üzerinde dilin en güzel kitapları sıralanmıştı; gümüş bir çerçeve içinde, pahalı taşlarla süslü duvara oturtulmuş bir silah takımı görülmüyordu; bu, kalemi ve kılıcı, Veziriazam olarak, iyi kullandığını belirten bir ifâde tarzı idi. İmparatorluk tarihçisinin anlattığı gibi, sarayın kapısından merdivenlerin önüne kadar Veziriâzam'ın muhafızları, serdengeçtiler ve gönüllüler, tüfekçiler, salonların içinde ise sarayının subay ve çavuşları iki sıra oluşturuyorlardı. Veziriazam, iç avlu kapısından çıkarak alayı selâmladı ve selâmına mabeyinci vasıtasıyla karşılık verildi ve çavuşlar selâmına teşekkür mânâsında «Yaşa!» diye bağıldılar. Veziriâzam'm bütün mâiyyeti teşrifat gereklerinin yerine getirilmesinden sonra çekildi ve yanında yalnız içişleri, dışişleri ve maliye nâzırlarıyla İmparatorluk müşiri (mareşal), Kapucubaşı ve devlet müsteşarı ile Veziriazamdın kabinesi kâtibi, eski İran elçisi Dürrî Mehmed Efendi; İmparatorluk tarihçisi ve Haleb kadısı Râşid; ordu silsilesi kadısı, Veziriâzam'ın yakm dostu şâir Vehbi, o sırada İmparatorluk tarihçiliğinde bulunan Çelebizade Âsim ve Dürrî Efendi ile birlikte İran'a gönderilmiş olan Nahifi Efendi kaldı. Devletin bütün ileri gelenleri, elçinin tekliflerini dinlemek üzere orada kaldılar. Elçi, şahın birinci vezirinin

¹⁷⁴ Hanway bu tarihin beş gün Öncesini söyleyerek hataya düşmektedir ve Tahmas Kulikhan'm tarihinde, Amsterdam 1741, s. 117, yedi gün önce, 18 Ocak olarak göstermektedir; bununla beraber, bizzat Çelebizade'nin de 21 diyecek yerde 20 Cemâziyül'evvel bir cuma günü demek suretiyle hataya düştüğüünü belirtmek gerekir; zira 20 değil 21 cuma günüdür.

¹⁷⁵ Burada Çelebizade'nin kitabında bir baskı hatası bahis konusu. Elçinin kabulü olarak gösterilen 26 Cemâziyül'evvel pazar gününün 22 olarak okumak gerekir.

mektubunu Ve-ziriâzam'a sundu, Veziriazam, mektubu yan tarafında bulunan erguvan rengi yastığın üzerine bıraktı; elçi Abdülazizhan, İran başvezirinin Osmanlı Veziriâzamı'na gönderdiği paha biçilmez bir değerdeki inpi teşbihi, mektubu verdiği gibi Veziriâzam'a sunmak isteyince, kendisine teşrifat gereğince bunun Kapucubaşıya verilmesi ve onun tarafından, üzerinde Veziriâzam'ın divânının bulunduğu kaidenin dibine konması gerektiği bildirildi. İmparatorluk tarihçisi içinse Bâb-ı Ali'den Hamadan, Kermanşah, Ardelan, Tiflis, Tebriz, Gence ve Erivan eyâletlerini istiyordu ve mektub Farsça iki mısradan ibaret, tehdid edici bir mânâda söylenmiş beyitle sona eriyordu ¹⁷⁶; sonra ondokuz Afganlı ulemânın ¹⁷⁷ görüşlerini belirten mektubu okudu. İran elçisi Sultan'a ait mektubu ancak Sultan'a teslim edeceğini bildirince, kararında direndiği takdirde mektubun kendisinden zor kullanılarak alınacağı tehdidine mâruz bırakıldı. Mektuplar, Şeyhülislâm, Kubbe vezirleri ve ulemâ sınıfı ileri gelenlerinin katıldıkları uzun bir münakaşaya sebep oldu (12 Şubat 1726 - 9 Cemâziyulâhir 1138). Bu mesele gerçekten çok ciddiye; Hamadan seraskeri, Eşrefin Müslümanın Müslü-manla harbetmesinin ¹⁷⁸ şeriata uygun olmadığı yolundaki iddiasının ordugâhda duyulduğunu ve askerin bunun doğru olup olmadığını ayaklanırcasına öğrenmek istediğini bildiriyordu. Bununla beraber ŞeyhüÜslâm'dan başka Anadolu ve Rumeli kadias-kerinin, iki kutsal şehir Mekke ve Medine kadılarının; üç payitaht, İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarının; büyük molla ve Sultan camileri şeyhlerinin davet edildikleri bir mecliste, Şeyhülislâmım verdiği fetva üzerine yayınlanan muhteşem bir beyanname ile mesele halledildi. İmparatorluk eski tarihçisi Mehmed Râşid tarafından İran birinci vezirine yazılan cevap mektubu ve dokuz büyük kadının tasvibiyle Şeyhülislâm'ın fetvası ve ondokuz İran ulemâsının Arapça mektubuna cevap, İmparatorluk tarihçisi Çe-lebizâde Asım Efendi

176

Kapdan gemiyi hareket ettirmek için idare eder;

Eğer kapdan değilse. Üstünü başını yolar.

İmparatorluk tarihçisi bu siyasî kabalığa daha az yersiz olmayan seçilmiş üç tarihi meselle ve Farsça, Arapça ve Türkçe olarak karşılık verdi: Bunlardan birincisi İranlı meşhur Sadi'ye aitti ve Afganlıları eşek ve cahil olarak görüyordu: Harf ve cahili ba merdüm Afgan da-dendi; peşinden: Katırın gübresi onu ele verir manasına gelen Arapça: £1 baaret tedel bair, meselini, elçinin eski mesleğine ve şimdiki mevkiine imâda bulunmak maksadiyle zikretti ve Türkçe olan üçüncü darbimesele geçti: Eşeginden çulu yek. Hanway, yazısını Arapça ikif; mısra daha vererek bitiriyor; bu iki mısranın İngilizce tercümesini buraya alıyoruz: Our drink is the blood of our enemies. And their skulls serve for our cups. içkimiz düşmanlarımızın kanıdır, Kafataslan ise içki bardagımızttar. (Ç.NJ)

¹⁷⁷ Çelebizade'de, f. 100, 19 yerine İG Sunuyor (bu herhalde eski rakamlarda altı ile dokuzun şekil olarak birbirine benzemesinden kaynaklanan bir baskı hatası olmalı. (Ç. N.).

¹⁷⁸ Aynı eser. Ehli İslama kılıç çekilmez; bu noktada Hanway ile aynı görüşte, I, s. 237.

tarafından okunduktan sonra tasvib edildi. Bunlar devrin en ünlü hat ustalarından ikisi tarafından temize çekildi ve fetvaya, Şeyhülislâm'inkinden ve dokuz kadınınkinden ayrı olarak yetmiş büyük mollanın, Sultan camileri şeyhlerinden onbirinin, altmışbeş müderrisin ve dört büyük Anadolu kadısının imzalanı kondu. Böylece, yüzaltmış Türk uleması, ondokuz İranlı meslektaşlarının Hz. Peygamberin kanununa aykırı ilân ettikleri bir savaşı meşru ve şeriatı uygun görmüş oldular (12 Mart 1726-8 Neceb 1138). Peşinden, elçinin kendisine on, refakatçisi İranlı molla Abdürrahim'e bir, yeğeni Musa ağaya bir kese ihsanda bulunularak hemen geri gönderildi.

Bu fetva dolayısıyla İran'da Eşrefe karşı yürütülen savaş bir yıl önceki şiddetiyle devam etti. Köprülüoğlu vezir Abdurrahman Paşa, yirmibin askerin başında Şikakî ve Şahseven aşiretlerine karşı yürüdü; bu aşiretlerden ikincisi, tahtını kaybeden şaha bağ-lülüğüyle taşıdığı ada hak kazanmıştı. Köprülüoğlu Abdullah Paşa, Erdebil'den hareket etti ve üçüncü gün bu Azerbaycan aşiretlerini her zamanki yerleri olan Areş kaza dâiresinden ayırdıktan sonra sığındıkları Çai denilen bir boğazda buldu. Sayı çokluğundan ve bulundukları yerin elverişliliğinden yararlanan aşiretler Osmanlılara şiddetle saldırdılar ¹⁷⁹ (8 Mayıs 1726 - 6 Ramazan 1138). Savaş üçlü bir biçimde cereyan etti; zira, Osmanlılar ve İranlılar üç birlik halinde ayrılmışlardı. Yenilen ve dağılan İranlılar Mog-han ¹⁸⁰ bozkırlarına doğru kaçmak üzere Kızılağaç tarafına yöneldiler, Osmanlı ordusu peşlerinden giderek beşinci yürüyüşün^a de onları yakaladı; burası çevreden dört fersah içeride bir ova idi. İranlılar Kızılağaç ¹⁸¹ sisleri içinde dağıldılar, fakat eşyaları, onları suyu bulunmayan on beş fersah genişliğindeki bozkırda takibetmekten vazgeçen Osmanlıların oldu. Osmanlılar Erdebil'e dönmeyi uygun gördüler.

Şah Tahmasip'in Bâb-ı Âli'ye gönderdiği, kendisinin Şâh sı-fatiyle tanınmasını ve Osmanlılar tarafından silah kuvvetiyle işgal edilmiş toprakların kendisine verilmesini istediği mektubu iyi kakılandı; eski ruznâmecî Mustafa, olağanüstü yetkili sıfatiyle ve Töfimasip'le görüşmekle görevlendirilerek Tebriz'e gönderildi. Ha-madan seraskeri Arif Paşa, başarılı harekâtıyla şehirleri ele geçirdiği sırada, başlannda Beni-Cemil'in bulunduğu Loristan'ın-Arab aşiretleri tarafından durduruldu. Savaşçı olan bu aşiret halkı memleketi düşmandan kurtarmanın elverişli fırsatının görün-

¹⁷⁹ Çelebizade bunların 40.000 kişi olduğunu bildiriyor, f. 96.

¹⁸⁰ Mezarîi moghan.

¹⁸¹ Çevgelistan, Çelebizâde, f. 96.

düğüne hükmederek Huveyze'nin Beni-Lamlar aşiretiyle birleşmiş, onikibin suvârî ve yirmibin piyadeden oluşan bir kuvvetle Hz. Ali'nin kabrine dört fersah mesafede bulunan Naka'da mevzilen-miştî. Bunlar mağlub oldular ve ikibin baş, helvacı kabağı misâli zemin üzerinde yayıldı ¹⁸² (25 Mayıs 1726 - 23 Ramazan 1138). Tebriz seraskeri, tekrarladığı talepleri üzerine serdarlığı bırakması kabul edildi: Yerine, Anadolu valisi, Hekimoğlu Ali Paşa getirildi. Yeni serasker ilk askerî harekâtında, Şâh Hüseyin döneminde Merağa valisi olan ve Eşrefin Kaplanku'dan Merağa'ya kadar olan Azerbaycan bölümünü işgal ettirdiği Merağa valisi Şah-kulikhan'ı hedef aldı. Şahkûlikhan, Huriâbad'da birkaç-bin Afganlıyla Dize hisarına kapanmıştı. Serasker ona karşı Kilis voyvodası Ali ile Hacı Ali Paşa'yı gönderdi. Bu kumandanlar, kışın yaklaşması ve düşman kuvvetlerinin durumu sebebiyle Dize'den dört fersah mesafede bulunan Kolegir'e gidip ordugâh kurmaya ve duruma göre hareket etmeğe karar verdiler. Osmanlıların yaklaştıklarını haber alan İranlılar, sayıca üstün olduklarını düşündüklerinden, Semavend kaza dâiresine doğru onbeş fersah daha uzağa çekildiler. Osmanlılar üç kaleyi kuşattılar ve hücumla zaptederek onbeş bin Afganlı, Afşar ve Mukaddem ve Ossalu aşiretlerinden on-beşbin Kürdü kılıçtan geçirdiler. Sultan'ın silâhdan Selim, bu zafer üzerine Hatt-ı Şerifler ve şeref kaftanları getirdi (30 Temmuz 1726-30 Zü'kade 1138).

Şirvan'da serasker Hacı Mustafa Paşa, Sığınak Ermenilerin!, aynı addaki müstahkem yerlerinden (sığınak) söküp attı. Bu halk, dağın arka yüzünde oturan Karaçorlu Kürdlerinin ve bir mikdar Şahseven'in katılmalarından sonra yeniden başkaldırmalardı, oysa aynı halk Gence'nin zabtı sırasında itaatlerini bildirmişlerdi (Eylül 1726-Muharrem 1139). Serasker, Gence'den Avan üzerine yürüdü; burası Ermenilerin başlıca sığındıkları yerdi, Şuşi'yi hücumla zaptetti, Ermeniler burada mevzilenmişlerdi, hepsini dağıttı ve diğerlerine ibret olması için bu sığınma yerini ortadan kaldırdı. Karatşor Küdlerinin arazisi sancak yapıldı ve Gence'nin alınışında Araş kıyılarında bulunan İsbâr'ın beyi olan İbrahim Bey'e verildi.

Bu sırada Eşrefe karşı savaşıacak olan büyük Türk ordusu harekete geçmişti ve bu ordu yetmişbinle seksenbin arası askerden oluşuyordu; Ahmed Paşa'nın ¹⁸³ yüksek kumandası altındaydı. Eşrefin ordusu, aralarında

¹⁸² Kelle-i bi devlet kedui mesbelei mezellet.

¹⁸³ Hanway, I, s. 247. Çelebizâde, f. 109, bu ordunun kumandanlarının listesini veriyor; şöyle ki, Diyarbekir, Hûdâvendigâr, Akşehir, Şehrîzor, Van, Adana ve Musul valileri birlikleriyle; mutazam piyade ve süvarileriyle, tamamı 40 ila 50000 kişi; peşinden top mevcuduna geçiyor ki, bu kuvvet yedi obüs topu, otuz balyemez,

binikiyüz Afgan cebecisi ve on-altıbin İran ve Dergezin süvarisinin de bulunduğu onyedibin kişiden ve develerin üzerine bindirilmiş kırk uzun namlulu demir topdan (kulverin) oluşuyordu. Eşref, Türk ordusu karşısında, Kürd beylerini onlara hanlık vaadederek Osmanlı dâvasından ayırmak ve orduyu ağızlarından sürekli barış ve din kelimeleri dökülen Afganlı şeyhler aracılığıyla tesir altında bırakarak sayı azlığını telâfi etmek sanatını kullandı (20 Kasım 1726)¹⁸⁴. Ahmed Paşa, askerlerinden çoğunun bu savaşı Hz. Peygamberin Kanununa aykırı görmeğe başladığını anlayınca, genel bir patlamayı önlemek için tek çarenin savaşın çabuklaştırılması olduğuna karar verdi. Savaş, Hamadan'dan yirmi fersah uzaklıktaki An-çedan ovasında cereyan etti. Sağ kanadı Bebek Süleymanoğlu'nun başkumandanlığındaki Kürd süvarileri oluşturuyordu; sol kanada, başlarında Diyarbekir valisi Silâhdar Mehmed Paşa'mn bulunduğu beş Paşa yerleştirilmişti. Eşref, Hindülerin tarzına uygun olarak bir filin üzerine yerleşmiş, ordusuna kumanda ediyordu. Sabah saat altıda, Osmanlılar on pare top atışıyla savaş işaretini verdiler; Afganlılar tarafından atılan beş pare topla buna karşılık verildi. Serasker Paşa, düşman üzerine sağ kanadıyla saldırdı; üç kere püskürtüldü. Osmanlılar onikibin zayıat verdikten sonra savaş meydanını terketmek zorunda kaldılar. Eğer Eşref savaştan çok barış içinde olmayı arzuladığı düşmanı askerlerinin takibet-mesine izin verseydi, Osmanlılar tam bir yenilgiye uğrayacaklardı. Serasker Ahmed Paşa bu yenilgiden Kürdleri ve Mekri, Lacan ve Selduz sancakları arazisini elinde bulunduran Meraga valisi Ab-dulaziz Paşa'yı sorumlu tuttu. Bu Paşa, zaten, evvelce kendi sancaklarında bulunan Ferruh Paşa'ya karşı giriştiği bir harekât sırasında ortadan kalktı (6 Şubat 1727 -14 Cemâziyül'âhir 1139). tki rakib Selduz'la Şehrköhne arasında karşılaştılar ve giriştikleri savaşta Abdulâziz Paşa hayatını kaybetti. Valiliği üç parçaya ayrıldı, Meraga sancağına Paşa ünvaniyle çavuşbaşı Hacı Mustafa getirildi/ Ferruh Paşa Mekri'nin basma getirildi ve yeğeni Hasan Ali Bey'e Selduz ve Lacan sancakları kaldı.

ikibin kental barut, üçbinbeş-yüz bomba (Hanway'a bakılırsa top mevcudu yetmişbir), beşbin kental kurşun, elli kental demir, bin tüfek, bin kılıç İskenderiye'den gönderilmiştir. Musul'dan binikiyüz yetmişçü katır, binüçyüzellidört at, bin-beşyüz tahta kürek, beşyüz mızrak, ikibindört yüz örtü, otuz kental zift, yirmibeş kental katran gönderildi. Yiyecek olarak Musul'dan yirmibin kilo arpa şehriyesi. Mardin ve Nuseybin'den kırkbin kilo un ve seksenbin kilo arpa şehriyesi; Diyarbekir'den seksenbin kilo un, yüz-bin kilo arpa şehriyesi ve beşbin kilo peksimet getirildi.

¹⁸⁴ Hanway, I, s. 246. Çelebizade, f. 110, bu vesileyle Osmanlı ordusunun 18 başlıca beyini sıralıyor: Karabağ, Ardelan, Baban, Amadiye, Der-ne, Baclan, Ktiof, Caf, Kodoş, Harir, Sadabâd, Gülher, Sengine, Ser-tas, Altinköprü, Kızılca, Şehrbazar, Surucek, bunlara 128. sayfada yenileri ilâve edilmektedir.

Daha kuzeyde, Tebriz serdârı Hekimoğlu Ali Paşa Afşarlar-dan Huriâbad şehrini aldı, Katabegli aşiretinin tazimlerini kabul etti; Huriâbad ve Sengan arasında ordugâh kurarak isyan halinde bulunan Karaçorli, Hacı Alis ve Mahmudî Kürd aşiretlerini itaat altına aldı; bu aşiretler Sighinak Ermenileriyle birleşmişler" ve Dizak'la Berkuşâd yakınında, Gence ile Erivan arasında ordugâh kurmuşlardı. Dönüşte, Hekimoğlu Ali Paşa, kâhyasını, onbeş-bin hafif süvari askeriyile Moğhan bozkırlarına Şensevenlerin ta- • kibine gönderdi. Kâhya onları çöle kadar sürdü ve evvelce Köprülü Abdurrahman Paşa'nın yaptığı gibi, yaklaşık bin çadırlarını tahribetti ¹⁸⁵, beşbin kişiyi kışkırtan geçirdi, sekizyüz esir aldı. Bununla beraber, bu üstünlükler, Bâb-ı Âli'nin bu sefer için ¹⁸⁶ giriştiği muazzam silahlanmaya kıyasla kısmî kalıyordu ve halkın müslümanın müslümana karşı savaşması karşısındaki protestoları karşısında fazla tesirli olamıyordu. ¹⁸⁷

Halefi Eşrefle Barış Anlaşması

Ahmed Paşa, yenilgiye uğramasından sonra, Kermanşah yoluyla Bağdad'a çekildi; bu çekilişte galip onun takibinde değü, be-raberindeydi. Bu bilgiç ılımlılık Eşrefi Türkiye'de şöhet sahibi yaptı. Bu bakımdan Bâb-ı Âli, Eşrefin nedimi Afganlı İsmail aracılığı ile serasker Ahmed Paşa'ya ulaştırdığı tekliflerini dinlemeyi yerinde buldu (3 Ekim 1727-15 Safer 1140). 10 gün süren görüşmelerden sonra Afganlı İsmail, Ahmed Paşa ve eski Hamadan kadısı Übeydullah Efendi ¹⁸⁸ arasında barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşma Türkiye'ye Kermanşah, Hamadan, Sinen, Ardelan, Hu-havend (Nihâvend), Herremâbad, Loristan, Mekri, Meraga, Hoy, Sengan, Tebriz, Azerbaycan bölgesi, Gence, Karabağ, Erivan, Or-dubâd, Tiflis ve Nahcivan ve bütün Gürcistan, Şamâhi, Şirvan'-nın müddetsiz sahipliğini sağlıyordu. Geçen yıl İranlılar tarafından işgal edilen Sultaniah, Ebher, Tarim ve Sencan şehirleriyle Ancedan savaşında ellerine geçen topraklar geri veriliyordu. Elde edilen bu kazançlar karşılığında Eşref İran Şahı ilân edildi ve kendisine İslâmî bakımdan meşruluk kazandıran iki hak tanındı: Kendi adına hutbe okutmak ve para bastırmak. Ayrıca, anlaşmaya eklenen bir özel madde ile, Eşrefe,

¹⁸⁵ Çelebizâde, f. 124, şu aşiretlerin adlarını veriyor: Şah seven, Tekele, Delakarda, Şendruz, Yurbur, Hacı tshaklu, Sabuncu.

¹⁸⁶ Çelebizâde'de bunların listesi üç sayfa, 127'den 29'a kadar. Hamvay'da C I, s. 252.

¹⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/326-333

¹⁸⁸ Raşid değil, Hanway, sonradan elçi olan bu zâtın adını «Rişedî» olarak vermektedir.

kendisi tarafından tayin edilecek bir hac-emîri idaresinde Mekke'ye her yıl bir kervan göndermesi sağlanıyordu ¹⁸⁹.

Rus Topraklarının Sınır Belirlenmesi

Eşrefle barış anlaşmasının yapılmasından sadece üç ay, Rusya ile imzalanan paylaşma anlaşmasından üç buçuk yıl sonra, nihayet iki anlaşmalı taraf arasında sınır belirlenmesi işine başlandı. Rusya, bu amir belirleme işi için, paylaşma anlaşmasını elçi sıfatıyla İstanbul'a getirmiş olan general Alexandre îvanoviç Ru-manzoff u komiser olarak görevlendirmişti. Bâb-ı Âli de kendi tarafından aynı görevi Mehmed Derviş Ağa'ya vermişti, kendisine Fransız elçilik memuru d'AUion refakat edecekti; fakat komiserler görev başına hareket edecekleri sırada Fransız elçisi d'Andre-zel, memur d'Allion'un başka bir yerde göreve gönderileceğini bildirerek özür diledi; Neticede Derviş Ağa ve Rumanzoff yalnız yola çıktılar (23 Nisan 1726). İran'a karşı silahları zafer kazanmış olmakla beraber, Bâb-ı Âli bu sınır belirleme işiyle hiç de meşgul değildi; bu zaman fasılası sırasında, en azından şekil bakımından Rusya'dan en iyi şekilde haberler sızdırmaya ehemmiyet vermişti; son olarak I. Katerina'mn Avusturya ile bir ittifak anlaşması imzalamasından sonra bu tedbir Bâb-ı Âli bakımından çok zarurî olarak kabul edildi; aynı zamanda bu ittifak Bâb-ı Âli için bir tehlike işaretiydi ¹⁹⁰. Bunun için, Eşrefin elçisi İstanbul'a gelince, Rus hükümetini teferruatlı bir mektupla uyarmakta acele etti; bununla beraber, bu ülkenin elçisine İran Şahı ¹⁹¹ ile imzaladığı barış anlaşması hakkında şifahî bilgi vermekte uzun zaman tereddüt gösterdi. Sınır belirlenmesine gelince, bu mesele kısmen gerçek engeller yüzünden ve kısmen Bâb-ı Âli'nin ileri sürdüğü bahaneler yüzünden gecikti. Mevcut ciddî engellere, Şamâ-hi ahalisi tarafından gönderilen ricanâmenin eklendiğini söylemek gerekir. Bu ricanâmede bahis konusu ahâli, hazırlanan sınıra göre bundan böyle Rus sınırına son derece yakın olacaklarından şikâyet ediyorlardı (13 Eylül 1726-16 Muharrem 1139). Gence seraskeri Hacı Mustafa Paşa gösterilen bu

¹⁸⁹ İmparatorluk tarihçisi, anlaşmanın bu bölümünü sükûtle geçiştirmektedir. Hanway, I Ekim 1727 tarihiyle anlaşmanın dokuz maddesini vermektedir, I, s. 245.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/333-334

¹⁹⁰ Theyls'in 28 Mart 1726 tarihli raporu.

¹⁹¹ Nepluieffin Viyana'daki Rus elçisi Loneynski'ye bildirdiği anlaşma maddelerinde dikkatini çektiği Sultaniyah adı coğrafyada geçmemektedir. O sırada Rusya'nın Stokholm'de bulunan elçisi Nicolss Fedoroviç Gohovin, Paris'deki elçisi Prens Kourakin, Berlin'deki elçisi Ak>xandre Kont Golvokin'di; Prens Galitzin Madrid'de, diğer bir Kont Colovkin La Haye'de, Nepluieff İstanbul'da elçi olarak bulunuyorlardı.

delile ehemmiyet vermedi ve miralem Derviş Mehmed ile birlikte beraberlerine yetmiş asker alarak, Şâmahi'den yaklaşık sekizbuçuk konak mesafe ile ayrılmış bulunan Hazer denizine doğru, anlaşmada belirtilen düz çizgide ilerledi; bu arazi parçası üç kısma ayrıldı, ikisi Rusya'ya verildi, biri Osmanlı İmparatorluğunda kaldı; iki arazinin sınırı, Mabur kasabasındaki bir toprak tepe nişan sayılarak belirlendi. Ertesi gün, smır belirlemeyle görevli komiserler aynı iş için Derbend'e hareket ettiler. Sekiz gün sonra, kendilerini birçok güçlük ve belirsizliklerin beklediği Derbend'e vardılar; bunların çözüme kavuşması için İstanbul'a danışmak gerekiyordu. İstanbul'dan bu konuda aldıkları talimat dolayısıyla Derviş Mehmed, üç yüksek ücretli sipahi ile birlikte Şamâhi'de bırakıldı. Serasker'e gelince, Şirvan hanı ile birlikte Berdea'ya kadar geldi ve oradan, Mogan'daki müstahkem Ermeni sığınaklarına karşı evvelce bahsettiğimiz harekâta girişti. Sınırlandırmanın taksim anlaşmasının ruhuna uygun olarak gerçekleştirilmesi ve devletler komiserleri tarafından imzalanması için beş ay daha geçti (23 Aralık 1727)

192

¹⁹² Çelebizâde'de bulunan sınır tesbiti anlaşmasının kelimesi kelimesine tercümesi, f. 136 : «Bütün ebediyet-çe varolan Bâb-ı Âli ile Rusya İmparatoriçesi arasında imzalanan ve teati edilen anlaşma gereğince, Bâb-ı Âli komiseri mir-âlem Derviş Mehmed Ağa ve Rusya tarafından murahhas general (Feodorovitsch Roman-zoff), Şirvan valisi Hacı Mustafa Paşa'nın tasvibiyle Şirvan'da Schamakhî (Şamakhi) şehri ve Hazer denizi de dahil olmak üzere, Kur ve Araş nehirleri kavşağına kadar sınırlan tesbit işine başladılar, Şamak-hi'yi Hazer denizinden ayıran mesafeyi üçe ayırdılar; merkezde sınır işaret eden had, Mabour kasabası yakınında Şamakhi'den üç buçuk çeyrek ve dört dakikalık bir mesafede bulunuyor; iki nehrin kavşak noktasından itibaren (Kur ve Araş) sınır Cevad, Tabaklar, Kesilan kasabaları, Yarnuce kış çayırılığı ile gösterilmiştir; Aksu nehrinin öteki kıyısında ve aynı nehrin beri kıyısında Taslib ve Han kış çayırılıkları, Kara Ku-deri kasabası ve Şâh Hüseyin'in kışlık çayın, Kara Kuş dağına doğru Mengen ve Handorf, sonra Tuluci ve Çalık kasabaları arasında ve oradan kayalı dağa doğru yönelmek üzere Bakule kasabasının üstünde bulunan hadde doğru tesbit edilmiştir. Bu sınırlandırma, mahallinde tesbit edilen ve kararlaştırılan özel bir anlaşma ile kabul edilmiştir. Derbend'den Maabur kasabasına, yâni Hazer denizinden memleket içinde yir-milki fersahlık bir mesafeye kadar çizilmesi gereken sınır hattına gelince, Rusya'nın bu ameliyeyi kolaylaştırmak isteyeceği bir döneme kadar ertelendi. O dönem bu yılın başında gelince, yukanda adı geçen komiserler, güney-doğu istikametinde onsekiz saat yürüyerek Derbend'e vardılar. Derbend'den yürüyerek, bu hat üzerinde, deniz tarafından yolun üçte ikisini ve kara tarafından üçte birini, yâni sulan Kia bölgesini yıkayan küçük Samur nehri yanındaki Kecari'a yirmi-iki saatte vardılar; orada bir tepe üzerine sınır işarete leri dikildi. Kegan sınırından sınırın merkezine, yâni Mabur üzerine şu düzen içinde ilerlendi : Deveboynu yolunun doğu taratma, Selibur dağı üzerine, Atak kasabası çayırılığı tarafından geçen ve Subnai kasabasına giden yolun yakınına sınıf işaretleri konuldu; oradan Kusnedi kasabası çayırılıkları tarafından Ka-mel kasabasının batısına yükselen dağın zirvesine doğru yönelindi ve orada yol kenarında taşlı bir tepe sınır olarak belirlendi. Birçok vadiler ve dar boğazlar yüzünden oradan düz hat halinde ilerlemek imkânı bulunmadığından, astrolab âleti kullanılarak Buduk Çayı kasabasından Çele Kane dağının batı zirvesine düz bir hat tesbit edildi. Sanklan kasabasından uzak olmayan Kafer tepesinin batı yamacında bulunan bir büyük kaya sınır işaret olarak işaretlendi. Uçkunba-şı'da Uçköylü'den gelen ırmak aşıldı ve Yerzi (Yerkî)1 kasabası geçildi; hemen peşinden Yerzi yolunun kenarından geçen ırmak geçildi, Çl (Çini) kasabasına varıldı; sonra Komur kasabasına yönelen Nussayri tepesinden inen üçüncü bir ırmak aşıldı; orada, Lekl vadisinin karşısında bulunan bir yükseldiği yeni bir sınır işareti Yerleştirildi. Bu vadiden Yilak ırmağının kıyılarına kadar gidildi ve oradan Deluce kayalıklarından geçilerek Otoğlı kasabasına gelindi; Yilak'ın batı kıyısı üzerindeki Boztopraklı vadileri geçildikten sonra Sizan kasabasının sonuna yeni sınırlar kuruldu ve bunlara

Avrupalı Elçilerin İstanbul'daki Durumu

Bu kesin anlaşmanın imzalanmasından altı ay sonra, Fransa elçisi, paylaşma anlaşmasına aracılık eden Bonnac'ın yerine gelen vikont Andrezel İstanbul'da öldü. Elçi hayattayken Allien ve Fransa'nın İzmir konsolosu Fontenu tarafından kendisine karşı birtakım dolaplar çevrilmişti. Fransa Hariciye Nâzin Maurepa Türkiye'ye elçi olarak kimi göndermesi gerektiğini tesbit edemediğinden Sultan'ın hekimi Yahudi Fonesca'ya gizlice bir mektup yazarak, İzmir konsolosu Fontenu'nün İstanbul'da elçi¹⁹³ olarak bulunmasını uygun görüp görmediğini kendisine bildirmesini rica etti. Hekim Yahudi Fonesca, daha yüksek seviyede birinin atanmasının Bâb-ı Âli'yi memnun edeceğini ve Fransa elçiliğine ihtişam kazandıracağını bildirdiğinden, Nazır Maurepa İstanbul'a elçi olarak Marki de Villeneuve'ü gönderdi. Andrezel'in son gayretleri Bâb-ı Âli'yi Hanovra anlaşmasına çekmeyi hedef almıştı. Hollanda'nın elçisi Dirling bu konudaki üzüntülerini Veziriâzam'a bildirince, ondan, Hristiyan krallarıyla bir ittifakın İmparatorluğun esas kanunlarına olduğu gibi İslâmiyetin prensiplerine de

Külkhar ve Berka tepelerinin doğusunda bulunan yüksekliklerde diğer sınır işaretleri ilâve edildi; komiserler doğu istikametinde düz hat üzerinde yürüyerek Kozlu kervansarayına ulaştılar, Kozlu kasabasını geçerek Khala (Cila) dağının zirvesine yöneldiler. Oraya, Molla Cami uşakları yurdu doğusundaki eski bir kasabanın yakınına yeni sınır işaretleri bıraktılar; nihayet, Khala tepesinden yeni sınır merkezi Maabur'a ulaştılar. Böylece, Hazer denizinin karşısına düşen topraklar Rusya'ya ait oldular, ülkenin içindeki bölgeler İse Bâb-ı Âli'nin himayesinde kaldı. Bu çözüm Üzerine taraflar, maddeleri sadakatla uygulanan bir anlaşma yaptılar.

Bu. sınır anlaşmasının Rusça nüshası Schoell, C. XIV, s. 312, tarafından yayınlandığı halde, Türkçe nüshası ayrıca bir yerde yayınlanmadı. Oysa, Türkçe nüsha, topoğrafik açıklık ve Rusçasmda olmayan yer isimleriyle dikkati çekmektedir. Bununla beraber, Schoell tarafından yayınlanan nüshada, Yeril yerine Yerki, Turfa yerine Berka, Tschila (Cila) yerine Khala yazan Çelebizâde'nin yanlışları düzeltilmektedir. Türkçe nüshada geçen elli coğrafi adın general Cha-tow tarafından 1828 yılında sekiz plân halinde yayınlanan Gürcistan ve İran haritalarında görülmemesi oldukça gariptir. Bu atlama ve eksiklik yüzünden bahis konusu sınır çizgileri kesinlikle takibedilememektedir. Şurasını da belirtmek gerekir ki, Schoell tarafından tercüme edilen anlaşmada sadece Derbend Maabour arasındaki sınır bulunmakta, Maabour Ue Araş ve Kür nehirleri kavşak noktası arasındaki sınır hattı yor almamaktadır. Ayrıca, Çelebizâde, anlaşmanın tarihini Aralık ayına tekabül eden Cemaziyül'ev-vel yerine Cemaziyül'âhir ortası olarak göstermek suretiyle bir hataya da düşmüştür.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/334-335

¹⁹³ Her ikisi de Viyana Arşivlerinde bulunan 17 Eylül 1727 tarihli mi'ktu ba ve cevabına bakınız. «De Fontenu'ye Türklerin nasıl bir anlayışla baktıklarını, şimdi bulunduğu görevde bırakılmasından memnun olun olmayacaklarını öğrenmek isterdim. Zekâ durumunu bilmekten de memnurluk duyardım, yaşlılık dolayısıyla zayıflayıp zayıflamadığını ve ailesinden bir ferdin kendisini idare edip etmediğini öğrenmek isterdim. Diyelim ki M. de Fontenu elçilik için uygun değil, bana bu el-çlik için uygun gördüğünüz kişiyi bildirmenizi ve onun karakteri hakkında bilgi vermenizi rica ederim. Ne türlü bir zeka ve ruh yapısında olmalıdır ki, Türklerin saygı ve iyi dileklerini uyandırabilsin. Bir yargıcın, karada veya denizde hizmet görmüş bir subayın bu hususta uygun olup olmadığımı da bildiriniz.»

aykırı olduğu ve kendi eseri olan Pasarofça anlaşmasını mahvederek ondan bir korunma kalkanı elde edemeyeceği cevabını aldı. Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın bu siy s  kararlılığı sayesinde, oğlu Fransa'da d k ve Makovicz adını almış ve Macar kıyafetiyle İstanbul'a gelmiş olan Rakoczy'nin manevraları ve Venedik balyozu (elçisi) Camillo'nun yardımına rağmen, hiçbir netice vermedi.

Osmanlı İmparatorluğunun Viyana'daki şehdenberi veya konsolosu, Bâb-ı  li'nin İran'la ¹⁹⁴ yapmış olduğu oniki maddelik anlaşmayı Avusturya h k metine bildirdi ve Sultan'ın, Asya'da gerçekleştirdiği fetihleri, ihtimal, Avusturya hükümetinin anlaşmaya olumlu bir cevap vermesini sağlamak maksadiyle (Rus elçisi Nepluieffin düşündüğü gibi), sayıp sıraladığı mektubu İmparatora sundu. Ömer Ağa, Viyana'da kendisine elçilere tanınan imtiyazların tanınmasını istedi ve İmparatorluk mabeyincisi kendisine ticaret anlaşmasının maddelerini hatırlattı ve buna göre sadece konsolos sayılabileceğini bildirdi. Bu cevapla hayal kırıklığına uğrayan  mer Ağa, mektuplarından bazılarının İstanbul'daki Avusturya elçisi Dirling tarafından açıldığı ve içindeki bilgilerin Rus elçisi Nepluieff'e aktarıldığı yolunda Bâb-ı  li'ye şikâyetle bulundu. Fakat, Viyana'da hizmet gören Bâb-ı  li'nin bu memurunun, Mısır'dan Trablus'a kaşan Memluk Çerkesleri beyinin Trablus dayısının bir tavsiye mektubuylar Trieste'ye ¹⁹⁵ gidip oradan İmparatora gönderdiği yardım rica eden mektuplarını açtığı tesbit edildi. Bu olayın ortaya çıkması  zerine, Viyana h k meti  mer Ağa'nın geri çekilmesini istedi ve eski elçi Talman'ın aynı adı taşıyan oğlunu İstanbul'daki elçisi Dirling'in yerine atadı (17 Aralık 1728). Avusturya elçisi Dirling, İstanbul'dan ayrılmadan önce, saray k rk s  Paraskdviz ve Bâb-ı  li tercümanı aracılıkları ile  mer Ağa'nın Viyana'dan alınması meselesini Re-isefendi ve Kâhyabey'e (İçişleri Nazırı) bildirdi ve Viyana'da varlığına artık tahammül edilmeyen  mer Ağa meselesi halledildiği takdirde ikisi arasında paylaşılmak üzere    bin duka altını vereceği vaadinde bulundu. Avusturya elçisi Dirling, Fransisken mezhebinden olanlarla Kudüs Yahudilerinin çıkarlarını bağdaşdırmak-ta hararetle çalışmış ve Kudüs'e gönderdiği tercüman adayı Mor-mars'ın aracılığı ile bu şehrin ileri gelen Yahudi

¹⁹⁴ Hanway'e göre, I, s. 254, sadece dokuz madde, Hanway tarafından bil- . dinlen tarih, Bab-ı  li tarafından tebliğ edilen 17 Safer (20 Eylül) tarihine uymaktadır, yani, İmparatorluk Tarihi'nde bildirilen günün er-tesidir.

¹⁹⁵ Talman'ın  erkesbey'e, Viyana'dan Trieste'ye gönderdiği mektup 2 Kasım 1727 tarihli; Trablus dayısının  erkesbey lebinde Avusturya imparatoruna gönderdiği meklop. 25 Kasım 1723.

tüccarlariyle onların Türk¹⁹⁶ alacaklıları arasında bir anlaşmayı gerçekleştirmeyi başarmıştı. Veziriâzam'la, kuzey Afrika devletleriyle yapılan anlaşmaları maslahatgüzar sıfatiyle imzalatmak bakımından birkaç resmî münasebeti olmuştu. İngiltere, Bâb-ı Âli nezdinde sürekli olarak Osmanlı devletine Hanover anlaşmasını gizlice haber, veren Stanyan tarafından temsil edilmişti, Hollanda elçisi Corne-lius Calcoen, Colyer'in yerine atandı ve Rus elçisinin Rusya imparatoriçesi Katerina'nın ölümünü (10 Ağustos 1727) Osmanlı hükümetine bildirmesinden beş gün sonra huzura kabul. müsaadesini elde etti. Mustafa Ağa, XII. Charles'a verilen ve bu kralın hâlâ borçlu bulunduğu parayı tahsil etmek üzere İsveç'e gönderildi.¹⁹⁷

Çerkes Mehmedbeğ Mısır'da

Şimdi Mısır'da Çerkesler, Memluk beyi üzerinde duralım. Memluklar beyi, hatırlanacağı gibi, Trablus'dan Trieste'ye ve oradan da, Osmanlı devletinin izni olmaksızın, Viyana'ya gitmişti. Bu teşebbüs, Avusturya'yı Viyana'daki Osmanlı konsolosu Ömer Ağa karşısında müşkül bir durumda bırakmaktan geri kalmadı. İmparator bu güç durumdan kurtulmak için Memluk beyinin hemen Trieste'ye götürülmesi ve oradan Trablus'a döndürülmek üzere gemiye bindirilmesi emrini verdi. Eski Veziriazam Mehmed Pasa, bu görevden uzaklaştığından beri Mısır valiliğinde bulunuyordu; buradan azlediidiğinden yerine Kandiye valisi Morali Ali Paşa atandı ve çavuşbaşı onu valilik makamına yerleştirmesi emrini aldı. Çavuşbaşı, aynı zamanda, şeyhül-beled sıfatiyle valilerin kudret ve nüfuzlarını gaspederek kendisinde toplamış olan eski Memluk beyi Çerkes Mehmed için verilen idam hükmünün de taşıyıcısı durumundaydı. Yeni Mısır valisi Ali Paşa, Çerkesbeyi cezalandırmak için çavuşbaşı ile işbirliği yapacak yerde, elaltımdan bu kudretli asi ile anlaşıyordu. Çavuşbaşı bu durumu öğrenir öğrenmez, aralarında Zülfikârbeğ, Hindi Alibeğ ve diğer birçok şefin bulunduğu Çerkes Mehmed'in düşmanlarını ona ve valiye karşı birleştirdi. Zülfikâr divanda Abazalar kâhyasını Öldürünce, bu cinayet genel bir başkaldırmanın işareti oldu. Zülfikâr ve Hindi Ali derhal Azebler kapısına,

¹⁹⁶ O sıradaki Avusturya'nın İstanbul elçiliğinde şu tercümanlar görev yapıyorlardı: Nicolas Theyls, Forner, Gottschalk, Hollandalı bir tüccarın oğlu olan Gaspar Mormar; tercüman adayları şunlardı: Chris-topth Penkler, Antoine Seleskoviz, tercümanın kardeşi Cari Mormar, Mayer, Dessenti ve Latour. Dirling 3 Nisan 1728 tarihli mektubunda davranışları iyi olmayan tercüman adaylarına görev verilmemesini kesin bir ifadeyle istemektedir.

¹⁹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/335-337

San Ali de Yeniçeriler kapı ma hâkim oldular.  avuşbaşı ve eski vali Mehmed Paşa Sultanhasan Camii' nde mevzilendiler; oraya vali Ali Paşa'yı  a ırdılar, fakat o, gelmek cesaretini göstermedi.  erke  Mehmed için kaleme alınmış bulunan Hatt-ı  erif okundu ve asker bundan memnun g r nd   nden Hindi Alibe  defterdarlık makamına oturtuldu; Zülfikâr ve San Alibe  kendileri için diğer görevleri üstlendiler. Bu günü takibeden gece,  erke  Mehmed bir beyanname ile askere hitabetti: Bu beyanname de kendi tarafına geçecek olanlara yetmiş kuru  verileceği vaadediliyordu; fakat  isma be 'in dul karısının verdiği para Mehmed Paşa  e Zülfikâr'a, kendi bayrakları altına geleceklere daha fazlasını vaadetmek imkânını sağladı. Bu rüşvet vasıtası sayesinde kendilerini otuzbin askerin başında buldular ve bunlarla birlikte  erke  Mehmed'le müttefiki Kasımbe 'in işgal etmekte oldukları evleri ku attılar. Kahire  ehri,    gün boyunca vali Ali Paşa ile birleşen  erke  Mehmed taraftarlarıyla Zülfikâr-be , eski vali Mehmed Paşa ve  avuşbaşı'nın taraftarları arasında sokak ve evden eve cereyan eden şiddetli  arpı malara sahne oldu. Tam bir yenilgiye uğrayan  erkesbe , harem halkını kendi eliyle öldürdükten sonra Trablus şehrine kaçtı. Harek tın    nc  günü, Zülfikâr ve  avuşbaşı, vali Ali Paşa'nın sarayına girdiler. Bâb-ı  li'nin muvafakatini beklemeden onu hemen azledip yerini eski Veziriazam ve vali Mehmed Paşa'ya verdiler.  arpı ırken  ld r len Kasımbe 'in ba ı Bâb-ı  li'ye gönderildi. Asayı ın sağlanması düşüncesiyle nakibin ye eni ve  lim Arif Efendi'nin damadı Mirzaz de Naili Ahmed Efendi Kahire kadılı ına atandı;  eyh lisl m Pa mak de, dayısının kendisine rakib olacağı korkusu yüzünden, kendisi de   ir ve ilim adamı olan yeni Kahire kadısını uzun süre  ahsiyetinin değeriyle kıyaslanmayacak kadar küçük memurluklarda tutmuştu; zâten, aynı sebebdan hemen bütün aile aynı muameleye mâruz kalmaktan kurtulamamı tı. Kahire yeni kadısı, ilim adamı ve   ir vasıflarına usta bir hat yazıcısı ve seçkin bir satranç ustası olmak vasıflarını da ekliyordu. Erivan defterdarı iken azledilen Mer m  ve Yirmisekiz l kabiyle anılan, Paris'de önemli görevleri tamamlayarak yurda dönen Çelebizâde Mehmed Efendi, Bâb-ı  li'den,  erke  Mehmed ve partisinin belli ba lı reislerine ait vergi ve kasabalara elkoymak üzere Kahire* ye gitmek emrini aldılar.  erke  Mehmedbe  Trablus'da bulunduğu sırada, kâhyası  mer ve hazine darı Seyfi, Kapdanpa a kethüdası  mer A a'nın muhafazasında İstanbul'a gitmi lerdi. Zülfikâr taraftarlarının Mısır'da sebep olduktan yeni karı ıklıklarla kar ıla ıldı ı sırada, bir yıldan beri payitahtta bulunan bu adam-lann varlığı Bâb-ı  li'ye sıkıntı verme e

başlamıştı. Bu sebeble, Mısır'daki karışıklıkların tahrikçileri olan bu adamlardan kurtulma yoluna gidilerek icaplarına bakıldı (19 Kasım 1727 - 4 Rebiul' âhir 1140). Fakat bu idam, Mısır'ı sarsan kargaşalığı yatıştırmadı. İki ay sonra, defterdar Ali Bey divana gittiği sırada, Azablar ve Yeniçeriler üzerine ateş açılar ve bunu diğer çekişmeler takibet-ti. Bu olaylar üzerine Çerkesbeğ taraftarlarından birkaçı ortalıkta görününce, Memlûklerin beyleri ve Kahire milislerinden yedi müfreze Sultanhasan ve Mahmudiye Camilerini işgal ettiler; bu iki caminin sağlam yapılan onları Romalia veya Rumeli kaleleri derecesinde birer savunma yeri haline getiriyordu. İşgalciler, defterdar Ali Bey, İhtiyar Zülfikâr Bey ve müteferrikalar çavuşunun, Viyana ve Trieste'den ayrıldıktan ve Cezâir'den kaçtıktan sonra Bîngazi'ye kadar gelmiş olan Çerkeş Mehmed'le gizlice anlaştıklarını iddia ediyorlardı (30 Ocak 1729 - 17 Cemaziyül-âhîr 1140).

İsyan üç gün sürdü ve isyanı boğmak için vali Mehmed Paşa, mimlenmiş üç elebaşının başlarını gövdelerinden ayırmaktan başka çare bulamadı. Circe beyi Süleyman, Cezaroğlu Mehmed ve Şerâi-bî Yusuf bey taraftarları çöl Araplarına sığındılar, Kaitas Hacı Mehmed, başı vurulan Alibeğ'in yerine defterdarlığa atandı, hazîne (has) mallarının kontrol edilmesi görevi çavuşlar kâhyası Alibeğ'e verildi. Valinin emriyle idam edilen üç makam sahibinin başı, yerlerine atananların memuriyetlerinin tasdiki yolunda bir talebnâmeyle birlikte İstanbul'a gönderildi.¹⁹⁸

Kırım'da Ve Kuban Kıyılarında Karışıklıklar

Kırım'da han Saadet-Giray, ülkenin başda gelen ailelerinden Şirinbeğlerle şu sebeplerden ötürü anlaşmazlık halindeydi: Şirin-beğlerin şefi Hacı Cantimur, Çerkeslere ve Kabartay Tatarlarına karşı açılan son seferde alınan ganimetlerin dağıtımından şikâyetçi olmuştu. Ayrıca, han, Hacı Cantimur'a karşı damadı Murteza Mirza'yı tercih etmiş ve Bâb-ı Âli'den bu ülkenin başlıca kumandanlarından üçüne karşı sürgün hükmü almıştı. Bunlardan biri (P6r6cop) Or kumandam Selâmet-Giray, diğeri kıyılar ağası Er-mirza ve üçüncüsü Acu kumandanı idi. Bunların sonuncularından biri, Ermirza Kırım'a dönünce, onun oradaki varlığı, bir kargaşalık işareti yerine geçti. Onunla Suphan Gazioğulları aşiretinden bir Tatar arasında, her ikisinin de evlenmek istedikleri bir kız konusunda anlaşmazlık çıktı. Kırım

¹⁹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/338-340

ham, genç kızı üçüncü bir istekliye vermek suretiyle çekişmeyi bitirdi. Bu da iki rakibin mensub bulundukları aşiretleri birbirine düşman etmeğe yetti. Şirinbeğ-ler, gürültülü bir şekilde Kayalaraltı'nda toplantılar ve Suphan Gazililer, Bâb-ı Âli'ye Kırım hanının azli hususunda bir ricanâme gönderdiler. Bu şikâyet yollu ricanâme haklı görüldü ve Kaplan-Giray'ın kardeşi ve eski veliahdı (Kalagay), Silivri yakınında Ka-dıköyü'nde kendi halinde yaşayan Mengli-Giray, Selâmet-Giray'ın yerine hanlık makamına getirildi ve eski han Yanbolu'daki kendi arazisine sürgün edildi. Son zamanlarda Rodos'a sürgüne gönderilmiş olan eski Kırım hanı Devlet-Giray'a sağlık durumu gözönün-de tutularak, gelip Vize'deki çiftliğinde oturması izni verildi (16 Ekim 1724 - 27 Muharrem 1127).

Yeni han, eski geleneğe uygun olarak, önünün üst kısmında balıkçılıkuşu tüyünden iki sorguç bulunan samur kalpak, dokuz altın düğmeyle ve kenar tarafları aynı mâdenle çevrelenmiş ve işlenmiş kırmızı kapaniça giydi, kılıfı değerli taşlarla süslü kılıç, yay kuşandı, incilerle işlenmiş sadağını da kuşandı; divân kendisine zengin koşumlu bir at ve maiyyetindekiler için otuz şeref elbisesi (hil'at) hediye etti. Ertesi yıl İran üzerindeki orduya on-bin Tatardan oluşan bir büyük birlik göndermek hususundaki emri yerine getirdi. Ahmed-Giray'la birleşmiş olan kalagay (veliahd) Safa-Giray bu savaşa beş bin süvari götürdü, aralarında Toktamış-Giray'm da oğlunun bulunduğu aynı sayıda bir kuvvet nureddin (başvezir) Selâmet-Giray'ın kumandasına verildi. Yolları icabı Boğaziçi'ne geldiler; kalagay, Hünkâr İskeleyi'ne varmak üzere Bü-yükdere'den gemiye bindi; bu durumda İstanbul'u da içinden geçmek suretiyle görmüş olmayacaktı. Mabeyinci Mustafa Ağa, onu, görevi takviye birliklerini götürmek olan Hamadan seraskerinin huzuruna çıkardı, bir başka mabeyinci başveziri Şirvan seraskerinin yanına götürdü. Boğaziçi'nin Asya yakasındaki Beykoz'da Veziriazam tarafından el öpmek üzere kabul edildiler. Kalagay'a beştin kuruş, başvezire dörtbin kuruş, ayrıca prens Toktamış'a da beşbin kuruş ihsanda bulunuldu; bu hediyelere zengin koşumlu atlar da katıldı. Bir süre sonra, bu makamın sahibi Safa-Giray, Saadet-Giray'm oğlu Şahin-Giray ve Halim-Giray'ın tarafını tuttuğundan, kalagaylık Selim-Giray'm oğlu Âdil-Giray'a verildi (Ağustos 1725 - Zil'kade 1137). Adil-Giray Rodos'dan dönünceye kadar Tebriz'deki Tatar birliklerinin kumandanlığına Azamet -Giray atandı; müteakip yıl, nureddin (başvezir) Selâmet - Giray'a o güne kadar reddedilmiş olan Kırım'a dönmek izni verildi ve eski Kalagay Saadet-Giray, aynı zamanda Yanbolu'daki çiftliğine yerleşmek müsaadesini elde etti. Han

tarafından getirilen teklif üzerine azledilen veliahdı da yanına geldi ve makamı başvezir Selâmet-Giray'a verildi.

Bu arada, Adil-Giray çekildiği inziva yerinden Besarabya No-gaylarını isyana teşvik ediyor, onları Eflak'daki eski arazilerinin kendilerine verilmesini istemek yolunda ve Kaplan-Giray'ın Kırım hanlığına getirilmesini talebetmek hususunda tahrik ediyordu (1727-1140). Diğer taraftan, Kırım'dan gönderilen raporlar, Han' in kanunlara noktası noktasına uyduğunu belirtiyor, Nogayların Kırım hanlığı makamında değişiklik taleplerinin pek duyulmadığını bildiriyordu. Böylece Mengli-Giray'ın hanlık makamında kalması yeniden teyid edilirken, Özi (Oczakow), Bender, İsmail, Kili ve Akkerman valileriyle Boğdan ve Eflak voyvodaları, onu Nogay-lara karşı birlikleriyle desteklemeleri emrini aldılar. Bu durum karşısında Adil-Giray hanın yanından kaçarak Bâb-ı Âli'nin merhametine sığındı; isyanın elebaşları olan Nogay Yusuf Mirza ve Timurhan'a gelince, onlar Polonya'ya iltica ettiler. Kırım hanı ve Özi valisi Nogaylara ait bütün meseleleri başdan başa temizlemek üzere derhal İsmail şehrine gittiler (28 Şubat 1728 - 17 Receb 1140). Bu topluluğun, Kovaislerin ve Karalhalk aşiretleri mirzaları adalete verildiler ve onyediyıl önce kendilerine tahsis edilmiş bulunan Pruth ve Dinyester arasında uzanan otuziki fersah uzunluğunda ve iki fersah genişliğindeki arazi yeniden mülkiyetlerinde sayıldı ve böylece 1714-1123'deki muamele on yıl sonra yenilenmiş oldu (1724-1134). Bâb-ı Âli'ye rahat duracaklarına dair söz verdiler ve herhangi bir hoş a gitmeyecek harekette bulundukları takdirde bin kese ceza ödeme taahhüdü altına girdiler. Besarabya Nogayları henüz yatırılmıştı ki, bu defa Kuban Nogayları başkaldırdılar, birinciler Adil-Giray tarafından, ikinciler ise Cantimur ve Adil-Giray tarafından ayaklandırılmışlardı. İsh-yanı Kırım hanlığında değişikliğe sebep olan kudretli Şirlnbeğ Cantimur, Bâb-ı Âli'ye itaati, de reddetti; böylece âsi ilân edilerek durum bütün Kırım kadılarına ve Tuna üzerindeki kaleler kadılarına bildirildi ¹⁹⁹. Kırım hanı ordusunun ve Potkal Kazaklarının başında Or'dan ayrıldı ve kalagayla birlikte ve Bucak Tatarları (Besarabya) da beraberlerinde Kuban üzerine yürüdü. Cantimur, Deli Sultan adıyla tanınan Baht-Giray'la birleşmişti. Baht-Giray, yâni Deli Sultan Nogaylar arasında iç savaş meşalesini tutuşturmuştu. Kuban Nogayları başlıca dört aşirete ayrılmışlardı: Bunlar Yediçekisler, Kassaioğulları,

¹⁹⁹ Azak'da, YenikaTa'da, Kili'de, Babadagi'nda, Kefe'de. Acu'da, Akker-man'da, İsmail'de, Ibr&iT'de ve Taman'da. Çelebizfide, f. 73.

Cemboilikler ve Yedisianlar-dı; birinciler arasında bulunan Kataykıp aklar a ireti ve ikinciler arasındaki Nevruzo ullan a ireti yalnız Baht-Giray'ın başarısına bel ba lamışlardı ve onun Yedisianlar a iretini Kalmuklara teslim etmek projesine yardımcı oluyorlardı. Bu tehdid edici isyanı bo mak üzere, Bâb-ı  li,  zi, Kefe valilerine ellerindeki bütün kuvvetlerle Kırım hanına yaddım etmek için Kuban ve Çerkesler ülkesine gitmeleri emrini verdi. Yedisianlar ve Kuban kenarlarında yerleşmek üzere Volga kıyılarından hicret etmiş olan Cemboilikler, hiçbir zaman anla amadıkları, ülkenin eski sahipleri ve Kassai-lerle Çerkeslerden daha çok çekindikleri Kalmuklarl  uzun zamandan beri savaş halinde bulunuyorlardı; neticede, Kırım'a geçmek müsaadesi istediler ve bunu elde ettiler. Bir müddet sonra, isyanlarından ötürü affa uğrayan Kataikıp aklar da onları aynı yol^a takibettiler. Bâb-ı  li aynı şefkati ve afseverli i Deli Sultan Baht-Giray'a karşı da gösterdi; Baht-Giray, Nogaylar ve Çerkesleri kendi hallerinde bırakaca ına dair söz vermişti. Diğer Nogaylar uzun zamandan beri Besarabya'da Halilpa a kaza bölgesinde oturuyor ve Boğdan'a saldırılarda bulunmaktan geri kalmıyorlardı. Bu konuda Bo danlıları şikâyetlerine son vermek için bütün aşiret  s-mail ve Akkerman'a nakledildi ve bunların arazileriyle Bucak arazisi arasına kesin bir sınır çizgisi konuldu (Temmuz 1728 - Zilhicce 1140). Bu tedbiri emreden ferman²⁰⁰, ancak    yıl sonra  ı-kanldı. Bu tedbire göre, otuz fersah uzunluğunda ve iki fersah geni li inde Boğdan ve Besarabya sınırları boyunca uzanan arazi Nogaylara bırakılıyor ve Nogaylar da Boğdan toprakları üzerindeki eski iddialarından vazge iyorlardı²⁰¹. Kuban'ın ötesinde Şap-sa a Abazaları yanına kaçmış olan Cantimur, Baht-Giray'ın kardeşi Saim Sultan'ın yardımıyla kurtuldu. Deli Sultan Çerkesler ve Nogaylar ayaklandırı ı sırada Şirvan'la Dağıstan arasındaki yeni Rus sınırlarına karşı inatçı reddiyle Şirvan halkı arasında karga alıklara sebep olan Davud han azledildi ve hanlı ı Kumukla-r  prensi Suraik hana geçti. Kının ve Şirvan hanlıkları gibi, Nogaylar ve Kom kler de geçici olarak barış içine girmiş bulundular. Boğdan'da Michel Rakoviza'nın yerini Bâb-ı  li tercümanı, Avusturya imparatorunun vaftiz oğlu ve Avusturya dilinin genç uzmanı Gregoire Gnika aldı (5 Ekim 1726 - 8 Safer 1139)²⁰². H6- . raclius'un

²⁰⁰ Ferman 1136 Zilkadesinin (1727 Temmuz sonu) ortasında çıkarıldı.

²⁰¹ Yunanca kaleme alınmış ve Costin'in Tarihinde aynen görülen bu anlaşmanın asıl metni, Kral Yazıları Açıklamalarında bulunmaktadır; bunların yanında Kraliyet Kütüphanesi muhafızı bilgin Hase'nin kaleminden çıkmıştır.

²⁰² Çelebizâde, f. 103. Bu tayinin daha sonraki yıla rastladığını söyleyen. Engels yanılıyor.

oğlu Mehmed Kulikhan, Kakheti valiliğine atandı ve kendisine iki tuğ verildi; Hasan Paşa'nın ²⁰³ oğlu da Kermanşa-han Beylerbeyliği makamına getirildi.

Sadece Nil ve Kuban nehirleri böyle olaylara tanık olmakta yalnız değildiler. İmparatorluğun birçok noktalarında kısmî başkaldırmalar ve askerî ayaklanmalarla karşılaşılıyordu. Erivan* da Yeniçeriler serasker Ahmed Paşa'ya karşı başkaldırıyor ve defterdara kötü muamelelerde bulunuyorlardı. Serasker bu muhataralı durumda hayatını, hazîneden yüz kese akça çeken ve bu paraları dağıtmak üzere ağa kapısına götürürken, âsilerin bu av üzerine saldırmalarından yararlanarak şehirden ayrılması ve kendisine sadık birliklerle birleşmesini sağlayan mîr-alem Derviş Meh-med sayesinde kurtardı. Ertesi gün asileri tepeledi ve bir gün önce yağmaladıkları yüz keseden doksanbeş kesesini geri aldı.

Cantimur ve Deli Sultan'ın isyanı, Azak'da, âsilerle her türlü teması kendilerine yasaklayan tedbire başkaldırmış olan Yeniçerileri de kısmen tesir alanı içine aldı. Birçok şehirlerde zaman zaman tehdit edici ve tatlı-sert emirler Kırım olaylarına pek karışmak istemeyen yeniçerilerin aldmışsızlığı ile karşılaşınca, aynı emirler Yeniçerilerin Paşalarına, çavuşlarına, kumandanlarına ²⁰⁴, yüzbaşılara ²⁰⁵, tâlim subaylarına ve yaşlılar âmirlerine ²⁰⁶, Ye-nikal'a, Taman, Or, Kefe, Özi, Kılburun, Temruk ve Açu kumandanlarına yöneltiliyordu. Bu isyan ruhu Kefe muhafızlarını tesirine almış ve müftü Abdulaziz'iri kandırmalarıyla şehrin ileri gelenleri kovulmuş ve Bâht-Giray*'ın, âsi Abazaların dâvası benimsenmişti. Bu olaylar sebebiyle Kefe valisi azledildi ve müftü, taraf-tarlariyle birlikte Tulca'da hapse atıldı (2*7 Nisan 1728 - 17 Ramazan 1140). Basra valisi Abdurrahman Paşa başlarında Maanoğlu ve kardeşinin bulunduğu, Grahas, Himar ve Mansuriye şehir ve kasabalarını yağmalayan, tedirginlik içinde bırakan Arapları yenerek çekilmeye zorladı (Ekim 1726 -.Safer 1139). Fakat bu örneğe ehemmiyet vermeyen ve uzun zamandır İran hâkimiyetinde bulunan Huveyze Arap aşiretleri, kendi istekleriyle Bâb-ı Âli hakimiyetini tercih ettiler (10 Mart 1728 - 28 Receb 1140).

İran sınırlarında savaş bütün şiddetiyle devam ederken, Küçük Asya'da (Anadolu) atlı milisler, levendler ve sekbanlar eski eşkiyauklanna yeniden başlıyorlardı. Memleketi bu âfetten kurtarmak için, Bâb-ı Âli, Anadolu

²⁰³ Kalenderibaiş. Çelebizade, f. 03. Hanvray, I, p. 228.

²⁰⁴ Bölükbaşı

²⁰⁵ Odabaşı.

²⁰⁶ Yaşnaklar odabaşılan.

ahalisini bunları ortadan kaldırmakla görevlendirdi ve bir ceza emirnamesinde ortadan kaldırılacak olanları bildirdi. Yol soyguncuları Karası sancağının Susurluk kazasında Deli Ömer Paşa'yı öldürmüşlerdi. Derviş Efendi ve Hacı Seferoğlu, İzmir'de ortalığı dehşete veren isyanın elebaşısı, valinin değişmesi hususunda Bâb-ı Âli üzerinde baskı yapıyorlardı; fakat Aydın Paşası, bunlara yakınlığı varmış gibi görünerek kendilerini bir tuzağa çekti ve bunların öldürülmeleri isyana son verdi. Sokhoum tahkimâtındaki oduncu ve kireççileri öldürmek veya esir etmekle yetinmeyen Abazalar kaleyi muhasara altına almak cüretini de göstermişlerdi. Bunları cezalandırmak için, Tiflis ve Çıldır Paşaları üzerlerine yürümek emrini almışlardı. Dadian ve Acıkbaşı veya Mingreli ve İmiret prensleri, beraberlerinde ülkelerinin ileri gelen kişileri ²⁰⁷ (eşraf) ile birlikte İstanbul'a geldiler ve Bâb-ı Âli'nin bu meseleyle görevlendirdiği Kapucubaşı İb-rahim Ağa'yı bulup kendisinden Abazalara yardım ettiklerinden ötürü affedilmelerini dilediler, esirleri geri verip, o dönemde Ku-ban Nogaylarını ayaklandırmış olan Baht-Giray'ın isyan hareketinden uzak duracaklarına dair vaidde bulundular. ²⁰⁸

İran'da Şahseven Ve Şikaki Aşiretlerinin Başkaldırmaları

Prens Tahmasip'in muhafız kuvvetleri kumandam İsmail Kalender, İranlı halkın da katılmasıyla Ruslara ait olan Şaft, Rud ve Kum şehirlerini yağmalamıştı; Ruslar tarafından mağlub edilince, Şahseven ve Şikaki aşiretlerinin desteğiyle aynı eşkiyahğı Halkhal ve Erdebil'de uygulamaya kalkıştı. Halkhal valisi Meh-med Kuli Paşa, önce çarpışıp ric'at etmek zorunda kaldı; fakat kısa zamanda yeni kuvvetlerle birleşerek İsmail Kalenderle Halk-hal'a bağlı Kive kasabası yakınında giriştiği ve dört saat süren bir çarpışmadan sonra onu Şikaki aşiretinin yerleşim yeri olan Masula dağına püskürttü (Haziran 1728 - Zil'kade 1140). İsmail'in atı, gümüş özümleri, kızıl renkli çadırı, üçyüz deve ve dörtyüz katır galibin eline geçti; fakat kısa bir süre sonra, İsmail Kalender, Şahsevenler aşireti ile birleştikten sonra Ali Paşa kuvvetlerini bozan ve Erdebil'i 14 gün muhasara altında tuttuktan sonra, onbeşinci gün muhasarayı kaldırmak zorunda bırakılan ve Mah-mud Keduki denilen yere kadar takibedilen Karabağ Beylerbeyi

²⁰⁷ Çelebizade, f. 135. Tawas veya Afcnawer.

²⁰⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/340-345

Abdurrazak ile birleşerek her zamankinden daha tehlikeli ve kuvvetli olarak yeniden ortaya çıktı (14 Ağustos 1728 - 8 Muharrem 1141); Abdurrazak, Şahseven, Killibecan, Moganoğlu aşiretlerinin başında bulunan İsmail. Kalenderle birleşti ve bu birleşme Abdurrâzak'ın ordusuna yirmibin asker kazandırdı. Bununla beraber Rustem Bey'e yenildi ve galib, Abdurrazak'ın askerlerinden dörtbinikiyüzünün başını kesti, sekizyüz at aldı; zengin bir ganimet, zaferinin mükâfatı oldu. Diğer eşya arasında İsmail'in tuğlarını ve Abdurrazak'ın savaş borazanlarını ele geçirdi. Bu zaferin mükâfatı olarak, Rustem Bey Kayseri Beylerbeyliğine atandı ve ikibinbeşyüz kuruş hediye edildi. Aynı zamanda, Karabağ kumandanı Mehmed Emin Paşa, Kâzım Sultan adındaki bir diğer tahrikçinin takibine Tebriz valisi Hekimoğlu Ali Paşa tarafından gönderilmişti. Bu Kâzım Sultan, sekizbin süvarisiyle Devsin yakınında yenilgiye uğratıldı; altıyüz baş ve beşyüz esir Osmanlıların eline geçti. Abdurrazak'ın düşmanca gösterileri, Bâb-ı Âli'yi Tebriz garnizonunu takviye etmek zorunda bıraktı ve bu görev Şirvan hanı Surkhaykhan'a, Ardelan Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya verildi. Gerice, Tiflis, Erivan ve Mekri kumandanlarıyla Diyarbekir valisi Kurd İbrahim Paşa İranlıları yendi ve onları Meşing'e yâni Şika-ki aşiretinin devamlı yerleşim yeri olan Karabağ eyaletinin uzak sınırlarına kadar püskürttü, çadırlarından binini yaktı, kadın ve çocuklarını esir olarak Tebriz'e getirdi (Ekim 1728 - Rebuul'ev-vel 1141). Han Mehmedbey, Ardelan Paşası, kendi hesabına Ger-mud ve Meraga yakınlarında Abdalbehlilerin ve Efşarların birçok sultanlarını yenilgiye uğrattı. Surkhaykhan yirmibin kişilik bir orduyla sefere çıkmıştı; Rus arazisinden geçmemek için geniş bir çark çizmemiş olsaydı, üç gün içinde Şahsevenlerin oturdukları memlekete varmış olacaktı, fakat, bu çarkediş yüzünden ancak yirmidokuz gün sonra Tebriz ve Diyarbekir valileri ile birleşeceği yer olan Ungure'ye varabildi. Şahsevenler Üçtepe'ye ve oradan da Yeditepe'ye yönelmişlerdi; orada Buhar nehri kıyısında mevzilenmiş bulunuyorlardı. Şahsevenlerin ortasında bulunan Ruslar onları Salian'a götürmeyi üzerlerine aldıkları sırada, Osmanlılar ordugâhlarını onlarınkinden dört fersah mesafede kurmuş bulunuyorlardı. Aynı gece, Ruslar Şahsevenleri kırk veya elli kayığı kullanarak karşı kıyısına geçirdikleri Kür nehri kıyısına getirdiler. Bununla beraber, Osmanlılar, onların bir kısmını geçecekleri nehrin kıyısında bastırıp Bagian karşısında kılıçtan geçirdiler ve zengin bir ganimetle geri döndüler (14 Ocak - 13 Cemâziyül'evvel 1141). Kür ve Araş nehirleri kavşağına vardıklarında, Şahsevenlerden ayrılan üç bin aile bağışlanmaları talebinde bulundu ve eski

Karabağ valisi, boynunda bir sargı ile gelip affedilmesi için yalvar yakar oldu, isteği yerine getirildi.²⁰⁹

Veziriazam İbrahim Paşa'nın Müesseseleri

Savaş gürültüsünün ortasında ve âsilerin hakkından gelerek, barış dostu Veziriazam İbrahim Paşa bilgiççe tedbirler alıyor, bunların idâresinin muzaffer meyveleri olarak İmparatorluğun bünyesinde hayırlı tesirleri görülüyordu. Son anlaşmanın gerçekleştirilmesinden sonra komşuları olan başlıca devletlerle, Avusturya, îrari, Rusya ve Venedik cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarını yeniden tesbit etmişti. Onları, son Mora fethiyle ve Kanunî Sultan Süleyman döneminde ilk defa ilhak edilmiş eyâletleri ve kaza dâirelerini, büyük bölümüyle İmparatorluğa katmak suretiyle güneydoğuda gerilere itmişti. Bu açıdan bakılınca, biri Kaniye'yi, diğeri Viyana'yı kuşatmış ve Belgrad'ı fethetmiş olan iki selefi ve adaşından daha büyük görünüyordu. Yurd içinde siyasî müesseseleri ve âbideler konusunda ise ikinci Köp-rülü'yü ve Mehmed Sokullu'yu geçmişti: Ne var ki, gerek siyaset, gerek savaş adamı olarak onlarla kıyaslanamazdı ve onların enerjisiyle kazanılan üstünlükleri muhafaza etmek konusunda gerekli istidattan uzak kalmıştı.

İran savaşı sırasında aşağıdaki müesseseler Veziriâzamlığının dikkate değer eserleri oldu: Her tarafta çıkan yangınlara karşı tedbir olarak, bunları önlemek maksadiyle, İmparatorluk tarihçisinin yalnız müslüman adını bildirdiği bir Fransız dönmesi olan Davud'un teklifi üzerine bir etfâi, tulumbacılar birliği meydana getirdi; itfâi birliğine alınacak olanlar yeni hizmete alınmış Yeniçerilerin en genç ve en güçlü olanları arasından seçiliyordu. Sayıları önce elli ve gündelikleri onbeş akça idi; ayrıca, işde kullanacakları giyim-kuşamı ve demir miğferi satın almaları için, ayrıca bunlara doksan akça yıllık tahsisat verildi. Kısa bir süre sonra itfâi erlerinin sayıları yüzdörde yükseltildi ve ağalarına yüz akça ücret bağlandı. Üzülünecek nokta, bu Veziriazam'ın, İstanbul'da bozuk olan bina yapım tarzına bir son vermemesiydi; inşaatta yanmayan maddelerin çoğaltılmasıyla bu yangınların büyük bir kısmını önlemiş olacaktı; ayrıca sokaklarının genişlik bakımından elverişsiz olması da yangınların müdahale

²⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/345-346

edilememesi kadar, yayılmasında' da aleyhde bir sebebd²¹⁰. İmparatorluk tarihçisi bu konuda: «Çatıları göklere değen İstanbul evleri insan vücudunun azaları veya kötü tertiplenmiş mısralarm durakları misâli birbirlerine yapışmış bir düzen gösteriyorlardı.» demektedir. Valide Camii (Yeni Cami) Önünde, Balıkpazarı civarında bulunan evlerini, varlıklarının camiye kirletmemeleri için, müslümanlara satmak emrini aldılar²¹¹. Çok faydalı ve polis tarafından kontrol edilecek bir diğer tedbir de, ramazan ayında aydınlatılan camilerin üç gün bayram boyunca da aydınlatılmalarını sağlamak hususundaydı; zira, camiler, bayram devamınca halkın sürekli alâkasmı çekiyordu. Edirne bostahcılarıyla alâkalı, onların Edirne civarındaki kasabalarda oturmalarını Edirne'de her an savaş hizmetinde bulunmaları hususunu sağlamak üzere yayınlanmış, fakat zamanla hükmünü kaybetmiş emirname, yeni ve feesin bir uyan ile yeniden yürürlüğe konuldu. Ayrıca, kadınların giyimlerindeki ve kullandıkları süs eşyasındaki lüks ve ifrat bir emirnameyle frenlendi ve yasaklandı, paltolarda hermin kürk kullanılması orta sınıftan her iki cinse de yasaklandı (Eylül 1727 - Muharrem 1140). İstanbul, Galata, Üsküdar, Bursa, Edirne kadıları ile Yeniçeriağası ve Bostancıbaşı, men'i isrâfâtı getiren bu kanunun uygulanmasını gözetmekle görevlendirildiler. Gerek yangınların evden eve sıçramasına sebep oldukları, gerekse bundan böyle yalandaki binaların harem bölümlerinin saygısız bakışlar tarafından gözlenmesini Önlemek gerekçesiyle evlerin çatılarında çardaklar ve cihannümâlar yapılması da yasaklandı. Lâle soğanları üzerine konulan bir vergi de, aydınlatılmış lâle tarhlarıyla yapılan çerağan âlemlerinin doğmasına yol açan çiçek lüks ve israfına son verdi; zâten bu çerağan âlemleri Üçüncü Ahmed döneminin başlıca modası, halini almıştı. Bu vesileyle, şeyh Mehmed Lâlefârî, Avrupa'da pek ünlü olan ve İstanbul'da lâle yetiştiricilerin tercih ettikleri lâle soğan-" lan katalogunu vücuda getirdi.

²¹⁰ Son üç yıl içinde oniki yangın çıkmış ve evlerin büyük bir kısmını yakıp kül etmişti: 1 — Halıcılar yakınında 9 Mart 1725 (23 Ce-maziyül'ahlr 1137). Çelebizâde, f. 63; 2 — Gedikpaşa'da 11 Mart 1725 (25 Cem&ziyül'âhir). Çelebizâde, f. 64; 3 — Sultanselim Camii yakınında Çukurbostan, 1 Temmuz 1725 (19 Şevval 1137). Çelebizâde; 4 — Gümüşçekiciler atölyesi yanında, 11 Kasım 1725 (5 Rebiul'evvel 1138). Çelebizâde, f. 85; 5 — Saraçlarpazarı yakınında, 1 Mart 1738 (28 Ce-maziyül'âhir 1138). Çelebizâde, f. 85; 6 — Tahtakale mahallesi, 25 Mart 1726 (24 Receb 1138). Çelebizâde, f. 93; 7 — Nakilbend, 5 Temmuz 1726 (8 Şevval 1138). Çelebizâde, f. 95; 8 — Çukurharman mahallesi, 2 Eylül 1726 (5 Muharrem 1138). Çelebizâde, f. 105; 9 — Mehmedpaşa Camii yanında, 4 Kasım 1726 (9 Rebiul'evvel 1139). Çelebizâde, f. 105; 10 — Hapishane kapısı yanında, 17 Mayıs 1727 (12 Ramazan 1139). Çelebizâde, f. 124; 11 — Kadınpazarı yanında, 5 Mayıs 1727 (12 Ramazan, 1130). Çelebizâde, f. 125; 12 — Üsküdar, 29 Ekim 1728 (25 Rebiul'evvel 1141). Çelebizâde, f. 134.

²¹¹ Çelebizâde, f. 118 ve 119. Bu tedbir kısa bir süre ancak noksan olanâc uygulandı. Bu yüzden bu pazar hâlâ payitahttaki yahudi pazarlarının en pis olanıdır.

Her t tl  ağaç ve mamullerinin umumî depolardan gayri yerlerde satışının menedilmesi, pahalılığı ve nadirliği İstanbul'da kendisini dehşetle hissettiren yakacak maddesini karaborsa metanı haline getiren murabahacı fiyat d zenbazlarının pişmiş aşlarına soğuk su kattı. Bu düzenbaz tüccarlar, reayanın artık sömürmekten vazgeçtiği ormanları, payitaht halkının ihtiyaına cevap veren Terkos ve Aktepelî halkının odunlarını çok aşağı fiyattan kapatıyorlardı; yeni bir emirname, bu halka odunlarını kendi gemileriyle İstanbul pazarına kadar nakletme mecburiyetini getirdi. Her yıl Receb ayının ortasına doğru Surre adı altında Mekke'ye gönderilen hediyeinin savaş sırasında bütün Anadolu ve Karaman yollarında hükümlerini geçiren eski-yanın tecavüzünden korunması meselesi, İstanbul ile şam arasında bulunan valilerin muhafazası sağlanmak suretiyle çözüme bağlandı. Surre kervanı Kocaeli, Akşehir, Konya, Adana, Hama vil yetleri sınırlarına geldiğinde, valiler kervanı .teslim alıyor ve komşu vilâyet valisine teslim ediyordu; sonunda hac-emîri durumundaki şam valisi bu sıfatla kervanı teslim alıyor, böylece diğer valilerin görevleri başariyle sona erdirilmiş oluyordu. Ayrıca, her vali, bir bülten düzenleyerek Bâb-ı  li'ye kendilerinin teslim aldıkları kervanın durumunu bildiriyorlardı. Savaş sırasında adl  işlerde görülen kötüye kullanmalar bir Hatt-ı şerifle ortadan kaldırıldı. Gelecekte kadılık hizmetleri iki yıl süreyle verilecekti; komisyonlarda görülecek işlerden ek ücret alınmıyacaktı; boş memuriyetler, mertebe sırası gözetilmek suretiyle verilecekti ve adayların bir sınavdan geçirilmeleri şartı yardı; kadılar ve n ibler, mollalar, görecekleri her türlü iş için kanunun hak gördüğünden gayri bir ücret talebinde bulunamayacaklardı. Valiler için de, barış ve savaş yardımlarında mükelleflerden kanunun tayin ettiğinden, yâni gerçek vergiden gayri, herhangi bir talebde bulunulmaması şartı getiriliyordu.

Bu dönemde, Sultan Camilerinin imam ve vaiz kadrolarına dört yeni özü eklendi. İki Valide, IV. Mehmed ve III. Ahmed'in sultan anneleri, evvelce mevcut bulunan ²¹² sekiz camiye, biri Galata'da, ikincisi Üsküdar'da, biri Bahekapısı'nda ²¹³, diğeri Mısır arşısı yakınında ²¹⁴ olmak üzere dört yenisini eklemişlerdi: Böylece camilerin ve imam ve vaizlerin sayılan, saraydaki iki mescidin imamları karıştırılmadan, onikiye yükselmiş

²¹² Bunlar Ey b, Sultanmehmed, Sultanbayezid, Sultanselim, Sultans -leyman, şehzade, Sultanahmed, Ayasofya.

²¹³ B hekapudAki Yeni Carol.

²¹⁴ Valide Camii, Mısır arşısı yanında.

bulunuyordu.²¹⁵

İnşâ Hareketleri, Şenlikler, Kütüphaneler, Matbaa, Âlimler

Veziriâzam'm gayretleri sayesinde Üçüncü Ahmed'in saltanatı döneminde yükseltlen yapılar seleflerinkilerle kıyaslanmak imkânına kavuştu; özellikle belirli bir maksad için yükseltlen yapılar bakımından bu hususun kesin olduğu söylenebilir; bununla beraber, bu saltanat döneminde yapılan binalardan hiçbiri, İmparatorluğun Kanunî Sultan Süleyman, İkinci Selim ve Birinci Ahmed'e borçlu bulunduğu yapılarla mimarî değer bakımından hiçbir suretle kıyaslanamaz. Bu dönemde Tophane ve tersane divân salonu tamir edildi; Tebriz'de yeni bir darphâne binası yapıldı; İstanbul darphânesinin üzeri muhteşem bir kubbeyle örtüldü. Veziriazam çifte, bir sebeble bu ihya inşaatını emretmişti. Evvelâ, sarayın birinci avlusunda bulunan İstanbul darphânesi yabancı elçilerin gözlerine çarpan iki yapı idi; ayrıca, Veziriazam İran'da, Mısır'da ve İstanbul'da aynı zamanda ilân edilen para ile alâkalı yeni kararlar ebedîleştirmek istiyordu²¹⁶. İran'da ağırlığı olan ve onaltı para değer taşıyan abbasiler sultanî'ye çevrildiler; bunlar sekiz, dört para, yarım ve dört sultanî değerindeydi. Ayrıca, yeni dukalar basıldı; bunların yüz tanesi ağırlık olarak yirmidört kıratlık yüzon dirhem altına tekabül ediyordu. Kahire'de, Mehmed Ali Paşa idaresi döneminde, zincirli (eşrefi) eski dukalar para olmaktan çıkarılarak yirmidört kıratlık yeni (fındıklı) leriyle değiştirildi (1725-1137). Eski sarayda ve baltacılar kışlasında yanan bölümler yeniden inşâ edildi; baltacılar lcişlasında buharla ısınan bir hamam yaptırıldı ve evvelce ücret karşılığında girilen hamam bu defa bedava oldu²¹⁷. Veziriâzam'm zevcesi Fatma Sultan, sarayının arka tarafına düşen Pirîağa Camii'ni tamir ettirdi ve mermer bir minare ile süslettirdi. Sultan, inşaatın bitimini takibe-den ilk cuma namazında, caminin, muhteşem bir kitabe²¹⁸ ile açılış merasimini yaptı (24 Ekim 1727 - 8 Rebiul'evvel 1140). Müteakip salı Kadın Sultan, camisini ziyaret etti ve Galata voyvodasına, mimara, imama, müezzine samur kürkleri, cuma günü de ilâhî okuyana, naatçıya²¹⁹, dört hafıza²²⁰ bilhassa

²¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/347-350

²¹⁶ Heisefendi Mehmed'id faş&'smda aynı yıl yayınlanmış, altın ve bozuk vezinli gümüş paralarla alâkalı ve 157 No.'da kayıtlı bir ferman bulunmaktadır.

²¹⁷ Ü"tnt vemiomepile terlemeleri, Çelebfzade, f. 104.

²¹⁸ «Allah çeşmeni kabul buyursun, Fatma Sultan.» ÇelebizAde. f. 104

²¹⁹ Nâathuvan.

uzun kollu hil'atler ihsanında bulundu; ayrıca caminin m stahdemlerinden her birine on kuruş, dört müezzin yardımcısına onar kuruş, beş kayyuma, kandilcilere, beş Kur'an c z'  okuyucusuna aynı miktarda para dağıttırdı. Eğrikapı limanında bugün Tekfur sarayı denilen Hebdomon saraymda bir mavi İran  inisi imalathanesi kuruldu. Birinci Selim, Tebriz'i zaptettikten sonra, bu çeşit sanayi için Nişe nehri kıyılarına işçiler naklettirmiŗti, Damad İbrahim Paŗa da, Tebriz'in son fethinde aynı sanayi kolu işçilerini evvelkilerin yanma gönderdi ve atölyelerden renk ve parlaklık bakımından Kum ve Kaŗan dört k  e  ini i leriyle rekabet edebilecek mükemmellikte mamullerin çıkması gecikmedi.

Yeni binalar sadece İmparatorluğun merkezinde değil, taŗra eyâletlerinde, özellikle Mekke ve Medine şehirlerinde, İslâmiyetin bu iki kutsal şehrinde yükseldi. Mekke'de, Tabtab adıyla anılan ve Peygamber kapısı ile Saadet kapısı arasında bulunan taŗ saray, Sultan Süleyman medresesi gibi yeniden inŗa edildi. Medine'de Seki menba'ı suyunu Kubbetul-İslâm'a getiren su kemerleri tamir gördü, bu menba'nın yanında birikim havuzları v coda getirildi; Munaca, Souk ve Saha havuzları kuruldu; Medine'de Mecika-ba yolu üzerindeki su haz neleri tamir edildi; Kubbetul-İslâm'ın    kemeri ve mescidin doğu duvarı onarıldı. Hz. Peygamberin türbesindeki deri örtü yenilendi; Hz. Ömer mihrabının kürsüsü yeni halılarla örtüldü ve Yenbuu tüccarlarını Arap eŗkiyalanndan korumak üzere pazarlarının arkasında bir duvar inŗa edildi ²²¹. S veyŗ/de Sultan Süleyman'ın Kız ideniz gemiciliği ve ticaretini göz- ntinde tutarak kurmuŗ olduğu inŗaat tezg hları, zahire anbarla-rı ve depolar yeniden inŗa edilrcesine elden geçirildi. Aynı yerde yeni gemiler yapıldı. Fayum'da harabolmuŗ iki bend kurtarıldı ²²². Bu iki onarım için harcanan para, kasabalar  iftliği vergisinden otuz kese, her yıl İstanbul'a gönderilen Mısır hazinesinden ²²³ alınan on kese ile karŗılandı. İstanbul tersanesinde    güverteli birkaç gemi ve dört direkli savaŗ gemisi karavel inŗa edildi; bunların denize indirilmeleri münasebetiyle tertiblenen muhteŗem merasimde, Sultan, bütün maiyyeti ve n zırlariyle hazır bulundu. Ad lardanizi'ndeki korsanları yakalamaya gönderilen bu savaŗ gemilerinden

²²⁰ Muaririf. Cumaları okunan birinci il hiye teaaruf denir; hımu okuyanlara muaririf veya tesarufıftn adı verilir.

²²¹ Okale. Anbar kelimesi sonradan hangar şeklini aldı.

²²² Cisri Lahoud ve Cisri kitai.  elebizade, f. 121.

²²³ İmciye.

biri Ayastafanos (Yeşilköy) yakınında battı ve yüzdürülmesi çok zahmetli oldu; diğer iki savaş gemisi, namılı korsan Andronaki'yi yakalamaya ve esir olarak onu gemisiyle birlikte Sakız²²⁴ adasına götürmekte bahtlı çıktılar; bu sıralarda Nğgrepont ve Scutari valileri kendilerini korsanlık macerasına iptila derecesinde kaptırmış bulunan Dulcingo halkını baskı altında tutmak zorunda kalmışlardı (13 Mart 1727 - 20 Receb 1139). Bosna'daki Novi kalesi, o sırada bütün palankalarda geçerli olan tarza uygun bir biçimde tahta bir tahkimatla çevrilmişken, uzunluk olarak onsekizbinelli fersah tutarında bir duvarla çevrildi, buna dört burç ve iki kapı eklendi; bu iş için bir hazîne harcanma-makla beraber, tahkimatın masraflarına bu eyâletin katlanması icabetti.

Eski Kapdan-ı derya Mustafa Paşa'nın masraflarını kendi ödeyerek inşasına başladığı Mitylen adasına doğru çıkıntı yapan Ba-baburun'da (Lectum) inşa ettirdiği hisar tamamlandı; Enos, Ad-remid, Tuzla ve Alexdria Troas halkı antik harabelerin bu bölgeye yayılmış olan taşlarını taşımaya mecbur tutuldular; bu taşlar hisar inşaatında kullanıldı. Kakhet eyâletini Lezgiler, Carlar ve Talisler aşiretlerinin tecavüzlerinden korumak maksadiyle, Kakhet valisi Muhammedkuli'nin teklifi üzerine Topkara-Ağaç hisarı yapılarak içine muhafızlar konuldu.

İstanbul'un su ihtiyacını karşılamakta takviye olarak beş yeni bend, yâni birikim yeri veya sürmeli kapısı olan bend inşa edildi. Bunlardan beşi Fatih vadisinde²²⁵, bir diğeri Belgrad ormanı yakınında Domuzdere köyünde, yine bir diğeri İkinci Sultan Osman'ın çiftte havuzu yanında inşa edileli; aynı zamanda bütün su yollarının temizlenmesi emri verildi.

Üçüncü Ahmed tarafından Üç yazlık saraya Fars dilinden adlar konuldu: Bunlardan ilkinde Saadet Sarayı²²⁶, ikincisine Hoş-rös Sarayı²²⁷, üçüncüsüne İmparatorluk Sarayı²²⁸ dendi. Veziriazam kendi zevk ölçülerine göre bir dördüncüsünü yaptırdı ve bunun adı Emniyet Sarayı oldu. Kapdan-ı derya Paşa ise, Viyana'yı muhasara etmiş olan Veziriazam Kara Mustafa Paşa' nın sarayını yeniden süslemelerle muhteşem bir hale getirdi; Bo-ğâz'ın Avrupa kıyısında, Kuruçeşme yalanında bulunan bu sarayı Sultan'ın ikâmetine verdi²²⁹. Veziriazamca gelince, Hocapa-şa yakınında bir köşk, bir hamam, küçük

²²⁴ Çelebizade, f. 144.

²²⁵ Fâtih deresi.

²²⁶ Kâğıthane'de Sâdabad.

²²⁷ Alibeyköyü'nde Behşid.

²²⁸ Hurremabad.

²²⁹ Tırnakçı yalısı. Çelebizade, f. 111.

çocuklar için bir mektep ve bir akademi yaptırdı; Çorum sancağında, Hamza kasabasını yeniden inşa ettirerek buraya bir cami kazandırdı, ayrıca diğer yedi kasabanın gelirini de bağlayarak mâli bakımdan kuvvetlendirdi; bununla beraber, imar yönünden büyük önemi, kendi doğum yeri olan Niğde sancağındaki Muskara'ya verdi. Veziriazam* in orada kurduğu müesseseler ve yaptırdığı birbirinden alımlı binalarla güzelleşen kasaba bir şehir düzeyine yükselmekte gecikmedi; Veziriazam Muşkara kadısını, İmparatorluğun birinci derecedeki meslekdaşları düzeyine çıkardı; bu kasabasının adını Nevşehir, yâni yeni şehir anlamında değiştirdi. Niğde ve Karahisar yalanında bulunan ve harap durumda bulunmaları yüzünden muhafızları faydasız hale getiren iki kalenin muhafızlarının bakımına ayrılan timarlar, defterdarın teklifi üzerine, Veziriazam tarafından Nevşehir'e intikal ettirildi ²³⁰. Binalar müfettişi Mustafa ve bir maliye kâtibi bir plân tertiblemek ve gerekli kadastroyu arazi üzerinde belirlemekle görevlendirildiler.

Daha önce, Veziriazam'm, kendilerinden Sultan'ın zevklerini tatmin etmekte yararlanmak suretiyle sürekli gözde kalmayı bildiği birçok bayramdan söz etmiştik. Bunlar iki dinî bayram ²³¹. Hz. Peygamber'in velâdetleri (doğum) ²³², Hırka-i Şerif ziyareti ²³³, hacıların Mekke kervanlarının hareketi ²³⁴ idi ki, bunlara Sultan'ın bütün saray halkı muhteşem bir görüntü içinde katılırlardı ²³⁵. Çok alafranga sayılabilecek diğer şenlikler ise lâle tarhlarının aydınlatılması, çerağan âlemleri, Veziriazam'ın kış mevsiminde Sultan'ın şerefine tertiplemediği akşam ziyafetleri; -Veziriazam, Kapdanpaşa ve devlet ileri gelenleriyle vezirlerin Pa-dışah için tertiplemeği itiyad edindikleri, bunun için de kendi saraylarını donattıkları şenlikler ²³⁶ ki, bunlara Acemlerin Nevruz veya yeni yıl şenliği de ekleniyordu; bu şenlik her yıl onbir gün geri kalan sivil kamerî seneye göre değil; hiçbir zaman değişmeyen ilkbaharda günle gecenin eşit duruma geldiğinde tertipleniyordu. İlhama dayanan Acem nakline inanmak

²³⁰ 60.000 akça Niğde'deki 52 asker. 39.000 akça Karahisar'daki 33 asker için. Bu 99.000 akçadan 3.000'i kahya, 3.000'i imam için; 2.500 müezzinlere, 1.200 kayyuma, 4.000 iki subaya, 4.000 kapu muhafızlarına, 1600 garnizon askerleri için, 6.000 topçubasına, 2.000 topçular kahyasına, 2.000 topçular yüzbaşısına, 1.600 emrine verilen 15 topçuya. Çelebizade, f. 121.

²³¹ 1 Şevval ve 10 Zilhicce.

²³² 10 Rebiul'evve

²³³ Receb ortası.

²³⁴ Bu bayramların kutlanmaları için, Çelebizade, 65, 117, 122. 142, 149, 152 ve 154 sayfalara bakınız. Mevlud için s. 150.

²³⁵ Veziriazam tarafından Sultan'a, Çelebizade f. 121.

²³⁶ Ziyafet-i nevrüziye, Çelebizade, f. 125.

gerekirse, Nevruz günü, Tanrının ellerinden çıkan güneş koç burcundan başlayarak kendi mihveri etrafında dönmeğe başladığında, Çemşid, Persepolis'in tahtı üzerinde başında parıltılar içinde bir taç, bir övgü ilâhisi ve zarif hareketlerle, ufukta belirdiği anda selâmlamak üzere güneşin doğmasını bekliyor, sonra, sonsuz imparatorluğu halkının taşıdığı hediyelerden tazimi kabul ediyordu. Bununla beraber, eski ve yeni İran'da Nevruz devlet ve din bakımından birinci bayram sayılıyor idiye de, Osmanlı İmparatorluğu için aynı şey bahis konusu değildi; Yeniçeriağasının Sultan'ın şerefine verdiği bir ziyafetle Nevruz kutlanmış oluyor ²³⁷, bu kadarla yetiniliyordu.

Bu bayramlardan ayrı olarak, Üçüncü Ahmed'in zaman zaman Saadet, Boğaziçi İmparatorluk, Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki Beşiktaş, Eyüb'un sonunda bulunan Valide veya Karaağaç saraylarına tertiplediği ziyaretler her seferinde ziyafet veya şenliklere vesile oluyordu. Çoğu zaman da Sultan veya Veziriazam kalabalık ve gösterişli süvari alaylarının başında İstanbul su bend-lerine veya Sultan Osman (Genç) tarafından yaptırılan havuza gidiyorlardı.

Bu ihtişamlı gezintiler dışında, hanedandan sultan hanımların evlenmesi veya küçük şehzadelerin okumaya ilk başlamaları da parlak törenlerle kutlanıyordu. Bu sultan düğünlerinde Kara Mustafa Paşa'nın oğlundan dul kalan İkinci Mustafa'nın kızı Safiye Sultan ikinci defa eski Phasus kıyılan valisi ve oradan Kan-diye valiliğine atanan Mirza Mehmed Paşa ile evlendi; Üçüncü Ahmed'in kızları Salihâ, Ayşe ve Zeyneb Sultanlar, birincisi Deli Hüseyin Paşa'nın oğlu Erivan valisi Mustafa Paşa, ikincisi silah-dâr ve Kâtib Mehmed Ağa, üçüncüsü ikinci mirâhûr ve Veziri-âzam'ın yeğeni Mustafa Paşa ile evlendiler; bu sultan hanımlardan herbirine onbin duka cihaz verildi. Veziriazam, Şeyhülislâm, Kızlarağası ve kubbe vezirleri, bu türlü törenlerde şeref hil'atleri verilmek suretiyle mükâfatlandırıldılar.

Daha önce bahsettiğimiz merasimle şehzade Nûman ilk okuma dersini aldıktan sonra kardeşlerinin, Mustafa, Bâyezid, Mehmed ve Süleyman'ın öğretimlerine başlandı. Sultan'ın, kendilerine tahtın direkleri gözüyle baktığı dört büyük oğlunun ortasında bu törende hazır bulunmak istemesi, bu merasime ayrı bir haşmet kazandırdı; aynı törende, iktidarının dört sütunu görünüşündeki dört kubbe veziri ile Veziriazam da hazır bulundu (21

²³⁷ Ziyafet-i nevrüziye, 20 Mart 1726 (16 Receb 1138). Çelebizade, f. 92, 20 Mart 1727 (27 Receb 1139); Çelebizade, f. 115 ve 20 Mart 1728 (10 Şaban 1140).

Ekim 1727 - 6 Rebiul'evvel 1140) ²³⁸. İnciler köşkündeki bu merasimde Veziriazam ve diğ r vezirlerden ayrı olarak Şeyhülislam, Saçlıreyn-i muhteremeyn, emirler reisi, müderrisler, âlimler, Şeyhler ve hocagân da yer aldı. M derrislere ve ilim adamlarına saygısını göstermek için her fırsattan yararlanan Veziriazam, ulema meclislerini daima hazır bulunmak suretiyle Őereflendirdi. Bu toplantılarda Beyd v  veya K z 'dan Kur'an tefsirleri okunduktan sonra, meclise katılanlar bu kutsal metinler üzerinde bilgi dolu tartışmalar açıyorlardı.

      Ahmed, biri sarayın içinde, diğ ri D rd    Mehmed' in annesinin yaptırdığı Yeni Cami'de olmak üzere ijd kütüphane v coda getirdi. Bu ikinci kütüphane, İmparatorluk tarih sinin dediğine göre, merhume sultanın mes'ud ruhunun cennetin s nesinde ilim kokusuyla Ő d olması için türbesinin yanına kuruldu. Sultan tarafından vücude getirilen bu iki kütüphaneden ayrı olarak, saltanatı döneminde, diğ r    kütüphane halkın faydalanması için faaliyete geçirildi. Bunlardan biri Veziriazam  orlulu Ali Paşa ²³⁹, diğ ri İsmail Efendi'n n  arşamba Pazan'ndaki camisini tahsis ettiği ve kendisi kitapların yanında ebedî uykusunu uyuduğu ²⁴⁰ kütüphane,      s  Veziriazam İbrahim Paşa'nın Hocapaşa'da kurduğu kütüphanedir. Hiçbir saltanat döneminde bu kadar çok sayıda kütüphane meydana getirildiği görülmemiştir.

Veziriazam, ilim adamlarına karşı gösterdiği bağış cömertliğini edeb  çalışmalardan da esirgemedi ve Osmanlı İmparatorluğu birçok faydalı eserin yayınlanmasını onun koruyucu tesirine borçlu oldu. Bu gerçekten faydalı ve değerli eserler arasında, Mirk-hawend'in yeğeni (oğlu değer) Khouand-Emir'in Farsça yazılmış dünya tarihi bakımından önemli ve Biyografilerin Dostu ²⁴¹ adiyle tanınmış eserinin tercümesiyle, Aynı'nin  ağdaş Tarihin Mercan Tohumları adlı Arap dünya tarihinin ²⁴² tercümeleri sayılmaya değer. Bu tercümelerden birincisini gerçekleştirmek görevi, İmparatorluk tarihçisi Asım'ın idaresi altında çalışacak olan ulemâ, Şeyhler, müderrisler, kadılar ve Vezâretiuzmâ d airesi kâtipleri arasından seçilen bir heyete verildi. İkinci tercüme için ayrıca diğ r yedi ilim adamından oluşan bir komisyon görevlendirildi. Veziriazam İbrahim Paşa'mn edebiyata

²³⁸  elebizade, f. 126.

²³⁹ 1714 (1126).

²⁴⁰ 1721 (1133).

²⁴¹ Hab bes siyer.

²⁴² Akdol-ceman fi tarihi Őliz-zeman.

hizmeti iki seçkin dünya tarihi tercüme ettirmek ve kütüphaneler kurmaktan ibaret kalmadı: Paris'deki elçiliği sırasında Osmanlı İmparatorluğunu bir matbaa ile donatmak maksadiyle toplamış olduğu özel bilgilerden yararlanmak ve matbaa makinesini memlekette kurdurmak suretiyle çok daha büyük bir hizmette bulundu. Kurulan matbaanın idaresi İbrahim Efendi'ye verildi. Hristiyan adını bilmediğimiz bu Macar müthedisini yazar ve ilk Türk matbaasının kurucusu olarak şöhret kazandıysa da, âsilere ve dönmelere yönelik ayıbla-madan da kurtulamadı. Osmanlı İmparatorluğu edebiyat tarihi, Üçüncü Ahmed'in yirmiyedi yıl süren saltanatı döneminin ikinci yarısında, Damad İbrahim Paşa'nın oniki yıllık bir zamanı içine alan Veziriâzamlığı sırasında parlayan yaklaşık yüz²⁴³ şair ve yazar adı vermektedir. Bu şairler, Safaî, Salim, Mucib hakkında, Şeyhî

²⁴³ Oniki yıl içinde hayattan ayrılan İslam hukuku âlimlerinin biyografilerini vermek için Şeyhî'nin yazdığı eserden, şâirlerinkiler için de Safaî ve Sâlim'in eserlerinden son defa olarak yararlanmak imkânını buluyoruz. 1127 (1715) yılında vefat edenler : 1103 İsyanları Tarihi ve Mora fâtihisi Ali Paşa'nın biyografisinin yazarı Şefik; şâirler : Rahmi, Râgıb, Kenzî, Faik, Şer-mî, Fahir, Feyzi, Yemini, Feyzullah oğlu Esseyid Ahmed Efendi. Mürrekkebât yazan Hayatizâde Tabib Süleyman, Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahim, fetvalar koleksiyonu yazan, fakat bunlar 1234'de İstanbul'da yayınlananlar değil; Petervaradin felâketini Veziriazam AH Paşa'ya Önceden haber veren Hasib; Rahmi Paşa imamı Sahib, bir diğer Râgıb, bir diğer Faik, bir diğer Yeminî, Mahsusât'ın tefsiri mahiyetindeki Evliat'ın yazarı Şaukî. 1128 (1716) yılında Mecdi Mehmed Efendi, şâir Nailî adıyla tanınan Antalyalı Abdullah, tarihçi Nâimâ, Künhî, Niginî, Ledenî, Belîğ vefat ettiler. 1129 (1716) yılında vefat edenler: Sâ-kıb, Tefsirizâde Abdullah (şâir Vakaf adıyla tanınıyordu), Fâid, Nâtik, Vâsîf, Sadri 'Efendi. 1130 (1717) yılında Şeyhülislâm Mehmed, Nâati, bir diğer Vâsîf, Râsim, Habib, Şuhudî, Zekâî, Esseyid Mehmed Efendi (şâir Vahyî takma adıyla tanınıyordu), Abdullah Kudsî, Emin, Esseyid Ali, Feyzullah'ın hat ustası oğullarından; Nahîfî, Zeki, Receb Efendi âhirete göçtüler. 1131 (1718) yılında vefat edenler: Belîğ, Rahimî, Remzi, Nâatî, Seyyid Ömer, Sâlik, Aziz, Remzî, Sâdik, Reşid, Rişkî, Faiz Mustafa. 1132 yılında (1719) Bezmî, Mâdhî, Hilmi, Şirvânî Ebubekir, Âlim Reisefendi; 1133 (1720) yılında Câzîm, Hâzîm, Es'ad vefat ettiler. 1134

(1721) yılında vefat edenler : Tosyalı Mustafa, Sahib, Faiz, Abdülkerim Mehmed Efendi (şâir Rifdî adıyla tanınan) âhirete göçtüler. 1135 (1722) yılında Dürri, Şeyhülislâm Mustafa Efendi, Kasımpaşa imamı Halil Rahmi, Kani, Sacidî, Rüşdî vefat ettiler. 1136 (1723) yılında, vezirler hakkında bir divânın yazarı ve Fetahî'den bir tercümenin sahibi Kâmî, Veziriazamlar biyografileri ve krallara tavsiyeler alılı eserini yazan, Bidpâi'nin Masalları, Atûk-ul Mthsenin ve Meşârûs ve bir hikmetler koleksiyonunun sahibi Osmânzâde Efendi, Vâsîf, Bezmî ve Attâf'ın Fıkıhçılar Biyografisi adlı eserinin devam ettiricisi Uşşakizâde; Mesnevi ve Muhammediye tefsircisi Şeyh Hakkî âhirete intikal ettiler. 1137 (1724) yılında vefat edenler: Şeyhülislâm ve içtihad meseleleri koleksiyonu yazan İsmâü Nâim Efendi, Seyyid Mehmed Câzîm, Esadzâde Faiz, Salim, Bahir, Berî, Nefszâde Mehmed Azîm, tamamı doksanbir şâir, fıkıhçı ve tarihçi, m. Ahmed'in saltanatının sonuna doğru tarihçi Bursalı hitabetçi, Bursa'da gömülü ünlü şahsiyetlerin biyografileri -üzerine açıklamalar yazarı Çelebi Asım; Belîğ, dört yüz yetmiş dokuz şâirin biyografileri yazan, bir Tezkere-tuş-suâra yazarı Mucib, Veziriazam İbrahim Paşa'nın şâiri Şâkir, şâir Akfî, Alevî, Hâşim, Hezârî, Şehdî, Nakid, Vehbî, düğün şenlikleri münasebetleri, bir diğer Vehbî, Adlî, Fıkıhçılar biyografisi ve Uşakzâdelerin devam ettiricisi Şeyhî; Safaî'nin ahababı Refia, Sami, Kerim, Mâcid, Munşî, Medhî, Muid, Murteza, Nailî, Vecihi, Nâhîfî, Nâzım, Nailî, Nftîyî, Nedim, Necib, Naci, Nâşî, Rehmi, Refî, Rif'âtî, Kaadirî, tümü kırk şâir hayatta bulunuyorlardı. Kadî Mehmed Salim, İshak Efendi, İlmî, Ahmed, Mestçizâde, Abdullah, Râzi, Kara Halilzâde Mehmed Sâid, Neylî Ahmed, Ömer Efendi, Mustafa Efendi, Es'ad Efendi; imamlar, Arabzâde, Hasan ve Ali Efendiler; müderrisler Yekçeşm İsmail, Recebzâde Ahmed, Tursuncizâde Ahmed, Seyid Vehbî, Nedim, Arabzâde, Salih Efendiler; Tezkireciler Halil, Şâmî Ahmed, Bakir, Hüseyinbey, Dârendeli Mehmed Bey, Râzî Efendiler, tarihçi Çelebizâde Asum. Cate-mir'in tarihini Nâhîfî Efendi, Saadi, Dürri Efendi'nin kardeşi, elçi tercüme ettiler. Mevleviler şeyhi Musa, divan kâtibi Faiz ve Şermî.

tarafından bize aktarılan ve oğlu tarafından devam ettiren Alimler ve Ş  irler Biyografileri, yazık ki, bu hususta, tarih  iye faydalanması için sunulmuş son kaynaklardır. Bir asırdan beri, hiçbir Osmanlı, ülkesinin âlim ve   irlerinin biyografilerini bir araya getirmekle meşgul olmamıştır ve matbaa makinesinin Osmanlı  mparatorlu u'na girişi, ancak edebiyatının   k   n  belirtmiştir.

Bir Macar m htedisinin idaresi altında İstanbul'da bir matbaanın kurulması, bilhassa Batılı geleneklerin Doğu gelenekleri üzerindeki tepkisini özellikle belirtmektedir; bu belirti e, Osmanlı politikasının Avrupa politikası ile irtibatının darlığı da dahildir. Osmanlı  mparatorlu unda basılan ilk eserlerin seçimi, Türk hükümetinin, başlangıçtan itibaren gerek İran, gerekse Batı'nın deniz devletleriyle ya amı  bulunduğu münasebetler üzerindeki aydınlanma eğilimini göstermektedir. Yeni matbaadan çıkan ilk eser, Vankuli ²⁴⁴ tarafından yazılan Cevheri Arap lügatinin bir Türkçe tercümesi oldu; ikinci eser olarak bunu Hacı Kalfa ²⁴⁵ tarafından yazılan  mparatorluk deniz savaşlarının tarihi takibetti. Bunların hemen peşinden, Nazmiz de tarafından yazılan Halifeler ²⁴⁶ ve Timur'un tarihi ²⁴⁷, S heyl 'nin ²⁴⁸ yazd  ı Mısır tarihi ve Polonyalı Cizvit  rusinski'nin ²⁴⁹ Latince'den tercüme ettiği Amerika ve Afganlılar tarihleri geldi. Bunlar sürekli olarak Macar mühtedisi İbrahim'in idaresinde ²⁵⁰ yayımlandı. Rakoczy'nin sırda ı ve Cizvit

²⁴⁴ L gati Vankuli, 1728 (1141), iki cild.

²⁴⁵ Tuhfetul-Kubar fi esfar il-ebhar (1728 -1141).

²⁴⁶ G l eni Hulefâ, yani Halifelerin g l bahçesi, 1730 (1143).

²⁴⁷ Tarih-i Timurgurgan. Araba 'dan tercüme, 1729 (1142).

²⁴⁸ Tarih-i Mısır Kadim ve Cedid, eski ve yeni Mısır tarihi, 1729 (1141).

²⁴⁹ Tarih-i Hind-t Garbi, 1729 (1141).

²⁵⁰ İstanbul'da yayınlanan eserlerin listeleri Toderin , Meninski'nin Yeni Sözlük' n n girişi ve Eichbom'un Edebiyat Tarihi'nde bulunmaktadır. Bianchi, Viyana  mparatorluk Kütüphanesi'nde bulunan doğu elyazmalarına göre, matbaanın Türkiye'ye girişinden 1820 yıla kadar İstanbul'da basılmış eserlerin listesini yayınladı. Burada listenin kronolojik düzenine sadık kalarak listeyi tamamlamak üzere  u eserleri veriyoruz; böylece okuyucu 1728 yılından 1830 yılına kadar bir asır içinde İstanbul'da basılan eserler hakkında fikir sahibi olacaktır:

1 — L gati Vankuli, Arapça-Türkçe sözlük, baskı tarihi 1141 (1728), 2 cilt, birincisi 666, ikincisi 756 sayfa, yazarı Vankuli.

2 — Tuhfetul-kub r fi esfaril-ebhar, yani, büyükler için deniz savaşları hakkında bilgi. Yazar : Kâtip Çelebizâde Hacı Kalfa, baskı tarihi 1141 (1728); büyük boy 75 f y.

3 — Tarih-i Seyyah, yani seyyahın kitabı; bu eserde Safevî hanedanının Afganlılar tarafından yıkılması tarihi bulunmaktadır; L tinceden eserin yazar Polonyalı Cizvit Krusinski tarafından Veziriazam İbrahim Paşa için çevrilmiş, İstanbul'da kurulan ilk matbaanın müdürü dönme Macar asıllı İbrahim tarafından basılmıştır, 97 f y, in-4 .

4 — Tarih-i Hindi Garbi, 1242 (1729)'da bir harita ve tahta üzerine birkaç grav rle birlikte basılmış, 1 cilt, 4  91 f yyet.

5 — Tarih-i Timur Gurgan, yazar Nazmiz de, 1142 (1729)'da basılmış; 1 cilt, 129 f yyet.

6 — Eski ve Yeni Mısır'ın Tarihi, yazar Suheyl ; bu eserin baskısı 1 Zilhicce 1124 (Temmuz ortası 1730)'da tamamlanmıştır. 2 cilt, birincisi 65, ikincisi 51 f yyet.

7 — Gülşen-i Hulefâ, yani Halifelerin Gül Bahçesi, 1 Safer 1143 (16 Ağustos 1730); küçük boy, 130 sayfa.

8 _ Türk Grameri ve kısa ve kolay yoldan Türk* çeyi öğrenmek için usûl; isimler, fiiller, kullanılan deyimler ve aile içi mükâlemelerle birlikte, İstanbul 1730, 1 cüt, 194 sayfa. Yazar Cizvit Holdermann, İbrahim Müteferrika'nın nezaretinde basılmıştır.

9 — Usûl-ul-hikem fi nizâmit-umem, yani, orduların düzeniyle âlâkalı felsefî prensipler, Şaban ortası 1144 (Şubat ortası 1732)'de basılmıştır; küçük boy 48 sayfa; 1769'da baron Rewiezki tarafından Askerî kumandanlık ve tabiiye risalesi adıyla Fransız-caya çevrilmiş ve Viyana'da basılmıştır, küçük boy 32 sayfa.

10 — Fuyûzat-ı Miktatisiye, yani çekim birikimi, 1144 Ramazanının ilk günlerinde (Şubat sonu 1732) 'de basılmıştır; küçük, boy 23 sayfa.

11 — Cihannumâ, yani dünyanın görünüşü, yazar Kâtip Çelebi Hacı Kalfa; bu eserin yazılmasına Sultan İbrahim döneminde başlandı ve Sultan Mah-mud döneminde bitirildi, bitmesi Veziriazam Ali Paşa zamanına rastlar. İbrahim Müteferrika'nın devam ettiricisi, sayfa 3, Şamlı Behram'm eserinde El-coğ-rafi lâkabını kullanmıştır; bu eser 1 Muharrem 1143 (3 Temmuz 1723)'de basılmıştır; bir cilt, 12 planş ve 39 harita ile birlikte büyük boy 698 sayfa.

12 — Takvim-et-tevârih, yani tarih tabloları, yazar Hacı Kalfa, 1 Muharrem 1146 (14 Haziran 1733)' de basılmıştır; 1 cilt, büyük boy olan eserin başında yazarın biyografisi bulunmaktadır, ölümü 1069 (1658). Bu eser 1146 (1733) yılına kadar devam etmektedir ve yüzsekiz hanedanı ihtiva etmektedir ve bunları meydana getiren hükümdarlarla bunların tahttan uzaklaştırılması tarihlerini vermektedir. Bu eserde Sultanların, Birinci Mahmud'a kadar, Veziriazamların Ali Paşa'ya, 1144 (1732)'ye kadar listeleri bulunmaktadır. Ayrıca 1144 (1732) yılına, Damadzâde Şeyh Ahmed Efendi'ye kadar Şeyhülislâmların; Rumeli ve Anadolu Kadiaskerlerinin Mağrisaoglu Muhiddin'e, 1145 (1732) yılına kadar; 1121 (1709) yılına kadar şehzade hocalarının; 1146 (1733) yılına kadar serişler başkanlarının; 1145 (1732) yılına kadar İstanbul kadılarının; 1146 (1733) yılında Silâhdar Mehmed Paşa'ya kadar Mısır valilerinin; 1146 (1733)'de Camım Hoca'ya kadar Kapdan-ı deryaların; 1145 (1732) yılında Mustafa Ağa'ya kadar Yeniçeriağalının listeleri de bulunmaktadır. Bu değerli eserin, yazık ki, bir tek, o da tam olmayan İtalyanca bir tercümesi bulunmaktadır. Batı dillerinde tek olan bu tercümenin İtalyanca adı şöyledir : Cronologia storica scritta in lingua Turca, Persiana, Araba da Hazi Halife Mustafa e tra-dotta nell'iddt&ma İtaliano da gia Rinaldo Carli nobüe Justinopolitano e Dragomano delta serenissima Repub-lica di Venezia. 1697'de Venedik'de basılmıştır. 1 cilt, 206 sayfa.

13 — Tarih-i Naima; başlangıçtan 1001 (1592)! yılına kadar olayları vermektedir, 2 cilt büyük boy. Birinci cüd 1147 Muharremi ortasında (1734 Haziran ortası) basılmıştır, 701 sayfadan oluşmaktadır; ikinci cilt 1147 CemaziyüTevvel ortasında (1734 Ekim ortası) basılmıştır; 910 sayfalık cilt 1101'den 1050 yılına kadar geçen olayları vermektedir; numarası bulunmayan onaltı sayfalık bir ekte 1703 ihtilâli üzerinde durulmakta, 1051'den itibaren 1070'e (1659) kadar çağdaş tarih ele alınmaktadır.

14 _ Tarih-i Râşid, yani Râşid Tarihi. 3 cilt. İlk cild 1 Zilhicce 1153'de (17 Şubat 1741) basılmıştır ve 277 sayfadan oluşmakta ve 1071 tarihinden itibaren Osmanlı tarihini ele almaktadır; ikinci cilt 1 Zilhicce 1153'de (17 Şubat 1741) basılmıştır ve 194 sayfadan oluşmakta ve 1115'den 1130'a kadar geçen olayları içine almaktadır; üçüncü cilt aynı tarihte basılmıştır, 114 sayfadan ibarettir ve 1130'dan (1717) 1134'e (1721) kadar geçen olayları kapsamaktadır.

15 — Tarih-i Çelebizâde Efendi, önceki eserle aynı dönemde basılmış olup 1135'den (1722), 1141*e (1728) kadar geçen olayları ele almaktadır. Bir cilt ve 108 sayfadır.

16 — Ahvâl-i Gazevât der Diuri Bosna, yani Bosna Savakları Tabloları. Kadı Ömer Efendi tarafından yazılmış, İbrahim Müteferrika tarafından 1 Muharrem 1145'de (19 Mart 1732) basılmıştır. Bir cilt olup, küçük boy 62 sayfadan oluşmaktadır; Almanca Die Kriege in Bosnien moehrend den Feidzügen (1737, 1738 ve 1739 seferlerinde Bosna savaşları) adıyla çevrilmiştir. Viyana, 1789.

17 — Lisanul Acem, yani Acem Dili veya Şuiûri'nin Türkçe-Farsça Sözlüğü; 1155'de (1742) iki cilt olarak basılmıştır; birinci cilt 454, ikinci cilt 451 sayfadır. İçinde 22,550 kelime ve 22,450 müstakil beyit bulunmaktadır. Bu beyitler örnek olarak verilen Farsça beyitlerdir.

Bu fevkalâde eserin yayınlanmasından sonra, İstanbul'da ilk defa faaliyete geçirilen matbaa ondört yıl boyunca işsiz kaldı. Bununla beraber, bu süre içinde matbaa, 12,500 cilt ve 12,500 nüsha tutan basım işini gerçekleştirmiştir. Vankuli ve Tuhfe, sadece bu iki eser 4,000 adet olarak basıldı, diğer bütün eserler 500 nüsha olarak yayınlandı. Matbaa bunlardan sonra yeniden baskı işine başladı.

18 — Lûgat-i Vankuli (Vankuli Türkçe - Arapça Sözlüğü); 1169 ve 1170 (1755 ve 1756) yularında basılmıştır. 2 cilt. Birincisi 370, ikincisi 430 sayfa.

Bu yeni baskılardan sonra Türk matbaası yeniden yirmüki yıl boyunca işsiz kaldı ve ancak kullanılmış harfler ve baskı makinesiyle 1783'de tekrar çalışmaya başladı ve bu dönemden 1828 yılına kadar aşağıdaki

eserleri yayınladı:

- 19 — Tarih-i Sami ve Şâkir ve Suphi; Birinci Mahmud'un 1143'de (1730) tahta çıkışından itibaren 1156 (1743) yılı sonuna kadar; 1 cilt, 238 sayfa; 1198' de (1785) basılmıştır.
- 20 — Tarih-i İzi; yani İmparatorluk tarihçisi (müverrih) İzi'nin 1157'den (1744) başlayarak 1163 (1750) tarihine kadar geçen olayları ele alan tarihi. Bir cilt, 288 sayfa; 1199'da (1784) basılmıştır.
- 21 — İrabol Kîafiet li Seinzâde, yani İbn Hacı-bî'nin ünlü Nahiv eseri üzerine gramer yorumları, yazar Seynizâde. 1200'de (1785) basılan eser bir cilt ve 748 sayfadır. Aynı eser Roma'da da basılmıştır. Kitabın önsözünde de belirtildiği gibi, İstanbul'da Râşid ve Vâsîf Efendilerin idaresinde tekrar harekete geçirilen matbaada, Yusuf Paşa'nın Veziriâzamlığı ve Şeyhülislâm Ahmed Efendi'nin idareleri döneminde Atuf Efendi Kütüphanesinde muhafaza edilen eser, yazarının elyazmasından basılmıştır.
- 22 — Vauban'ın 'Kalelerin Tahkimi, Savunması ve Hücum Sanatı' adlı eserinin bir Türkçe tercümesi. Melek Mehmed Paşa'dan önce makamda bulunan İzzet Mehmed emriyle hazırlanmış ve 1206'da (1791) basılmıştır.
- 23 — Vauban'ın istihkâmcılık sanatı üzerine yazdığı bir kitabın Türkçe tercümesi. Bir cilt, 24 sayfalık eser kötü gravürlerle süslenmiştir; 1208 CemaziyüT-evvel ortasında (Aralık 1793) isimlessiz olarak basılmıştır.
- 24 — Belidor'un bir Türkçe tercümesi. Bir cilt, 40 sayfa; evvelki eser gibi, Melek Mehmed Paşa'nın Veziriâzamlığı ve Şeyhülislâm Dürrizâde'nin Şeyhülislâmlığı döneminde basılmıştır. Basıldığı yıl yaklaşık 1208 (1793) 'dir.
- 25 — Lehçetül Lügat, yani kelimelerin sesi veya Türkçe-Arapça-Farsça sözlük; yazar Mehmed Es'ad Efendi, 1210'da (1795) basılmıştır. Bir cilt, 851 sayfa.
- 26 — Su Risalesi, yani Âşirzâde de denilen derviş Hafid Efendi tarafından su üzerine yazılmış bir küçük eser. 1212'de (1797) basılan eser 14 sayfadan ibaret olup, yazar İstanbul çeşmelerinin faydalarından ve güzelliğlerinden bahsetmektedir. Bu eser artık bu payitahtın kütüphanelerinde bulunmamaktadır.
- 27 — Tuhfe-i Vehbî, yani Vehbî'nin hediyesi; 55 sayfa ve 55 fasıldan oluşan bu küçük eser, son faslında Fars dilinin başlıca değişikliklerine işaret etmektedir ve 1213'de (1798) basılmıştır.
- 28 — Osmanlı İmparatorluğunun Yeni Düzenlemeler Tablosu. Mahmud Efendi tarafından yazılan eser, matbaanın yeni müdürü ve İstanbul'da hendese ve cebir profesörü Abdurrahim Efendi tarafından basılmıştır. Bir cilt ve 60 sayfadan oluşan eserde meşin üzerine hakkedilmiş 26 planş bulunmaktadır ve 1213 yılında (1798) basılmıştır.
- 29 — Tebyani Nafî tercüme-i Burhan-ı Kafi, yani kesin delilin tercümesinin yararlı açıklaması veya Tebrizli İbn Halefin Farsça-Türkçe sözlüğünün Ahmed Asım tarafından Türkler için düzenlenmiş şekli; büyük boy 863 sayfa. Bu eser 1214'de (1799) basılmıştır ve elli Fars lügatinden derlenmiş 21,004 kelimeyi içine almaktadır; aynı zamanda İngilizce ve Farsça olarak yayınlanmıştır.
- 30 — Şerh-i Tuhfe-i Vehbî, yani Vehbî'nin Hediyesi Üzerine Açıklamalar, yazar Ahmed Hayatî Efendi. 1215'de (1800) basılmıştır. Bir cilt, 503 sayfa.
- 31 — Telhissul eşkâl, yani görünüş ifadelerinin incelenmesi, III. Selim tarafından kurulan geometri okulu ikinci müdürü Tamanlı Hüseyin Rıfka'nın ese-ridir(*). 1215 Şevvali ortasına doğru (Mart 1801) basılmıştır; deri üzerine hakkedilmiş 7 planşla süslenmiş 20 büyük sayfa tutan kitap Üçüncü Selim'e ithaf edilmiştir.
- 32 — El-risâle fil-hendeset, yani geometri incelemeler kitabı; deri üzerine hakkedilmiş yedi planşla değerlendirilen eser, 1217 (1802) yılında basılmıştır.
- 33 — SiU;ei Sibyan, yani gençlerin hafızalarını çalıştırma usûlü veya Mahmudiye de denilen küçük Arapça ve Türkçe kelimeler mecmuası; yazarı Mah-mud; bir cilt, büyük boy 33 sayfadan oluşan eser 1216 yılında (1802) basılmıştır.
- 34 — Logaritma tabloları; sayfa numarası, basıldığı yer işareti yok. 136 sayfa.
- 35 — Bomba Atma Hesaplan Tabloları, 273 sayfa.
- 36 — üsûl-i Hendese; yani geometri prensipleri; Hüseyin Rıfka tarafından İngilizce Bonneycastle'-ın eserinden çevrilmiştir. Basıldığı yer ve tarih gösterilmemiş. Bir cilt, 272 sayfa.
- 37 — Mecmuatul-Mühendisîn, mühendislerin kullanmaları için kolleksiyon veya ameli geometrinin prensipleri, Hüseyin Rıfka tarafından yazılmış. Bir cilt, 293 sayfa.
- 38 — İmtihan ul-Mühendisîn, yani mühendislerin imtihanı, aynı yazarın eseri, 1217'de (1802) Üsküdar'da basılmış. 1 cilt, 115 sayfa.
- 39 — Gümrük Vergileri Tarifesi. Rusya İmparatoru majestelerinin tacirlerinin Bâb-ı Âli'nin bütün devletlerinde ithalât ve ihracat eşyası için ödeyecek-
(*) Mühendishane-i Berri-yi Hümâyûn olacak (Ç.N.).
leri vergilerin tarifesi olarak Antoine Fonton tarafından alfabetik olarak düzenlenip tercüme edilmiş. 1802'de İstanbul'da basılmıştır.

- 40 — Muarrib ol-izhar. Hüseyin Mahmud Seynî-zâde tarafından yazılan ve 326 sayfa tutan eser, 1218 Cemâziyül'evvel ayının birinci günü (Eylül 1803) Üsküdar'da basılmıştır. Eser, Birgevî tarafından yazılmış olan «Sırların Açıklanması - İshar-ül Esrar» adlı eserin açıklaması mahiyetindedir.
- 41 — Mühendis Mustafa'nın İstanbul'da askerlik sanatı, istihkâm ve ilimlerin halihazır durumları üzerine tenkidi, Üsküdar'da III. Selim tarafından kurulan matbaada, 1218 (1803) yılında Argyropola kardeşlerin takma adları ile basılmıştır.
- 42 — Faden'in İngilizce coğrafya atlasının Türkçe bir açıklamayla tercümesi. 24 haritadan oluşan atlas 1219'da (1804) basılmıştır.
- 43 — Risâlei Birgevî, sarayda bulunan Birgevî'nin elyazmasından çekilmiş Türk ümühâli. 1218 Cemâziyül'âhirinde (Eylül 1803) Üsküdar'da basılmıştır ve 86 sayfadır.
- 44 — Cevheri Behiyet Ahmediye fi Şerh-il Vasiy-yet-il Muhammediye, yani Ahmed tarafından Hz. Muhammed'in nasihatlerinin açıklamasına yardımcı olmak üzere kaleme alınmış eser. Bir cilt. 315 sayfadan oluşan eser Rebiül'evvel 1219'da (Haziran başlangıcı 1804) basılmıştır. Birgevî ilmühâlinin bir açıklaması mahiyetindeki eserin basımına Adırzâde İstanbullu Ahmed Efendi nezaret etmiştir.
- 45 — Feraid ul-fevâid fi beyanil akaid, yani imân maddelerinin açıklanmasının üstünlük incileri, yazarı Ahmed Ben Mehmed Emin. Bu eser, III. Selim'in hemşiresi Hadice Sultan'a ithaf edilmiştir. Rebuul'-âhir sonu 1219 yılında (Haziran sonu 1804) basılmıştır. Bir cilt ve 298 sayfadır.
- 46 — Mahasinul-asâr ve hakaik-ul-ahbâr, yani, eserlerin güzelliği ve tarihlerin hakikatleri; müverrih Ahmed Vâsıf Efendi tarafından yazılmışlar ve 1166 yılından (1752) 1188 yılına kadar İzi tarihinin devamıdır. Büyük boy iki cüt olan eserin birinci cildi 327, ikincisi 315 sayfadan oluşmaktadır; eser 1219 ŞevvaT'-inde (Kasım 1804), müderris Abdurrahman Efendi'nin müdürlüğü döneminde basılmıştır.
- 47 — Şurût es-Salâvât, yani, dıanm şartlan. Küçük boy bir cilt ve 28 sayfadan oluşan eser 1219 Ramazanında (Aralık 1804) basılmıştır.
- 48 — Şerh-i Avâmili Cedidi Birgevî, yani Birge-vî'nin gramer fiilleri üzerine yorum; yazar: Seynî-zâde Hüseyin Ben Ahmed. Bir cilt, 118 sayfa. 1220 Muharrem ayı ortasında (Nisan ortası 1805) basılmış.
- 49 — Nehced-ul Menâzil, yani, konaklama yerleri rehberi (Mekke'ye hacca giderken). Bu kitap, Kitabul Menâsik (Hacmin vecibeleri kitabı) adını da taşımaktadır. Yazarı: Elhac Mehmed Edib Ben Mehmed Derviş. Bir cilt, 255 sayfa.
- 50 — Tuhfetul-Ahvân, yani, kardeşlerin hediyeleri; BirgevTnin Yeni Avâmil'i üzerine bir başka açıklama. Yazar, Şeyh Mustafa Ben İbrahim. Bir cilt, 1220 CemâziyüPevveli sonunda (Ağustos 1805) basılmıştır.
- 51 — Ed-dürre el-mutakhabet el-mensuret fi is-lahilgalatât, yani, halk dilinde f azlasiyle müşterek hataların ortadan kaldırılması gayesiyle seçilmiş ve yayılmış inciler, yazar Derviş Hâfid, müftü Mustafa Aşıroğlu; dil bilginleri (filologlar) için değerli bir kitap. Bir cilt, 534 sayfa. 1221 yılı başlangıcında (1806 Mart sonu) basılmıştır.
- 52 — El-burhan, yani, delil veya mantık risalesi; yazar: Kelenbevî (Küçük Asya'da Kdenbe'den) İsmail Efendi. Bir cilt, 85 sayfa. 1221 Zilhicce ayında (Şubat 1807) basılmıştır.
- 53 — Muarrib-ul-izhar, yani, Birgevî'nin izhar'ı üzerine Seynîzâde'nin açıklamasının ikinci baskısı. Bir cilt, 385 sayfa. 1224 yılında (1809) basılmıştır.
- 54 — Kitab el-moharrem fi hasiyet Cami, yani, Cami'nin hasiye tenkitleri üzerine muazzaz kitap; bu tenkitler İbn Hacıbî'nin sentaksı (kafiyeler) üzerine yazılmıştı ve El-fevâid ed-dhiayiye, yani parlak üstünlükler adını taşımaktadır. ^Bir cilt, 757 sayfa. Rebiüt-âhir 1224'de (Mayıs 1811) basılmıştır.
- 55 — Tohfet-ul-ahvan, yani, >kardeşlerin hediyeleri; ikinci baskı, 1225'de (Mayıs 1812) basılmıştır.
- 56 — Hasiyetes Sükûti yahut Şali Kutî (Kalkû-talı), yani, Motavval'in hasiye tenkitleri, Taftazanî tarafından yazılmış ve Miftah el-ulum veya İlimlerin Anahtarı'nın bizzat açıklaması olan büyük eser; bahis konusu İlimlerin Anahtarı, 679'da (1280) ölen Sâ-kiki'nin kitabıdır. Bir cilt, 663 sayfa. 1227 (1812) Recep'inin ortalarına doğru basılmıştır.
- 57 — Nehced-ul-menâzil, yani, konak yerleri. (Mekke'ye hac için) rehberi. Bu eser, Kitabul Menâsik (hacının vecibeleri kitabı) adıyla de anılmaktadır. Elhac Mehmed Edib Ben Mehmed Derviş tarafından yazılmıştır. Bir cilt ve 255 sayfa olup 1 Ce-maziyül'evvel 1232 (Mart 1817) yılında basılmıştır.
- 58 — El-Okianus el-besit fi tercümetil Kamus-el muhit, yani, Okyanus, herşeyi kucaklayan bu muazzam deniz veya Arapça Büyük Sözlük. Kitabta Türkçe tercüme kelimeleri koyan Firuzâbâdi tarafından gözden geçirilmiş ve ilâveler yapılmıştır. 3 cilt, birincisi 934, ikincisi 939, üçüncüsü 973 sayfa. Bu üç cilt, birbiri peşi sıra 1230 (1814), 1231 (1815) ve 1233 (İ817) tarihlerinde yayınlanmıştır.
- 59 — Hasiyet el-Kelenbevî, yani, Adbadeddin'in dogmatığı (naşı) üzerine Celâleddin ed-Devânî tarafından yazılmış açıklamanın hasiye tenkitleri. Bir cilt, 657 sayfa. 1233 Şevvalinde (Ağustos 1818) basılmıştır.

- 60 — İsimsiz fakat tam bir Arapça grameri. Arapça grameri oluşturan beş başlıca eserden meydana geliyor: 1) Mirahol ervah, yani, ruhların sükûnete kavuşturulması, yahut kelimeler teşkil etme usûlü, Ahmed Ben Ali Ben Mesud tarafından yazılmış; 43 sayfa. 2) İzi, 655'de (1257) ölen şeyh İzzeddin Ebil Faadhail Abdal Vehhab Amadeddin Ben İbrahim ez-Sencânî tarafından yazılmıştır, 15 sayfadır, 3) Maksud, veya fillerin taksimi, genel inanca göre büyük İmam Yusuf Haneî tarafından yazılmıştır. 4) Bina, yahut gramerin yapısı; adı bilinmeyen bir müellif tarafından yazılmıştır. 5) Emsilet, yani, misaller veya tasrif tabloları; adı bilinmeyen bir müellif tarafından yazılmıştır. 1233 Cemaziyül'evvelî ortasına doğru (Mart 1818) basılmıştır.
- 61 — Tek bir ciltte birleştirilmiş üç sarf ve nahiv risalesi, üç risale şöyle : 1) Kafiyyet, yani, İbni Hacı grameri. 2) Birgevi'nin İzhar'ı (bundan 40. sırada bahsetmiştik). 3) Birgevi'nin yeni Avâm'ü'î (48. sıraya bakınız). Bu eserin baskısı 1234 CemaziyüTâhir sonunda (Nisan 1819) tamamlandı.
- 62 — Taalikat-el Kelenbevi alâ Minl-adab, Ke-lenbevi ekleri veya Mir Ebufeth-Es Saidi'nin Mirol Adâb'ı; bu eserde 756'da (1355'de) ölen El İci'nin diyalektikğini şerhetmiş olan ve 900 yılında (1494) ölen Tebrizli Mevlâna Muhammed'in haşiyelerine tenkitleri veya açıklamaları bulunmaktadır. 1234 Şevval ayında (Ağustos 1819), bir cilt 609 sayfa olarak basılmıştır.
- 63 — Taalikat el-Kelenbevi alâ Mir-et-tezhîb, yani, Kelenbevi'nin Mir et-tezhîb'e ekleri veya 907'de (1501) ölen Celâleddin Mehmed Ben Esaad es-Sidikî ed-Devani'nin bizzat açıklayıcısı, 950'de (1543) ölen Mir Ebufeth Es-saidi'nin eserine haşiyeler tenkitleri. 1234 Şevvali, ortasında (Ağustos 1819) bir cilt, 514 sayfa olarak basılmıştır.
- 64 — Miretol-eb-dan fi teşrih azâ-il insan, yani, insan azalarının (organ) anatomisinde ayna; bu eser aynı zamanda Kutubi seleset-min-el Hamset Şanîzâ-de, yani, İmparatorluk tabibi ve tarihçisi Şânîzâde'nin üç eseri adını da taşımaktadır. Büyük boy iki cilt, birincisi 131, ikincisi 288 sayfa olan eser 1235'de (1820) basılmıştır.
- 65 — Taalikat Abdol-Hekim el-meşhur bi Silkutî alel hasiyet li Mola el-Hiali alâ şerhil akaid en-Nese-fiyyet, yani, Neseffî'nin (ölümü 537) doğmaları (nas) üzerine; Teftazânî'nin (ölümü 758) açıklamaları üzerine Molla Kialî'nin (ölümü onunaltıncı asır) haşiyelerine Silkutî'nin ekleri. Bir cilt, 392 sayfa olarak 1235 Ramazanında (1820) basılmıştır.
- 66 — Taalikat dürren-naci bi İşagoci, yani, tsa-gog'un sağlam incisine ek. Bir cilt 183 sayfa olarak 1235 yılında (1820) basılmıştır. Bu kitap Prophyrios'un eserinin, 700 yılında (1300) ölen Essiriddin Ben Ömer el-Ebheri tarafından yapılmış bir tercümesidir. Bu kitabı Esseyid Ömer Salih el-Feizi'nin 1210'da (1795) yazdığı açıklama takibetti.
- 67 — Rehşâti aynü-hayat, yani, hayat kaynağından damlalar. Bir cilt 654 sayfa olarak 1236 yılında (1821) basılmıştır. Bu kitap, nakşibendî tarikatının ünlü İran şeflerinin biyografilerinin tercümesidir. Eser, Safî, Kaşîfî, Binakî adlarıyla tanınan Mevlâna Ali Ben Hüseyin tarafından çevrilmiştir. Eserin aslı 909 (1503) yılda doğru yazılmıştır. Eserin tercümesine, III. Murad döneminde, Mehmed Ben Mehmed tarafından [ölümü 1002 (1593)] teşebbüs edilmiştir.
- 68 — Tohfetul-Manzumet ed-dürriyyet fi lügat il Farsiye ved-deriyet, yani, bu eser, 30 numarada bahsi geçen açıklamanın ikinci baskısıdır. Ahmed Hayati Efendi'nin eseri olan bu eser, 9 yıl içinde, 1206'da (1791) bitirildi. İbrahim Sâib Efendi'nin idaresinde 15 Cemâziyül'evvel 1237 yılında (1822 Şubat başı) bir cilt 311 sayfa olarak basıldı.
- 69 — Birgevi ilmihâlî özeti, yazar adı yok; 24 sayfa, 1237'de (1822) basılmış.
- 70 — Mustafa Kudusî Fetvalar Koleksiyonu; bu koleksiyonda 18. yüzyıl Şeyhülislâmları tarafından verilen binlerce fetva bulunmaktadır. Bir cilt, 685 sayfa olarak 1237 yılında (1822) basılmıştır.
- 71 — İstanbul'daki geometri okulu profesörü tarafından yazılmış küçük bir risale. Bir cilt, 24 sayfa ve meşin bir levha ile 1237 yılında (1822) basılmıştır.
- 72 — Abdülhekim Ben Şemseddin'in El-risâlet eş şemsiyyet fil-kavâid el-mantikiyyet, yani, mantık kaidelerini öğrenmek için güneş kadar aydınlık adlı, Taf-tazânî ve Abdülhâkim haşiyelerinin tefsircisi ve yazarı, Nassireddin'in talebesi Kâtibî'nin eserini incelediği dönemde oğlu Abdullah'ın hendese öğrenimi için yazdığı risale. Bir cilt 317 sayfa olarak 1238'de (1822) basılmıştır.
- 73 — Şuniyyet-ol mutemelli, yani, arzu edenin hoşnutluğu veya Muniyyet-ol-moselli (duâ edenin arzusu), yazar: Multeka adlı Osmanlı klâsik tevhid-i içtîuad kararları üzerine yazılmış kitabın müellifi Ha-lebli Mehmed'in oğlu İbrahim. Bir cilt, 278 sayfa olarak 1239 Zilkade sonunda (1824 Temmuz sonu) basılmıştır.
- 74 — El Mevakif, yani, Dinlenme Yerleri; bu kitap El İci'nin (ölümü 756) Semerkandî Teftezânî'nin Arapça açıklamasına ek ünlü metafizik eseridir ve bir cilt 635 sayfa olarak 1239 yılında (1824) basılmıştır.
- 75 — Mirtul-aalam, yani, dünyanın aynası veya Ali Kuşçu'nun Fethiye tercümesi. Bir cilt, 130 sayfa ve metinleriyle birlikte dört şekil tablosuyla, taalik yazıyla tertiplenmiş ilk eser olarak İstanbul'da basılmıştır.
- 76 — Mecmaol-enhar fi şerhi mutlaka el-ebhar, yani, denizlerin ittisalının açıklaması içinde nehirlerin

Kachod'un halefi olan Krusinski, selefi olarak, aynı zamanda Rakoczy'nin, Avusturya elçisinin ve isteği üzerine kendisine Afganlılar²⁵¹ Savaşı Tarihi'ni tercüme ettiği Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın çıkarları doğrultusunda hizmet etti. Krusinski, kendisiyle aynı zamanda İran'da seyahat eden Cizvit Louis de Dieu gibi, Papa ve Avusturya İmparatoru tarafından bu bölgede

toplanması. Bu eser Osmanlı tevhid-i içtihadının beğenilen kitabı Multeka üzerine yazılmış bir açıklama (tefsir)'dir. İki ciltlik eserin ilki 352, ikincisi 371 sayfa olarak 1240'da (1825) basılmıştır.

77 — Tercümet şerhis-seir el-kabir, yani büyük Seir veya Müslüman savaş hukuku üzerine açıklamanın (tefsirin) tercümesi; tercüme eden 189'da vefat eden İmam Mehmed Ben Hasan eş-Şeyhbanî'dir. Bu açıklama Mehmed İbn Es-sarkhasî'nin olup, An-tepli Es-seyd Mehmed Münib tarafından 1211'de başlanan tercümesi 1213'de Kancılık'da bitirilmiş ve iki cilt olan eserin 357 sayfa tutan ilk cildiyle 373 sayfa tutan ikinci cildi 1240 yılında (1825) basılmıştır.

78 — Nazmul-cevâhir, yani, mücevherler düzeni; Antepli Seyid Hasan Aynî tarafından yazılmıştır. Vehbî ve Şuhudî tarzında Arapça-Türkçe-Farsça bir inceleme olan eser, bir cilt ve 112 sayfa olarak 1241 yılında (1826) basılmıştır.

79 — Havâşi es-Seyid alel motavvel, yâni, Teftezânî'nin İmam Celâleddin Mehmed Ben Abdurrahman El-Kazvinî (ölümü 739 -1338)'nin Telhis'i üzerine yazdığı büyük açıklamaya, Seyid Corcanî'nin Motavvel'i-ne haşiyeler. Bir cilt, 303 sayfa olarak 1241 yılında (1826) basılmıştır.

80 — Hasiyet Abdulhekim-Es-Sialkutî alel-Mu-tavvel, yâni, Sialkutî'nin (Kalkutalı) Motavvel için yazdığı haşiyeler. Bir cilt, 291 sayfa olarak 1241 yılında (1826) basılmıştır.

81 — Ruznâme, yâni, Günlük; 1241 yılı için (16 Ağustos 1825'de başladı), 8 sayfa; o zamandan beri her yıl yayınlanan bu günlüğün bir miktar basılmışı var.

82 — Bu günlük (takvim)'ün 1241 Hicrî yılı için küçük baskısı mevcut.

83 — Taalikat alel-haşiyyet El-Fenârî, yâni, Fenâ-rî'nin Mevakif tefsiri üzerine ek; yazarı Şeyh Abdullah İbn eş-Şeyh Kangrili Hasan. Bir cilt, 371 sayfa olarak 1242'de (1826) basılmıştır.

84 — 1242 yılı (1826) için küçük takvim.

85 — Lûgat-i Ahteri Kebir, yâni, Ahterî'nin Arapça - Türkçe büyük lûgati. Bir cilt, 709 sayfa tutan kitap Ramazan 1242'de (Nisan 1827) basılmıştır.

86 — Fetvai Abderrahim, yâni, Şeyhülislâm Ab-derrahim Efendi'nin 1055 (1645)'den başlayarak 1056 (1646) yılına kadar verdiği fetvalar. Birincisi 578, ikincisi 584 sayfa tutan eser, iki cüt olarak RebmTâhir 1243'de (Kasım 1827) basılmıştır.

87 — Dürri yekta, yâni, benzersiz inci, Hanefî mezhebine göre ibâdet kuralları. Bir cilt, 80 sayfa olarak 1243'de (1827) basılmıştır.

88 — 1243 yılı (1827) için küçük takvim.

89 — Asî Zafer, yâni, zaferin esası veya Yeniçerilerin mahvedilmelerinin tarihi; İmparatorluk tarihçisi, Kütüphaneler Şeyhi'nin oğlu Es-Seyid Mehmed Es'ad Efendi tarafından yazılmış ve 1243 Şevval (Mayıs ortası 1828) ayında bir cilt 259 sayfa olarak basılmıştır.

90 — 1244 (1828) yılı için küçük takvim.

91 — Haliyet un-naci, yâni, kurtarıcının süsü veya Halepli şeyh İbrahim'in Guniyet ül-MutemeUi'ye haşiye tenkitler. Bu eser, İmam Kaşgajî'nin Munlye-tol Mossell'ini yorumlamaktadır; 1245/dş iki cüft 84Ş sayfa olarak basılmıştır.

92 — Kıyafet Üzerine Nizâmnâme. Aynı yıl yirmi bölüm olarak ve baskı yeri bildirilmeden yayınlanmıştır.

93 — 1245 (1829) yılı için küçük takvim.

94 — Piyadelik hizmeti için bir nizâmnâme.

95 — Süvarilik » » »

96 — Topçuluk » » »

97 — Bahriye » » »

98 — Fetva-i Ali, yâni, Şeyhülislâm Ali Efendi'nin fetvaları mecmuası. 1246'da (1830) bir cilt, 815 sayfa olarak basılmıştır. Şeyhülislâm Abdülkerim Efendi'ninkilerle birlikte bu mecmua Osmanlı İmparatorluğunda basılan bu nevi eserlerin en kıymetli-le-rindendir. Ali Efendi, Dördüncü Mehmed'in saltanatı döneminde 1037'den (1670) 1040'a (1673) kadar makamda bulunmuştur.

²⁵¹ Tarih-i Seyah, Seyahm Tarihi, Krusinski tarafından tercüme edilmiştir. 1729 (1142).

bazı işler yapmakla görevlendirilmişti.²⁵²

Bonneval

Macar mühtedisi İbrahim Müteferrika'nın çağdaşı ve Ra-koczy'nin Sultan nezdinde itibârına kefalet etmiş olduğu bir diğer mühtedi Fransız Bonneval, Almanya imparatorunu Bâb-ı Âli' ye en zalim düşmanı olarak göstermek ve Macar âsilerini korumayı telkin etmekten geri kalmadı²⁵³Fakat, aynı mühtediyi, Veziriazam İbrahim Paşa, faydalı yenilikleri Osmanlı İmparatorluğuna sokmakta bir âlet olarak kullandı. Avrupa politikasının sırlarını, perde arkasını Bâb-ı Âli'ye açıklayan kişi oldu; Sultan'a her yıl gönderdiği hâtıra şeklindeki notlarla, Bâb-ı Âli'ye ve sultana gerçek çıkarlarını açıkladı, bunları açığa vurdu; Osmanlı hükümetinin girmiş olduğu savaşlarda bunları başarı ile sürdürmesini sağlayacak yeni imkânlar bulmaktan geri kalmadı ve her zaman bunların müddetini uzatmaya gayret gösterdi. Bulunduğu Bosna-saray'da bir süre İstanbul'a gitmek müsaadesi elde etmeğe uğraştıktan sonra, İstanbul'da, Bosna valisi tarafından kendisine verilmiş bir mektubun getiricisi olarak görüldü (Eylül 1729); o zamandan sonra, guyâ yeni ihtida etmiş müslüman olması sıfatiyle korunarak, Bâb-ı Âli'nin dâvasına hararetle ve dört elle sarıldı ve humbaracı general olarak onun hizmetine girdi. O andan itibaren, ondört yıl boyunca, Avrupa hükümetleriyle münasebetlerinde Osmanlı politikasının ruhu oldu ve tesiri müstebid bir sarayın bütün dalgalanmalarını takibettiyse ve çok belirli bir gözde sayılması yine çok belirli bir gözden düşmeye yerini bıraktıysa da, Fransa ve İsveç tarafından Avusturya ve Rusya'ya karşı yöneltilen gayretlerin dayanak noktası olmaktan geri kalmadı.

Vardığımız dönemde Bâb-ı Âli'nin bu dört devletle diplomatik münasebetlerini açıklamanın önemi vardır. Fransız elçisi Villeneuve, Trablus korsanlarının vatandaşlarına verdikleri zararın tazmini ve bir tarziye verilmesi için Bâb-ı Âli'nin müdahalesini elde etmek için boş yere gayret sarf edip durmuştu; nihayet hükümeti adına bu emaretle bir barış anlaşması imzalamayı başardı.²⁵³

²⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/350-357

²⁵³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/358

Elçi Talman

Kozbekçiğa²⁵⁴, XII. Charles'in borçlarını İsveç'ten talep etmekle görevlendirilmişti; Kozbekçiğa, Rusya yoluyla İsveç'in payitahtı Stokholm'den dönüp geldi; beraberinde ikibin kese para ve İsveç hükümetinin bu kadar büyük bir parayı²⁵⁵ hemen göndermek imkânına sahip olmadığını bildirerek Bab-ı Âli'den özür dileyen bir de mektup getirmişti (14 Mayıs 1729). Dirling'in²⁵⁶ yerine İstanbul'a atanmış olan Avusturya elçisi Talman Viyana' daki Osmanlı konsolosu aleyhinde Avusturya'nın şikâyetlerini Bâb-ı Âli'ye ısrarla aktarıyor; öte yandan kendisinden şikâyet edilen Osmanlı konsolosu da Veziriâzam'a gönderdiği bir mektupta kendisine masrafları için tahsisat verilmediği gibi, özel bir ikametgâh ayrılmadığından, gitgel işlerine bakacak, Avusturya hükümetiyle arasında bu yolda bağlantı sağlayacak kimse atanmadığından, zâten konsolos sıfatıyla yararlanması gereken hakların tümünden yoksun bırakıldığından yakınıyordu. Fransız elçisiyle Avusturya elçisi Suriye'de Yunanlılar tarafından eziyetlere mâruz bırakılan katolikler lehinde Bâb-ı Âli'ye müracaatta bulundular. D'Andre-ze²⁵⁷ daha önce, katoliklere ayrıcalık tanıdığı gerekçesiyle selefi azledilen Kudüs patriki Silvestre'i makamından uzaklaştıran bir ferman elde edebilmiş, fakat bu ferman yürürlüğe konmamıştı. Sakızadası misyonerlerine karşı sert kararnamelemler çıkarıldı.²⁵⁸

Rusya İle Arazi Çekişmeleri

Ric'atleri sırasında Osmanlı birlikleri tarafından takibedilen Şahseven aşiretinin Rus makamları tarafından korunması konusunda Bâb-ı Âli ile Rusya arasında son defa yapılan anlaşma yüzünden şiddetli bir anlaşmazlık çıktı. Miralem (Sancak-ı Şerif Beyi) rütbesine yükseltilen Giritli Mehm'ed Bey²⁵⁹, Veziriâzam'ın şikâyetlerini Rus Başvekili kont d'Ostermann'a bildirmek ve tatmin edici tedbirler alınması talebinde bulunmakla

²⁵⁴ Kozbekçi, cevizler muhafızı, bahçelerin bekçiliğine bakan bostana yâni Bostancıbaşının dairesi hizmetlerine bakan sofabekçisinden ayrı görevli.

²⁵⁵ Çelebizade, f. 153.

²⁵⁶ Talman'ın raporu. Viyana arşivleri.

²⁵⁷ Jean-Baptiste Louis Picon, vikont d'Andrezel. İstanbul ve Boğaziçi, yazan: kont Andrössy, 1828, s. 199.

²⁵⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/358-359

²⁵⁹ 11 personaggi che la Porta spedisce si chiama Kirdli Mohammed con titolo di Mir Aalem.

görevlendirildi. Gerçekten de Şirvan hanı Surkhai, Şahsevenlerin takibine koyulduğunda, onlar Engut arazisini aştıktan sonra Bilhar nehrinin karşı kıyısına geçmeğe ve Rusların onlara verdiği yeni Salian kalesine sığınmaya hazırlanıyorlardı (Mayıs 1729). Bu konuda kendisine sual açılan Rus umumî velisi Nepluieff, general Dolgoruski' nin bir mektubuna dayanarak, Şirvan hanı Surkhai'nin Rus arazisine tecâvüzde bulunarak altmışbin baş koyun kaçırdığını ve Gou-ralinskilere ait Küba ve Tabassaran arasında bulunan oniki kasabayı talan etmesinden şikâyetçi oldu (14 Temmuz 1729); bu şikâyete göre, talan edilen arazi Rus imparatoruna ²⁶⁰ aitti. Re-isefendi Gouralinskilerin Şirvan hanının tab'ası oldukları görüşünü savundu ve Veziriazam tarafından Rus Başvekiline gönderilen mektupta bu husus belirtildi. Rus Başvekili Veziriâzam'a verdiği cevapta, Şirvan hanı Surkhai'nin Moghan ve Salian bozkırlarına yaptığı akında Rus arazisine tecâvüz etmiş olduğunu; Asi-tare ve Kerkenrud'un bu arazide bulunduğunu, Surkhai'nin arazisinin sadece buraya ondört fersah ötedeki Samur ²⁶¹dan başladığını bildirdi ve bu husustaki sınırlama işi tamamlanmamış durumda ise, bunun suçunun, engellemede bulunmuş olan Şirvan hanında aranması gerektiğini, zâten daha önce de, yâni Rusların buraları ele geçirmesinden evvel, bölgenin Şirvan hanına değil, Derbend hanlarına tâbi bulunduklarını; zâten Bâb-ı Âli'nin, anlaşılmayı ihlâl ettikten sonra, Rusya'nın onu uygulamak durumunda bulunduğunu ileri süremeyeceğini; Kumukların başı Şemkhal' in dâima Rusya'ya tâbi- olmuş bulunduğunu; esasen dinî topluluğun başka bir Ülkenin sahiplik iddiasına imkân veremeyeceğini, vb. cevabına ekledi.

Bundan birkaç zaman sonra, İngiliz elçisi Abraham Stanyan, Sultan tarafından her zamanki ihtişamla huzura kabul edildiğinde Londra hükümetinden kendisine geç olarak gönderilen I. Geor-ges'un ölümünü ve II. Georges'un tahta çıktığını bildiren mektubu sundu. Venedik elçisi Dolfino, yetmişdört yaşında, Beyoğlu'nda Öldü (22 Eylül 1729). ²⁶²

Eşrefin Elçileri

İran şahı Eşrefle yapılan anlaşmanın yürürlüğe konması münasebetiyle iki hükümdarın olağanüstü elçiler göndermesi bu vesikada maddeye bağlandığından, eski İmparatorluk tarihçisi (vak' anüvisi), Halep ve Edirne

²⁶⁰ Viyana arşivlerindeki mektupta aynı noktalara dokunulmaktadır

²⁶¹ Viyana arşivleri

²⁶² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/359-360

kadısı Mehmed Râşid Efendi Bâb-ı Âli' nin tasdikini İsfahan'a götürmekle görevlendirildi. Fakat, bu türlü görevler genellikle savaş adamlarına verildiğinden, Râşid Efendi Rumeli Beylerbeyi payesine yükseltildi. Olağanüstü yetkili Osmanlı elçisi, muhteşem koşumları hazîneden ödenmiş bir atla ve gösterişli bir törenle Üsküdar'dan yola çıktı (14 Ağustos 1728 - 8 Muharrem 1141). Râşid İsfahan'da fazlasiyle seçkin bir muamele görmedi, sadece ondokuz gün kalması uygun görüldü ve şehre girdiği gün kadınların ana yollarda görünmeleri yasaklandı. Bâb-ı Âli de, ancak bir yılın sonunda İstanbul'a gelen Şiraz hanı Meh-med'e aşağı yukarı aynı seviyede muamelede bulundu. O dönemde, Râşid, İran'daki görevinden dönmüştü; Veziriâzam'a şah Eşref den bir mektub olsun getirmemişti ve tabîi bu durum, yâni bu açık ihmâl İbrahim Paşa'da hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Bununla beraber, bu durumu elçiye hissettirmek istemedi. Bu bakımdan İstanbul'a girişinde Osmanlı kudret ve azametini göstermek bakımından hiçbir kısıntıya gitmedi. Bu münasebetle, elçinin alayının geçeceği yollar üzerindeki binalar tamir edildi ve boyandı; vezirlerin toplandığı imparatorluk divân salonunun üzerinde kubbenin yükseldiği sütunlar başdan başa değiştirildi. Sarayın merkez kapısı ile Harem, yâni Bâbüssâade arasındaki bütün parmaklıklar yenilendi; bütün bu süslemeler, payitaht halkının İran elçisine «sıvacı han» lâkabını yakıştırmaya vesile oldu. Biri yaver olarak Vezâret-iuzma dairesine bağlı, diğeri divan kâtibi olan Fars-çaya derinlemesine vâkıf iki memurdan biri elçinin birinci mihmandarlığına, ikincisi elçinin tercümanlığına atandılar. Üsküdar' dan İstanbul yakasına geçişinde, elçi Mehmed han Beşiktaş'la Tophane arasında demirlemiş dokuz büyük savaş -gemisini görebildi; ayrıca yedi savaş gemisi tersane ile İstanbul arasında demirlemiş durumdaydı, dokuz yeni boyanmış savaş gemisi de Galata ile Yağ-kapanı arasında demirlemiş bulunuyordu. Elçinin Üsküdar'dan birinci iskeleye geçişi sırasında bu gemiler ve limanda demirli bulunan bütün gemiler dokuzyüz pareden fazla top atışı yaptılar (3 Ağustos 1728 - 26 Zilhicce 1140). Elçi birinci iskeleye vardığında kendisine Veziriazam tarafından gözcü ve koşumları olan bir atı veren İmparatorluk müşiri tarafından karşılandı. Alay, gözcü yüzbaşının işareti üzerine yürüyüşe geçti; hemen üç sınıftan Çavuşlar geldi: Bunlar divan,, sipahi ve silahdar çavuşlarıydı; zeâmetli-ler, müteferrikaya bağlı çavuşlar da görüldü, bunları kâtipler, sipahiler ve silahdar levazımcıları takibetti; dört sancak alayı muhafızları Paşaları, geçit alayı için çağırılan Yeniçeri albayları bunları takibetti, sonra İran tarzı koşumlanmış bir at üzerinde İran elçisi görüldü,

onun arkasında esirler yedi atı yedekte götürüyorlardı; tunlar ne en iyi cinsden, ne de çevik atlardı ve İmparatorluk tarihçisinin deyişiyle satranç oyunundaki tahta atları hatırlatıyorlardı; alayın en sonunda kötü giyimli, oklar ve tüfeklerle silahlanmış kırk-elli kadar Afganlı yürüyor ve bunlar elçinin alayının sonunu oluşturuyorlardı. Veziriâzam'ın elçiyi huzuruna kabul ettiği gün, kabul salonu misli görülmemiş bir lüks ve ihtişamla süslenmişti (9 Ağustos 1728 - 3 Muharrem 1141). Hasır kaplı olduğu için Hasırlar Salonu denilen bekleme odası da İran halılarıyla bezendi, kabul salonunu süsleyenler, ipek, altın ve incilerden bir çiçek bahçesi meydana getirmişlerdi. Şeref makamı denilen Veziriazam'dın oturduğu divanm önüne incilerle işlenmiş bir örtü serilmişti, şeref makamının sağında kıymetli taşlarla süslü bir evrak çantası, yakut ve zümrüd taşları gerçek güzel yazılardan fışkıran o canlı ve saf ışığı yansıtıyordu; sol tarafta tamamiyle kıymetli taşlarla kaplı bir rahle ve üzerinde kadife cilt kabı parıltılar saçan bir Kur'an bulunuyordu. İki pencere arasında, ayrıca, cildleri altından ve örtüleri incilerle kaplı onaltı Kur'an görülüyordu. Şöminenin iki yanında sanatkârca işlenmiş beş küçük masa üzerinde altın doku-malı kumaş bağlarla paketlenmiş hU'atleri duruyordu.

Şömineden divana uzanan duvar boyunca kristal fanuslar içine sekiz tane ayaklı saat yerleştirilmişti. Elliden fazla kitap, çok güzel bir işçiliği yansıtan dolaplara yerleştirilmişti ve kitapların her biri servet sayılabilecek değerdaydı; iki büyük saat ve üç ayna, şömineyle kapı arasındaki duvarı süslüyordu. Oda hizmetkârları kıymetli kemerlere takılmış, pahalı taşlarla süslü hançerler ve bıçaklar taşıyorlardı. Vezirler, defterdar, Kapucubaşı (baş mabeyinci), divan kâtipleri, Çavuşbaşı gözajıcı giyim kuşamlarıyla birbirleriyle yarışıyorlardı; fakat yüzüklerini, kemerini, hançer ve elbiselerini tutturan iğneleri süsleyen elmaslarla Veziriazam'dın ihtişamı hepsini sönükleştiriyordu. İmparatorluk tarihçisi: «Veziriazam tepeden tırnağa bir inci ve pâhâ biçilmez kıymetli taşlar deryasında yüzüyordu.» diyor. O şekilde ki, sadece görünüşü, Osmanlıların sık sık kullandıkları «Allah yardımcın olsun!»²⁶³ temennisini gerçekleştirilmekteydi. Çavuşlar Veziriâzam'ın selâmına bu temenni ile karşılık verdikten sonra, teşrifâtçıbaşı, meclis adına beşi Sultan'ın damadı olan yedi kubbe vezirini karşıladı; bunların arasında Veziriâzam'ın oğlu ve iki yeğeni de

²⁶³ Aleyke Avnallah. Çelebizâde, t. 158.

bulunuyordu; VeziriâzanVın diğer iki damadı ²⁶⁴, ötekilerle birlikte, sağ tarafında Kapdan-x deryâ'nın yer aldığı İbrahim Paşa'nın elini öptükten sonra onun sol tarafında yer aldılar. Devlet Nazırları onların arkasındaki yerlerine geçtiler, daha arkada divan kâtipleri sıralandı ve ayakta durarak ellerini göğüsleri üzerinde çaprazlama kavuşturdular; divan kâtiplerinin arkasında Veziriâzam'ın konağı subayları sıralandılar. Altın fincanlarda kahveler içildi ve şekerlemeler yendi. Bu ikram sona erince, vezirler yerlerinden kalkıp Veziriâzam'ın divanının karşısındaki yerlerini aldılar. İran elçisi gidip Veziriâzam'ın yanında yer aldı; maiyyeti çekildi ve bunun üzerine Veziriazam elçi ile bir yarım saat kadar görüşlü. Görüşme sırasında Veziriazam, elçinin, Şâh'dan Sultan'a ve Başvezirlerinden kendisine mektup getirmemesinden yüksek sesle yakındı. Huzura kabul sona erince Veziriazam şerbet ikram etti ve günlük yaktırdı. Elçiye içi erguvan rengi ipek astarlı samur kürk giydirdi, ma-iyyetindekilere de zengin kaftanlar ihsanında bulundu. Veda hediyesi, hoşgeldin denildiğindeki gibi yine muhteşem koşumlu bir at oldu. Doğu hükümdarlarının misafirperverlik anlayışı misafirini sadece iyi karşılamakla yerine getirilmiş olmuyordu; hediyeler taşıyan misafirin gideceği yere kadar selâmetle ulaştırılması gerekiyordu ²⁶⁵

Birçok Ünlü Kişinin Ölümü

Bu kabul töreni, unutulmaz iktidar dönemi Sultan ile birlikte yıkılmadan önce, bir yıl daha devam edecek olan ihtişam ve iktidannı sergilediği son vesile oldu. Okuyucunun dikkatini Sultan Üçüncü Ahmed'in tahttan inmesine sebep olan isyan üzerine çekmeden önce son dört yıl içinde ölen ve mezarda Veziriazam'a öncülük eden birçok ünlü kişinin ölümünü belirtmek önemlidir. Bu dönemde ölen kişilerin ne tam sıralanmasında, ne de bunların her-biri hakkında verilen teferruatlı bilgiler bakımından İmparatorluk tarihçisini takibedebüürüz. Bunların arasında belli başlılarının isimlerini vermek ve evvelki saltanatlara kıyasla Sultan Ahmed ve Da-mad

²⁶⁴ 1 — Kapdan-ı derya. Mustafa Paşa, Veziriâzam'ın damadı; 2 — Mehmed Paşa, Veziriâzam'ın oğlu ve Sultan'ın damadı; 3 — Nişancı Ali Paşa, Veziriâzam'ın yeğeni; 4 — Hafız Ahmed Paşa, Sultan'ın damadı; 5 — Deli Hüseyin Paşazade Mustafa Paşa, Sultan'ın damadı; 6 — Silahdar Mehmed Paşa, Sultan'ın damadı; 7 — Mustafa Paşa, Veziriâzam'ın yeğeni ve Siütan'ın damadı, Çelebizâde, 158.

²⁶⁵ İmparatorluk tarihçisi Çelebizâde Âsim bu huzura Kabulü anlatarak, tarihini bitirmektedir. Bu huzura kabul töreninde elçi tarafından sunulan hediyeler sükûtle geçirilmiştir. Hediyeler arasında zengin Hmd ve İran kumaşlarıyla bir hayli altın eşya, porselen takmaları, amber, misk vb. bulunduğunu tercüman Momars'ın söylediklerinden öğreniyoruz.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/360-363

İbrahim Faşa dönemindeki tabîî ölümlerle zorla hayata son verme yoluyla ortaya çıkan ölümlerdeki nisbetsizliği belirtmekle yetineceğiz. Otuz yüksek dereceli memurdan sadece beşi idamla hayatlarını kaybettiler; oysa Dördüncü Murad ve ihtiyar Köprülü Mehmed döneminde orantı bunun tamamıyla tersidir. Yâni otuz yüksek rütbeli memurun sadece beşi tabîî ölümle hayattan ayrılmışlardır. Üçüncü Ahmed döneminde ölüm cezasına çarptırılan otuzda beş yüksek memurdan hiçbir Vezirîâzam'ın şahsî kin ve intikamının kurbanı olmamıştır; hepsi de devlete karşı gerçekten suç işledikleri için ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Kandiye defterdarı Osman Efendi Girit adasındaki kurulu maliye düzenini ta-leb ettiği fazla vergilerle altüst etmekle kalmamış, ayrıca dört fermanı Vezaret-iuzmâ dâiresi reisinin ve Reisefendi'nin her fermanın arkasına koydukları «Sahh», yâni geçerlidir kaydını tersine çevirerek tahrif etmiş; nişancı veya yardımcılarının her fermanın başına koymak yetkisine sahip bulundukları Sultan'ın tuğrasını bozmuş; fazla olarak hatt-ı şerifi, yâni Sultan'ın «böyle icra oluna» anlamında verdiği emri değiştirmişti. Bu suçları sebebiyle yaptığı tahrifat adalet makamlarınca isbatlandıktan sonra, kanun gereğince idam cezasına çarptırılmıştı. O, kardeşi vezir Abdullah Paşa gibi, âmme hayatı için değil, daha ziyade özel hayat için yaratılmıştı; haksız yere unutulmuş durumda bırakıldığı için iktidardan nefret ettiğinden, Vezirîâzam'a manzum ²⁶⁶ bir istifaneme gönderdi ve kısa bir süre sonra da Retimo'da Öldü. Aynı dönemde ölen oniki ulemâdan ²⁶⁷ şâir olarak tanınan Faiz adında birinden ve Atâî tarafından başlanan kanun bilginleri biyografisinin devam ettiricisi olan Uşşakîzâde'den, sadece bu ikisinden bahsedeceğiz. Aynı döneme doğru ölen ve hocagân ²⁶⁸ görevlerini sürdüren altı şâir arasında ikinci

²⁶⁶ Çelebizâde, f. 75, şu mıs'raları zikrediyor:

Dünya ile ilgili her şeyden çektim ümitlerimi, - Hiçbir insanoğlu bana ne kötülük edebilir ne fayda verir; Kaderin dönekliği ruhuma nasıl a^ab verebilir? Tarlaları ihtirasların tozundan temizlenmiştir, Kendimi kudreti sınır tanımayan Allah'a veriyorum; Elinde kararları ve denizleri tutandan artık ne isterim! Ben Allah yolcusuyum ve bir rehber arıyorum, Bu dünya Keyhusevi'nin bence ne önemi var! Allah her zaman faziletli olanı farkedir!

²⁶⁷ 1 — Şeyhülislam Mehmed Efendi, ölümü 1728 (1141), Çelebizâde, f. 151; 2 — Eski Şeyhülislâm ismail Efendi, ölümü 1724 (1137), Çelebizâde, f. 68; 3 — Kevâkibzade Murteza Efendi, ölümü 1724 (1137); 4 — Çivizade Atullah Efendi, ölümü 1725 (1138), Çelebizâde, f. 82; 5 — Seyyid Ahmed Efendi, Veziriazam Köprülü Numan Paşa'nın hocası, ölümü 1725 (1138), Çelebizâde, f. 78; 6 — Anadolu Kazaskeri, Yah-yazâde, ölümü 1735 (1138), Çelebizâde, t. 79; 7 — Faiz Efendi, Çelebizâde, f. 68; 8 — Uşakizade, Çelebizâde, f. 103; 9 — Anadolu Kazaskeri Köse Şaban Efendi, ölümü 1727 (1140), Çelebizâde, f. 136; 10 — Ab-dallah Efendi, Sultan'ın ikinci imamı, ölümü 1727 (1140); 11 — Muid Efendi, ölümü 1725 (1138); 12 — İstanbul kadist San'ullah Efendi, ölümü 1724 (1127), Çelebizâde, f. 58.

²⁶⁸ 1 — Defteremini Solim, Ölümü 1725 (1138), Çelebizade, f. 101; 2 — Birinci arzuhal dairesi reisi Habeşizade, ölümü 1724 (1137); Çelebizâde, f. 68; 3 — Muhasebeci Atinalı Osman Efendi, ölümü 1726 (1130). Çelebizâde, f. 112; 4 — Ruznâmecî Mustafa Efendi, Çelebizâde, f. 413; 5 — Defterdar Acezade

defterdar, Şiir Çiçekleri ve yaklaşık çağdaş beşyüz şâirin biyografilerinin yazan olarak Safaî, kendisinden bahsedilme değerine sahip bulunmaktadır. Sözüünü ettiğimiz zamandan otuz yıl önce, Zenta savaşında şehîd düşen bahtsız Veziriazam Elmas Mehmed Paşa'nın divan kaleminde görev yaptığı sırada başladığı ve ölümünden az bir zaman önce Veziriazam İbrahim Paşa'ya ithaf ettiği bu şiirler manzumesi dönemin Osmanlı şiirinin güzel bir anıtı olarak kaldı.

Sultan Ahmed ve Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'yı deviren fırtına, iki yıl önce, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında, seksen dirhemden daha az ağır olmayan dolu taneleriyle bahçeleri doldurarak bunları çevreleyen duvarları yıkan ve bütün köyleri silip süpüren kasırga misâli ²⁶⁹ (6 Ağustos 1728 - 29 Zilhicce 1140) hiç beklenmedik bir sırada, aniden patlak verdi. Veziriazam İbrahim Paşa, İran sınırında çıkan karışıklıkları gerek İran, gerekse Rusya ile anlaşarak yatıştırmakla övünüyordu. Yeni Rus elçisi Wisinia-koff, hükümeti tarafından, kozbekçiağanın görev için gittiği îs-veç'den dönüşünde, sınır'komiseri ve mabeyinci olarak kendisiyle bir konferansta buluşmasını sağlamak üzere Reisefendi ile anlaşmakla görevlendirildi (26 Mart 1729). Şirvan hanı Surkhai'nin şikâyetlerine karşılık olarak Rusya başvekili Rumanzoff, hanın birliklerinin onları Rus imparatorluğu dâvasından ayırmak üzere Ku-ralilerin arazilerine girmiş olduklarını bildirdi; bu birlikler iyi niyetle çekilmeye davet edildikleri halde dinlemediklerinden kuvvet kullanmak gerekmiş, üçyüz kişi öldürülmüştü; oniki köyü tah-rib etmişlerdi. Rusya, evvelce İran tahtının meşru vârisi Tahma-sip'le yapmış olduğu gibi, tahtın gasbedicisi Eşrefle on maddelik bir anlaşma imzalamıştı. Fakat, Türkler ve Ruslar Tahmasip'in zararına olarak imparatorluğun en güzel eyâletlerini paylaştıkları ve gâsıb Eşrefle anlaşmalar yaptıkları ve gasipi böylece meşru ilân ettikleri sırada, imparatorluğun kuzeyinde ve batısında bulunan devletlerle anlaşmalar yapmış olmasına rağmen Eşrefin yıldızı sönüyor ve Tahmasip'in yıldızı, İran'ın güneyindeki sınır komşuları Hindistan ve Kandihar hükümdarlarının ve bilhassa Nadir Kulikhan'ın yardımlarıyla parlamaya başlıyordu. Cesaretli hareketleri ve gözüpekliliğiyle büyük ölçüde şöhret kazanan bu general, İran tahtını kendisi için ele geçirmeden önce, Tahmasip'in düşmanlarının yenilgisiyle gelecekteki talihinin giriş bölümünü gerçekleştirdi.

Mehmed Efendi, Çelebizâde f. 154; 6 — tkind Silahdar Hasan, Çelebizâde, f. 100.

²⁶⁹ Çelebizade. f. 147, bu konuda şöyle tercüme edebileceğimiz Farsça bir beyit zikretmektedir: Bir düşmanın dalkavukluğuna inanmak için deli olmak gerek; Sellerin öpüşü duvarları devirir.

Tahmasip'in sığındığı Harzem ve Horasan'da Efşar ve Çemiz-gezek aşiretleri, Kaçarların Türkmen aşiretiyle Feth Alikhan handan yana olduklarını ilân ettiler. Eşrefin İstanbul'a gönderdiği murahhaslar İbrahim Paşa tarafından kendilerine şeref verecek şekilde karşılanırken, Nadir Kulikhan Afganlılara karşı taarruza geçti ve Meşhed'le Herat'ı ²⁷⁰ ele geçirdi. Üç öldürücü savaşta, Damaghan, Dereghar ²⁷¹ ve İsfahan önündeki tahkimli ordugâhında mağlubiyete uğrayan Eşref, zayıf ve bahtsız bir ihtiyar olan Hüseyin hanı öldürüp kan akıtma içgüdüsünü doyurduktan sonra Şiraz'a, oradan da Lar'a kaçtı. Kerman halkı tarafından ta-kibedüen Eşref, Sistan yoluyla vatanma ulaşmaya çalıştı, fakat Bulucistan'ın vahşî aşiretleri ona dört bir taraftan hücum ettiler, çölde dolaştığı sırada onu yakaladılar ve kestikleri başı şah Tah-masip'e gönderildi. ²⁷²

Şâh Tahmasipin Elçisi İstanbul'da

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Tahmasip İsfahan'a girdi ve halk tarafından hararetle karşılandı. Fakat, orada gördüğü her şey onu son derece üzdü (Ocak 1730). Sarayın en kirli işlerinde kullanılan, paçavralar içinde esir bir kadın halindeki annesini buldu; kimliğine önem verilmeden ihanete uğrayan annesi, yedi yıldan beri bu utanç verici kıyafet ve hüviyette yaşamağa mecbur tutulmuştu ²⁷³. Babalarından kalan tahtın sahibi olur olmaz, şâh Tahmasip, İran'dan alman memleketlerin geri verilmesini Bâb-ı Âli'den istemek üzere İstanbul'a bir elçi gönderdi; aynı zamanda Tebriz üzerine yürümeğe hazırlandı ve bu münasebetle hazırlanan kuvvetlerin kumandanlığına yaşlı Türkmen Safikulikhan'ı atadı. Bu zât, dedesi Süleyman şâh döneminde itimadeddevlet makamında bulunmuş, yedi yıl boyunca Efşarlar (kendi aşireti) arasında saklandıktan sonra, nihayet sığındığı yerden çıkmış, Urmia'dan getirdiği altıbin kişiyle ailesinin en eski hizmetkârı ²⁷⁴ olarak şâh Tahmasip'e katılmıştı. ²⁷⁵

²⁷⁰ Malcolm, Hanway, Histoire de Tahmas Kulikhan, Amsterdam 1741. Nadirşah Tarihi, yazar: Mehdi, Greifs Waldö. 1773. Nadirşah Tarihi, Yazar: Frazer, Londra 1742. Doğu Akademisi'nde Tarik-i seyah devamına bakınız, yazarı anonim.

²⁷¹ Subhi, f. 64. Hanvvay, 11. f. 33, bu savaşın Murçakar savaşı olduğunu söylüyor.

²⁷² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/363-367

²⁷³ Hanway'e göre Malcolm'dan; her ikisi de Türk Zeil-İ tarih-i Seyah'ın anlattıklarında mutabık bulunuyorlar.

²⁷⁴ Zeil-İ tarih-i Seyah Efşarların ancak iktidardaki iümadoddevlet'e men-sub bulunduklarını kaydediyor.

²⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/367

İran'a Yeniden Savaş İlân Edildi

Elçi Rizakulikhan İstanbul'da Veziriazam İbrahim Paşa ile müzâkerelerde bulunduğu sırada, payitahtta, İran ordusunun Osmanlı sınırlarına saldırdığı rivayetleri yayıldı. Bu haber üzerine İbrahim Paşa büyük bir meclis topladı ve meclis kararı olarak İran'a savaş ilân edildi; tuğlar dalgalandırıldı ve İran elçisi tevkif edilerek Lemnos'a gönderildi (24 Temmuz 1730 - 8 Muharrem 1143). On gün sonra Veziriazam, Sancak-ı Şerifi takibedeceği Üsküdar'a geçti (3 Ağustos 1730 - 18 Muharrem 1143). Güneşin doğmasından önce davranarak, Yeniçeriler, topçular, silahdarlar savaş nizâmında bizzat Sultan'ın gün doğarken ²⁷⁶ geleceği yerde Veziriazamı beklediler. Daha önceden çeşitli loncalar, tuğlar, ağalar, yedek atları ve saray mescidi mensupları yola koyulmuşlardı ve Sultan görünürlerde yoktu; ani bir engelin Sultan'ın gelmesine mâni olmasından korkan Veziriazam saraya döndü. Bu beklenmedik sefer hareketini tasvib etmeyen Sultan Sancak-ı Şerifle Üsküdar'a geçmeyi reddetti. Bu şaşkınlık içinde Veziriazam, olup bitenleri kendisinden öğrenmek üzere İsmail Ağa'yı Yeniçeriağası Ha-san'ın yanına gönderdi. İsmail, Üsküdar'dan dönüşünde, gece ya-r rısmadan beri silahlı olarak Sultan'ın gelmesini beklediklerini, gelmediği takdirde güçlkle yatıştırıvacaklarını bildirdi. Bunun üzerine Sultan, Sancak-ı Şerifle Üsküdar'a geçmek zorunda olduğunu gördü; fakat karşıya geçmek üzere gemiye bindiği zaman saat çoktan öğleden sonra biri geçmişti. Bu husus, boş da olsa, doğuda hayırlı bir işin ancak sabahın erken vaktinde başladığı zaman gerçekleşeceğine inanıldığından, iyiye yorulmadı. Bir gün önceki mecliste, Veziriazam Haleb veya Amasya kışlaklarına çekildiğinde Sultan'ın Bursa veya Üsküdar'da kalması kararlaştırılmıştı. Hareket günü olarak önce 2 Eylül (18 Safer) tesbit edildi, sonra bu tarih 14 Eylül'e alındı ve nihayet Hz. Peygamber'in doğduğu günün hemen ertesi gün, yâni on gün sonra yola çıkılması kararlaştırıldı. Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Tebriz'e yiyecek götürmekte olan altıyüz deveden oluşan Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın muhafazasındaki bir kervanın düşman tarafından ele geçirildiği, Abdullah Paşa'nın hücumu uğrayıp yenildiği ve Erivan'a kaçtığı; Ha-madan ve Kermanşahan'ın düştüğü ve nihayet Tebriz'in İranlıların eline geçtiği öğrenildi. Derhal yayılan bir söylentiye göre, bu çeşitli mağlubiyetler, Veziriazamın Tebriz

²⁷⁶ Avusturya elçiliği tercümanı Momar; Avusturya elçisi Talman'ın raporu.

kumandanına verdiği gizli talimat yüzünden meydana gelmişti ve durum daha az üzücü olmayan yeni rivayetlerle iyice kötüleşti: İddia ettiklerine göre, Tebriz müdafileri, bu şehri boşalttıktan sonra İstanbul üzerine yürüyorlardı. Şeyhülislâm'a, Ayasofya imamı İspirzade'ye tahrik edici yazılar gönderildi; benzeri diğer yazılar merkezî camilere atıldı. Bütün iç idareyi elinde tutan Vezirîâzam'ın kâhyası, tahtı tehdid eden tehlike hakkında birçok kere uyarıldığı halde hiç orali olmadıktan başka bu uyarılarda bulunanları alaya aldı; zira ne o, ne de Veziriazam tahtı tehdid eden en ufak bir tehlike bulunduğu inaniyorlardı.²⁷⁷

Sultan Ahmed'in Tahttan İndirilmesi

28 Eylül perşembe günü güneş doğarken Sultanbâyezid Ca-mii'nin kapısı önünde, kaşıklar çarşısı karşısında onyedinci Yeniçeriden oluşan bir müfreze teşekkül etti; başlarında Arnavut Patrona Halil vardı. «İsteklerimiz şeriata uygundur! Muhammed ümmetinden olanlar dükkânını kapasın ve bize katılsın!» diye bağırarak eski Bedestandan geçtiler. Dehşete kapılan birkaç tacir gerçekten dükkanlarını kapattılar; Yeniçerilere gelince, onlar, isyanlarının alışılmış merkezi olan Etpazan'na gittiler ve kulkâh-yanın kumanda ettiği birinci Yeniçeri alayının kazanlarını orada kaldırdılar. Patrona Halil hemen Yeniçeriağasının kapısına giderek hapiste bulunan kötülük erbabının salıverilmelerini istedi. Ye-niçeriağası Hasan sadece bu talebe karşı koymak cesaretini gösterememekle kalmadı, fakat görevi başında kalmak yürekliğini de gösteremeyerek kıyafet değiştirip kaçtı.

Yeniçeriağasının bu ödlekliliği işyırım patlamasının sebebi oldu. Patrona Halil hemen silahçılar kışlasına koştu ve oradan beşinci Yeniçeri alayının kazanını alıp Etpazan'na götürdü. Zindanlardan salıverilen kaatiller ve boşda dolaşan işçi takımından oluşan bir kalabalık bitpazarını yağmalayarak silahlandı ve saraçlar çarşısını kapadı.

Kapdan-ı derya Paşa, aynı sabah, lâle soğanlarıyla meşgul olmak üzere Çengelköy'de Boğaz kıyısında bulunan sayfiye evine gitmişti; Heisefendi de o anda sayfiye evindeydi ve her zamanki gevşekliği içinde vakit geçiriyordu. Her ikisi de isyanı öğrendikleri anda koşup kendi görüşlerini bildirmek, verilmesi muhtemel karara katılmak istemediler. Kapdan-ı derya İstanbul'a indi ve dükkânlarını açıp açmamakta tereddüt gösteren esnafı gördükten

²⁷⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/367-369

sonra, oradan kahya ile Yeniçeriağasının sığındıkları Üsküdar karargâhına geçti. İstanbul'da olub  itenleri  ğrenen Veziriazam, Sultan'ın sahil sarayına  eyh lisl mdı, vezirleri, ulem yı, şeyhleri ve hocag nı, paşaları davet etti; toplantıda Sultan'ın Sancak-ı  erif,  ehzadeler ve maiyyetiyle birlikte İstanbul'a geçmesine karar verildi. Gemiye binmeden önce, Sultan, bir kere de kızkardeşi Hatice Sultan'ın fikrini almak istedi. Hatice Sultan, kardeşi    nc  Ahmed'e, âsilerin bir talebde bulunmasını g zon nde tutarak, onları kurban vererek hayatım kurtarmak için bütün vezirlerini beraberine alması tavsiyesinde bulundu. Gecenin saat onunda, Sultan, sahil k  k  yanında Topkapı'da karaya çıktı, nazırları ve ulemâ ile oradan saraya giderek kendi başkanlığında, H rka-i  erif Dâiresi'nden evvelki salonda meclis halinde bir toplantı yapıldı. Veziriazam İbrahim Paşa, son zamanlarda azledilen eski  eyh lisl m Zul li Hasan Efendi'nin saraya çağırılmasını teklif etti; zira bu Hasan Efendi'nin Arnavut soyundan olması dolayısıyla Patrona Halil isyanında parmağı bulunduğundan şüphe etmekteydi. Hasan Efendi'nin saraya çağırılması görevi verilen Bostan-cıbaşı, hemen eski  eyh lisl m'ın çekildiği çiftliğine hareket etti. Veziriazam İbrahim Paşa, Sancak-ı  erifle birlikte saraydan dışarı çıkılması teklifinde bulundu; fakat Yeniçeriağası, dışarıda karşılık verecek kimse bulunmayacağından halkı Sancak-ı  erif etrafında toplanmaya çağırmanın bir netice vermeyeceğini ileri sürerek itiraz etti; bunun  zerine Sancak-ı  erifin merkezî kapıya konulmasına karar verildi. Hask hya bostancıların ikinci subayı askerlerinden yirmisiyle Sultan'ın bir tebliğini bildirmek üzere âsilerin yanına gönderildi. Sultan bu sözlü tebliğinde haklı isteklerinin yerine getirileceğini ve dağılmalarını istiyordu. Âsiler, P -d  ah'la hiçbir d vaları olmadığını, iki saat içinde, dört h inin, Veziriazam, kahya, Kapdan-ı derya ve  eyh lisl mdın kendilerine teslim edilmesini cevap olarak bildirdiler. Sultan, kâhya ile Kapdan-ı deryâ'yı bostancılara teslim etti ve Veziriazamla  eyh lisl m! azletmeğe hazır olduğunu; bu cezalandırma ile yetindikleri ve başlarını istemekten vazgeçtikleri takdirde, kâhya ile Kapdan-ı deryanın kendilerine teslim edileceğini bostancılar aracılığıyla âsilere ilette. Âsiler,  eyh lisl m'ın azli ve sürgüne g nderilmesile yetineceklerini, fakat Veziriâzam'ın kendilerine teslimi gerektiği cevabım verdiler.

Sultanla âsiler arasında bu müzakereler yapıldığı sırada, ayak takımı Voyvod'un evini yağmalıyor ve m n diler, hristiyanların evlerinde sükûnetle kaldıkları, yiyecek kilerlerinin kapılarını açık bıraktıkları takdirde korkacakları bir şey olmadığını bildiriyorlardı. Sultan tarafından gönderilen

ve halkı kutsal yeşil bayrak etrafında birleşmeğe çağıran diğ er m n diler ise, Ayasofya Camii ne yakın sokaklardan ayrıldıkları her seferinde seslerini duyurmayı başaramadılar; bunlar Sancak-ı Şerif etrafında yer alacak her müslümana hemen otuz kuruş verileceğini ve sürekli olarak iki akça yevmiye bağlanacağını ilân ediyorlardı. Bu vaidler Sultan'ın dâvasına ancak küçük bir m si man topluluğunu  ekebildi; bunlar da sarayın meydanında ve Sancak-ı Şerif etrafında birkaç saat kaldıktan sonra ikindi vakti dağıldılar. O sırada Kutsal Sancak, dalgalandırılması âdet olan sarayın ikinci kapısına götürüldü. Veziriazam ile vezirler geceyi sarayda geçireceklerdi. Veziriazam ve diğ er vezirler huzura kabul salonu ileri gelenlerinin odalarına çekildiler; hasta olan büyük-kadı Damadzâde, Sultan Mu-rad'ın odasında dinlendi; Şeyhülislâm ve diğ er ulemâ bostancı odalarında gecelediler.

Cumartesiye rastlayan ertesı gün (30 Eylül 1730 - 17 Rebiul' evvel 1143), Şeyhülislâm, her ikisi de isyanın kıskırtıcılarından olan Zulâlî Efendi ve Ayasofya şeyhi İşperiz de ile, ulemanın ortasında âsilerin yanma gitti, ileri yaşından bahisle kendisine acındırma ile s ze ba layarak ak sakalının kana bulanmasının haksızlık olacağını ileri sürdü. Kendisini dinleyenler hep bir ağızdan: «Allah bizi bundan korusun!» diye haykırdılar. O anda âsilerin kendilerine en iyi im mın (hükümdar) verilmesini istediklerini, tek kurtuluş yolunun Sultan'ın tahttan indirilmesi olduğunu söyleyerek konuşmasına devam etti. Hemen sabah namazını kıldılar ve i bah eden Erivan köşküne gittiler. Veziriazam orada kendileriyle buluşmakta gecikmedi. «Ben ölmüş bir adamım,» dedi, «fakat hepimizin görevi Padişahımızın hayatını kurtarmaktır.» Sonra Şeyhülislâm'a dönerek: «Pâdişâh seni azletti ve sürgün cezasına çarptırdı, kâhya ile Kapdan-ı derya da öyle.» diye ilâve etti. İki ileri gelen devlet adamı derhal bostancılar odasına götürüldü ve onların gözetimine bırakıldı. Damadzâde Şeyh lisl mlık görevini reddetmek için yaşıнын ilerlemiş olduğunu ve sağılık durumunun bozukluğunu ileri sürdüğünden bu görev Medine kadısı Mustafa Efendi'ye verildi ve beyaz nil'at bulunmadığından yeşil renkli kaftan giydirildi. Yeni eriağılığına getirilmek istenen sek-banbaşı, o sırada âsilerden yana olmak istemediğini ileri sürerek bu şerefi reddetti; ileri sürdüğü bu sebep herhalde hayatına son vermekten geri kalmayacaktı. Bunun  zerine S.ultan'ın âsiler tarafından kendisine gönderilen sürgün cezasına çarptırılmaları istenen, görevleri kaldırılmak teklifinde bulunulanların listelerine verdiğı cevabın âsilere kimin g t receğı hususunda karara varıldı. Meclis, ulemâdan iki kişiyi, Yeni Cami imamı ile, kısa süre önce görevinden azledilen Selanik kadısı Ammadzâde

Seyid Mehmed'i bu göreve atadı; bu ikinci görevli salondan çıkacağı sırada Sultan kendisini, gerektiğinde, daha Önce kâhya ve Kapdan-ı derya için yapıldığı gibi Veziriâzam'ı feda etmek yetkisiyle gizlice donattı. Kapdan Abdi, Kapdan-ı derya görevine atandı; Niğdeli Ali Ağa kâhyabey (İçişleri nâzın) makamına atandı. Yüksek rütbeli Yeniçeri subayları kendileriyle birleşmeyi reddettiklerinden, âsiler o zamana kadar onların hizmetlerinden vazgeçmişlerdi; fakat, tâlim ustaları ihtiyar Süleyman'ı saklandığı evde ele geçirince, kendisini Reisefendi makamına oturtular. Saraç Mehmed de onların elinden ağalık unvanını aldı. Daha birçok kişiler birtakım makamlara getirildi; bu arada Sekiz hocası maskara İbrahim İstanbul kadısı, Zulâli ise Anadolu kâdiaskeri oldular. Sultan'ın kendilerine Ammadzâde ile gönderdiği mesajm muhtevası üzerinde bilgi sahibi olduktan sonra, âsiler, merkez camide ²⁷⁸ bir saat süren bir toplantı yaptılar ve neticede evvelki taleplerinde ısrar ettiler ve bunlara, kendilerinin yaptıkları atamaların tasdikini görmek istediklerini de eklediler. Reisefendilerini ve Kadiaskerlerini, bu ültimatomu saraya götürmekle görevlendirdiler; ültimatom sarayda kabul edildi; Sultan'dan ayrıca ulemânın geleceklerini teminât altına alan bir taahhüdnâme imzalaması talebinde bulundular. Akşama doğru, Kızlarağası, Veziriâzam'dan Mühr-i Hümayunu aldıktan sonra, kendisini kâhya ile Kapdan-ı deryanın idam edilmeleri vaktini bekledikleri merkezî kapının altındaki cellâd odasına götürdü. Reisefendi bu olayın haberini âsilere ulaştırdı. Geceleyin, halkın Öfkesine mâruz bulunan üç kurbanın âsilere diri olarak mı, yoksa cesetlerinin mi verileceği meselesi üzerinde duruldu ve diri olarak verilmeleri şıkkı oy birliğiyle reddedildi (1 Ekim 1730-18 Rebiul'evvel 1143). Gün doğmaya başladığı sırada, Şeyhülislâm'la büyük-kadı alelacele Sultan'ın yanına çağındı ve Sultan üç mahpusun derhal idam edilmeleri emrini verdi. İdam hükmünün ne sebeble böyle aceleye getirildiğini soran Şeyhülls-lâm'a, âsilerin Alay Köşkü önündeki sokağı istilâ ettikleri cevabı verildi. Rumeli Kâdiaskeri: «Pâdişâhım,» dedi, «önce iki hizmetkârınızı Alay Köşkü'ne gönderiniz, vaziyeti tesbit etsinler.» Aya-sofya şeyhi ile Zulâlî o tarafa doğru alelacele gidip hemen geri döndüler ve sokağın bomboş olduğunu bildirdiler. Onların kısa süren yoklukları sırasında üç kurban boğdurulmuştu ²⁷⁹. Cesetleri bir öküz arabasına konularak saraydan Etmeydanı'na nakledildi. Âsiler Kapdan-

²⁷⁸ Sultanahmed Camii hemen bütün isyanlarda hareket dairesi durumundadır.

²⁷⁹ İtalyan Relation'una göre İbrahim Paşa zehir alarak hayatına son verdi.

ı deryanın cesedinin Horhor eşmesi önüne, k hyabeyinkini etpazan kapısı merdivenleri önüne, Veziriâzam'ın cesedini de saray meydanında kendisi tarafından yaptırılmış olan o eşsiz g zellikdeki çeşmenin önüne attılar. Bu   kişinin ölümü de s k neti tesis edemedi. Âsiler, son cesedin Veziriazam Damad İbrahim Paşa'ya ait olmadığını, Manol adında bir kürekçinin cese-'di olduğunu ve Sultan'ın kendilerini aldattığını ²⁸⁰ iddia ettiler. İşperiz de, Sultan'ın yüzüne karşı âsilerin kendisini artık Pâdişâh olarak istemediklerini söylemek edepsizliğini gösterdi.   nc  Ah-med, ulemâya tahttan inmeğe hazır olduğunu, fakat içlerinden iki kişinin âsilere giderek onlardan kendisinin ve çocuklarının hayatına saygı göstereceklerine dâir yemin ettirmeleri gerektiğini bildirdi. Şaşkınlık içinde kalan ulemâ sessizliklerini bozmadıkları sırada, İşperiz de ile Zulâlî bu mesajı yerine getirmeğe hazır olduklarını ileri sürdüler. Güneşin batmasından   saat sonra saraya döndüler, âsilerin memnun olduklarını bildirdiler, Ayasofya şeyhi İşperiz de ²⁸¹ âsilerin ne Sultan'ın ne de çocuklarının hayatına kasdedecekleri hususunda yeminle söz verdiklerini ekledi.

Yarım saat kadar sonra İkinci Mustafa'nın oğlu şehzade Mah-mud   nc  Ahmed'in huzuruna getirilmişti; şehzade Mahmud, amcası Sultan tarafından alınandan  p ld kten sonra onun elini öptü. Sultan Ahmed'in bir işareti üzerine oğulları şehzadeler yeğenlerine tazimde bulundular ve yeni Pâdişâh olarak elini öptüler.

eyrek saat sonra I. Mahmud, Hırka-i Şerif Dâiresi önünde kurulan tahta çıktı ve kavuğuna elmaslarla süslenmiş tuğlar takmış olarak, kendisini görmek üzere koşup gelen âsilerin murahaslarına göründü. Gece yansına doğru saray ileri gelenlerinin bi'atlerini kabul etti. Ulemâ, birliklerin Paşaları, âsiler ertesini sabah gün doğarken yeni hükümdara bi'at etmek üzere davet edildiler.

Ulemâ ve Paşalar bu davete uyup saraya geldiler; fakat âsiler sarayın altına bomba yerleştirildiği korkusuyla gelmek cesareti gösteremediler ve subaylarının geri gönderilmesini istediler. Subaylarının saray kapısında kendilerine verileceği bildirildi. Nihayet geldiler ve Sultan Mahmud'a bi'at

²⁸⁰ Fransız elçisinin raporuna göre, s. 34, İbrahim Paşa Ermeni asıllıydı ve sünnet olmamıştı: «Zira, Ermeni olarak doğmuş olan bu adam, hiçbir dine mensup değildi ve İstanbul'a geldiğinde sünnet olmak lüzumunu duymamıştı ve müslümanlık dışı işler yaparak bir hayat sürdürmüştü. Bu iddiayı Büyük Vezirlerin Biyografileri adlı eserin iki yazarı, Dilaverağazade ve Mehmed Said tarafından yalanlanmıştır, bunlara göre İbrahim Paşa izdin voyvodu Ah' Aga'nın oğluydu.

²⁸¹ Mignot ve ona dayanarak eserlerini yazmış olanlar İşperiz de adını Zadi şeklinde vermekte ve şeyh yerine iman (imam) demektedirler.

ettiler. Bu merasimden sonra, ulemâ ve devlet ileri gelenleri evlerine döndüler; âsiler ise su-baylariyle birlikte etmeydanmdaki çadırlarına geldiler.²⁸²

III. Ahmedin Saltanat Dönemine Bakış

Yirmiyedi yıl devam etmiş olan Üçüncü Ahmed'in saltanatı dönemi, Osmanlıların başarılı ve azametli dönemlerinden biridir. Bu hükümdar döneminde imzalanan üç barış anlaşmasıyla Azak, Mora ve İran'ın bir bölümü Osmanlı İmparatorluğuna ilhakını sağladı. Gerçekte neticeyi tâyin eden sebebler aynı şekilde başarılı olmamışlardır ve Osmanlı orduları Avusturya ve Rus ordularına karşı bir kereden fazla yenilgiye uğramışlardır. Bununla beraber Temeşvar ve Belgrad'la Türkler Sırbistan'ın bir kısmını kaybetmişlerse de Mora'nın fethiyle bu kaybı geniş ölçüde telâfi etmişlerdir. Diğer taraftan Pruth barışı Osmanlı İmparatorluğuna önemli bir hudut kalesi olan Azak'ı geri getirmiştir ve Eşrefle yapılan anlaşma, Osmanlı İmparatorluğuna, Rusya ile arasındaki taksim anlaşmasında bahsi geçen ve Osmanlıların bu anlaşma gereğince fethettikleri İran eyâletlerine sahip olmak imkânını sağlamıştır. Saltanatının ilk onbeş yılında onüç Vezirîâzam'a Mühr-i Hümayyununu vermiş olan Üçüncü Ahmed, oniki yıl boyunca İbrahim Paşa'yı, saltanatının sonuna kadar iktidarda tutmuştu. İlk dönemde Veziriazamların değiştirilmelerine İmparatorluğun uğradığı başarısızlıklar sebep olmuştu; başarısızlıklara Veziriazamların ih-mâlleriyle, savaşta²⁸³ işlenen hatâlar yol açmış; fakat daha ziyâde saray entrikaları ağır basmıştı: Zira silahdar Ali Paşa'nın esrarı devam ettiği sürece, Veziriazamlar onun gönlüne göre birbirlerini takibettiler, bazılarının İktidara gelmesinde Kızlar-ağası Süleyman Ağa ve onun halefinin keyfî görüşleri de rol oynadı; fakat Damad İbrahim Paşa Vezâretiuzmâ makamına gelince saray ve devlet adamları arasında tam bir ahenk hüküm sürmeğe başladı. Köprülü Fazû Ahmed Paşa gibi o da İmparatorluğun kilit makamlarına ailesi mensuplarını getirdi; Kaptan-ı derya ile kâhyabey ilk karısından olan kızlariyle evlendiler; oğlu ve yeğenlerinden ikisi Sultan'ın kızlariyle evlenmek şerefine erdiler ye başlıca rolleri oynamadılarsa da, hiç değilse bunların tatbike konmasına da

²⁸² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/369-374

²⁸³ Pruth barış anlaşmasında ve Peterwardein savaşınca olduğu gibi.

karşı çıkmadılar; bu tavrı gerek onların faydalarına inandıklarından, gerekse Veziriâzam'dan çekindiklerinden takındılar. Sultan Ahmed'in şahsına veliahdlığı sırasında bağıllık gösteren Kızlarağası Beşir, tahta çıktığında da onun güvenine sahip olmak imtiyazını muhafaza etti. Tahta çıkışının ilk yılında, Beşir, Sultan'ın s tanasının hac için Mekke'ye gidişinde ona refakat etti; dönüşünde hazinedar oldu; dokuz yıl sonra, Kızlarağası Uzun Süleyman'la, aynı zamanda azledildi ve sırasıyla Kıbrıs, Mısır ve Cidde'ye sürgüne gönderildi. Bu son sürgününde Mekke'de harem-şeyhi (şeyhui-harem) görevlerini vekâleten yürüttü. Dört yıl sonra Bab ss ade Başıağası²⁸⁴ olarak saraya çağırıldı. Bu görevi Sultan Ahmed'in son on dört yılı boyunca sürdürmekle kalmadı, halefi Sultan Mahmud'un on altı yıllık saltanatı sırasında da elinde tuttu. Sultan Mahmud'un saltanatı döneminde biraz sonra göreceğimiz haddini aşıran nüfuzu, Sultan Ahmed döneminde Veziriazam Damad İbrahim Paşı  l         sayesinde tam haddinde sınırlanmıştı ve bu yüzden Veziriazamca ahenkli bir çalışmayı sürdürebildi.

Veziriazam İbrahim Paşı, çok uzun ve çok sakın idare döneminde, kendi menfaatlerini ihmâl etmeksizin, İmparatorluğu çok sayıda müessesese ve güzel yapılarla donatmayı bildi,   m nden sonra, sarayının g vercinliğinde toprağa gömülmüş    sandık bulundu ve bu    sandıktan altmışbin duka²⁸⁵ altını çıktı; dördüncü bir sandık ise mücevherler, halılar, şallar, silahlar ve değerleri   bin kese altına²⁸⁶ varan vazolarla doluydu. Hasisliğe ve baskıya başvurmadan toplamış olduğu bu zenginlikler, idâresinin akla dayandığını ve Osmanlı İmparatorluğu maliyesini ulaştırdığı refah seviyesine şahitlik etmektedir. Kendisinin kurmuş olduğu vakıf²⁸⁷ müesseselerin  licenablığı, devlet hazinesini doldurmak için idamlara başvurmaktan kendisini uzak tutan mizaç yumuşaklığı, hasislik ve zalimlikle en ufak b r alakasının bulunmadığının delilleridir. Kendisinden kalan vakıf mektupları  licenaplığını, sahabetini gösterdiği gibi, Hamadan yakınında Eşref tarafından yenilgiye uğratılan Bağdad valisine kendi elyazısıyla gönderdiği mektup da tecr besini^ itidalini ve politikadaki büyük kaabiliyetlerini ortaya koymaktadır; zira bahtsız Faşı'ya haksız azarlamalar yöneltmekten tamamiyle uzak kalan bu mektup cesaret verici sözler ve

²⁸⁴ Biyografisi, Resmî Ahmed'in Kızlaragaları Biyografileri eserinde 37 numarada yer almaktadır.

²⁸⁵ «Bu m kdar, bizim paramızla 10 lira bir fındıklı olduğuna göre 32 milyon 400,000 lira tutmaktadır.» İki İsyanın Münasebeti, s. 46.

²⁸⁶ «Her kese  SO  lira olduğuna göre, 45 milyon.» İki İsyanın M ., s. 47.

²⁸⁷ Reisefendi Mohmed'in İnşa'sında 184 ve 171 numaralara balozuz.

bilgiye dayanan tavsiyelerle doludur.

Güzel ve ihtişamlı bir yüze, manâli ve hoş bir ses tonuna sa-hib bulunan Sultan Ahmed, kendisini kadınlara sevdiren bütün vasıflara da sahipti. Kadınlara, kuşlara, lâlelere, karanfillere, ayna ve şenliklere büyük ölçüde merakı olan, otuzbir çocuk babası Sultan Ahmed, kadınlarının da çok sadık sevgi mevzuu halinde idi. Vaktinin büyük bir bölümünü kadınlarla nakış işlerini görüşmek ve öteden Jieriden konuşmakla geçiriyor, onları yeni şenliklerle yenilemek, yeni rütbeler, makamlar tevcih etmekten hoşlanı-yordu. Bütün bu havailikler, Vezirîâzam'ın nüfuz ve iktidarını genişletip kuvvetlendirmesine yarıyordu. Dördüncü Murad, idareyi bir başına elinde tutmak isteyen hükümdarların sonuncusu olmuştu: Sultan Ahmed, kendisinden önceki taht sahiplerinin aksine, bu örneği taklide pek yanaşmadı. Öteki Sultanlar, iktidara sahip çıkan kadınlar, harem ağaları, Valide sultanlar veya gözdeler bırakmışlardı; Üçüncü Ahmed'in saltanatı döneminde, hiç değilse Veziriazam, idarenin dizginlerini elinde tuttu; bu da bir hükümdar için en büyük övgülerin sebebi sayılmak gerekir: Zira, devlet-lerin bir tek temayülün tesirinde olmalarının önemi vardır. Bir isyanın tahta çıkarıp bir isyanın tahttan indirdiği Sultan Ahmed'in saltanatı dönemi, Osmanlı tarihinin hâtırasını muhafaza ettiği en çok hatırlanmaya değer olanlardan biridir: Bu dönem, Pasarofça ve Pruth barışı, Bâb-ı Ali ile Rusya Çan tarafından imzalanan ve İran tahtının gâsıbı Eşref tarafından tasdik edilen taksim anlaşması ile özellik kazanmakta; faydalı müesseseler, parlak şenliklerle, iki hıristiyan krala, XII. Charles ve Stanislas Leccinsky'e Bender'de gösterdiği misafirsevenlikle, Rakoczy ve Bonneval'e tanıdığı iltica hakkıyla, nihayet camüer ve sayfiye köşkleri inşaa-tiyle, İstanbul'da kütüphanenin kurulmasıyla, matbaa makinesinin Osmanlı İmparatorluğuna girmesiyle parıltı kazandı.²⁸⁸

ALTMİŞALTINCI KİTAP

Âsilerin Tenkili.....

Boğdan Ve Eflak Voyvodaları

Kabakulak Paşanın Vezîriâzamlığı

Kermanşahan Ve Hemedanın Geri Alınması

Korican Savaşı

Tahmasip'le Barış.....	
Veziriazam Topal Osman Paşa'nın, Kaptan-ı Derya Paşa'nın, Şeyhülislâm Ve Diğer Pek Çok Memurun Azii.....	
Hristiyan Devlet Elçilerinin Huzura Kabulü	
Kabarta.....	
Veziriazamın İstanbul'a Varışı.....	
Paralar.....	
Bahçeköy Su Kemerî	
İranla Savaş.....	
Bağdadın Kurtarılışı.....	
Topal Osman'ın Biyografisi	
Terfiler, İdamlar, Müesseseler.....	
İsmail Paşanın Vezibiâzamuğı.....	
Sayfiye Evleri.....	
Peygamberin Doğum Gününün Tayini.....	
Feth-Giray'ın Kafkasya'ya Doğru Yürüyüşü.....	
Avrupa Elçilerinin Bâb-ı Âlî ile Diplomatik Müzakereleri.....	
Savaş İlânı	
Loncaların Yürüyüşü	
Ordunun Hareketi.....	
İran Savaşı.....	
Arpaçay Savaşı	
İranla Müzakereler Ve Barış Anlaşması	
ALTMİŞYEDİNCİ KİTAP.....	Hata! Yer işareti tanımla
Bâb-ı Âlî'nin Avrupa Devletleriyle Savaş Veya Barışı Tercihdeki Kararsızlığı	Hata! Yer işareti tanımla
Vezîriâzam'la Talman Arasında Muhâberât.....	Hata! Yer işareti tanımla
Rus Ordusunun Kırım'ı İstilâsı	Hata! Yer işareti tanımla
Kaptanı Derya Canum Hoca	Hata! Yer işareti tanımla
Eflak Voyvodası Ghika'nın Hospodaklığının Tasdiki	Hata! Yer işareti tanımla
Ukrayna'da Meydana Getirilen Zararlar	Hata! Yer işareti tanımla
İsveç'le Ticaret Anlaşması.....	Hata! Yer işareti tanımla
Veziriazam Ve Koenigsegg'in Muhâberâtı	Hata! Yer işareti tanımla
Niemırow Kongreleri.....	Hata! Yer işareti tanımla
Ruslar Ve Avusturyalılar Tarafından Savaşın Başlatılması.....	Hata! Yer işareti tanımla
Avusturyalılar Tarafından Nissa'nın Zaptı	Hata! Yer işareti tanımla
Eflak Ve Boğdanda Askebi Olaylab	Hata! Yer işareti tanımla

Veziriazamın Azledilmesi	Hata! Yer işareti tanımla
Rakoczy ile imzalanan Anlaşma	Hata! Yer işareti tanımla
Aracılıklarını Kabul Ettirmek Hususunda Deniz Devletleri Elçilerinin	
Gayretleri; Fransız Elçisi Aracı Kabul Ediliyor	Hata! Yer işareti tanımla
Uzicâ, Mehadiâ, Semendere Ve Orsova'nın Zaptedilmesi	Hata! Yer işareti tanımla
Rusların Dinyester Üzerine Ve Kırım Seferleri	Hata! Yer işareti tanımla
Bosna Olayları	Hata! Yer işareti tanımla
Özi Ve Bender Kalelerinin Yıkılması	Hata! Yer işareti tanımla
Müzâkerelerin Yeniden Başlaması İçin Teşebbüsler	Hata! Yer işareti tanımla
Polonya Kralı III. Auguste Ve Polonya Konfederasyonunun Bâb-ı Âli	
Nezdindeki Teşebbüsleri	Hata! Yer işareti tanımla
Hacı-İvaz Mehmed Paşa*Nın Veziriâzamuğa Getirilmesi	Hata! Yer işareti tanımla
İsveç'le XII. Charles'ın Borçlarıyla İlgili Anlaşma	Hata! Yer işareti tanımla
Prusyalı Teğmen Sattlerin Gelişi	Hata! Yer işareti tanımla
Krozka Savaşı	Hata! Yer işareti tanımla

ALTMİŞALTINCI KİTAP

Âsilerin tenkili. — Boğdan ve Eflak voyvodaları. — Kabakulak Paşa'nın Veziriazamlığı. — Kermanşahan ve Hemedan'm geri alınması. — Korican savaşı, — Tahmasip'le barış. — Veziriazam Topal Osman Pa-şa'nın, Kapdan-ı derya Paşa'nın, Şeyhülislâm ve diğer pek çok memurun azli. — Hristiyan devlet elçilerinin huzura kabulü. — Kabarta. — Veziriazam'm istanbul'a varışı. — Paralar. — Bahçeköy su kemeri. —* iran'la savaş. — Bagdad'ın kurtarılışı. — Topal Osman'ın biyografisi ve portresi. — Terfiler, idamlar, müesseseler. — İsmail Paşa'nın Vezüiazamlığı. — Sayfiye evleri. — Peygamber'in doğum gününün tayini. — Feth-Giray'm Kafkasya'ya doğru yürüyüşü. — Avrupa elçilerinin Bab-ı Âli ile diplomatik müzake* releri. — Savaş ilânı. — Loncaların yürüyüşü. — Ordunun hareketi. — tran savaşı. — Arpaçay savaşı. — İran'la müzakereler ve barış anlaşması.²⁸⁹

Âsilerin Tenkili

SULTAN Mahmud tahta çıkmıştı, fakat, elebaşları iki basit Yeniçeri, Patrona Halil ve Muslu-Beşe olan homurdan-maları hâlâ duyulmaktaydı. Elebaşılardan Patrona Halil, Sultan onu görmek istediğinden Yeniçeri üniforması giymiş ve ayaklan çıplak, huzura çıktı. Sultan Mahmud ona: ((Senin için ne yapabilirim?)) diye sordu. Patrona Halil: «Seni imparatorluk tahtına oturmuş görmekle benim en büyük arzum gerçekleşti demektir; bununla beraber, benim hisseme bundan böyle alçaltıcı bir ölümün düşeceğini biliyorum.» cevabını verdi. Birinci Mahmud bunun üzerine kendisine hiçbir kötülük yapılmayacağını ecdadı üzerine yemin ederek bildirdikten sonra şöyle konuştu: «Benden bir mükâfat iste, hemen yerine getirilecektir.» Patrona Halil, halkın üzerinde baskı yapılmasına yol açtığından kayd-ı hayat şartıyla arazi bağışlama (malikâne) müessesesinin kaldırılmasını istedi ve bunlar hemen lağvedildi. Sultan Mahmud'un hükümdâr olarak yaptığı ilk iş, eski devlet nazırlarını değiştirmek oldu. İbrahim Paşa'nın bütün koruduğu kişiler ve dostları uzaklaştırıldı; İbrahim Paşa'nın idamından sonra Mühr-i Hümayun kendisine verilen evvelki Sultan'm damadı Silahdar Mehmed Paşa'nın korudukları ve

²⁸⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/378

dostları da aynı  kibete uğratıldı. Bu arada bir yolunu bulup defterlere kaydedilerek Yeniçeri  cretlerinden yararlanmak isteyen halkın Etmeydanı'ndaki kaynaşması devam ediyordu. Bu durum karşısında, âsiler tarafından olduğu halde Yeniğeriliğin bu şekilde aşağılandırılmasına karşı çıkmak isteyen .bir Yeniçeri Paşası Patrona Halil tarafından öldürüldü ve kalabalık tarafından parçalandı.

M te kib cuma ²⁹⁰, emirlerin başının eliyle, Sultan, Ey b Ca-mii'nde kılıp kuşandı (6 Ekim 1730 - 3 Rebiul'evvel 1143). Saraydan' camiye gidiş yolunda, başlarına hafif bir sarık sarmış, ayaklan çıplak olarak at üzerinde Sultan'ı yakından takibeden isyanın iki elebaşısı Patrona Halil ile Muslu-Beşe, geniş el hareketleriyle halkı sel mladılar. Bu merasimlerde halka atılması âdet olan oniki kese altın yerine Sultan elli kese altın dağıttırdı. Yolda giderlerken âsiler, altı-yedi yılda Sultan'ın hoşuna gitmek için Haliç'in ²⁹¹ iki yakası üzerinde devlet ileri gelenlerinin, vezirlerin yaptırmış ol-duklan sayfiye evlerini, yalıları yakma izni istediler. Birinci Mahmud, bu talep karşısında: «Bu evlerin yakılmalarına rıza-yı ş h -nem yoktur, bu türlü hareketler,- hristiyan milletlerin aleyhimizde konuşmalarına fırsat verir; bu köşkleri sadece yıkmanıza müsaade ediyorum.» cevabını verdi. Bu cevap,       Ahmed saltanatından beri Osmanlıların hristiyan h k metlerin ve halkların hükümlerine ehemmiyet verdiklerini ortaya koymakta ve Avrupa nazarında g l n  olma korkusunun çoğu zaman i  politikasında olduğu gibi dış politikasında da dikkatli davranmaya önem vermekte tesirli bir rol oynadığını göstermektedir. Bahçeleri kısmen Fransız tarzına göre düzenlenmiş ve meydana getirdiği görüntü ile Haliç kıyılarını Boğaziçi'ne rakib hale getiren bu yüzyirmi kadar köşk ve yalı, sadece yıkılmakla kalmadı, günümüzde temelleri bile görünmeyecek, kalıntılarına rastlanmayacak şekilde kökünden kazındı.

Son Kapdan-ı deryanın hapse atılmasından sonra Abdi Pa-şa'ya verilmiş olan makamı Hafız Anmed Paşa'nın oldu; fakat yirmi gün sonra o da, Mora'nın fethinde Kapdan-ı deryalıkta bulunmuş olan Canım Hoca'ya yerini bırakmak zorunda kaldı. Hanedan inkıl bından beri, yâni yirmiyedi yıldan bu yana Bursa'da sürgün bulunan şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu ve kayınbiraderi Seyid Mustafa ve Mahmud Efendiler, yeni şeyhülislâm Mirzaz -de şeyh Mehmed Efendi tarafından İstanbul'a getirtildiler; onları

²⁹⁰ Bu hususta Venedik elçisinin verdiği 6 Ekim tarihi Suphi'nin gösterdiği tarihe uygun düşmektedir, f. n. İki isyanın Tarihi, 7 Ekimi göstermekte, bu tarih, cumartesiye rastlamaktadır.

²⁹¹ Saadabad'dan bahsediliyor.

payitahtın uzağına atan kasırganın benzeri, onların yine payitahta gelmelerine vesile oldu. Onların İstanbul'a çağırılışlarını Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın Gelibolu'ya sürdüğü Yeniçeriler kâtibi ile beş yıldan beri Selânik'de sürgünde bulunan Kapucular-başı Mehmed'in dönüşleri takibetti. Âsiler tarafından szrasiyle birincisi Rumeli Kadiaskerliğine, ikincisi İstanbul büyük kadılığına, üçüncüsü Mehmed Râşid (tarihçi ve son İran elçisi) başı vurulan kâhyanın adamları oldukları ortaya çıktığından yine sırasıyla Midilli'ye, Sakız'a ve İstanköy'e ²⁹² sürüldüler. Oniki yıl boyunca, yâni Damad İbrahim Paşa'nın idaresi dönemi sırasında, bütün devlet sırlarına vakıf olmuş Heisefendi Mehmed'e gelince, o da Tene-dos ²⁹³ adasına sürgüne gönderildi. Eski Yeniçeri ve tüfekçi Paşaları ve bu iki kuvvetten birincisinin ferik Paşasının payitahta bulunması âsilerin hoşuna gitmediğınden, sürgün cezasına çarptırıldılar. Bostancıbaşı Karakulak da âsilerin isteğı  zerine Midilli'ye sürüldü; yerine âsilerin Sultan nezdinde mesaj götürüp ge-tiriciliğini yürüten Haseki atandı.  silerin hatibi, Ayasofya Camii imamı ve vaizi İsperiz de, cami kürsüsünde yemin ettiğı sırada kalb sektesinden öldü ve olay tahttan indirilen     c  Ahmed'in beddualarının tesiri olarak yorumlandı.

Oniki Sultan camii imamları sıra düzenine uygun olarak terfi ettirildi. Sertlikleri yüzünden nefrete uğramış iki Yeniçeri yüzbaşısı, Kara Mustafa ile Uzun Abdi isyanın başlamasıyla saklandıkları yerlerde yakalanıp Etpazan'nda parça parça edildiler. Sultan Mah-mud'un tahta çıkışının     c  günü, herbiri elli kese ²⁹⁴ yüklenmiş olarak cülus bahşışı yüzelli arabayla aynı meydana getirildi, bahşışı oluşturan yedibin beşyüz kese kırkbin Yeniçeri, onsekiz-bin topçu, yirmiikibin tüfekçi arasında taksim edildi ve her biri yirmibeş kuruş aldı. Bu dağıtımdan sonra memnun olan askerî birlikler ayaktakımı  le kendi çıkarlarını karıştırmayı kestiler, dini bütün müslümanlar safında yer alarak Sancak-ı şerif etrafında toplanmaya ve şeyhülislâm'ın fetvasına uyarak karışıklıkları uzatmak gayretindeki kişilerin üzerlerine y r meğı hazır olduklarını bildirdiler.

 silere gelince, iki şartlı bir uzlaşma yaptılar: Aralarından hiç kimse isyana katıldığı için cezalandırılmayacaktı,    sancağı ellerinde bulunduracaklar ve çıkarları bahışs konusu olduğunda bunların altında toplanabileceklerdi.

²⁹² Suphi, f. 13,

²⁹³ Bozcaada, Suphi, t. 23.

²⁹⁴ Bu mikdar onbir milyon 250.000 liraya varmaktadır,» s. 38.

Böylece, isyanın patlamasından ondört gün sonra Etpazarın-da kurulan çadırların ortadan kaldırılması gecikmedi ve pazardaki dükkânlar müşterilerin alış-verişine açıldı (11 Ekim 1730 - 28 Re-biul'evvel 1143) ²⁹⁵.

Boğdan Ve Eflak Voyvodaları

Âsilerin tesiriyle meydana gelen değişiklikler arasında, özellikle, içişleri nazırının, Boğdan ve Eflak prenslerinin ve Kırım hanının azledilmelerini zikredeceğiz: Niğdeli ihtiyar Ali Ağa içişleri nâzın olarak âsilerin hoşlarına gitmediğinden, bilhassa onlara uymamakta direndiğinden, onu rüşvet almakla suçlayıp yerine bü-yük-mirâhûr Mustafa Bey'i tayin ettirmeyi başardılar. Yeniçerilerin isyanından ondört gün önce, büyük Alexandre Maurocorda-to'nun oğlu Nicolas Maurocordato Eflak'da ölmüştü. Bu münevver prens babasının edebiyat mesleğinde onun için çizdiği saygıdeğer yolu takibetmiş ve onun eser.i, Çiçeron'un eseri Roma edebiyatında nasıl bir değer kazanmışsa, Yunan edebiyatında benzeri ağırlıkta bir yer kazanmıştır (14 Eylül 1730). Etrafında bulunmalarından hoşlandığı Alman ilim adamlarından Wolf ve Hoelbius onun hakkında Övgü nutku kaleme aldılar, aralarında Bengler*in de bulunduğu diğerleri eserlerinin yayınlanması işini idare ettiler; doktoru olan ve edebiyat âşığı prensten Vanderbech asalet adını kullanmak üzere ferman almış bulunan Yunanlı Şendo, onun aleyhinde hicviyeler yazdı ²⁹⁶. Prense ve millî edebiyata fazlasiyle bağlı olan filolog Demetrius Procopius, Maurocardato'nun sarayına bağlandı ve değerli hizmetlerde bulundu; onyedinci ve onse-kizinci asır başlangıcındaki Yunan edebiyatı üzerine bir özet eser yayınladı ve bu eserinde, bu edebiyat tarihinin kullandığı malzemeyi sağladı. Yeğeni, Jean'ın oğlu Constantin Maurocordato ölen Nicolas'm yerine Eflak prensliğine geçti. Fakat, âsilerin isteği üzerine, prenslik babasının düşmanı Cihan, yâni Dünya lâkablı Ric-hard Rakoviza tarafından bu prenslik yüzellibin kuruşa satınca açıkta kaldı. Yeni Sultan tarafından dört gün önce prenslik berâtı tasdik edilen Boğdan prensi Gregoire Chika'nın azledilmesi daha büyük bir haksızlık oldu (17 Ekim 1730). İsyân sırasında elebaşı Patrona Halil'e veresiye et satmış olan Yanaki adında bir Rum kasap, aynı zamanda kasanın

²⁹⁵ İki isyanın Tarihi, s. 65, bu tarihi 12 Ekim olarak göstermektedir; Suphi'ye göre, f. 13, 28 Rebiul'evvel, yani 11 Ekimdir.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/378-381

²⁹⁶ Engel'in Eflak Tarihi, II. s. 22.

ağını da Patrona'ya açmak sahavetini göstermiş bulunmanın verdiği bir c r'etle Boğdan voyvodalığı tahtına oturmayı hayatının tek gayesi haline getirmişti. Patrona Halil be y z kese karşılığında bu prensliği vereceğini kasap Y;inaki'ye vaadetti. Yardak ısı Muslu-Be e'nin aracılığı ile Veziri arn'a bu i i yapmasını bildirdi. Veziriazam, Gregoire Chika'n m daha dört gün önce prenslik ber tını almış olduğunu söyleyerek bos yere itirazda bulununca, isyancıdan: «Bir gavurla bir gavur arasında ne fark olabilir?» cevabını aldı. Veziriazam, Sultan'ın emri olmadan bu hususta bir şey yapamayacağını söyleyerek yeniden özür diledi. Muslu-Be e: «O halde gidip Sultan'ı görünüz, ama her şeyden önce Patrona Halil'in arzularını yerine getirmeğe çalışınız.» kar ılısını verdi. Gerçekten de Patrona'nın isteği yerine getirildi ve ilk defa olarak bir kasabın Boğdan prensliği makamına getirildiği görüldü; fakat kasap Yanaki, idaresi altındaki ülkeyi muazzam bi mezbahaya dönüştüren tepeden inme prenslerin ilki olmadığı gibi, sonuncusu da olmadı (3 Kasım 1730).

Asiler. Kırım hanı Menghli-Giray'ı azletmesi ve yerine sürgünde bulunduğu Bursa'da teşebbüslerinin neticesini bekleyen Kap-lan-Giray'ı getirmesi için de Veziriazam üzerinde baskı yaptılar. Veziriazam, bu tayini, evvelce İstanbul'a çağırılmış olan Manghli-Giray gelinceye kadar ertelemek için boş yere gayret sarfetti; âsiler Kaplan-Giray'ın Bursa'dan İstanbul'a hemen gelmesi hususun-'1a ısrarda bulundular: Bu yeni istek yerine getirildi (23 Ekim 1730-10 Rebiul' hir 1143) ve Menghli-Giray'a Yanbolu'da durması emri verildi. Fakat, yeni hanın kendilerinin destekleyicisi olacağı  midine kapılan âsiler büyük bir hataya d  t ler: Zira Kaplan Giray bir yandan onlarla iyi münasebetler sürdürme gayreti gösterirken, bir yandan da âsileri mahvetmek için Kızlarağası Be- ir tarafından hazırlanan pl nın uygulanmasına olanca gücüyle çalıştı.  silerin eleba ılarının edebsizliği ve densizliği son haddine varmıştı. Bir saray Patrona'nın kapatmasına tahsis edilmişti, fakat bu kadarla da kalınmamı , Patrona kapatmasıyla oyna tığı sırada Valide sultan bu iğrenç  ifte  erbet göndermek zorunda bırakılmıştı. Kızlarağası merd Be ir, bu istibdada bir nihayet vermek içine dört elle sarılmış bulunuyordu. Bu pl nın uygulanması için işbirliği yaptığı tuttuğunu koparan becerikli kişiler arasında Kaplan-Giray'la Kapdan-ı derya Canım Hoca da vardı. Eski Mısır valisi Mehmed Fa a'nın idaresi sırasında Mehmed  erkesbeğ tarafından kı kırtılan tehlikeli isyanı boğarak ender bir g z pekliğin delillerini vermiş bulunan kâhya İbrahim'i de yakınları arasına aldı. Anadolu Kadiaskeri Zulâlî Efendi âsilerin plânını Kırım hanına bildirmı ti; bu

plâna göre Veziriâzam'ı, Şeyhülislâm ve Kızlarağasını düşürecekler, Yeniçeriağasını Vezâretiuzmâ makamına getirecekler, Patrona Halil Kapdan-ı derya olacak ve yardımcıları Muslu-Beşe de Yeniçeriağauğı makamına oturacaktı. Han, bu plânı Veziriazamca ve diğer nazırlara açıkladı, âsileri yok etmek ve imparatorluğun asayişini sağlamak hususunda onlarla görüş birliğine vardı (29 Ekim 1730). Zulâlî âsilerin adamıydı; Patrona"-nın tekliflerini nefretle reddetmiş ve fesatçıların başı tarafından adamlarına dağıtılmış olan altınları pencereden denize attırmış olan Paşmakcızâde Rumeli Kadiaskeri değildi. Kızlarağası, Veziriazam, Şeyhülislâm ve Kırım hanı, defterdar, kâhyabey ve olağanüstü kuvvetinden ötürü kendisine Pehlivan lâkabı takılan yedinci Yeniçeri alayı (Patrona Halil'in alayı) ²⁹⁷ albayını kendi plânlarına hizmet bakanından kazandılar. Albay Pehlivan Halil, Yeniçerilere beşbin duka altını dağıtmak ve Patrona Halil'den Veziriâzam'a karşı duyduğu bütün güvensizliği söküp atmak işini üzerine aldı. İlk darbeyi indirmek için Veziriazamdın evinde yapılan ve Patrona Halil'in İran'ın müttefiki olarak Rusya'ya karşı harb açılması teklifinde bulunduğu bir toplantıdan (22 Kasım 1730 - 12 CemâziyüTevvel 1143) yararlanılması kararlaştırıldı. Tatar hanı, âsiler kendilerine karşı herhangi bir harekete girişmeğe imkân

vermediklerinden bu karara karşı çıktı ve plâmn uygulanması, Rusya ve İran'a karşı harb ilan etmek (25 Kasım 1730 - 14 Cema-ziyüTeweM143) hususunu görüşmek üzere divanın toplanacağı daha ertesi güne bırakıldı. Albay Halil Pehlivan ve önceden seçilmiş otuziki Yeniçeri, Çinili ²⁹⁸ denilen odada saklandılar. Divan toplantısından sonra, Veziriazam, Şevketlû Pâdişâhın kendisine Rumeli Beylerbeyi hü'ati giydirmeye karar vermiş olduğunu bildirdi. Patrona, Yeniçeriağası olmayı aklına' koyduğundan, Veziriazama azarlar yağdırarak: «İstemem!» diye bağırdı. Bunun üzerine savaş ilânını Sultah'ın tasvibiyle uygulamaya koymak üzere saraya gidilmesi kararlaştırıldı. Halil Pehlivan ve otuziki Yeniçerisi, bu arada, Soğukçeşme kapısından saraya girip sofa muhafızları salonunda saklandılar; bu sırada

²⁹⁷ Patrona Halil önce Patronu KemtsüUc bulunduğu için bu adı almıştı. Bayezid hamamında tellâklık otiği sırada işyarım başına geçti; bu bakımdan yedinci Yeniçeri alayında fiili lır/meti bahis konusu olamaz. Bununla beraber hileli bir yoldun d of t «re kaydedilip ücretten istifade etme&e kalkışmış <<iahilir. Herhalde bu hususlar araştırılmaya muhtaçtır. (Ç.N.)

²⁹⁸ Halil Pehlivan ve adamları Soğukçeşme kapısından saraya girdiklerine göre, Hammer"İn çinili oda dediği yer Fâtih tarafından Topkapı sarayının dışında ve yakınında yaptırılmış olan Çinili Köşk'ü akla getirmektedir. (Ç.N.)

Veziriazam, Kırım ham, Şeyhülislâm, Kapdan-ı derya ve ulemâ, Patrona ve Muslu ile Erivan köşküne geliyorlardı. Diğer subaylar arslan terbiyehânesinden önceki salonda bekliyorlardı. Sultan divandaki yerini aldığı anda Veziriazam, Halil Pehlivan ve otuziki adamına önceden kararlaştırılan işareti verdi. Onlar hemen gizlendikleri yerden çıktılar; yürekli bir inşâna düşmanına arkadan saldırmak yakışık almayacağını düşünen Halil Pehlivan, Patrona'ya doğru ilerledi ve ona şöyle hitabetti: «Sefil herif, bir de Yeniçeriağası olmayı istemek cür'etini. gösteriyorsun ha?» Patrona, kendisini savunmak maksa-diyle kemerinde bulunan silaha davrandı; fakat Patrona Halil ve Muslu-Beşe hemen öldürüldüler, ihtiyar, bostancıların muhafazasına teslim edildi. Halil ve Muslu-Beşe'nin maiyetini oluşturan yirmialtı kişi, kendilerine rütat giydirileceği bahanesiyle teker* teker salona alındılar ve ölüme gönderildiler. Muhsinzâde Abdullah Yeniçeri ağalığına getirildi; Halil Pehlivan da Paşalık rütbesine yükseltildi. Âsilerin* adamı olan Zulâî ve İstanbul başkadısı sancak-beyliğe atandılar ve ulemâya verilen imtiyazları kaybettiler, sonra mîr-âlem Derviş Mehmed'le birlikte bostancıbaşının muhafazasına bırakıldılar. Böylece, âsilerin saltanatı sona ermiş oldu. Nazırlar, âsiler üzerine kazanılan bu zafer münasebetiyle Pâdişâha tebriklerini sundular ve bir Hatt-ı Şerifle bağlılıklarından ötürü Yeniçerilere teşekkür edildi; ellibin kuruş ihsan edildi; otuzbin kuruş topçulara, otuzbeşbin cebecilere dağıtıldı.²⁹⁹

Kabakulak Paşanın Vezîrîâzamlığı

Âsilerin tesirsiz hâle getirilmesinde en fazla gayret gösterenlerden biri da Kapucubaşı³⁰⁰ Kabakulak İbrahim Ağa idi. Ka-rahisarh bir reayanın oğlu olan İbrahim Ağa, oda hizmetkarlığı ile Slankamen muharebesinde şehîd düşen Veziriazam Fazıl Mustafa Paşa'ya bağlanmıştı. Oda hizmetlerinden yükselmiş ve divan hocası veya efendisi derecesini elde etmişti. Sonra, Avusturya'ya karşı son savaşta, Bosna'da, Köprülü'nün (eski efendisinin oğlu) kâhyası olarak Bosna'da³⁰¹, otuzbin kişilik bir ordu vücuda getirmişti; nihayet, Mısır valisinin kâhyalığına atanmış, Çerkeslerin isyanını boğmuştu.

²⁹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/381-384

³⁰⁰ Kabakulak lakablı İbrahim, asilere karşı alınması gerekli tedbiri bildirdi», İki İsyanın Tarihi, s. 415.

³⁰¹ Suphi burada iki Arab vecizesini zikrediyor: Errei kibleş-şediyaat şe-caan, yani cesaret isteyen bir harekete geçmeden düşünmek, cesareti iki katına çıkarır, ve: Es-seyfuassdak enbai min eli kutubi, yani, kılıcın ilmi yazınıninkinden daha gerçektir.

Âsilere karşı göstermiş olduğu gayrete mükâfat olarak vezirlik makamına yükseltilerek Halep valiliğine atandı (18 Aralık 1730 - 7 Cemaziyül'âhir 1143). Onun payitahttaki varlığına kendisine rakip sayarak tahammül edemeyen ve hemen uzağa gönderilmesini sağlayan Veziriazam, Kabakulak Paşa için kurduğu tuzağa kendi düştü: Zira, Beşir onun leyhinde konuşunca, Sultan, Kabakulak'ı Vezâretiuzmâ makamına getirdi³⁰² (22 Ocak 1731 - 13 Receb 1143). Oniki yıl boyunca yükselmelerini Kız-larağası Beşir'in sınırsız kudretine borçlu olan ve o desteğini çekince düşen onbeş Veziriâzam'ın birincisi oldu. Azledilen Veziriazam halefinin yerini ve bu rütbeyle acele Bağdad seraskerine iltihak emrini aldı.

Kabakulak İbrahim Paşa Veziriazam olalı henüz iki ay geçmişti ki, isyan yeniden'patladı³⁰³. Yeniçeriler, sarayında bulunan ağalarına aniden hücum ettiler; kollarından bir kurşunla yaralanan Yeniçeriağası hayatını güçlükle kurtarabildi. Aynı gün fesatçıların çadırları, anlaşmazlık ve kargaşalık arenası durumundaki Etmeydanı'nda yeniden görüldü. Patırdının sebebi, Boğdan prensliğine Patrona Halil sayesinde yükselen ve birtakım iddialı tasavvurlarını kendisine açtığı koruyucusundan sonra yaşamak istemeyen kasap Yanaki'nin idam edilmesi idi (24 Mart 1731 -15 Ramazan 1143). Üç gün içinde âsi kalabalığından ölüme gönderilen yedibin ve daha fazlasıyla birlikte onun da başı vurulmuştu³⁰⁴. Böylece, Grġgoire Ghika'nin Boğdan prensliği ikinci defa tasdik edildi. Eflak'da da aynı durumla karşılaşıldı, Constantin Maurocor-dato Rakoviza'mn uzaklaştırılmasıyla prenslik makamına oturdu. Etpazan'nı sürekli ocağı haline getiren isyanın tohumlarını boğmak için Sultan, Sancak-ı Şerifi çıkardı; cebeciler, saray bal-tacıları ve bostancılar âsilerin üzerine yürüyerek kaçmak zorunda bırakıldılar. Payitahtta asayişin sağlanmasından sonra, yüksek rütbeli memurların çoğunun görevleri değiştirildi. Devleti Patrona Halil'den kurtardığı gözönünde tutularak Yeniçerilerin kulkâhya-lığına getirilen Pehlivan Halil, patırtıcı askeri zaptetmeyi beceremediğinden, sekbanbaşıyla birlikte, görevinden azledilerek Bursa'ya sürüldü. Bu ikisinin yerine Abdul kâhya ile Avusturya'ya savaş ilân edilip edilmemesi meselesi görüşülürken Yeniçeri Paşası olarak fikir bildiren Alman asıllı eski sekbanbaşı Hasan getirildi. Ye-

³⁰² Suphi, bu defa, haklı olarak 13 Recebin pazartesi olduğuna işaret ediyor

³⁰³ Suphi burada ağır bir kronolojik hata işlemektedir; zikredilen ayın 18'i cumartesiydi, diyor, zikredilen ay da Receb; 18 Receb bir cumartesi gününe rastlamaktaydı; fakat bahis konusu olayın tarihi 15 Ramazan (24 Mart) tarihine rastlamaktadır, patırdının cereyan ettiği gün budur: İki İsyanın Tarihi, s. 237, ve elçilikler raporları bu noktada mü-tabıkdırlar.

³⁰⁴ İki İsyanın Tarihi, s. 131. Yanaki 2 Kasımda prenslice tayin ve aynı ayın 23'ünde idam edildi.

nişeriâğası Abdullah makamından uzaklaştırıldı ve yeri Şahin Mehmed Paşa'ya verildi; Ahmed ve Numân Köprülü'nün oğlu, Osmanlı tarihinin kendisinden devlet hizmetlerinde çalışmış olarak söz ettiği Ahmed, üç tuğlu kubbe veziri unvanını aldı. Amcası Abdullah Paşa Mısır valiliğini kaybetti ve yerine Kerkük valisi, eski silahdâr Mehmed Paşa atandı. Şeyhülislâm Mirzazâde azledildi ve bu makama Paşmakcîzâde Seyid Abdullah Efendi atandı. Kapdan-ı derya Canım Hoca, isyan sırasında bir süre kendi yetkilerini kullanmış olan Abdi Paşa'ya makamını bırakmak zorunda kaldı. Böylece, bütün muhaliflerin buluşma yeri olan kahvehanelerin kapatılması hususunda polisçe çıkarılan emirnameye uymamanın bedelini ödemiş oldu; Canım Hoca, üstelik bu emirnameye meydan okurcasına tersanede Levendlerin, kendi vatandaşı kuzey Afrikalı denizcilerin toplu halde devam ettikleri bir büyük kahvehane de açmıştı (17 Mayıs 1731 - 10 Zil'kade 1143). Ayrıca, son zamanlarda birkaç Fransız gemisinin mürettebatına ağır işkenceler çektirmek ve Sultan'ın amirali olduğunu unutup Cezayir dayısıymış gibi emir almadan donanmanın gemilerini silahlandırmakla suçlanıyordu (18 Mayıs 1731 - 11 Zil'kade 1143). Zahire fiyatlarının yükselmesi nazırlar tarafından açgözlülüğüne bağlanan İstanbul kadısı Abdurrahman azledilerek, yerine, kendisinden şair ve politika adamı olarak bahsedeceğimiz âlim Pîrizâde getirildi.

Veziriazam Kabakulak İbrahim Paşa, âsileri gizli ve alenî idam-rarla cezalandırdı; bu yoldan giderek, altı ay içinde, âsilerin onbeş bininden kurtuldu ³⁰⁵. Bununla beraber, isyanın ateşi, kanda söndürülmeğe her ne kadar ihtimam gösterildiyse de, kendisini gün ışığında bir kere daha gösterdi. İki cebeci subayı Kenevir çarşı-sındaki hamamların yanından geçtikleri sırada Arnavut âsilerden oluşmuş bir birlik onları kendilerine katılmaya zorladı, Allahdan onları dağıtmayı başardılar ve bu sebeble ücretleri arttırılmak suretiyle mükâfatlandırıldılar (2 Eylül 1731 - 29 Safer 1144). Bu sırada halk, Vezirîâzam'ın ancak şahsî kinleri tatmin edecek nisbette idam cezasına başvurduğu ve şehri boş yere tayakkuz çemberleri içinde tuttuğu yolunda rivayetler çıkarıyor ve homurdanıyordu. Bununla beraber, bu homurdanmalara cevap vermek istercesine, fakat daha ziyade nankörlüğünden ötürü, Veziriazam, o makama yükselmesini kendisine

³⁰⁵ İki isyanın Tarihi'nde, s. 150; 50.000 okunuyor; fakat, bu rakam 15.000 olarak konduğu halde baskı hatası neticesinde öyle yayınlanmış olmalı; zira, Avusturya elçisi Talman'ın raporunda (6 mayıs 1731 tarihli) bu rakam görülüyor. Genellikle İstanbul'da son eylül ayından bugüne kadar 16.000 kişi üzerinde duruluyor.

borçlu bulunduğu Kızlarağası Beşir'i, kararlarının birçok kurbanını sürgüne götürecek olan kalyonla valilik göreviyle Egriboz'a gönderdi (11 Eylül 1731 - 9 Rebiul'evvel 1144). Mühr-i Hümâyün Kabakulak İbrahim Paşa'dan alınarak Topal Osman Paşa'ya ³⁰⁶ gönderildi ve payitahta gelinceye kadar görevleri Kaymakam sıfatıyla Yeniçeriağasına verildi.

Morali olan Topal Osman Paşa, vatandaşlarının aracılığı ve ricalariyle saraya alınmıştı; çok genç olan Osman basit bir koz-bekçi, yâni saray cevizliklerinin bekçisi, daha sonra aynı yerde muhafız oldu ve bu görevde bulunduğu şurada kendisini göstermek imkânı elde etti. Peterwardein savaşında şehîd olan Veziriazam Ali Paşa'nın idaresi döneminde iki tuğlu Paşalığa yükseldi ve son hükümdar, yâni Üçüncü Ahmed tahtta bulunduğu sırada üç tuğlu Paşalığa yükseltildi; kendisine İstanbul'dan kaçan ve sığındıkları Bosna ve Arnavutluk'ta İsyan çıkarmağa çalışan Arnavutları bu eyâletlerde takibedip cezalandırmak görevi verilmişti. Mabeyinci Mustafa Bey kendisine Mühr-i Hümâyunu vererek İstanbul'a davet ettiği sırada Selanik'le Serez arasında bulunuyordu. Davutpa-şa yanındaki sahraya gelince, Şeyhülislâm, Kaymakam Paşa, Rumeli ve Anadolu kadiaskerleriyle İstanbul kadısı, Nişancı ve Ka-pucubaşı, çavuşbaşı, defterdar, Reisefendi, atlı birliklere kumanda eden altı Paşa tarafından karşılanarak kendisine hoşgeldin dediler. Süvari Paşalarıyla ³⁰⁷ birlikte yaya ³⁰⁸ birliklerinden dört Paşa da bu merasime katılmışlardı. Muhteşem bir ziyafetten sonra, eski geleneğe uyarak Paşa'yı hep birlikte Bâb-ı Âli'ye götürdüler ve rütbelerine göre orada hil'atlar, kaftanlar giydiler (21 Eylül 1731 - 19 Rebiul'evvel 1144).

309

Kermanşahan Ve Hemedanın Geri Alınması

İmparatorlukta sükûnet ve asayişin sağlanması, İran meselesiyle yeni bir gayretle meşgul olmak imkânı sağladı.

Birinci Mahmud'un tahta çıkmasından hemen sonra, iki İran elçisi, Jlizaltulikhan'la Veli, yapılacak barış anlaşmasının esasları hakkında Şâh'a gönderdikleri mektuplara cevap alamayınca, yeni seraskerlere İran'a karşı savaşa yeniden başlamaları emri verildi. Bu yeni seraskerler, Bağdad valisi

³⁰⁶ Morali olduğu söylenen Topal Osman Paşa aslında Konyalıdır ve şair Namık Kemal'in ceddidir. (Ç.N.)

³⁰⁷ Sipahi, Silahdar, Ulufeciyan yemin, Ulufeciyan yesar, Gurebai yemin, Gurebai yesar.

³⁰⁸ Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Toparabacı. Suphi.

³⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/385-388

Ahmed Paşa, eski Karaman Beylerbeyi  rifi Ahmed Paşa, Bağdad, Tebriz ve Gence sınırlarının savunulmasıyla görevli Gence kumandanı İbrahim Paşa idi.  silerin Veziri zam a getirmek istedikleri, fakat o şartlar içinde tevazu ile birlikte, me rulu a ba lı kalan Rüstem Paşa, Karaman valisi sıfatıyla serdarlı a getirildi ve Erivan yakınındaki arazinin savunması görevi verildi. Ordunun Tebriz'den Erivan'a yürüyüşü sırasında İran  ahı Hüseyin esir edildi ve geçit k     önünde ba ı vuruldu. İki İran elçisi Reisefendi, defter emini, Veziriâzam'ın k tibisi, süvari mukabelecisi ile birkaç kere g r    ten sonra Bağdad seraskerine gönderildi. Fakat Diyarbekir'e geldiklerinde, İranlıların Ara  nehrini geçtikleri ve Veli Mehmed Kulikhan'ın Sultan'a cülus tebriklerini sunmak üzere ola an     yetkili elçi sıfatıyla İstanbul yolunda olduğu öğrenildi. Neticede, elçi Teme var'a götürüldü ve iki elçi Mardin'de mahpus tutuldu.  ah tarafından görevli olarak  irvan'ın Türk hanı Surkhai'ye gönderilen elçiyi çok daha beter bir son bekliyordu; bütün maiyyetiyle birlikte ba ı vuruldu ve Bâb-ı  li'ye gönderildi.  ahseven ve Siginaklara karşı sürdürülen savaşlarda büyük yararlılıkları görülmüş ve mükafat olarak kendisine babadan evl da, ailesine geçmek üzere  irvan hanlı ı verilmiş olan Surkhai otuzbin askerin başında sefere katılmı ı; fakat parası olmadığından Bâb-ı  li tarafından kendisine otuzbin duka g nderildi³¹⁰. Bağdad seraskeri Ahmed Paşa, İranlıları    nc  Ahmed'in saltanatının sona ermesinden beri ele geçirdikleri araziden p   rten ilk kumandan oldu. Kennan ahan'ı ve otuziki burcunu zaptetti; orada bulunan yirmiiki top eline geçti; Ardalan da aynı şekilde Osmanlı hâkimiyetine girdi (Temmuz 1731 - Muharrem 1144). Kerman ahan'ın zaptından sonra Türk ordusu, serasker Hekimoğlu Ali Paşa kumandasında Hemedan  zerine yürüdü; İranlılar Kazvin ile Ebhar arasına  ekilmi lerdi. Osmanlı ordusu, Hemedan dolaylarında Salihab d'da ordugâh kurdu. Tahmas Kulikhan ve Ali Merdan'ın kumandasındaki  ah'ın ordusu otuzbin askerden oluşuyordu. Osmanlı ordusu bu İran Pa alarına doğru ilerlediği sırada,  ahın has beylerinden ikisiyle birlikte Tebrizli Fethalibe  ve Allahverdi göründü. Bunlar seraskere ve kâhyasına. İran piyadesi kumandan Pa ası³¹¹, muhafız birliği kumandanı³¹² ve halifeler halifesi³¹³. yâni İmparatorluk Büyük-Veziri tarafından imzalanmış mektuplar verdiler (13 Eylül 1731 - 11 Rebiul'evvel

³¹⁰ Veya İSO kese; bir kese 200 duka ve bir duka iki para ediyor.

³¹¹ Kullara ası.

³¹² Korucuba ı

³¹³ Halifetul-halefa.

1144). Serasker ve kâhya bu mektuplara cevap verdiler ve yeni bir haber gelinceye kadar, Osmanlı ordusu düşman ordugâhına birbuçuk fersah mesafeye kadar yaklaştı.³¹⁴

Korican Savaşı

Ertesi sabah Şâh Tahmasip, Hemedan'a on fersah mesafede bulunan Korican ovasında sekiz büyük çaplı, beş obüs ve ikiyüz balyemez topla donatılmış, kırkbinden fazla askerden oluşan bir orduyla, aniden Türklerin karşısına çıktı (16 Eylül 1731 - 13 Re-biul'evvel 1144). Savaş kanlı oldu; zafer Türklerin kazanç hanesine yazıldı. Osmanlıların dediklerine inanmak gerekirse, Şâh Tah-masip'in yirmibin kişilik süvari birliğinden iki kişi bile kurtulamadı; Şâh'm piyade birliğine gelince, bunun dörtte üçü kılıçtan geçirildi³¹⁵. Ordu kâtibi ile halifeler halifesi de ölümler arasında idi; otuziki top, ikiyüz parça mermi ve bütün topçu malzemesi galib-lerin eline geçti. Ertesi gün Hemedan teslim oldu; İranlılar yedi kulverin topu, yirmisekiz balyemez, iki obüs ve oniki küçük çaplı topu Türklere bıraktı. Böylece, Nadir'in Herat'ı muhasara ettiği bir sırada, saray ileri gelenlerinin ordunun başına geçmesi tekliflerine karşı, Şâh Tahmasip'in zaafı yüzünden onlara uyması, son seferde kumandanının dehâ ve cesaretinin kazandırdıklarını bir tek savaşta ona kaybettirdi.

Çok parlak bir zaferden duyduğu memnuniyeti belirtmek mak-sadiyle, Sultan, ikinci büyük silahdâriyle orduya «keskin kılıçlı, pâk yüzlü, hükümdarın ekmeğini ve tuzunu alınlarının teriyle hak eden askerlerini» tebrik için bir fermanla bir Hatt-ı Şerif gönderdi. Aynı zamanda imparatorluk komiseri de «serdarın sarığına kıymetli taşlarla süslü bir sorguç takmak, kıymetli vücuduna görünüşü ruha hoş gelecek bir samur kürk giydirmek, beline düşmanlarının başını kesecek muzaffer bir kılıç kuşatmak ve nihayet ordunun kaplanlarına³¹⁶ ihsanda bulunması için yüzelli kaftan sunmak» emrini almıştı.³¹⁷

³¹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/388-389

³¹⁵ Suphi, bu Hatt-ı Şerif ve fermanı, her ikisi de Arabca vecize ve Türkçe mısralarla süslenmiş bu vesikaları 50 ve 51. sayfalarda, savaşın tasviriyle birlikte vermektedir.

³¹⁶ Nehegani deryai deûri ve şecaat, pelengani sahraı şîrgiri ve şehâmet.

³¹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/389-390

Tahmasip'le Barış

Korican savaşından sonra, İranlılar Kum ve Kaşan'a kaçtılar; Osmanlılar iki kola ayrılarak zaferlerinin meyvesini toplamaya koyuldular; yedi-sekizbin kişiden oluşan bir süvari birliği, yolu üzerindeki bütün meskûn yerleri tahribetti; Mardin voyvodu Sadık Ağa kumandasındaki diğer kol, akın hareketini İsfahan'a kadar geliştirdi. Tahran'a çekilmiş olan Şâh, oradan Kurcibaşı Mehmed Rizaku için serbest geçiş izni isteyen itimadeddevlefin bir mektubunu Mehmed Bakirle Osmanlı Paşasına gönderdi; Mehmed Rizaku barış müzâkerelerinde bulunmak üzere görevlendirilmişti (18 Kasım 1731 - 18 Cemaziyül'evvel 1144). Serasker mektubun muhtevasını öğrendi ve müzâkereye oturmaya razı oldu. Bâb-ı Âli, bansın hudutlarda güvenliği bozmaması ve ordunun elinde bulunan üstünlüklere zarar vermemesi şartıyla seraskerin görüşüne uydu. Bu arada Hekimoğlu Ali Paşa ile Rustem Paşa, sadece bir ay süren bir muhasara sonunda Urmia şehri ve kalesini zaptetmelerdi (15 Kasım 1731 - 15 Cemaziyül'evvel 1144), İran garnizonu onbir gün sonra ric'at ettiğinden, Hakârili Kürd prens Binaşın muhafız olarak bırakıldı ve Ali Paşa Tebriz'e doğru yürüyüşüne devam etti. Serasker Selmas'dan Tuc ovasına doğru yöneldiği sırada, onbir-bin suvâri Soukbulak vetMeragha yolu istikametinde Bisutun Han'ın takibine koyuldu. Tuc'a varıldığında, canları ve malları için serdarın merhametine sığınmak üzere bölge sakinleri koşup geldiler. Tebriz'e iki günlük yürüyüş mesafesinde bulunan Kesel-Meslek'de, Şenbgazân, Hikmetâbad ve Bilankuh mahallelerinin yaşlıüariyle birlikte şehir halkının temsilcisi olarak Taceddînzâde Mehmed Riza gelib himaye talebinde bulundu. Şiddetli bir mukavemetle karşılaşacağını zanneden Hekimoğlu Ali Paşa, üçbin süvarinin başında, binbaşı Yekçeşm-Musa Ağa'yı şehri teslim almak üzere acele gönderdi. Acısu nehri üzerindeki köprüye varınca, Meragha'ya karşı gönderdiği kuvvetler kendisine iltihak etti ve bir zafer alayı ile eski valiliği³¹⁸ merkezine girdi (4 Aralık 1731 - 4 Cemaziyül'evvel 1144). Urmiye ve Tebriz'in çifte fetihleri Sultan'ın bir mektubuyle birlikte gönderilen bir kılıç ve bir hil'atle mükâfatlandırıldı.

Korican zaferinin öğrenilmesi üzerine, Türkler tarafından amansızca sıkıştırılan Huveyze kalesi ve Arap aşiretleri Beni-Mun-tefik ile Beni-Lam, kapılarını açmışlar ve Osmanlı, hâkimiyetini yeniden tanımışlardı. Bu arada,

³¹⁸ Suphi bu konuda Kur'an metninden misaller veriyor.

Bağdad seraskerinin barış müzakerelerinin devamıyla alâkalı haberleri, İstanbul'da Veziriâzam'ın sarayında yapılan toplantıların değişmez konusu haline gelmişti; müzakerelerin ne safhada bulunduğunu Öğrenmek maksadiyle Ka-pucubaşı Bağdad'a gitmekle görevlendirildi. Fakat o daha Bağ-dad'a varmadan önce, serasker Ahmed Paşa'nın gönderdiği bir ulak anlaşmanın aslını İstanbul'a getirdi (6 Şubat 1732 - 9 Şaban 1144); anlaşma bir aya yakın bir zaman önce (10 Ocak 1732) de İran'la yapılmıştı. Bu anlaşmanın maddelerine göre, gelecekte iki imparatorluğun sınırlarını Azerbaycan tarafında Araş nehrinden başlatıyordu; Derteng ve Derue de Irak'la sınırları oluşturuyordu. Böylece Gence, Tiflis, Erivan, Hancivan, Kakheti, Kartli, Şamakhi ve Dağıstan bütün bağlı bulunan bölgeleriyle Bâb-ı Âli'de kalıyor; Tebriz, Ardelan, Kermaşahan, Hemedan, Huveyze ve bütün Lo-ristan İran³¹⁹ hâkimiyetine bırakılıyordu. Bu konuda, İstanbul-da İnciler Köşkü'nde Sultan'ın huzurunda büyük bir meclis toplandı: Veziriazam, Şeyhülislâm, Anadolu ve Rumeli kadiaskerleri, İstanbul kadısı, emirler reisleri, birliklerin Paşaları, Bâb-ı Âli nazırları, aralarında İmparatorluk müverrihinin de bulunduğu ho-cagan, Veziriazam divanı kâtibi müzakerelere katıldılar (25 Şubat 1732 - 28 Şaban 1144). Reisefendi İsmail, Bağdad valisinin raporunu, İran Başvezirinin mektubunun tercümesini ve barış anlaşmasını okudu. Peşinden hemen söz alan Sultan, barış anlaşması yapılırken şehir zaptedilmiş durumda olduğu için, Tebriz'in geri verilmesini tasvib etmedi. Hazır bulunanlar sustuğu sırada, Şeyhülislâm, defter emîni Mehmed Efendi'ye: «Bütün olup bitenlerden haberin var, konuş.» dedi. Fakat, Mehmed Efendi düşündüklerini söylemek cesareti gösteremeyince, Firdevsî Seyid Ebubekir Efendi yerinden kalktı ve Sultan'ın oturduğu geniş koltuğun yanına kadar ilerleyerek, Anmed Paşa'yı barış anlaşmasının şartlarını kabul etmek zorunda bırakan sebepleri kendi görüşü açısından açıkladı. Sultan'ın gizli düşüncesini kavramış olan Şeyhülislâm, onun dikkatini barış anlaşmasının inatçı savunucusundan başka yere çekmek istiyordu; ona şöyle hitabetti: «Eh! Ebubekir Efendi, ileri yaşıma rağmen sen benden daha körsün; boş nutuklar söylemekle vaktini kaybediyorsun ve Sultan'ın irâdesini kavramanın farkında değilsin.» Veziriazam, bilhassa

³¹⁹ Suphi, f. 39. Anlaşmada sekiz madde bulunuyor, birincisi sınırlar, ikincisi hac, üçüncüsü ticaret, dördüncüsü İstanbul ve İsfahan'daki konsolosluklar, beşincisi sınır kaleleri kumandanlarının iyi niyeti, altıncısı elçi teatisi serbestisi, yedincisi tarafların arazisine tecavüz yasağı, sekizincisi askerî kumandanlarla anlaşmaya riâyette alakalı. Hanway hatalı olarak anlaşmanın 10 Ocak yerine 16 Ocak'da imzalandığını bildiriyor.

tüfekçi birlikleri Paşalarını kanaatlerini bildirmeğe davet etti; onlar da anlaşmanın tasdiki hususunda Firdevsî Efendi'nin görüşüne uygun düşen fikirlerini bildirdiler. Sultan, yeniden konuştu ve bu mesele üzerinde bilgi vermekle görevlendirilen Kapucubaşının (başmâbeyinci) dönüşüne kadar her türlü kararın ertelenmesi gerektiğini söyledi. Evvelce Firdevsî Efendi'ye susmasını telkin etmiş olan Şeyhülislâm, bunun üzerine, Firdevsî Efendi'nin görüşü istikametinde, fakat büyük bir diplomatik ustalıkla konuştu: «Şevketlû Pâdişâh, irâdenin Önünde başlarımız eğiktir; ülke ve kaleler senin mülkiyetindedir ve kanun İmparatorluk topraklarının bir zerresinin bile düşmana verilmesini yasaklar; fakat Allanın hizmetkârlarının ve. teb'alanının, hâkimiyetine boyun eğen bölgelerin dinlenmelerini sağlamak için bazı yerlerin mülkiyetinden vazgeçilebilir, fakat bu bir lütûf-tan, şahane sahavetten, bunun hediyesinden başka türlü anlaşılamaz, tefsir edilemez.» Bu sözleri söyledikten sonra dönüp ulemâyâ hitabederek sordu: «Öyle değil mi, Efendiler?» Ulemâ topluluğu, kendisini doğruladı. Bununla beraber, Sultan, bu mühim meselenin Veziriâzam'ın sarayında tekrar görüşülmesine karar verdi. Görünüşe bakılırsa, Veziriâzam'ın bu toplantı sırasında Sultan'ı Tebriz'i feda ve anlaşmanın tasdiki yoluna gitmesi hususunda tüfekçi Paşasının fikrine başvurması, ondört gün sonra makamını kaybetmesinin sebeplerinden biri oldu (12 Mart 1732 - 15 Ramazan 1144).³²⁰

Veziriazam Topal Osman Paşa'nın, Kaptan-I Derya Paşa'nın, Şeyhülislâm Ve Diğer Pek Çok Memurun Azii

İmparatorluk mührü (Mühr-i Hümâyûn), Tebriz seraskeri, Sultan'ın ünlü hekiminin oğlu Hekimoğlu Ali Paşa'ya gönderildi. Söylendiğine göre, Sultan hekimi Nuh Efendi Venedik asıllıydı³²¹. Şeyhülislâm ve Veziriazam, her ikisi de İran'la yapılan barış anlaşmasının kurbanı oldular. Bunların makamlarından düşmeleri halkın hışnutsuzluğunu o an için yatıştırdı.

Ramazan ayında, Hz. Peygamberin Hırka-i Şerifinin sarayda halkın ziyaretine açıldığı bir sırada, beklenmedik bir hâdise olarak Veziriâzam'ın azliyle karşılaşılmıştı. Veziriazam, Şeyhülislâm, vezirler ve ulemâ, şeyhler ve hocagân, Sofa köşkünde Sultan'a tazimlerini sunmak ve Mukaddes Emanetler Dairesinde Kutsal hırkaya yüz sürmek üzere sarayda

³²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/390-393

³²¹ Venedik elçisinin, Viyana arşivlerindeki 23 Mayıs 173a tarihli raporuna bakınız.

toplanmışlardı. Bütün saray zabitleri salondan ayrılıp Veziriazam, Şeyhülislâm ve vezirlerle yalnız kalınca onlara çekilmelerini işaret etti; böylece hazır bulunanlar Erivan (Revan) köşkü önünde saf oluşturmak üzere çıktılar. Teşrifat kaidelerine göre Vezirîâzam'ın koluna girip onu kabul salonunun çıkışma kadar götürmesi gereken silahdâr, yaşının ilerlemiş iğn i ileri sürerek özür diledi; silahdâr iç dairelere doğru uzaklaştı; Veziriazam diğer vezirlerin yamna yalnız gitti. Fakat, silahdâr karşılarına gelmekte gecikmedi ve Sultan'ın Sünnet Odasına gideceğini, orada kalamayacaklarını bildirerek kendilerini Erivan köşkünün içine davet etti, hemen davete uydular. O sırada Sultan Şeyhülislâmla Sünnet Odasma girince, silahdâr yine Vezirîâzam'ın yanına gelip kendisinden Mühr-i Hümayûnu istedi; Üsküdar'a geçmek üzere silahlı bir kalyona bineceğini söyledi. Aynı zamanda, defterdara, kaymakam sıfatiyle, yeni Veziriazam gelinceye kadar her zamanki işleri yürütmekle görevlendirildiğini bildirdi.

Osmanlı tarihi, şiddetli bir mizacın ve sertliğin adamı ihtiyar Topal Osman Paşa'nın Vezirîâzamlığı zamanında ikinci derecede ehemmiyetli olaylarla karşılaşıldığını anlatır. Bir hesap düzeltilmesi 3ebebiyle Mısır valisi silahdâr Mahmud Paşa ve selefi Köprülü Abdullah Paşa arasındaki anlaşmazlığa bir son vermek için, Topal Osman Paşa, Mısır'a eski Reisefendi Süleyman'ı gönderdi ve onu paraların kontrolüyle de görevlendirdi. Yoğurtçuoğlu diye anılan ve İbrahim Paşa'nın yakını ve damadı Kâhyabey Mehmed*-in mahremi ve bu münasebetleri yüzünden imparatorluk paralarının müfettişliğine getirilen bir diğer Süleyman, Nevşehirli İbrahim Paşa makamından olunca hapse atılmış ve bin kese ödemeğe mahkûm edilmişti. Aynı adam Lemnos adasından getirildi ve her yıl Mekke'ye gönderilen Surre alayının nakli gibi şerefli bir işin başına geçirildi. Ali Paşa'nın halefi olan Kapdan-ı derya Şahin Mehmed Paşa, evvelce Yeniçeriâğası olarak sevap hanesine kaydedilen mühim hizmetlerine rağmen, donanmaya kumanda edebilecek kaabiliyetle görülmedi ve Kane valiliğine atandı. Elhac Sofu Hüseyin İstanbul liman reisliği görevinden alınarak donanmanın basma getirildi; bu atama önce geçici ³²² mâhiyettedir, fakat kısa zamanda kesinleşti. Kapdan-ı deryanın makamına geldiğinin ertesi gün, uzun zamandır rüşvetçiliği ve yabancılara casusluk ettiği bilinen tersane tercümanı Constantin Ventura idam edildi ve görevi Eflak voyvodasının memuru Giorgaki'ye verildi.

³²² Suphi, f. 34. Bilvekâle

Sultan'ın altı ay önce İstanbul kadılığına atanan âlim inıami Pirîzâde, kendi isteği üzerine görevinden affedildi; karşılık olarak kendisine Anadolu kadiaskerliğiyle birlikte Sultan tarafından arpalık olarak dört kaza dairesinin geliri tahsis edildi. Emirler reisliğine âsiler tarafından atanan Ammadzâde, geldiği ve meşgul kişilerinden biri olduğu karanlık çevreye geri gönderildi. Şeyhülislâm Paşmakcızâde Abdullah Efendi kibirli ve kabalığından ayrı olarak Vezirîâzam'ın dostluğundan aşırı gurura kapılarak Sultan hakkında ısrarlı ve yakışsız konuşmalar yapmışıya başladığından azledildi ve yerine Damadzâde Ebulhay'r Efendi atandı (24 Şubat 1732 - 27 Şaban 1144).

Her zamanki alışkanlığı ile İmparatorluk hazinesinin kasalarını gözden geçiren Hazinedârbaşı, bunlardan birinde üzerinde iki ayak izi bulunan bir taş gördü. Görüşüne başvurulmuş ulemâ, bunların, Hz. Peygamber'in ayak izleri olduğu kanaatine vardı ve bu taş Hz. Feygamber'den kalan Mukaddes Emanetlerin biri olarak ait olduğu daireye kaldırıldı. Neticede «Kabe'nin kara toprağı ile» bu taş «semavî şeylere, güneş ve aya üstün değerde sayılarak,» Sultan'ın emriyle, «hurilerin alınındaki parıltıya benzeyen parlaklıklar yansıttığı» yere, Eyûb Camii'nin güneydoğusunda büyük pencerenin yanına konuldu (13 Ocak 1732 - 15 Receb 1144). Haliç vadisi bahçeleri, bunları süsleyen yüzüymü köşkün âsiler tarafından üç günde tahrib edildikten sonra ayrı ayrı yüzelli sahibine teslim edilecek yerde kamulaştırıldı; vakıf arazi olarak bostancı birliğine verildi (19 Ocak 1732 - 21 Receb 1144). Kadınların başlarına kalın türbanlar bağlamalarını, vücutlarının çizgilerini meydana çıkaran ipekli giyecekler kullanmalarını yasaklayan kanunlar yenilendi. Bu kanunlara göre, kadınlar yüzlerini belli eden ince ve şeffaf peçeler de örtemeyeceklerdi. Bu emirlere uymayan birçok kadın, imanlı müslümanların iyi niyetlerini bozmakla suçlanarak boğdurulmak suretiyle idam edildiler; bunların suçları vücutlarının hatlarını açığa vuracak veya hayal yoluyla tahmin ettirecek kadar içi gösteren, şeffaf kumaşlar kullanmalarıydı. Bu kadınlar arasında şeytan Eminesi adıyla anılan biri, İmparatorluk müverrihinin söylediğine göre, «deniz dalgalarını taklid eden desenle dokunmuş mavi bir kumaşdan yeldirme»ye bürünmüştü³²³. Bu cümle parçası Osmanlı tarihçilerinin üslûbu hakkında bir fikir verirse de, Sultan'm tahta çıkmasını tebrik için İstanbul'a gelen olağanüstü Rus elçisi prens Şerbatoff ile Avusturya, elçisinin huzura kabul edilişlerinin tasviri, elçilerin elleri hediyelerle dolu da olsa, hıristiyanlara karşı duydukları kin ve

³²³ Suphi, f. 34.

hobbinlik içinde Osmanlıların hristiyanlara nasıl bir gözle baktıklarını ortaya koymaktadır: «Bahis konusu lânetli (elçi) Sultan'ın huzuruna götürüldü, alnı tazim mânâsında taht salonunun kapısı tarafındaki toprağa değdikten sonra güven mektubunu ve getirdiği hediyeleri sundu, kendisine âdete uyularak boyuna uygun düşmeyen bir tören elbisesi giydirildi. Sonra, saadetten sarhoş olmuş bir halde, Sultanlar Sultanı'nın sarayından ayrıldı ve onun iğrenç varlığının ortadan çekilmesiyle, bir saray zümrüdü misâli parıldayan alan, onun pisliğinin damgasından nihayet kurtuldu.»

Sultan'ın lütfettiği huzura kabulde, Avusturya elçisi M. de Talman İtalyanca olarak kendisini tamttı ve Sultan, az kelime kullanarak kendisine doğrudan karşılık verdi. Sultan'ın bu tutumu, sadece bir yenilik olarak değil, bir seçkinlik işareti sayıldı: Zira, uzun zamandan beri Sultanlar, hristiyan elçilere karşı tam bir sessizlik içinde kalmayı alışkanlık haline getirmişlerdi (19 Şubat 1732-22 Şaban 1144).

M. de Talman'ın orta elçilikten elçiliğe yükselmesi, Reisefen-di'nin ikinci defterdarlığa atanmasından sonra elçi Mustafa Ağa'-run altmışiki kişilik ³²⁴ bir mâiyyet ve yirmibeş atla Viyana'ya giderek I. Mahmud'un tahta çıkışını bildirmesi kararından sonra gerçekleşmişti. Mustafa Ağa, Avusturya İmparatoru VI. Charles'a, diğer hediyeler arasında, son üç yıl içerisinde İstanbul'da basılan eserleri sundu ve kendisine karşılık olarak Meninski'nin lügati verildi. Elçiler aracılığı ile gerçekleştirilen bu kitap alışverişi, Osmanlı diplomasi tarihinin ³²⁵ kaydettiği ilk ve yazık ki, sonuncudur. Mustafa Ağa, Avusturya imparatorluk sarayında kendisine gösterilen alâka ve dikkatle öğünebilirdi; oysa Polonya elçisi kont Stadnicky'nin aksine, tıpkı Mustafa Ağa'nın göreviyle Polonya'ya giden Osmanlı elçisi, dönüşünde, oradaki soğuk karşılanıştan şikâyetçi olmuştu. Türk elçisinden başka, Viyana'ya aynı zamanda, Beylerbeyi Hüseyin tarafından Sicilyalı ³²⁶ korsanların yağmacılıklarından şikâyetçi olmak üzere Yusuf Hoca da murahhas olarak gönderilmişti.

Evvelce Bosnasaray'a varışından söz ettiğimiz Bonneval, İstanbul'a ancak, kendisinin olduğu gibi genellikle Fransızların sevgilerini kazanmış

³²⁴ Bu elçiliğe bağlı bulunan başlıca görevliler şunlardı: Mühürdar, mühür muhafızı; hazinekar; kilerci, bir çeşit kâhya; tütüncü, içilecek tütünün memuru; şamdancı, aydınlatma müfettişi; imam; tüfekçiler, satirler, uşaklar, hizmetkarlar, vb.

³²⁵ Ayrıca kendisine rengârenk kadifeler, İki büyük gümüş şamdan, saat ve daha başka hediyeler verildiği gibi, günlük masrafları için 152 florin tahsis edildi.

³²⁶ 25 Haziran 1732'den itibaren 1733 Nisanına kadar kendilerine Viyana'-da saray tercümanı Henri de Penkler refakat etti.

olan Topal Osman Paşa'nın ³²⁷ Veziriâzamı-ğının sonuna doğru geldi; Veziriazam, ona, o sıradaki para rayicine göre, günlük iâşe ve bakımı için günde üçyüz akçe veya onbir kuruş tahsis ettirdi (24 Şubat 1732). Rakoczy'e verilen günlük geçim masrafını bir süre önce azaltan Bâb-ı Âli, bunu yeniden günde yetmişdört kuruşa çıkardı. Bonneval ile Rakoczy arasında çıkan bir anlaşmazlık, bu iki şahsiyet Bâb-ı Âli'yi kendisinin aleyhine kıskırttığından, Avusturya elçisinin işlerini kolaylaştırdı. Rakoczy, kendisinin Transilvanya prensi unvanını almasına karşı çıktığı için, Bonneval ile müşterek hiçbir taraflarının olmasını istemiyordu. Avusturya elçisi, bu iki şahsiyetin yalanlan ³²⁸ arasında casuslar elde ettiğinden bütün teşebbüslerini öğrendi ve plânları hakkında bilgi edindi ve bu sayede tedbirlerini alabildi.

Bâb-ı Âli, Cezayir valisi yeni dayının atanmasını, selefiyle Almanya İmparatoru arasında hazırlanan deniz ticaretiyle alâkalı anlaşmayı imzalaması şartıyla tasdik etti. Avusturya elçisi Talman, Bonneval'in plânını ortaya çıkarmak ve engellemek hususunda bin duka harcamaktan geri kalmadı. Bu plân, iki Osmanlı ordusunun sefere çıkarılmasını öngörüyordu. Bu ordulardan biri, görünüşte Belgrad'ı hedef almaktaydı; ikinci ordunun hedefi ise gerçekte Bosna'nın Almanya'ya ait bölümü ve İştırya idi.

Viyana'ya elçi olarak gönderilmiş olan şah-bender Türk Ömer Ağa'nın bu şehirde devamlı kalması yedi yıl boyunca engellendiği ve Bâb-ı Âli'den bu zaman zarfında geri çekilmesini istediği halde savsaklanan Avusturya hükümeti, devletin bu elçiyi nihayet geri çağırmasıyla bir casusun varlığından kurtulmuş oldu.

Ermeniler ve Rumlar tarafından katoliklere yapılan baskılar, bir patrikin atanması hususunda kendi aralarında anlaşmazlığa düşmelerinden beri son bulmuştu. Veziriazam anlaşmazlık halinde bulunan iki tarafın meselesini ortadan kaldırmak maksadiyle onları divana davet etti; fakat başaramadığı için divanı bir gün sonranın sabahına erteledi; yortunun rastladığı cumartesi günü yeni patrik atandı ve evvelki patrikle birlikte bütün başpapaslar ve taraftarları kalyonlara kürekçi olarak gönderildi (27 Nisan 1731). Müteakib yıl, yeni patrik Bursa'ya sürüldü ve bütün Rumların nefret konusu olan Jeremias kendilerine ruhanî şef olarak kabul ettirildi (25 Ekim 1732).

Veziriazam Topal Osman Paşa'nın Fransızlara gösterdiği yakınlık, evvelce korsanlar tarafından esir edildiğinde fidyesinin onlar tarafından

³²⁷ Venedik elçisi Emmo'nun raporu.

³²⁸ Rakoczy'nin seyisi Hosvar ile kâtibi Bon.

verilip kurtuluşunu sağlamalarından geliyordu. Fakat, onun yerini alan, Rusların olduğu kadar Fransızların da düşmanı olan Hekimoğlu Ali Paşa, makamına oturur oturmaz, Fransız elçisine üçüncü Kapdan-ı derya Riyalesini zaptetmek cür'-etini gösteren Maltalılardan şikâyetçi oldu (Kasım 1732). Elçi Vil-leneuve, kendisine, Afrika'nın kuzeyindeki beylikler Bâb-ı Âli'nin sözünü ne kadar yerine getiriyorlarsa, Fransa kralının da Malta şövalyelerine o kadar söz geçirebildiği cevabını verdi.³²⁹

Hristiyan Devlet Elçilerinin Huzura Kabulü

İngiliz elçisi lord Kinnoul, bir İngiliz gemisinde oturup içki içen kaptanın sarhoşluğun tesiriyle İstanbul limanında geminin topunu ateşletmesi üzerine çıkan olayı kapatmak için yalvar-yakar olarak mevkiiyle bağdaşmayacak kadar hakir durumlara düştü. Osmanlı hükümeti bu kaptanın cezasının idam olduğunda direniyordu. Beş gün sonra, Allahdan, Veziriazam düştüğünden, elçi, bu olayı geçiştirmeyi başardı. Venedik elçisi Emmo'ye gelince, Xero-mero, Trombuchi ve Cazouli çeteleri reislerinin bölgeye verdikleri zararı bir türlü hazmedemeyen, ortadan kaldırılmaları³³⁰ için Karlı İli valisine ferman üstüne ferman gönderen Veziriâzam'ın gazabı karşısında ağzını açıp da tek kelime söyleyemedi. Rusya, Sultan'ın tahta çıkışını tebrik için İstanbul'a olağanüstü elçi olarak prens Şerbatoff'u göndermişti. Prens, İstanbul'a eski elçi Nep-luieff ve yeni elçi Wisniakoff la birlikte girdi.

Bâb-ı Âli, Rusya'nın bu nâzik davranışına, Yirmisekiz Meh-med Çelebi'nin oğlu Mehmed Said Efendi'yi göndermekle karşılık verdi ve bu elçi, oradan, I. Frederic'in temenni ve tebriklerine Sultan'ın teşekkürlerini bildirmek ve XII. Charles'ın Bâb-ı Âli'ye se-nedli borcu olan, son elçinin tahsili için boş yere gayret sarfettiği paranın tamamını almak üzere İsveç'e geçti.³³¹

Kabarta

Kabarta Çerkeslerinin sınırlarının belirlenmesi konusunda Bâb-ı Âli ile

³²⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/393-398

³³⁰ Receb 1144 (Ocak 1732). Venedik Cumhuriyetine ait evrak arasında bu hususta bir not bulunmaktadır, Viyana Arşivleri.

³³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/398-399

Rusya arasında önemli bir anlaşmazlık çıktı. Tepeleri Hazer deniziyle Karadeniz arasında Avrupa ile Asya'nın ayırımını tabii bir duvar kesinliğiyle oluşturan Kafkasın kuzeyinde, iki büyük nehir kaynaklarını alırlar: Bunlar Kuban ve Terek nehirleridir; önce güneyden kuzeye akarlar ve bunlardan biri Azak denizine dökülür; diğeri ise doğuya yönelir ve Hazer denizinin mansa-bını oluşturur. Kuzeyde, bu iki nehir arasında, kaynağını Kuban'm sağ kıyısının yakınından alarak, bunlarla hemen karşı karşıya Malka akar ve batıdan doğuya yönelerek, batıya doğru bir kavis çizdiği noktada Terek'e karışır. Kafkasın kuzeyinde, Kuban ve Terek'in kaynakları arasında Baksan'in kaynakları bulunmaktadır ve Baksan, kuzey doğuya yönelerek, Terek'le birleştiği noktadan az bir mesafede Malka'ya karışır. Malka, Baksan ve Terek'in sınırlandırdığı bu arazide, bir aşiretinin adı Kabartay olan Çerkesler oturmaktadır. Çerkesler ve Kabartaylar aynı dili konuşurlar ve tek, aynı halktırlar. İki kardeşli millet tarafından alınan Kabartay adı, tarihin erkeklerinin kahramanlığı, kadınlarının güzelliğiyle dikkati çeken bu topluma verdiği birçok addan biridir. Bugün  er-keslerin işgal ettiği toprağın sakinleri olarak Kerketlerden ilk bahseden Strabon'dur. Karadeniz kıyılarında yaşayan ve Proco-pe'un, Bizanslı Pline ve Etienne'in bahsettikleri Zyşelerin  erkes-lerle aynı topluluk oldukları Cenovalı seyyah Giorgio İnteriano'-nun ³³² şah detiyle doğrulanmıştır; Constantin Prophrogene-te'in bahsettiği Kabaxia bugünkü Kabartay'dan ³³³ başka bir şey değildir. Osset'lere inanmak gerekirse, Çerkesler, Kırım asıllı olan prensler gelmeden önce Kseks veya Kasaks adını taşıyorlardı ve bunların Ruslarla birleşmelerinden Kazak ³³⁴ milletin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Kendileri, evvelce müşterek arazileri ve müşterek reisleri olan Nogaylann ³³⁵ birinci şefinin adı olan Aide-gus adını alırlar; fakat, onları, Türkçe ile hiçbir yakınlığı bulunmayan tamamiyle ayrı dilleri balonundan, Nogaylarla karıştırmamakta dikkatli olmak gerekir. Kabartaylann  erkeş aşireti Hicretin yedinci asrında Kırım'dan ayrıldı ve Kuban nehrinin iki kolunun oluşturduğu adaya yerleşti, daha sonra yukarıda anlatılan nehirler tarafından sınırlandırılan araziye İstil  etti ve orada, aralarından bir bölümü Malka, Baksan, ve Terek'in sol kıyısı üzerinde, diğer bir bölümü aynı nehrin sağ

³³² Ramusiu, II, s. 196.

³³³ Ferrusac'a bakınız. Bu İletin  niversel. şubat 1828. Histoire. s. 2R7

³³⁴ Klaproth, Kafkas ve Gürcistan'da Seyahat, I, s. 147.

³³⁵ Tarihçi Cenabı'nın Münih Akademisi memoire'larında yer alan Kının

Tatarları, Nogaylar ve Oguzbeyler prenslerinin nesilleri üzerine yazılmış fasıla bakınız

kıyısında yurd tuttular. Bir bölümü Kabartayların küçük, diğer bölümü büyük adını aldılar. Milâdî onbirinci asırdan itibaren, prens Tmutorokan Kasug ve Ke-seks'leri hâkimiyeti altına almıştı. Beşyüz yıl sonra, Çerkesler ve Kabartaylar Rusya Çarlarına elçiler ve itaat ³³⁶ işareti olarak rehiner göndermişlerdi. Osmanlı hükümetiyle Rusya arasında yapılan son anlaşmalarda, Bâb-ı Âli, Çerkeslerin de Nogaylar gibi Kırım hanlarından ³³⁷ bağımsız olduklarını kabul etmişti; Kaplan ve Saadet - Giray'ın utandırıcı bir şekilde genç kız ve oğlan vergisi vermeğe zorlamak için Kabartaylara karşı (1720) giriştikleri akınlar sırasında Rusya, onların imdadına geleceğini açıklayan kesin bir tavır takınmıştı; fakat bu vardığımız devirden iki yıl önce, Kırım hanı Mengli-Giray'ın kardeşleri Baht-Giray Sultan ve Murad-Giray Sultan, kalabalık bit ordunun başında yine Kabarta arazisine girmişlerdi. Mağlupları genç kız vergisi vermeğe zorlayan barış anlaşmasının imzalanmasından sonra Çerkesler başkaldırdı- lar ve Tatarları Baksan nehri kıyılarında işgal altmda tuttukları kalelerden kovdular. Bunun üzerine Rusya, Kabarta üzerinde kısmî hâkimiyet ³³⁸ ve bir müddet sonra da tam hâkimiyet talebinde bulundu; Bâb-ı Âli'ye verdiği bir muhtırada Çerkesler, Ukrayna asıllı Kazaklar olarak gösteriliyor ve böylece Rusya'nın ³³⁹ tab'ası oldukları ileri sürülüyordu. Dokuz yıl önce Çar, Nişli Meh-med Ağa tarafından getirilen bir mektupta Sultan'ın Çerkesler ve Nogaylar üzerindeki ³⁴⁰ haklarını tanımış olduğundan, muhtırada ileri sürülen iddialar Bâb-ı Âli ve bilhassa açıkça Rus düşmanı bilinen Hekimoğlu Ali Paşa tarafından en ufak bir anlayış bulamadı. ³⁴¹

Veziriazamın İstanbul'a Varışı

Vezirîâzamlığa atanmasından iki ay sonra, Hekimoğlu Ali Paşa Erivan'dan Üsküdar'a geldi; beraberinde Erivan'dan birlikte yola çıktığı mabeyinci vardı; Sultan, Vezâretiuzmâ makamına atan* dığını bu ulakla bildirmiş ve Hekimoğlu tarafından çok iyi karşılanmıştı. Muhteşem bir alayla Üsküdar'a gelişinde, âdete uyularak, Şeyhülislâm, emirlerin şefleri,

³³⁶ Klaporth, Seyahatler, Fas. XVIII.

³³⁷ Alinuklar Kırım halklarına ve onlara bağımlı Nogay ve Çerkeslere düşmanlık gösteriyorlarsa da. Edirne Barışı 1713, Sčnoell'de, XIV, s. 267.

³³⁸ Elçi Vlsniakofrun Hatıratı, Beyoğlu 0 Ağustos 1731

³³⁹ Rusya arşivlerinde bu konu üzerinde dikkate değer vesikalar bulunmaktadır

³⁴⁰ Çar'ın mektubu Nişli Mehmed.Aga tarafından 25 Şubat 1723'de İstanbul'a getirildi.

³⁴¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/399-401

Kaymakam, vezirler, birliklerin Paşaları, mabeyinciler ve hocagân, gediklü zâimler ve divan çavuşları tarafından karşılandı (10 Mayıs 1732 - 15 Zil'kaade 1144); iki şâir, Vehbî ve Nahifi, iki İmparatorluk tarihçisi Çelebizâde Âsim ve Sami kendisine şiirler okudular. Veziriazam, gelişinden ancak onyedî gün sonra makamına oturdu. Bütün devlet ileri gelenlerinin toplandığı divanda Veziriâzam'a iki şeref hil'atlı giydirildi: Önce Kızlarağası tarafından bir kapanıça, peşinden Hazinedarağa tarafından, İmparatorluk tarihçisinin deyişini kullanalım, «nur üstüne nur misâli» bir samur hil'at giydirilerek makamına oturtuldu. Vezirler ve nazırlar el öptüler; bu arada Avusturya elçisi, uzun zamandır peşinde koştığı huzura kabul müsaadesini elde etti. Veziriazam, âdete uyarak, kâhyayı ve bütün Bâb-ı Âli subaylarını değiştirdi. Hazine mevcudunu ondörtbuçuk milyon kuruş artmış olarak buldu. Bu muazzam para, isyan sırasında öldürülmüş olan Veziriazam Damad İbrahim Paşa'nın mirasından ve mülklerinin satılmasından geliyordu; kâhyasının, oğul ve damadlanmın³⁴² mirasından ve mülklerinin satışından elde edilen para da bu yekûna dahildi. Ulemâdan birçoğu sürgüne gönderildi. Ölen Kapdan-ı deryanın kâtibi Salim ve yakın dostu, defterdar, Kandiye'den geri getirtildi. Macar Hasan, İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Kandiye'den gelenlerden biri Bosna defterdarlığına atandı, diğeri Selanik valisi kâtipliği görevini aldı. Defterdar Firdevsî Ebubekir Efendi vefat etmişti, makamı Laali Mustafa Efendi'ye verildi. Laali Efendi evvelce para müfettişi olarak Kahire'ye gönderilmişti. Firo>vsî Efendi zamanının en ünlü yazı ustalarından biri oldu; yabancı ülkelere gönderilen III. Ahmed dönemi elçilerine verilen güven mektupları onun elinden çıktı. Uzun zaman İran sınırlarında kalmış olan Veziriazam, İmparatorluğun bu bölümündeki kumandanlardan ehliyetli olanlarla olmayanları yakından biliyordu; bunu da ehliyetlileri mükâfatlandırmak, ehliyetsizleri cezalandırmak suretiyle isbatladı. Cesur Beylerbeyi Timur Mehmed Paşa'nın büyük liyakatine «makamı dar geldiğinden, kendisine hakkı olan vezirlik makamı işareti kakım kürk» giydirildi. Ârifî Ahmed Pdşa, aksine, vatan hâini ilân edildi ve böyle muamele gördü. İranlılarla câniyane bir yazışmaya girişmiş, onları Erivan'a çekmiş ve kendisine emânet edilen ordunun yarısını bile bile kurban etmişti. Onu Erivan'dan Teke'ye göndermişlerdi. Bu eyâlette Yörüklerin ve Türkmenlerin şefliği görevini yapacaktı. Nihayet, Hamid ve

³⁴² Suphi, f. 43, kendisine gönderilen listelerde satılan malları sıralıyor, bunlar 29.529 kese 340 kuruş veya 14.764,840 kuruş tutuyor (bir kese 500 kuruş tutuyor).

Aydın valileri onun üzerine varmak ve başını vurmak emrini aldılar.³⁴³

Paralar

Veziriâzam'ın ilk meşguliyetlerinden biri, vezin bozukluğu uzun zamandan beri ticarete zarar veren parayı düzeltmek oldu. Vezni yerinde yeni kuruş ve paraları tedavüle koydu. Böylece yeni bir para düzeni getirdi. Veziriâzam'ın bütün Bâb-ı Âli nazırları ve Sultan'ın maiyyetiyle birlikte hazır bulunduğu törenlerden ilki payitahtın iki semtine su verecek olan bendin açılışı oldu.³⁴⁴

Bahçeköy Su Kemerı

Bu yeni bend Balaban ve Belgrad vadilerinden gelen ve iki ayrı ağızdan havuza dolan suları taşıyordu. İki ağızdan birine Sultan Mahmud, diğerine Valide adı konmuştu. Bendin genişliği kırk, uzunluğu ise elli aun tutuyordu. Bu iki ağzın sularını Bahçeköy'-den başlayarak yüksekte götüren havaî bendin «Boğaziçi'ne bakan ve Boğaziçi'nden bakıldığında görünen yirmibir gözü³⁴⁵», yan tarafında da mermer bir mescitle bir köşk vardı. Mescidin zarif şekli, oradan geçenleri namaza davet ediyordu. Meyilli yerlerde suyun akış gücünü arttırmak için hendesî şekilde görünen³⁴⁶ mekanizmalar konmuştu. Beyoğlu yolunda bunlardan ziyadesiyle yararlanılmıştı. Maksadın hasıl olması için çifte fil ayakları konmuştu. Romalılar döneminden kalma bu sistemlerde su devamlı olarak inip çıkıyor ve böylece dengesini koruyordu; bu prensib Plin tarafından bulunmuştu. Su Beyoğlu'nda büyük bir-depoda toplanıyor³⁴⁷ ve kırk çeşme arasında taksim ediliyordu. Bu yapının şerefi bir düzine kadar nazır ve büyük şahsiyete aittir³⁴⁸, zira eski bir geleneği dile getiren sözde: «Su sadakası hepsinden³⁴⁹

³⁴³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/401-402

³⁴⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/402

³⁴⁵ Türkçede bend kemerlerine ve köprü geçit yerlerine göz denmektedir.

³⁴⁶ Andreossy, «İstanbul ve Bosfor, Paris 1820» adlı eserinde Romalıların su bendleri hakkında esaslî bilgiler vermektedir. Türkler de İstanbul'da birtakım bendler inşa etmişlerdir. Adı geçen yazar, yazık ki, bu bendlerin hydröstatik bakımından faydalan üzerinde fazla bilgi vermemektedir.

³⁴⁷ Taksim adı da suların buradaki depodan çeşmelere verilmesinden gelmektedir. Çeşme ve hamamlara su verilmesinde kullanılan tazyik meydana getirici -su terazileri» günümüzde de Beyoğlu'nun bazı mahallelerinde harap halde görülmektedir. (Ç.N.)

³⁴⁸ 1 — Veziriazam; 2 — Kızlaragasi; 3 — Defterdar İzzet; 4 — Vezir Nişancı Ahmed; 5 — Vezir İsmail, Yeniçeriagasi; 6 — Anadolu kadias-keri Seyhzade - Mehmed; 7 — Silahdar Yakub; 8 — Başsilahdar ve damad Yahya; e — Valide kahyası-, 10 — Veziriazam kâhyası; 11 — Reifefendi İsmail; 12 — Defterdar

üstündür, çünkü menba bütün varlığa ³⁵⁰ hayat verir.» denilmektedir.

Horasan ³⁵¹ eyâletinde doğan Nâdir-Kulikhan, dört yü boyunca Oğuzbeylerin esiri olduktan sonra kaçmayı ³⁵² başardı ve küçük bir reisin hizmetine girdi ve babasını Öldürdüğü kızla evlendi. Eşkiya çeteleri elebaşılığından Horasan valisi oldu. Saygısızlığı ve gevezeliği yüzünden azledilince yeniden bir eşkiya çetesinin başına geçti; bu çete ile ³⁵³, onun malı olan Kelat'ı zaptetti. Peşinden, İran'ın meşru şahı Tahmasip lehinde savaştı. Üç savaş kazanıp memleketini Afganlıların boyunduruğundan kurtardı ve Tahmasip'i babalarının tahtına çıkardı ve mükâfat olarak şâh ona İmparatorluğun en güzel dört eyâleti Horasan, Mazenderan, Sis-tan ve Azerbeycan'la Sultan unvanı verdi. Nâdir, kıskançlıkları tahrik edeceği korkusuyla verilen unvanı almadı ³⁵⁴ ve Şahın hizmetkârı anlamına gelen Tahmas Kulikhan adını benimsemekle yetindi. Fakat adını ve resmini taşıyan paralar bastırmak için prens mevkiine çıkarılmış olmasından yararlandı: Bu suretle, gözünün hükümdarlıkta olduğunu haber vermiş oluyordu. Yukarıda anlattığımız gibi, Tahmasip'in tahta çıkmasından hemen önce Osmanlıları yenerek Hemedan, Kermehşâhan, Ardelan ve Tebriz'i almıştı. Fakat, onun bu fetihleri sırasında Afganlılar Horasan'a hâkim olmuşlar ve Nâdir bu eyâleti şahın veya daha ziyade kendisinin hâkimiyeti altına almak zorunda olduğunu görmüştü. Zira, kendisinin gizli düşüncesi çoktan bu yoldaydı. ³⁵⁵

İranla Savaş

Nâdir Afganlıların tehlikeli isyanını bastırmakla meşgul bulunduğu

Mehmed; müverrih Suphi'de bu çeşmelerin bulunduğu mahalle adlarına ve İstanbul ye Boğaziçi (Constantinople et Bosphore) adlı esere, II, s. 251 ve 252'ye bakınız.

³⁴⁹ Efdaliss-sadakat saki el ma'. Suphi, f. 46.

³⁵⁰ Min el mal küllü şeyin hayi. Suphi, ayrıca f. 45, bu konuda başka' Arapça vecizeler de naklediyor. Vehbi'nin bend için yazdığı altmışse-kiz mısrahk kitabe bendin üzerine hakkedildiği gibi divanında da yer almıştır.

³⁵¹ Sir VVilliam Jones, Mirza Mehdi'ye dayanarak doğumunu 11 Ekim Cumartesi 1688 olarak tesbit ediyor. Hanway, bir İran tarihçisinden beklenmeyecek bir açıklıkla doğumu 1687'de gösteriyor. Malcolm.

³⁵² Annesi aynı dönemde esir edildi ve Totaristan'da öldü. Hanvray, H, s. 257

³⁵³ Hammer'in bu benzetiş, sebebler açısından fazlasıyla kabataslak ve bu bakımdan da temelsiz, görüşüne dayalı bir hüküm olarak yazarın araştırmacı ünüyle fazlasıyla çelişkili. Öldürülenlerin sadece amca olmaları böyle bir benzetmeye yetmeyeceğini, bunun bir devlet kurucusunu bir eşkiya ile aynı seviyede görmek anlamına geleceğini düşünmesi gerekirdi. (Ç.N.)

³⁵⁴ Malcolm, İran Tarihi'nde, III, s. 72, (Mahmud) bütün bu payeleri kabul etti, demektedir; bu adla Nadir'den bahsetmektedir.

³⁵⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/402-404

sırada, Osmanlılar, son zamanlarda ellerinden çıkan şehirleri yeniden zaptetmişlerdi ve şâh Tahmasip Korican'da mağ-lub olmuştu. Tebriz'de bu şehrin valisi olarak bir cami, bir medrese yaptırmış ve bunların devamı hususunda zengin vakfiyeler tesis etmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa, İran'la barış anlaşması yapılırca Tebriz'in İran hâkimiyetine geçtiğini üzüntüyle gördü. Fakat savaşın yeniden başlamasını Ali Paşa değil, Tahmas Kulikhan tahrik etti. Tahmas Kulikhan önce Horasan'da mağlubiyete uğratıldı. Fakat peşinden Herat'ı zaptetti ve diğer İran şehirlerine dokuzbin Afganlı aileyi yerleştirdi ³⁵⁶. Tahmas Kulikhan, İran elçisi Sâfikulikhan'm Bâb-ı Âli ile barış anlaşması görüşmelerini neticelendirdiğini ve Râgıb Efendi'nin Sultan tarafından tasdik edilen anlaşmayı Tebriz'e götürdüğünü öğrenince, alenen şaha karşı çıkmak ve bu durumu tasvib etmediğini bildiren beyannameleri devletin bütün valilerine bildirmek için fırsatı kaçırmadı. İsfahan'a dönüşünde daha yenilerde hizmetkârı olduğunu söylediği Tahmasip'i tahtından indirdi ve yerine tahttan indirdiği şahın kırk günlük ³⁵⁷ çocuğunu bir hükümdar gölgesi halinde onun yerine oturttu (26 Ağustos 1732 - 15 Rebiül'evvel 1145). Üçüncü Ah-med'in Nadir Kulikhan'a elçi olarak gönderdiği ve Nadir Kulifc-han'ın kendisinin biri Azerbeycan'da fethedilen şehirlerin geri verilmesi talebinde bulunmak, diğeri Sultan'ın tahta çıkışını tebrik etmekle görevli olarak gönderdiği iki elçisinin, Rizakulikhan'la Velikulikhan'ın İstanbul'da tutuklanmalarına misilleme olarak Mehmed Ağa'yı tutuklamıştı; iki İran elçisi Lemnos'da sürgündeydi. Üçüncü Ahmed döneminde gönderilen ve misilleme olarak tutuklanan elçi Mehmed Ağa, Tahmas Kulikhan tarafından hapisten çıkarılarak, kısa bir mesajla I. Mahmud'a gönderildi: «İran'dan alınan toprakların geri verilmesi gerekmektedir, yoksa savaşa hazırlanmalıdır.» Tahmas Kulikhan, aynı zamanda, harekete geçti, Osmanlı sınırlarına yaklaşıp, Bağdad'ı tehdid altında tuttuğu Gülbaygan'da ordugâh kurdu (17 Ekim 1732-27 Rebiul'âhir 1145). Loristan'da Bahtiyârî aşiretini cezalandırdıktan sonra Şus-ter ve Dizful birliklerini alarak ordusunu takviye etti; Kum, Kaz-vin ve Kaşan'da ordusunun iâşe ihtiyacını sağladı ve birdenbire Kermanşâhân önünde

³⁵⁶ Mervrud, Nişâbur, Sebzevar, Damaghan, Sirmah. Har-kerman, f. 51, Suphi. Meşher Nâdirşah tarihlerinde bu kolonileştirmeden hiç bahis bulunmamaktadır

³⁵⁷ Mehdi-Han tercümesinde hemen bütün tarihler yanlış; böylece kitap III, fasıl I'de 4 Rebiul'âhir 24 Eylülle tekabül ettiği halde 16 Ağustos olarak gösterilmiştir. Fakat inanılmaz gibi görünen husus, bu tercümenin III. kitabında yazar bütün tarihlerde bir yıl geriden gelmek-tedir. Osmanlı tarihi ve elçilikler raporları takvim bakımından Han-way ve Nâdirşah tarihiyle tam bir uygunluk göstermektedirler Ne S. Jones, ne de onu takibeden yazarlar bu ağır kronolojik hatâlara işaret etmişlerdir.

göründü. Bağdad valisi Ahmed Paşa olması muhtemel olayları Önceden sezmiş, Derne, Mende, Cin,¹ Bendre ve Cesan geçitlerini eyâlet süvarileriyle Baban, Hazîr, Sengine ve Karabağ Kürd beylerinin birlikleriyle tutturmuştu ³⁵⁸. On gün sonra (26 Aralık), Tahmas Kulikhan Derne beyinin birliğiyle birleşmeyi gerçekleştirdi, Ahmedbeğ, Sengabad üzerine yönelerek Diala'yı geçti, fakat daha Bağdad'a saldırmayı göze alamayarak, Derne'de durdu, ordusunu ikiye ayırdı, bunlardan biri Ilgar yürüyüşle Kerkük, diğeri aynı yürüyüşle Kerkük ve Sab ³⁵⁹ arasında bulunan yoldan Erbil üzerine varmak emrini aldı.

Efbil'in zabtından sonra Nâdir (Tahmas Kulikhan) Covanan yoluyla Kerkük üzerine yürüdü; sonra, ağırlıklarının büyük bölümünü Tuz-Hurmati'de ³⁶⁰ bırakarak yediyüz atının başında Kerkük'ü kuşattı, fakat üç saat süren bir hücumda püskürtüldü, Tuz-Hurmati üzerine çekildi (26 Aralık 1732 - 9 Receb 1145). Daha ertesi gün ³⁶¹, Adana köprüsünün yakınında ve Bağdad'a onsekiz fersah mesafede bulunan kasaba civarında Osmanlı ordusuna saldırdı, yenilgiye uğrattı ve kumanda eden beylerinden birini esir etti. Üç gün sonra, onbinden fazla İran süvarisi Şamara karşısında Dicle'yi geçti ve Bağdad için tehlike oluşturdu. Serdâr, süvarilerin geçişlerine mâni olmak maksadiyle onlara karşı on parça topla Diyarbekir ve Haleb Paşalarını gönderdi. Bu sırada Bağdad kalesi Koi, Baban ve Soukbulak Kürdlerinden oluşan takviye birlikleri aldığından, Türk birlikleri Nadir Kulikhan'ın Öncüleriyle şiddetli bir savaşa tutuştular ve bu savaş sırasında Koi sancağı zaptedildi. Türkler Bağdad üzerine çekilmeğe zorlandılar ve İranlılar gelip Yenice kasabası yakınında ordugâhlarını kurdular; ertesi gün Seyran civarına yerleştiler (19 Ocak 1733 - 1 Şaban 1145). Burada Fırat nehrini geçmek istediler, fakat kırk tüfekçi bölüğü ve bir bu kadar gönüllü ile üzerlerine yürüdü ve Dicle kıyılarında sipere girdiler. Geceleyin yüzelli İran tüfekçisi yüzerek nehri geçtiler ve Türk siperlerinden uzak olmayan Curf kasabası yakınında tuzak kurarak mevzilendiler; fakat kısa sürede bu mevzilerden atıldılar. Bunun üzerine İranlılar oralarda nehir geçmek için kullanılan düz

³⁵⁸ Suphi, f. 51. Burada gün hatası yapmaktadır: 16 Cemaziül'evvel perşembe değil pazardır ve 26 tarihi cumartesiye değil, çarşambaya rastlamaktadır.

³⁵⁹ Suni-bu adı Sarb olarak yazıyor.

³⁶⁰ Mehdi-Han, III, c. 2, tarihine göre Khermaton.

³⁶¹ Bu defa, Suphi ve S. Will. Jones, her ikisi de gün tarihi hatalarına düşmektedirler: Suphi 22 Receb'in (8 Ocak gününün) pazar olduğu halde cumaya rastladığını söylüyor; S. W. Jones, i Receb'in (18 Aralık) 8 Ocak'a tekabül ettiğini belirtiyor ki, eski takvim alışkanlığı ile gün hesabı yaptığından 30 günlük bir yanlışmaya yol açıyor.

altlı kayık, sal gibi araçları ³⁶² toplamaya başladılar. Nâdir Kulikhan, nehri geçmeğe teşebbüs etmeden önce, Adana ³⁶³ köprüsünde esir aldığı Diyarbekir alaybeyini barış teklifi ileticisi olarak Osmanlı ordusuna gönderdi. Bu başlangıç, İstanbul'da uzun müzâkerelere yol açtı ve sonunda eski Veziriazam Topal Osman Paşa serdârlığa atandı ve bütün Anadolu valiliklerinin elindeki birliklerin kumandasını ele aldı ³⁶⁴; emrinde toplanan ordunun mevcudu seksenbini buluyordu ³⁶⁵.

Bağdadın Kurtarılışı

Bağdad valisi ve seraskeri Ahmed Paşa'nın Bağdad'a iki fersah mesafedeki Seyrantepe'de ordugâh kurmuş bulunan Nâdir'in nehri geçmesine mâni olmak maksadiyle yaptırdığı siperlere rağmen, Nâdir, Avrupalı bir mühendisin yaptığı köprüden yararlanarak bu işi başardı. Dekhale yakınındaki bir palmiye ormanından bu iş için kesilen kereste, Bağdad'a yedi fersah mesafedeki bir yere indirildi ve onikibin kişilik bir asker birliği tarafından kaleye ' iki fersah uzakta bulunan Şervan'a taşındı. Nadir ³⁶⁶, Osmanlılar tarafından girilmiş bir engelleme hareketiyle karşılaşmadan ikibinbeşyüz askerin başında köprüyü geçti; Osmanlılar bir geri çekilme hareketine bile başvurdular. Nâdir, muntazam olmayan bir arazide yedi kol üzerinde ertesi gün de yürüyüşüne devam etti; kendisinden sonra köprüyü geçen beklediği takviye kuvvetleriyle birleştiği sırada Kara Mustafa Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusuyla karşılaştı. Bu savaşta Türkler mağlub ³⁶⁷ oldular. Akşam, İranlılar gelip Dicle'nin sağ kıyısında

³⁶² Bunlara Kozo, Tonbaz, Kelek denilmektedir.' Suphi, f. 52.

³⁶³ Mehdi-Han bu barış teklifini inkâr etmektedir, III, 2.

³⁶⁴ Hammer, Topal Osman Paşa'nın Anadolu Beylerbeyliğine getirildiğini anlatmakta. (Ç.N.)

³⁶⁵ Hanway, Mehdi'ye dayanarak, III, 3, ordu mevcudunu, II, s. 33, "yaklaşık yüzbin gösteriyor. Suphi, f. 52. birliklerin sayısını ve mevcudu veriyor, bu mevcut onbini pek aşmamaktadır. Bu konuda aşağıdaki valilikleri sıralıyor: Anadolu, Adana, Hama, Himsa, Itsil, Karaman, Amasya, Akşehir, Çorum, Malatya, Alâiye, Karahisar, Ankara, Kayseri, Kırşehir, Beyşehir, Amasya, Cezire, Diyarbekir, Mardin, Tercil, Rakka, İskenderiye, Üsküb, Yanya, Delonia, Volldjeterin, Perzerin, Du-kagin, Alacahisar, Ohri, İlbasan, Köstendil, Divriği, Cânîk, Niğde, Konya, Marâş, Anteb, Haleb, Roha, Birecik, Harput, Ergani, Ereğli, Çemişgezek, Akşehir, Aksaray, Kilis. Bu sancaklar ve birlikler eserinin, f. 48 ve 50, diğer yerinde de bahis konusu ediliyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/404-407

³⁶⁶ Hammer'in Tahmas Kulikhan olarak bahsettiği Nadir, Osmanlı kaynaklarında doğru olarak Tahmasbkuli-Han olarak geçmektedir. Nadir, Avşarların -Kırklı» oymağındandır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Safavi saltanatını canlandırmaya çalışan ikinci Tahmasb Horasan Türkmenlerinden yardım, görerek teşkil ettiği ordunun başına N&-dir'i getirmiş ve bu tarihten altı yıl sonra -Nadir-Şâh» adıyla tran tahtına çıkıp Avşarlar hanedanını kuracak olan bu büyük Türk kahramanı üstüste üç muharebede Eşref-Şah'ı kaçmaya mecbur ederek vaziyete hakim olmuş, bu suretle Afganlıların 7 senelik hakimiyetine son vermiştir. (Ç.N.)

³⁶⁷ Mehdi-Han, III, fasıl 2, Türklerin kaybını beşbin olarak gösteriyor; fakat bu ve benzeri konularda İran

düşman tahkimatının karşısında ordugâh kurdular. Eski Bağdad'ın ³⁶⁸ hâkimleri olan İranlılar Samara'yı, Helle'yi, Kerbelâ ve Necefi, Eşref, Hassekiye ve Remâhiye'yi ele geçirmeğe koyuldular. Bunların ele geçirilme-lerinin tamamlanmasıyla Bağdad, karadan ve nehir tarafından da kuşatılmış oldu. Nevruz denilen İranlıların yeni yıl günü bayramı Nâdir tarafından büyük bir ihtişamla kutlandı (18 Mart 1733 -3 Şevval 1145) ³⁶⁹. Ordunun başlıca şeflerine gümüş vazolar içinde altın paralar sunuldu ve ordunun diğer subaylarına yedi-bin şeref elbisesi dağıtıldı.

Bu sırada Osman Paşa, Musul'da serasker ve sipehsalar ³⁷⁰ sıfatıyla tayin beratım almıştı, yâni böylece sınırsız bir iktidara sahip demekti. Ordusunu takviye edecek olan bütün Kürd birlikleriyle birleştikten sonra, Temmuz ortasına doğru Musul'dan ayrıldı (18 Temmuz 1733 - 5 Muharrem 1146). Sekiz gün sonra Sab kıyısında ordugâh kurdu. Kürd ve Dergezin aşiretlerinin de katılmış oldukları Osmanlı ordusunun mevcudu yüzbinden fazlaydı ³⁷¹; bu yüzden de hareketleri son derece ağır bir şekilde geliyordu.

Topal Osman Paşa Kerkük'de ordusunu dinlendirdiği sırada, Tahbas Kulikhan'dan, evvelce Yavuz Sultan Seüm'in Şah İsmail1 le savaşı sırasında, Yavuz'un İsmail'den İran toprağına girdiği sıracı aldığı ve bizim de daha Önce görmek fırsatını elde ettiğimiz alaycı uslûbla yazılmış bir nâme aldı. Bu nâme, «Bir Osmanlı Paşasının kendisine doğru ilerlediğini öğrendiğini söylüyor ve yürüyüşünü çabuklaştırmasını rica ediyordu, zira Bağdad eline geçmiş olduğundan, Paşayı İstanbul'a sıvışmadan mağlub etmek ve yalnız ordusunu değil bizzat Topal Osman Paşa'yı beşiğindeki bir çocuk misâli ele geçirmek istiyordu» şeklinde özetlenebilirdi. Topal Osman Paşa, Topal adının yürüyüşünün ağırlığını açıkladığını ve Nadir'in Nemrud'un âkibetine uğrayacağı ümidinde olduğu cevabım verdi.

Kerkük'den yirmi fersah mesafede, Osman Paşa, ordunun o zamana kadarkinden daha düzenli yürümesi için, Ruşvanzâde'yi sol ³⁷² tarafını örtmekle görevlendirdiği tüfekçilerin kumandanlığına atadı; öncü

tarihçileri Osmanlı imparatorluğu tarihçileri aksine gerçeği ifade etmemektedirler.

³⁶⁸ Hanway, Nadir'in Bagdad önünde görünmesini hatalı olarak 10 ni-saiida gösteriyor

³⁶⁹ Her ilkbahar başlangıcında, Mehdi-Han bu mevsimin şairane bir tasvirini vermeğe alışkanlık derecesinde önem tanımaktadır. Bu seferki ilkbahar tasvirini 1826'da ortadan kaldırılan Yeniçeriler hakkında, geleceğin kejiânetiyle süslüyor: «Ardibişik'in karları nefesiyle erit-mesiyle Yeniçeriler mahvoldu.»

³⁷⁰ Sipehsalar asıl mânâsında süvari Paşası anlamına gelmektedir, Acem-cede serasker karşılığıdır; serdar başkumandan anlamındadır. Küçük kuvvetler kumandanına serkerde veya başbuğ, azatlı birlikler kumandanına sertşeşmez denilmektedir.

³⁷¹ Suphi bu rakamı 200.000'e çıkarıyor. Hanway daha inanılır görünüyor

³⁷² Çarhacı. Suphi, f. 55.

birliklerinin kumandanlığını Adana valisi Pulad Ahmed Paşa'ya verdi; İbrahim Paşa'yı sol kanad kumandanlığına, Memiş Paşa'yı ardıcı ³⁷³ kumandanlığına getirdi. Öncüler ve ard-cılar sadece altıbin askerden oluşuyordu ve top mevcudu altmış parçayı aşmıyordu; bu toplar üç kalibrelikten oniki kalibreliğe kadar değişiklik gösteriyordu.

Nâdir, Bağdad önünde ve nehrin iki yakası üzerinde, köprüyü gemilerin hücumundan korumak maksadiyle, büyük bir kule yaptırdı ve nehrin iki yakasında subayları için güneşte pişirilmiş kilden çok sayıda kesek evler inşa ettirdi. Muhasara altındaki şehirde hüküm sürdüğü farzedilen zahire sıkıntısını imâ maksadiyle vali-serdar Ahmed Paşa'ya bir araba dolusu sukavunu gönderdi; Ahmed Paşa da ona, karşılık olarak, kale muhafızlarının yediği ince undan yapılmış ekmekten bir numune yollayarak, şehirde açlıktan söz edilemeyeceğini isbatlamak istedi. Bu sırada, Ragıb Efendi ile Mehmed Ağa, Nâdir'den, şehrin teslimini istemeden Önce, Osmanlılara düşünceleri için birkaç gün müsaade etmesini istemek üzere şehirden çıktılar; fakat Topal Osman Paşa'nın Kerkük'den hareket ettiğini ve Samara'ya vardığını öğrenen Nâdir, arkasında Bağdad kuşatmasını devam ettirmekle görevlendirdiği onikibin kişilik bir kuvvet bırakarak geri kalan yetmişbin askerden oluşan ordusuyla Osman Paşa ile karşılaşmak üzere yürüyüşe geçti. Türk Serdârı, ordusunu sürekli olarak bir hücumu püs-kürtmeğe hazır tutarak Dicle boyunda ilerledi, Bağdad'dan oniki fersah mesafedeki Dulceylık kasabasında iki tarafın çar hacıları elleştiler ³⁷⁴ (19 Temmuz 1733 - 6 Safer 1146). Sabahtan, saat sekizde Osmanlılar üç savaş birliğine ayrılan İran ordusunu gördüler. O âna kadar yaralarının fazlalığı yüzünden kendisini sedyede taşıtan Topal Osman Paşa, birliklerinin hareketlerini bizzat idare etmek için, asî bir davranışla ata bindi. Sağ kanadına Yeniçeri birinci feriki Abdullah ve sol kanadına Ruşvanzâde ve İbrahim Paşaların kumanda ettikleri ordusunun merkezinde yer aldı. Savaş dokuz saat devam etti ve İran ordusunun tam bir bozguna uğramasıyla neticelendi ³⁷⁵. Nâdir'in süvarilerinden onbini kılıçtan geçirildi; ordusunun

³⁷³ Suphi bu konuda Fransız doktor Jean Niçomeede ile mutabık.

³⁷⁴ Mehdi-Han, Topal Osman Paşa'nın Suphi tarafından zikredilen, f. 56, günlüğü ve savaşın şahidi olan Fransız doktor Jean Niçomeede'in ra-, poru, bu hususu 6 Safer, yani 19 Temmuz 1733 olarak tesbitte birleştiriyorlar; Jones bir yıl iki günlük bir hata ile bu tarihi 17 Temmuz 1732 olarak veriyor. Hanway da genellikle doğru takvim tarihleri verdiği halde bu konuda 9 Safer tarihini vererek yanılıyor. Türkçe yazılan raporlar da hata ile dolu.

³⁷⁵ Suphi, İranlıların kaybını 10.000, Mehdi-Han 5.000 olarak gösteriyor. Topal Osman Paşa'nın raporu ise Kur'andan aldığı dualarla başlıyor.

tamamı kaçmak zorunda kaldı ve Bağdad muhasaradan kurtuldu ³⁷⁶.

³⁷⁶ Uzunluğuna rağmen, bu savaş ve Bağdad'm kurtuluşu hakkındaki raporu burada vermek zorunda olduğumuz kanaatindeyiz. Çünkü bu rapor mahaller Üzerine canlı bir aydınlık getirdiği gibi, Türklere ait bir raporun tam kopyasıdır ve bu rapor Fransızcadan tercüme edildiği[ntibainı vermektedir. Bundan da bu cildin kaynakları arasında bahsetmiş bulunuyoruz.

Topal Osman Paşa'nın doktoru Jean Nicodem tarafından Fransa elçisi Ekselans Marki de Villeneuve'e 10 Ağustos 1733 tarihinde gönderilen mektubun kopyasıdır :

Efendim,

İranlılara karşı Osmanlı ordusunun serdari olan Topal Osman Paşa'nın emirleri üzerine zâtı âlinize çok nâçiz saygılarımı sunmakla bugün şerefeleniyorum. Bu seraskerin zâtı âlinize karşı büyük bir muhabbeti ve çok-hıristiyan krala karşı kuvvetli bir bağlılığı var ve gün geçmez ki Fransa hükümetinin icrââtını alkışlamasın, sizinle arasındaki dostluktan söz etmesin ve bütün temennisi, İmparatorluğun içinde olup bitenlerden, iyi veya kötü, Fransız milletinin yararlanması yolundadır. Serasker bana bu raporu Ekselansınıza göndermek emrini verdi ve zâtı âlinizin bunun Türkçeye tercüme ettirilmiş bir kopyasının Sultanın Silahşorluğu görevini yapan oğluna verilmesi hususunda lutufta bulunmanızı arzu etmektedir. Aynı raporun, dostlarından birine verilme üzere kendisine gönderilmesini rica etmektedir. Zâtı âliniz bu ricaları yerine getirdikleri takdirde serasker si'fe karşı minnettarlık duyacaktır. Böylece, size karşı beslediğini bildirmiş olduğum dostluk duygularına karşı mukabelede bulunmuş olacaksınız.

9 Haziran'da, hava son derece sakin olduğu bir sırada Musul'da âlimlerin Türkçe İldus (yıldız olacak) adını verdikleri bir cisim görüldü. Bu olaya olağanüstü gözüyle bakıldı; çünkü bu mevsimde buralarda böyle bir olayla karşılaşmamaktadır. Görülen cisim değirmi şekildedeydi ve hemen bütün her tarafı karanlıktı. Sonra, güçlükle hissedilir bir şekilde aydınlandı ve ortası tamamiyle parlak oldu. Bununla beraber etrafı tamamiyle karanlık kalıyordu. Bilhassa İran'dan yana olan tarafı karanlıktı. Bu cisim doğuya doğru ilerledi. Doğudaki tarafından ve sağ tarafındaki karanlığın ortasından oldukça parlak bir yıldızın İran tarafına doğru inerek düştüğü görüldü. Peşinden, bu şekil açılarak başka bir şekil oluşturdur. Bu şekil de tamamiyle renkli olarak bir saat boyunca seyredildi.

Âlimler bunu önce savaşın başlaması şeklinde yorumladılar, herkes dehşet içinde kaldı; fakat bulut yavaş yavaş aydınlanınca, herkes yeniden cesaret kazandı. Yıldızın düşmesine İranlı büyük bir şahsiyetin öleceğinin işareti mânâsı verildi. Aydınlık kuyruklu buluttan da İranlıların bir zafer kazanacakları mânâsı çıkarıldı; fakat aydınlık kuyruk kısmı kaybolunca ve Osmanlı İmparatorluğu cihetinde bir at şekli belirince, zaferin Türklere güleceği yolunda bir hükme varıldı. Hâdisde de bu izahı bazı şekillerde doğruladı. Topal Osman Paşa Musul'da nehri geçtikten sonra bir ulak İstanbul'dan gelip, kendisine İmparatorluk Vezirîâzamlığına atadığını bildiren bir Hatt-ı Şerif getirdi. Bu haber Topal Osman Paşa'nın makamını her ne kadar yükselttiyse de onun davranışlarında en ufak bir değişikliğe yol açmadı. Evvelce bütün askerleri kardeşleri gibi görüyor, onlara çocuklanymışlar gibi davranıyordu. Osman Paşa'nın bu hali bütün kalbleri ona bağladığı gibi, birliklerinde bulunduğu farzolanın düşmanlarını da ona yakınlıştırmıştı.

Topal Osman Paşa Kerkük'e vanca, İran kumandanından bir ulak gelip kendisine bir mektup getirdi. İran kumandanı alaylı bir dille kendisinden yaklaşması için acele davranmasını ve İranlılara karşı kötü niyetleri varsa bunlardan vazgeçmesini rica ediyordu. İranlı kumandan Bağdad'ın elinde bulunduğunu, fakat bunun kendisini memnun etmediğini, maksadının İstanbul'a kadar gitmek olduğunu sözlerine ekliyordu; bu sebeble yolda karşılaşmaları ve savaşmaları gerekiyordu. Topal Osman Paşa, cevap olarak, Tah-mas Kuû-han'ın Osmanlı ordusu Paşasının total, mâ-lul, yaşlı ve bu sebeble ancak ağır adımlarla yürüyebileceğini; zaten malul ve ihtiyar, vücudunun şeref duyduğu vatan savunması yolunda aldığı yaralarla kalbura dönmüş bulunduğunu bilmesi gerektiği cevabını vermekle yetindi.

O günden itibaren yakalanan bütün İran casusları Topal Osman Paşa'nın huzuruna çıkarıldılar ve emri gereğince serbest bırakılarak Tahmas Kuûl-han'a geri gönderildiler. Serasker Paşa bu casuslara şu sözleri söylüyordu : «Kumandanınız günde ancak beş -altı fersafı yürüyebildiğim!, daha fazlasının elimden gelmediğini söyleyiniz; sabırsızlığına cevap veremediğim için beni mazur görmesini rica ederim; bir elimde beş parmak var, ama bunların aralarında eşitlik yok.»

Osman Paşa, Kerkük'den hareket ederken plânını hazırlamıştı. Dicle nehrine mümkün olduğunca yaklaşacak ve sonra bu nehir boyunca yürüyüşe devam edecekti. Böyle hareket etmesinin üç sebebi vardı: birinci sebep, orduyu sudan uzak olmayan bir mesafede tutmak ve kum çölünden korunmak; zira susuzluk birliklerini zayıf düşürecekti; İkinci sebep, nehre dayanması, başka bir yolda ilerlediği takdirde sağ kanadını güven altında tutmak için ihtiyaç duyacağı birlikleri ona sağlamış olacaktı. Üçüncü sebep, böylece, nehir yoluyla ihtiyacını duyduğu yiyecek maddelerini taşıyan gemilerden uzak kalmamaktı; zira Dicle'nin

ötesinde bütün ülke İranlılar tarafından yakılıp yıkılmıştı.

Kerkük'den yirmi fersah mesafede Dicle kıyısından ilerlemeğe başladı ve ordunun evvelkinden daha düzenli yürümesini istedi. Öncü birliğinin kumandanlığını Polat, sol kanat kumandanlığını İbrahim Paşalara verdi; Resevanoğlu, ordunun sol kanadını örtmek maksadiyle uzaktan ilerlettiği bazı birliklerin kumandanlığı görevine getirildi. Memiş Paşa ardçı birliklerin kumandanlığını aldı. Selim Paşa ve diğer Paşalar ordu içinde görevlendirildi. Topçu kuvveti üç kalibrelikle onikl kalibreliğe kadar gülle atan toplardan oluşuyordu. Osman Paşa bunları birliklere dağıtmadı. Ordu içinde, herbirl altıyüz mevcutlu olan öncü ve ardçı birliklerinin yeter derecede kuvvetli olmadığını ve bunlara top vermek gerektiğini söyleyenler vardı. Paşa bu görüşde olanlara cevap vermedi. Ayrıca, Osman Paşa'nın İranlı casusları kolayca serbest bırakmasını kınayanlar da vardı; bunlar, casusların geri dönünce Osmanlı ordusunda olup bitenler hakkında bilgi vermekten geri katmayacaklarını söylüyorlardı. İhtiyar Paşa bu söylentileri işitince kahkahayla güldü ve akşam olunca yakınlarından birine, böyle davranmakla zaferi kazanacağını söyledi ve kendinden bahsederek ekledi: «Ben eski bir savaş tilkisiyim; yalnız olup biteceğe dikkat ediniz, göreceksiniz.»

Ezersik'e otuzdört fersah mesafede Tahmas Kuli-han'dan Osmanlı ordusuna bir ulak geldi ve Osman Paşa'ya İran kumandanının savaşta hazır olduğunu, savaş yerini seçmeyi, sahrada mı, başka bir yerde mi savaşmalarını tayin etmeyi Türk kumandana bıraktığını bildirdi. Topal Osman Paşa, cevabı bizzat vereceğini söyleyerek ulakı tutuklattı ve onu düşman ordusunu görünce salıvermesini tenbih ederek öncü kuvveti kumandanı Polat Paşa'ya teslim etti. O gün, Topal Osman Paşa, o zamana kadar tatbik ettiği sade-- likten ayrılmak niyetinde olduğu görünümünü verdi. Ordusunda alması gereken tedbirleri iyice gizlemek maksadiyle, erlerin sancakları altında bulunmaları ve yüzbaşlıların görevleri başında kalmaları emrini verdi. İranlıların hareketlerini tam olarak gözlemeleri için üç yüzden fazla adam gönderdi. Osman Paşa, ordunun yürüyüşünü ertesi gün karargâh kurulacak yere varmak üzere ayarlıyordu. Evvelce takibedilen şekilde tedbirlerin yürütüldüğü zannından düşmanın uyanmaması için, yeni tedbirleri Tahmas Kuli-han'a bildirmesini önlemek üzere hiçbir esir alınmaması emrini verdi.

Serdar Paşa'nın haber toplamak üzere gönderdiği üçyüz kişiden çoğu 17 Haziranda bizim karargâha döndü ve bunlar İranlıların Bağdad önünde yaptıkları hisarlardan, siperlerden çıktıklarını, ancak on fersah mesafede bulunduklarını ve savaşın 19 Haziranda başlayabileceğini haber verdiler. Bunun üzerine Topal Osman Paşa bir meclis topladı. Osman Paşa mecliste söz alıp şimdiye kadar uygulanan usulleri bırakıp daha askerce tedbirler alması gerektiğini ileri sürdü. «Görüyorsunuz,» diye ilâve etti acasus-ları geri göndermek ve tedbirlerimizi düşmandan sak-lamamakla ne yararlar sağladım. Şu noktaları iyice biliniz : İranlılar, bizler karargâhımızda biraz dinlendiğimiz sırada, yürüyüşlerinden bitkin düşmüş bir halde üzerimize geleceklerdir; 2.'si, düşman, casuslardan edinmiş oldukları bilgilere göre bizim Öncü ve ardçı birliklerimizin ancak altıbin askerden oluştuğunu zannettiğinden, önce bu iki birliğe şiddetle saldıracak, sonra orduya darbeyi indirmek isteyecektir, fakat ben o şekilde davranacağım ki, düşman önce hücumu plânladığı birliklerde karşılaşacağını umduğu mukavemeti tasarladığından fazla olarak bulacaktır. 3.'sü, yürüyüşlerimiz aşağı yukarı hep belirli uzunlukta olduğundan, düşman yine aynı hesabı yapmakta devam edecektir. 4./sü, kırık hat düzeninde yürümek zorunda olduklarından, on fersah yerine oniki fersah yürüyeceklerdir.» 5. si, Topal Osman Paşa karargâh etrafında dikkatli nöbet tutulması emrini verdi; karargâhtan çıkmaya kalkışanlar ölüm cezasına çarptırılacaklardı. Böyle bir ceza o zamana kadar konulmuş değildi ve serdar, düşmanın alman tedbirlerden haberdâr olmaması için bu sert cezayı koyuyordu. 6.'sı, karargâh kurulacak yeri önceden belirlemedi; fakat ilk emirleri vermek için her şey hazır olunca, diğer emirler de ilkleri takibetti. 7.'si, kulkâhyasını, Yeniçeriler ferik Paşasını ordu içinde her zaman bulunduğu yerden ayırarak, onu birlikleriyle öncü kuvvetin bir fersah önünde yürüttü; ordudan uzaklığı yaklaşık Üç fersah kadardı. 8.'si, ardçı kumandanına karargâhla arasındaki mesafeyi aşmaması ve bunun en fazla bir fersah olarak hesaplanması emrini gönderdi. 9.'su, Reş-van Paşa'ya karargâha biraz yaklaşması hususunda bir uyarı gönderdi. 10.'su, yirmi gün sürekli olarak kuzey rüzgârı estiğinden ve savaş günü de muhtemelen aynı rüzgâr eseceğinden, Osman Paşa toz-duman altında kalmayı önlemek üzere, düşmanın rüzgâr üstüne çıkmaması için büyük dikkat gösterilmesini emrini verdi. 11.'si, Osman Paşa, birliklerine, daha elverişli şartlar ortaya çıksa bile, yol olarak bir aydanberi kıyısında ilerledikleri ve dokuz ay daha ilerleyecekleri nehirден uzaklaşmamaları tavsiyesinde bulundu. 12.'si, Osman Paşa, Ahmed Paşa'dan ulak gelmiş ve kendisine İran kalelerinden çıkan onbin süvariden iki-bininin teslim olmak istediklerini ve Tahmas Kulhan*-ın baş teklifinde bulunduğunu bildirmiş gibi davrandı; bu hile, askerlere cesaret vermek bakımından çok işe yaradı; ayrıca ertesi gün için Kelek denilen sallarla yiyecek geleceği haberini ordu içine yaydı; Mısır ve Rumeli'den beklenen birliklerin de geceleyin gelmiş olacakları şâiyasını da bu habere ekledi.

Ayin 18. günü, şafak sökerken, ordu karargâhı kaldırdı ve beş saatlik bir yürüyüşten sonra gelip Dicle kenarında karargâhını kurdu. Aynı akşam, gecenin saat birinde, İran ordusunun beş fersah uzaklıkta olduğu

ve ihtimal gece yürüyüşe devam ederek sabahleyin Osmanlı ordusunun görüş mesafesi içine gireceği, yürüyüşten yorgun bir halde bulunduğundan savaşta kaybedeceği haberi alındı. Topal Osman Paşa bir meclis toplayarak hazır bulunanlara yorgunluğun her iki taraftarda eşit bir şekilde tesirini göstereceğini, fakat Türkler karargâhlarında dinlendiği sırada gece yürüyüşünü sürdürecektir olan İranlıların yorgunluğunun daha ağır basacağını bildirdi. «Tahmas Ku-li-han bir şeye güveniyor, ben ise başka bir şeye,» diye ilâve etti. Topal Osman Paşa, geceleyin, öncü birliğini takviye etmek maksadıyla yirmibeşbin asker ayırdı ve bir o kadar da ardıcı birliği için ayırarak bunları yerlerine gönderdi; ayrıca, her iki birliğe de oniki top verdi, kendisi bunun Tahmas Kuli-han için beklemediği bir darbe olacağını söylüyordu. Öncü birliğine kumanda eden Polat Paşa'ya gün doğarken birlikleri yormamak için ağır davranmak suretiyle yürüyüşe geçmesi emrini verdi, kendisinin üst tarafında bulunan ve Serasker Paşa'nın on top verdirdiği kul-kâhyası ile birlikte sabah saat yedide büyük bir cephe oluşturmağa başlamasını bildirdi. Aynı zamanda ardıcı birliklerine kumanda eden Memiş Paşa'ya da ordunun hizasına kadar ilerlemesi emrini verdi. Ordunun sol kanadını oluşturan Reşvan Paşa'yı çağırtdtı ve ona sekiz parça top verdi ve İbrahim Paşa birliklerini de oniki topla donattı; bu iki Paşa, birlikleriyle ordunun sol kanadını teşkil ettiler ve Topal Osman Paşa, geri kalan askeriyle merkezde mevzilendi.

Aynı 19. günü sabahı, bütün gece son derece sükûnetle uyumuş olan Serasker Paşa beni çağırtdtı ve kendisine kuvvet verecek ilaçlar hazırlamamı istediğini bildirdi; bu isteğini yerine getirmedim; çünkü zaten harareti fazla olduğundan ve savaş içâbı bu hararet daha da artacağından, her türlü ilâç, özellikle kalbi için alacakları fayda yerine zarar verecekti; bilakis, içine birkaç parça buz karıştırılmış sade su içmesi tavsiyesinde bulundum, her zaman olduğu gibi tavsiyeme uydu. Namazını kıldıktan sonra onu ata binerken gördüm; oysa Diyarbekir'den ayrıldığımızdan beri ata binmemiş, kendisini sedye ile taşıtmıştı. Bu kuvveti ondaki askerlik coşkusu ile izah ettim. Ona evvelce küllerini gizlediği ve şimdi küllerin gitmesiyle ortaya çıkan bir ateş olarak baktım. At üzerinde gördüğüm dimdik adam, evvelce savaşlarda aldığı kurşun ve kılıç yaraları ve bunların doktorlar tarafından kötü tedavi edilmeleri yüzünden iki kat olmuş bir sakattı. Onu at üzerinde, elinde kılıcıyla bir delikanlı olarak gördüm; yüzünden ve gözlerinden kıvılcımlar çıkıyor, her şeyi görmek ve bir noksan olup olmadığını anlamak için o safdan bu safa atı koşturuyor ve emirlerini hayranlık uyandıran bir zekâ parlaklığı ile veriyordu.

Ordusunu savaş nizamında tertipleddikten sonra, saat sabahın sekizinde düşmana doğru ilerledi. Önce, İranlıların hücum ettiği Türk öncü birliklerinin güröldeyen topraklarının sesi duyuldu ve hemen hemen aynı zamanda ardıcı birliklerinin topraklarının sesi işitildi; bu birlikler üzerine de yirmibin İranlı hücum etmişti. Bu suretle muharebe başlamış oldu ve serasker Paşa'ya üçyüz İranlı başı getirildi. Bu sırada Topal Osman Paşa yirmibin kişilik bir ihtiyat kuvveti bıraktığı nehir kıyısına yaklaşıyordu. Orada alelacele siperlere girdiler; Osman Paşa askeri ve işçileri şevke getirmek için onlara para dağıttırdı. Bu sırada başında Tahmas Kuli-han'm bulunduğ u ellibin kişiden oluşan bir kuvvet savaş meydanında görüldü. İbrahim Paşa, Reşvan Paşa ve Selim Paşa ile serasker Paşa'nın birlikleriyle savaşa tutuştu. Kendini tutamayan Topal Osman Paşa iki kere düşman ordusunun içine daldı ve öylesine hararetle savaştı ki, karşısındaki birlikler bozuldu ve ric'at etmek zorunda kaldı. Diğer taraftan İranlılar, bu Yeniçeri Paşası her ne kadar işleri düzelttiyse de kulkâhyasının milis kuvvetlerine önemli zayıat verdirdiler. Bu durum karşısında Topal Osman Paşa zaferin kendisine güldüğü kanaatine vardı; fakat bir anda olayların akışı değişti. Tekrar geri dönerek savaşa başlayan İranlılar, yeni gayretler gösterdiler ve Polat, İbrahim Paşalardan üç top zaptederek, az zamanda başarılı oldular, kulkâhyasının milis birliklerini tekrar geri iterek, Memiş Paşa'nın birliklerine kadar sokuldular. Memiş Paşa bu sırada Dicle kıyısını tutmaktaydı. Durumu gözden geçiren ve savaş, hareketini değerlendiren serasker Paşa, birliklerini şu sözleri söyleyerek ileri sürdü : «Cesaret, çocuklarım! Bunlar ordumuzun kuvvetsizliğinden olmayıyor; gerçek sebep uğradığımız bazı ihanetlerdir. Kürtlerin kaçıp kaçmadıklarını göz kulak olunuz.» Serasker Paşa sözlerini henüz bitirdiği sırada Memiş Paşa'dan gelen bir ulak, ikibin Kürdün savaşın en hararetl i ânında kaçtıklarını bildirdi. Bu haber üzerine Topal Osman Paşa ihtiyat birliklerini ileri sürüp durumu düzeltti. Düşman da geri püskürtüldü. Türkler düşmanın eline geçen toprakları ve araziye geri aldılar. Bundan sonra durum, giderek istenilenden de çok daha iyi bir şekilde Türklerin lehine döndü ve dokuz saat süren ısrarlı ve inadçı bir savaştan sonra, İranlılar, bütün toprakları, zahire ve savaş yüklü beş-yüz deveyi savaş meydanında bırakarak kaçtılar. Toplan arasında otuz librelük gülle atan dört, onbeş lib-relik gülle atan altı, dokuz librelük gülle atan sekiz top bulunuyordu. Bazı toprakları da gömdüler; bunların bulunması için araştırma yapıldı. İranlıların bıraktıkları tüfekler sayı olarak çok fazla bir yekûn tutuyordu. Develere yüklennmiş bulunan okların ve yayların mikdan ise sayılamayacak kadar fazlaydı. İranlılar bütün sancaklarını, yiyeceklerini, portakal, limon ve reçelden oluşan meyve ve tatlılarını da olduğu gibi savaş meydanında bırakmışlardı, bunlar da o kadar bpldu ki, Osmanlı ordusu bir anda malzeme ve yiyecek bakımından zenginleşivermişti. İranlıların bütün atları, yük katırları da ele geçirilmiş ve bunlar

askerin yağmasına bırakılmıştı. Bu yağmada bazı as kerler üç, bazıları beş ata ve katıra sahip olmuşlardı. Kısaca şu kadarı söylenebilir ki, İranlılar bütün sancaklarını, borazan ve savaş davullarını kaybetmişlerdi. Türk Paşalar savaştan sonra dört saat boyunca kaçan İranlıların Bağdad yakınında yaptırarak hisarlara sığınmayı hedef aldıklarını öğrenince, serasker Paşa birliklerini derleyip toparladı ve onları ordugâha yerleştirdi. Sayıları hayli fazla olan yüksek rütbeli kumandanlarını toplantıya çağırdı ve onlar da akşamın saat yedisinde bir araya gelerek birbirlerini tebrik ettiler; aralarından sadece bir kumandanın hafifçe yaralanmış olduğunu tesbit ederek memnunluk duydu. Serasker Paşa, hedeflerini çok iyi anlayarak savaşçılarından ötürü kumandanlara teşekkür etti ve sevinç gözyaşları dökerek onları yanaklarından öptü. Onlara savaş sırasında kalbine musallat olan bir atış zaafı yüzünden iki kere attan inmek zorunda kaldığını anlattı; kalbi öylesine bitik bir haldeydi ki, onu gören, yaşadığına güçle hükmedebilir di; fakat onbeş dakika sonra kuvveti yerine gelmişti; her iki bunalım anında da bu şartlar içinde Tah-mas Kulik-han'ın zaferi kazanmak üzere olduğunu, «Topal Osman Paşa bir ödek gibi savaş meydanından kaçmak zorunda mı kalacak?» diye düşünmüştü. Hayır, bunların hiçbir olmayacak; devleti ve Pâdişâhı için elde kılıç, kanının son damlasına kadar zafer veya ölüm diyerek ileri atılmak gerektiğini aklına yerleştirmişti.

20 Temmuz günü ve gecesi, kendilerine kuvvet kazandırmak için askere ziyafetler vermek ve sayılan sekizyüz olan yaralıların yaralarını pansuman etmekle geçirildi. Esir alınmış olan beşyüz İranlı öldürüldü ve yine esir edilmiş olan ve sayılan üçbini bulan genç İranlının kayıtları yapıldı. İran hisarlarına hücum etmek üzere yürüyüşe geçmek için karar verildiği sırada, akşamın saat sekizinde beş Kürd şehrinin beyleri ordugâha çıkageldiler ve Tahmus Kuli-han'ı üçyüz atlı ile İran'a doğru kaçarken görmüş olduklarını yeminler ederek anlattılar ve daha fazla bilgi almak için yolda esir ettikleri iki İranlıyı da beraberlerinde getirdiler. Bu iki esir, Tahmus Kuli-han'ın nasıl kaçıp kurtulduğunu bizim kaydettiğimiz şekilde anlattılar. Göğsünden girip ciğerinin üstünden çıkan bir kurşunla ağır şekilde yaralanmış, ayrıca başından oldukça hafif iki kılıç, sağ kulağından da bir gürz yarası almıştı. Bu haber üzerine bütün toplar ve tüfekler ateşlenerek şenlik yapıldı. Dicle'nin karşı kıyısında Türklerin yenilerek, kendilerine zengin bir yağma ziyafeti çıkacağı vaadedilmiş bulunan altıbin İranlı, ellerine hiçbir şey geçmeyeceğini anlayarak Bağdad'a doğru İran yönünde çekip gittiler. Savaşta ölenlerin sayısı hâlâ bilinmiyordu; fakat ertesi gün Türk ordusu beş saat boyunca muharebe meydanından geçerken birbirleri üzerine yığılmış cesetler görüldü. Po-lat Paşa'ya göre, kendisine hücum etmiş olan yirmi-bin askerden pek azı kaçıp kurtulabilmişti. Memiş Paşa karşısında İranlıların verdiği kayıp daha belirliydi; kırkbin İranlının cesedi savaş meydanında kalmış, Türkler ise onbin şehid vermişlerdi. İranlıların ölümleri arasında yedi han veya Paşa bulunuyordu ve sadece bir tek vezir yaralı olarak ölümden kurtulabilmişti.

22 Temmuz sabahında Türk ordusu yürüyüşe geçti ve altı saat sürekli yol aldıktan sonra ordugâh kurulup, Bağdad şehrinin kapılarını hâlâ kapalı tutan kumandan Ahmed Paşa'ya bir ulak gönderildi. Osmanlı ordusunun zaferini ulaktan öğrenen Ahmed Paşa kaleden çıktı ve İranlıların hisardan hisara bağlantıyı sağlamak üzere Dicle üzerinde inşa ettirdikleri köprüyü tuttuktan sonra, hâlâ orada bulunan altıbin İranlıyı kılıçtan geçirdi. Aynı gün, bu kumandan kazandığı zaferden ötürü Topal Osman Paşa'yı tebrik etmek üzere defferdârını Türk ordugâhına gönderdi.

25 Temmuz gijnü, dört saat tutan bir yürüyüşten sonra, İranlılar tarafından yapılmış olan hisar ve kulelerin görüldüğü yerde karargâh kurduk. Gelişimizden kısa süre sonra Ahmed Paşa, Kara Mustafa Paşa, Ahmed Paşa ve üç tuğlu bir Paşa ile birlikte ordugâha geldi. Kısa bir görüşme ve karşılıklı iltifatlardan ve büyük zaferden ötürü tebriklerini sunduktan sonra Bağdad'a döndüler.

İranlılar tarafından yapıldığından daha önce söz ettiğimiz hisarlar, Bağdad'a üç fersah mesafede bulunuyordu. Bunlardan biri sağ tarafta, diğeri nehrin karşı kıyısında inşa edilmişti. Hisarların üç tarafı duvarla çevrilmişti; dördüncü yanında ise, nehri daha iyi gözlemek ve yiyecek maddelerinin geçirilmesine engel olmak için duvar yapılmamıştı. Duvarlar (surlar) güneşte pişirilmiş tezlekle inşa edilmişti ve yükseklikleri dokuz, kalınlıkları sekiz ayakta; uzunlukları toplam binbeşyüz, binelli ve binikiyüz ayak tutuyordu. Her hisarın üç kapısı bulunuyordu; bunlardan biri iki kule arasında kuzeyde, diğeri doğuda ve üçüncüsü güneyde olup, kulelerle teşhiz edilmişti. Bu kulelerin yüksekliği otuzaltı ayakta ve kapı ile hisar arasındaki her açıda yine bir diğer kule yer alıyordu; bütün etrafta hisarla bir bütünlük oluşturan yirmi ayrı kule daha vardı.

Kulelerin dışında hisarlardan oldukça uzak mesafede kazılmış iki çok derin hendek bulunuyordu. Bundan başka, etraftaki kırkıta birbirlerinden bir tüfek atımı mesafede ve içerisine oniki librelik bir top ve kırk asker alabilecek genişlikte ikibin yedi yüz kule sayılıyordu. İkinci kademede her biri altmış asker alabilecek genişlikte başka otuz kule görülmüyordu. Şimdi, zâtı âlileriniz, Tahmas Kuli-han'ın ne akla hizmet ederek bu kadar çok kule yaptırdığını düşünebilirsiniz. Bütün İran halkı bunları doldurmağa yetmez; aslında bu hisarların hiçbir özelliği yok.

İstanbul'da vezirler ve devlet ileri gelenleri huzura kabul edilerek Sultan'a el öperek tebriklerini bildirdiler, payitaht sevinçten çalkandı ve üç gün boyunca şenlikler düzenlendi. Zafer müjdesini getirmiş olan mabeyinci beş kese para ile mükâfatlandırıldı; zaferi kazanan Paşa'nın oğlu olan mabeyinci Ahmed samur bir hü'atle memnun edildi. Muzaffer Paşa'nın kendisine balıkçılıkuşu tüyünden bir sorguçla, elmasla işlenmiş bir kılıç gönderildi. İlk cuma namazında Sultan'ın adına Gazi şeref unvanı eklendi. Ne var ki, sevinç kısa sürdü; zira, üç ay sonra, Topal Osman Paşa'nın Leytam'da İranlılara karşı yeni bir üstünlük kazanmasının hemen peşinden, Kerkük yakınında

Tahmas Kuli-han, nehirden oldukça uzakta üç başka hisar daha inşa ettirmişti; bunlar tam dörtgen biçimindeydi. Bundan başka, duvarları seksen ayak yüksekliğinde bir hisar inşa ettirmişti ve bu hisar hendeklerle çevrelenmiş, her kösesine de birer burç konulmuştu. Bu burçlardan herbirinde üçer top bulunuyordu. Bu kale İmam-ı Âzam Camii yanındaydı ve içinde dört değirmen vardı; yapıda intizam hâkimdi. Efendimiz, onüç saat kaldığı Bağdad'da bir yandan savaş devam ettiği ve her taraf cesetlerle dolu olduğu için geniş ölçüde incelemeler yapmak imkânını bulamadım. Her gün bahçelerde saklanmış cesetler ve yaralılar görülüyordu; halk açlıktan ve susuzluktan yarı ölü haldeydi. Müslüman askerler bunların büyük bir kısmını öldürmekten yorgun düşmüşlerdi.

24 Temmuz günü, Topal Osman Paşa gidip Ah-med Paşa'yı ziyaret etti. Bağdad valisi Ahmed, Paşa şehre girdiğinde ne borazan öttürülmesini, ne trampet ve davul çalınmasını, ne de kendisine zafer dola-yısıyla mükâfat olarak bir şey verilmesini istedi; buna sebep olarak da zaferin kendisinin ve askerlerinin değil Allah'ın eseri olduğunu söyledi ve eğer mağrur Tahmas Kuli-han hisarlara kapanıp otursaydı, bizler, başka hiçbir sebep olmaksızın açlık yüzünden Bağ-dad'ı bırakıp kaçmak zorunda kalacaktık, diye ilâve etti. Anlattığına göre, Diyarbekir ve Musul'dan yiyecek maddesi gelmeden önce ancak iki gün yaşayabilecekleri kadar erzak varmış. Topal Osman Paşa, bir şehirden ziyade bir mezarlık manzarası gösterdiği için, Bağdad'a alay düzenlenmeden girdi. Sokaklarda ölü kümeleri vardı, halkın bir solukluk canı kalmış gibiydi ve binlerce insan can çekişme halindeydi. İranlılar 1732 yılının Ekim ayında Bağdad önlerinde görünmüşlerdi. Ocak ayının birinci günü, Tahmas Kulihan yüzüymibin askerle gelmişti. Bu tarihten itibaren şehrin kapıları kapatılmış ve en ufak bir yardım gelmemişti. Muhasara sırasında yüzonbin kişi ölmüş ve bunların yirmi bini nehire atılmış, sokaklardan kalan diğer cesetlerin kokuşmasından ileri gelen bulaşıcı hastalıklar şehrin nüfusunun kırılmasında başlıca sebep olmuştu. Bağdad'da ancak otuzbeş at kalmış, diğerleri ölmüş veya açlıktan kırılan şehir sakinleri tarafından yenmişti. Müslümanların mekruh oldukları korkusuyla yanlarına yaklaşmadıkları köpeklerin ve kedilerin etleri en makbul yiyeceklerden sayılmıştı. Bir okka ekmek on kuruşa, at ve deve eti ise beş kuruşa satıldı.

Sefalet o derecelere varmıştı ki, kurtulmasından beş gün önce şehrin kapılarını tutan askerler kumandanları Ahmed Paşa'yı kısıkvrak bağlayıp Tahmas Kuli-han'a teslim etmek istemişlerdi, fakat ilâhi Takdir bunun aksine hükmünü yürütmüş ve bütün insanların en mağruru Tahmas Kuli-han'ın gururunu iyice kırmıştı. İhtiras bu adamı İran'dan çıkarmış, aynı ihtiras hisarlarından dışarıya uğratmış ve bugün içinde bulunduğu durumun içine atmıştı.

Bağdad'a iki buçuk fersah mesafede kurduğumuz karargâhda kaldıktan sonra, açlıktan ölmemek için kampı kaldırmak ve en kestirmesinden Kerkük yolunu tutmak zorunda kaldık. Şimdi oldukça büyük, fakat İranlılar tarafından yakılıp yıkılmış Tus-Kur-mati denilen bir şehirdeyiz. İranlılar, burada her yerde yaptıklarını yapmış, ağaçları kesmiş, evleri yerle bir etmiş, kadın ve kızların ırzlarına tecâvüzde bulunmuş ve her iki cinsiyetten pek çok esir alıp gitmişlerdi.

Osmanlı ordusu şu anda üç kısma ayrılmış bulunuyor : Polat Paşa İran yolundaki yolu tutmuş, Memiş Paşa bir başka yolda ileri yürüyüşte bulunuyor; serasker Paşa, Kerkük'e yaklaşmak ve orada Bâb-ı Âli'nin emirlerini beklemek üzere yürüyüşe devam ediyor.

Bu mektubun kötü üslûbundan ötürü Zâtâüniz-den beni bağışlamalarını rica ediyorum. Mektubu size getirecek kişiyi kaçırmamak için üç saat içinde yazmak zorunda kalmak, mektuptaki hatalarla dolup taşmasına sebep oldu. Mektubu, Zâtâünize, en hakir hizmetkârlarından birini unutmamasını yalvararak bitiriyorum, vb.

Nâdir tarafından tam bir yenilgiye uğratılmış ve kendisi şehîd olmuştu ³⁷⁷;

Topal Osman'ın Biyografisi

Beş yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunu idare etmiş blan ikiyüz Veziriazam hakkında, Osmanlı tarihi Topal Osman Paşa için verdiği kadar tafsilâtlı bilgi intikal ettirmemiştir; bunu Han-way'ın ³⁷⁸ güvenilebilir ve tavsiye edilmeğe değer eserine borçluyuz. Topal Osman Paşa'ya ayrılan biyografi bölümü, diğer Vezi-riâzamlarinkilerle kıyaslanmayacak kadar zengindir, zira ötekiler mümkün olduğu kadar kısaltılmış ve son derece, kurudur ve haklarında yazılmış Veziriazamları bize fazlasiyle eksik bir şekilde tanıtır. Osman Paşa'ya bu derece önem verilmesinin sebebi, İmparatorluğun dini uğrunda muzaffer bir ölümle savaş meydanında şehid olması değildir ³⁷⁹. Zira, Osman Paşa'dan önce diğer altı Veziriazam aynı sonla hayattan ayrılmışlardır; büyük eserler bırakmış olmasıyla de alâkalı değildir; zira, bahsedilecek hiçbir aniteser bırakmış değildir; fakat bütün hayatı boyunca Doğu milletleri tarafından en fazla itibar gören faziletlerden birine bağlılığı ile tanınmasıdır. Osmanlılar ve İranlıların aşırı derecede itibar gösterdikleri bu fazilet hakşinaslıktır. Türkler ve İranlılar, nimetlere şükran faziletini, doğru olan şeyin bilgisi şeklinde ifade etmektedirler ³⁸⁰. Hakşinaslık fazileti, Müslümanlarda gavurlara (yazarın deyişi) da uygulanır. Türklerin ve İranlıların gözünde hakşinaslık, haktanırlık, Allaha karşı borç anlaşmasının ikrarıdır; o, aynı zamanda gerçeğin ve adaletin ikrarıdır ³⁸¹; hakşinaslık, Arap için ebedî hakikat ve ebedî adalet, Allah'ın adının mü" tefâdididir. Burada, adaleti ve gerçek'i ³⁸² seven okuyucularımızın gözleri

³⁷⁷ Hanway, II, fasıl 2, eserini» XII. bölümünde. Topal Osman Paşa'nın alâka çekici bir biyografisini vermektedir. İmparatorluk tarihçisi Suphi bu kesin neticeli savaşı hiç olmamışçasına sükûtle geçiştirmektedir.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/407-410

³⁷⁸ En büyük çağdaş seyyah, ünlü alim ve İnstitüden Aragon'un, Peters-bourg Akademisinde söylediği nutukta, Alexandre Hümboldt'un ondan bahsettiği bir nutukta, «Çok güvenilir bir seyyah.» diyerek bir değerlendirme yapmıştır.

³⁷⁹ Hammer, Dulceylık savaşının muzaffer kumandanı Topal Osman Paşa'nın biyografisini de İngiliz seyyahı ve tarihçisi Hanway'dan vermek suretiyle geniş tarihçilik görevini yerine getirirken, Osman Paşa'nın Kerkük'de Nadir'le zaferinden üç ay sonra yine karşılaştığında, şehid olmasını anlatmakta ve İmparatorluk tarihçisi Suphi'nin bu mağlubiyeti sükûtle geçiştirdiğini ileri sürmektedir. Bunun sebebi açıktır: 19 Temmuz zaferinden sonra bir zafer daha kazanan Osman Paşa. ordusunu dağıtıp Kerkük civarındaki karargahında hasta yattığı sırada N&dir-Han'ın baskınına uğrayıp şehid olmuştur. Bu bakımdan bir savaş değil bir baskın bahis konusudur. (Ç.N.)

³⁸⁰ Hakk Şinasi

³⁸¹ Hakk. Ya Hakk! nidası, aynı zamanda: O hakikat! O adaleti.manâlarına da gelmektedir.

³⁸² Hanway, böl. in, fasıl 12.

 n ne bir hayat hikâyesi koyacağız. Mora asıllı ve belki de Yunanlı bir ana-babadan doğmuş olan Osman, k  k yaşda saray bahçesine bağlı acemi askerler y zbaşısının ³⁸³ nez retinde yetişti, yirmidört yaşına geldiğinde Beylerbeyi idi. İki yıl sonra eyâletin valisiyle bir meselenin halli hususunda görevlendirilerek Mısır'a gitti ve Sayda'dan Damiat'a gitmek için yapması gereken deniz yolculuğu sırasında bir İspanyol korsanının eline düştü ve korsan onu gemiyle birlikte Malta'ya götürdü. O sırada Malta liman kumandanı olan Mars ya Vincent Arnaud korsan gemisine gittiğinde, onu gören Osman kendisine şöyle dedi: «Eğer güzel bir hareket elinden geliyorsa, beni kurtar ve bundan ötürü pişmanlık duymayacaksın.» Bu asil i  açma boşa gitmedi; zira bir Doğu atasözünün kalbden kalbe yol vardır ³⁸⁴ dediği gibi, cömerd bir ruhu aydınlatmak için bir kıvılcım yetti. Arnaud, fidye için altı-yüz duka altını ödedi, T rk n sözünü tutacağından tamamiyle emin olarak yaralarını iyileştirdi ve gideceği yere gitmesini sağlayacak vasıtayı buldu. Osman, Fransız bayrağı taşıyan gemiyle Damiat'a vardı; oradan Kahire'ye kadar Nil'i  ıktı. Buraya varır varmaz, cömerd kurtarıcısına İspanyol korsanına ödediği fidye parasına karşılık bin duka altın, ayrıca beşyüz gümüş sikke hediye ve bunlarla birlikte muhteşem kürkler gönderdi. Osmanlıların, Osman Paşa'mn memleketi olan Mora'da Venediklilerle savaşları sırasında İşthme ve Corinth şehrini zaptetti; bu başarisından ötürü üçüncü tuğu, yâni vezir ³⁸⁵ payesini elde etti (1715). Yedi yıl sonra Mora seraskeri iken, kurtarıcısı Arnaud'yu ve oğlunu kendini görmeğe davet etti ve onlara öyle geniş imtiyazlar verdi ki, kısa zamanda büyük bir servet sahibi oldular. Seraskerin seh veti ve elinin açıklığı, Mora'daki valiliği sırasında kendisini tebrik etmek imkânını bulan bütün Fransızlara da büyük faydalar sağladı. Veziri zam ğı boyunca da Morali vatandaşları onun güveninden ve doğruluğundan pek çok faydalar sağladılar. III. Ahmed'in ³⁸⁶ tahttan indirilmesinden bir önceki yıl, Rumeli Beylerbeyi olarak (1729-1142) Nissa'da bulunuyordu. Onu görmeğe gelen Arnaud ile oğlu kendilerine şeref veren bir kabul gördüler; onları o zamana kadar görülmemiş bir iltifat olarak kendisiyle aynı sedir üzerine oturttu ³⁸⁷.

³⁸³ Pandoulbaşı.

³⁸⁴ Rah est ez dil be dil.

³⁸⁵ Hanwsay burada iki tuğlu vezir olduğunu söylerken hataya düşmektedir. 9 yıldanberi iki tuğlu vezir olarak görev yapıyordu.

³⁸⁶ Hanway burada iki yıllık bir ha'ya düşmektedir. Mehmed Said'e göre Osman Paşa 1727 yılında değil, 1729 yılında Rumeli Beylerbeyi oldu.

³⁸⁷ Hammer, (bir hristiyan köpeğine görülmemiş iltifatta bulundu...) demektedir ki, biz kendisine ait olan bu aşağılamayı metne almayı doğru bulmadık. ( .K.)

Üçüncü Ahmed'i tahtından eden isyandan sonra, Arnavutluk ve Rumeli'ye sığınan âsilerin saklandıkları yerleri öğrenmek ve haklarından gelmekle görevlendirildi. Bu görevi öyle bir başarı ile yerine getirdi ki, yakında başlayacak olan kendi idare dönemini de bu badireden kurtardı (1730-1143). Bu takib işleriyle uğraşarak Selânik'de bulunduğu sırada, Kara Mahmud Paşa oğlu Mustafa Bey, Sultan'ın devletin en yüksek makamına çıkarılacağı İstanbul'a çağırın mektubunu getirdi (21 Eylül - 19 Rebiul'evvel 1144) ³⁸⁸.

Veziriazam olunca ilk yaptığı işlerden biri, Fransız elçisinden Arnaud ve oğlunun gelip kendisini görmeleri için Malta'ya bir mektup yazmasını rica etmek oldu. Baba ile oğul bu davet üzerine gelirken, esir olarak inledikleri Malta zindanından kurtardıkları oniki Türk'ü de beraberlerinde getirdiler. Topal Osman Paşa onları bütün maiyyeti etrafında olduğu halde seçkin bir kabul ile karşıladı. Hanesi subaylarına ve devlet ileri gelenlerine dönerek: «Ben,» dedi, «kendim, zincirler, yaralar ve kan-revân içinde bir esirdim; işte beni kurtaran, yaralarımı iyi eden adam. Ben hayatımı, saadetimi ve bugün sahip olduğum her şeyi kendisine borçluyum. Benim kim olduğumu bilmeden, benim için büyük bir fidye parası ödedi, benden sözümünden gayri hiçbir teminât istemeden, beni gideceğim yere götürmek üzere bir gemi verdi. Böylesine bir sahaveti, cömertliği gösterecek müslüman nerede?» Bütün bakışlar iki Fransızın üzerinde sabitleşmişti. Veziriazam, o sırada yetmişiki yaşında bulunan Arnaud'u elini tuttu, onlara hallerini, servetlerinin durumunu sordu ve konuşmasını, sesini yükseltip: «Allanın keremi sınırsızdır!» ³⁸⁹ diyerek bitirdi.

Veziriazam baba-oğul iki Fransız, bu gibi kabullerde yerine getirilmesi mutâd merasimlerin hiçbirini yerine getirmeyerek birçok kere kabul etti, onlarla mahrem konuşmalarda bulundu ve zengin hediyelerle yerlerine gönderdi. Böylece, bulunduğu bütün durumlarda gördüğü iyiliğe minnettarlığını göstermekten geri kalmadı.

Vezirîazamlığı sırasında payitahtta sükûnu ve nizamı sağladı; bunların her ikisi de âsiler tarafından altüst edilmişti. Büyük sayıda isyancı idam ettirdiği halde, bunların bir teki için olsun Şey-hülislâm'dan fetva almadığı görülmedi; yâni meşru olmayan mahkumiyete hiçbir zaman ittifak etmedi, geçerli saymadı. Eski kâhyası çavuşbaşı Süleyman Ağa'yı sertliği yüzünden

³⁸⁸ Mehmet Said, Osman Paşanın 19 Re^lul'evvel cumartesi günü Veziriazam olduğunu söylerken hata etmektedir. Çünkü bu tarih cumartesiye değil, cumaya rastlamaktadır.

³⁸⁹ Allahkerim.

değil, rüşvet aldığını farketmesiyle yanından uzaklaştırdı (12 Mart 1732 - 15 Ramazan 1144). Sultan'ın gözünden düşmeden, mallarına elko-nulmadan Veziriâzamlıktan ayrıldı ve Trabzon valiliğine atandı. Sonra Erzurum ve Tiflis Beylerbeyliğine getirildi ve nihayet İran'a karşı savaşta serasker oldu (1733). Bu sıfatla Nâdir Kulikhan'ı Bağdad'da mağlub etti ve bu adama karşı Leytam'da (Kerkük'e beş fersah mesafede) iki savaş yaptı ve sonuncusunda imânı ve İmparatorluk uğrunda şehitlik mertebesine erişti. Parlak Bağdad zaferi sırasında beraberinde bulunan Fransız doktoru, gerçeğe sadık kalarak onu bir savaş adamı olarak tasvir etmektedir; yıldızlar falına ve tabiat-üstü bâtil olaylara bir dereceye kadar bağlılığı vardı; Nâdir Kulikhan'a kıyasla hayli gerilerde kalırsa da, yine de savaş hileleri bakımından icâdcı bir zekâ sahibiydi. -Ne var ki, İran tahtını ele geçiren ve Safâvîler hanedanım mahveden Nâdir Kulikhan, efendisinin oğluna karşı en affedilmez nankörlüğü etmekle tarihin lekeli kişileri arasında yer aldı; onun meşru hükümdarına karşı işlediği suç, tarihte ender rastlanan vakialardandır. Bu bakımdan kıyaslanınca, Topal Osman Paşa Nâdir'in yanında bir ahlâk ve seciye anıtı olarak ışıklar içinde parıldamaktadır. Nâdir'in biyografisi, hayat hikâyesi sadece bir ihanetler, cinayetler, aldatmacalar yığınının başka bir şey değildir. Tarihçi, bu adamın hayat hikâyesinin iç karartıcılığında Osman Paşa zaferiyle karşılaşmakla bir dereceye kadar mutluluk duymaktadır.

Çünkü bu zafer, Nâdir'in kan ve ihanetler dünyasına saflığı, merd-liği yaşatmaktadır.³⁹⁰

Terfiler, İdamlar, Müesseseler

Hekimoğlu Ali Paşa'nın Veziriâzamlığının başlıca farklılığını hemen her alanda tevcihler, payeler dağıtmalar oluşturdu: Orduda birçok rütbelere dağıttı ve tâyinler yaptı ve yüksek rütbeli subaya büyük sayıda şeref elbisesi dağıttı; sürgüne gönderilmiş olan ulemânın birçoğu geri getirildi, haksız yere azledilen memurlar görevlerine döndürüldü; fazla olarak birçok vezir atadı. İki Anadolu kadiaskeri İshak ve Râşid Efendiler affedilip Üsküdar'da yerleşmelerine müsaade edildi; emirler reisi Bulevîzâde Seyid Meh-med ve Hocaâde Seyid Ömer Efendiler de aynı imkândan yararlandılar. Bunlardan ilki çağırılırlarından kısa zaman sonra Rumeli Kadiaskerliğine atandı, bir müddet geçince de Şeyhülislâmlik makamına getirildi. Selefi Şeyhülislâm

³⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/411-415

Damadzâde Ahmed Efendi'ye Büyükdere'de bulunan yazlığında oturmak izni verildi. Bilgisi ve muaşeret adâbındaki Örnek davranışlarıyla İran elçiliği sırasında dikkatleri üzerinde toplayan İmparatorluk tarihçisi Râşid, İmparatorluğun en yüksek adlî görevini almayı düşünürken, elçilikten ayrıldıktan birbuçuk yıl sonra ³⁹¹ vefat etti; ölümünde belki de düşündüğü makamın başka birisine verildiğini görmekten duyduğu azabın payı vardı (21 Ekim 1733 - 12 Cemâziyülevvel 1146). Aynı dönemde, derin bir ilim adamı olan, fakat şeriata bağlılığı ilmini de aşan, üç günde bir hatim indirmeği âdet edinmiş eski Şeyhülislâm Mîszazâde Şeyh Mehmed Efendi de öldü. Zamanında yaşayan dört yüz Türk şâirinin biyografilerini kendisine borçlu bulunduğumuz oğlu Selim Efendi Rumeli Kadiaskerliği makamına atandı. Bir yıl sonra, bilgili olduğu kadar adalete bağlı, çiçek meraklısı ve şiir yazan Şeyhülislâm İshak Efendi de vefat etti; Arapça, Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan bir divânı tertip edildi. Kadı Ayadh'ın Şifâ adlı eserinin tercümesi ona borçlu bulunmaktadır. Sultan Selim'inkinden uzak olmayan babasının, Şeyhülislâm İsmail Efendi'nin camisinin hadirasına gömüldü. Serasker Topal Osman Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Tebriz şehrini İranlılara teslim etmek suçuyla tuğları ve sancağı geri alınan eski Çavuşbaşı Kara Mustafa yalnız itibarının iade edilmesiyle kalmadı, kendisine aynı zamanda vezirlik pâyesiyile üçüncü tuğ da verildi. Sultan* in sUahdân Ya'kub, Veziriâzam'ın kâhyası Gül Ahmed ³⁹², Baş-mirâhur Yahya ve bostancıbaşı Hüseyin de aynı şerefi paylaştılar. Saraydaki silahdârlık, mirâhurluk ve ormanlar büyükefendi-liği gibi üç başlıca önemli görevin vezirliğe giden yollar olduğu doğrudur; aynı şekilde, âmme görevlileri arasında nişancı, defterdar ve Yeniçeriağasının kubbe veziri sıfatıyla Veziriâzam'ın divânına katıldıktan çoğunlukla görülyordu.

Bahtsız Veziriazam İbrahim Paşa'nın oğlu Hüdâvendigâr valisi vezir Mehmed Paşa hastalıklı durumu sebebiyle gelip İstan-buTda yerleşmek müsaadesi aldı; kendisine aynı zamanda altıbin kuruş tahsisat verildi ve peşinden Anadoluhisarı'ndaki sayfiye evinde oturmak izni çıktı.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın döneminde idam cezalarına az rastlanması, terfilerde görüldüğü gibi onun iyilikseverliğini, insanseverliğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber nizam düşmanlarına karşı sertti; ünlü Yahudi

³⁹¹ Suphi, f. 66, 1148 yılı başlangıcında. Suphi, selefi İmparatorluk tarihçisi Raşid'in ölümünden, tarihçiliğinden söz etmeden iki satırla bahsediyor.

³⁹² Belki de adı Kel Ahmed'di. Suphi, f. 59.

korsan Yanaki, Değirmenler (Milo) ³⁹³ adasında yakalandı ve hemen idam edildi. İsyancılar sırasında âsileri mazur göstermeğe çalışan ve onlara hediyeler vermekten geri kalmayan eski tüfekçi Paşası, önce kumandan olarak Çanakkale' ye gönderildi; sonra Rodos'a sürüldü ve orada bir fetvaya dayanılarak idam edildi ³⁹⁴. Yine bir fetva gereğince, ey lette münasebetsiz konuşmalariyle heyecana sebep olan Kars valisi Osman Paşa  l m cezasına çarptırıldı. Halihazırda Cermen'de görev yapan eski Balıkesir valisi Osman Paşa, zalimliğıne karşı yükselen şikâyetler sebebiyle, evvelce yapılan uyarılar tesir etmediğinden, is-lah-ı hal mümkün olamayacağı görüşüyle  l me gönderildi ³⁹⁵. Aynı suç, ayrıca bunun daha ağırı olan İran'a gidecek birlikleri g ndermemenin de buna eklenmesi, Aydın valisi Abdullah Paşa* nın bunları hayatiyle ödemesini gerektirdi. Başını getirmek üzere gönderilen Kapucubaşı, ancak hile kullanarak görevini yerine getirebildi. «Dilini tutamamanın o valinin başı üzerine  ektiğı kılıcın keskin tarafı», kürsüden hükümet aleyhinde uluorta sözler sarfeden Ayasofya vaizi, payitahtın başımamının da hayatından olmasına yol açtı. Ayrıca, bu başımam, bir mezarlığın arazisi aleyhine kendi bahçesini büyütmüş, bahçeyi sulamak için Mesihpaşa Vakfı'ndan gelen suyun yolunu değıştirmişti. İmam, doğıum yerine sürgün edildi ve Ayasofya'da yerine yapılan tayin bütün Sultan camilerinde (Sel tin Camiler) imamların terfilerine yol açtı ³⁹⁶. Hekimoğlu Ali Paşa, Topal Osman Paşa gibi, Fransızları  zellikle Bonneval'i himaye ediyordu; ona iki tuğılu bombacılar Paşası unvanını verdi ve eğer Bonneval divanda konuşabilecek kadar iyi Türkçe bilseydi, onu vezir payesine yükseltmiş olacaktı. Bombacılar birliğı herbiri yüzer kişi olmak üzere,    odaya ayrıldı ve subaylarının ücretleri düzene kondu ³⁹⁷.

şahıs başına alınan vergiyi uzun zamandan beri gayri muntazam olarak ödeyen ve bu yüzden devlet maliyesini sıkıntıya düşüren Mısır, bu münasebetle bu andan itibaren    vergi idaresine ayrıldı ve Bâb-ı  li, valiye, her yıl karşılığını İstanbul'a yollamak üzere belirli sayıda ibraname gönderdi

³⁹³ Değirmenlik adası. Suphi, f. 57.

³⁹⁴ Suphi, f. 95, bu münasebetle şu Farsça beyti söylüyor: Eğer hunah  maned kelle per c i/Menih berter zi haddi huişten p i. Tercümesi: Başının omuzlarının üstünde kalmasını istiyor musun? Onu uygunsuz b r şekilde yükseltmekten sakın.

³⁹⁵ Suphi, f. 63. bu konuda Farsça bir beyit zikrediyor; tercümesi: Kötülük ettinse cezadan kork/Her hareket tam mükafatını alır.

³⁹⁶ Suphi, f. 60 ve 65, bu olaya iki Türk vecizesini uyguluyor: «Değıl k r-siye, arşa  ıksan adam olamazsın» ve «Dilin cirmi küçük cürmü b y  k.»

³⁹⁷ Y zbaşıların yevmiyeleri 200 akça olarak tesbit edildi. Teğmenlere 90 akça ve asteğmenlere 50 akça,  avuşlara 30*akça uygun görüldü. İmam, tamburcu ve doktor, cerrah, eğıtimsi de aynı ücrete tabi tutuldu.

Ali Paşa'nın idaresi zamanında üç güverteli iki gemi denize indirildi ve bu vesileyle ³⁹⁹ İmparatorluk tarihçisi Suphi, Veziriazam tarafından altı minareli camiye yakın bir yerde yaptırılan cami için yazdığı tarih beyitlerinin benzerlerini yazdı ⁴⁰⁰.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın idaresi her ne kadar hakîm (bilgili), yumuşak ve iyilikci olduysa da, İranla savaşı sürdürmenin imkânlarının görüldüğü mecliste, serasker sıfatıyla ordunun başında İran'a yürümek istemesi Sultan'ın, fakat daha ziyade kudretli Kız-larağası Beşir'in muhalefetiyle karşılaştı ve bu da Veziriâzamuğî-nın sonu oldu (14 Temmuz 1735 - 22 Safer 1148). ⁴⁰¹

İsmail Paşanın Veziriâzamuğî

Hekimoğlu Ali Paşa'nın yerine, Kızlarağası Gürcü İsmail Paşa atandı. Gürcü İsmail Paşa, aslında Yeniçeri Paşası Şaban'ın köleliğinden yetişmeydi. Damad İbrahim Paşa döneminde adalet çavuşluğunda bulunmuş, âsiler tarafmdan Yeniçeriler ikinci ferik Paşalığına yükseltilmişti; fakat saklanmak suretiyle bu rütbeyi gizlemiş ve bu reddediş sebebiyle Sultan kendisine gerçekten bu rütbeyi vermişti. Sonra birinci ferik Paşa ve Yeniçeriağası olmuştu. Bu ilerleyişi vezirlik, Rumeli Beylerbeyliği, Trabzon ve Bağdad valilikleri takibetti; nihayet, Kızlarağası tarafından İmparatorluğun en yüksek makamına, Hekimoğlu Ali Paşa'nın yerine getirildi. Selefinin azlinden iki ay sonra İstanbul'a geldi ve bu gibi vesilelerde uygulanan törenle karşılandı (29 Eylül 1*735 - 11 CemaziyüFevvel 1145). Makamına oturur oturmaz, ilk işi posta ve para üzerinde düzenlemelere el atmak oldu. İsrafa yol açarak memleket aleyhine neticeleri önlemek maksadiyle görevli devlet memurlarına verilecek at sayısı düzene kondu ⁴⁰². Tedavüldeki üç altın paranın, yâni sağlam dukanın ⁴⁰³, kordonlu dukanın ⁴⁰⁴ ve Sultan'ın

³⁹⁸ Suphi, f. 62, Kur'andan şahıs vergisiyle alakalı vezirleri alan fetvayı olduğu gibi veriyor.

³⁹⁹ Suphi, f. 63. «İlki kalyon birden indi kuş gibi su-yi yeme.» imparatorluk tarihçisi, büyük bir tevazu ile bu kitabeleri yazmanın bir «haddini bilmezlik» olduğunu söylüyor.

⁴⁰⁰ Suphi'ye, f. 64, ve Veziriâzam'ın oğlu Ziya'nın içinde Ragıb'ın, Vehbi'nin, Katib'in tshak'ın, Münif ve Rahmi'nin seçilmiş şiirleri bulu nan tarihine bakınız. Veziriâzam'ın oğlunun dediğine inanmak gerekirse, f. 55, babasının üç Veziriâzamlığı sırasında yazılan kitabeler toplandığı takdirde beş-on cildi bulur.

⁴⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/415-418

⁴⁰² Yirmi at Mirahur'a, Kapucubaşına onsekiz at gibi, böyle gidiyor. Suphi, f. 68.

⁴⁰³ Seri mahbub, 850 akça.

⁴⁰⁴ Zincirli 110 akça.

tuğrasiyle basılmış dukanın ⁴⁰⁵ değeri düşürüldü ve yalnız değeri kırk akçayı geçmeyen kuruşlar çıkarıldı. Şehrin valisinin kendilerinden evvelce verdiklerinden ikiyüz aded fazla hacı kervanı devesi istemesi üzerine Şamlıların yükselttikleri şikâyetler üzerine bu talep kaldırıldı. Nihayet, Bâb-ı Âli, Mekke şerifi Saad'ın Sultan'a her yıl vermeği âdet edindiği hediyeği geri verdirdi.

Aynı döneme doğru Nadir Şâh yeni makamını tebrik etmek üzere bir mektup yazdı; mektubunu ona barış tekliflerinde bulunarak bitiriyordu. Bu tekliflerle alâkalı olarak yapılan bir toplantıda, bir karar alınması için, İran seraskerinin barışın uygun olacağı konusunda vereceği raporun beklenmesi yerinde görüldü. Bu arada, Kırım hanına, acele İran'daki Osmanlı ordusuna katılması emri verildi. Kaplan-Giray, oradan Temruk'a geçeceğini düşünerek Yenikele'ye doğru yola çıktı; fakat hanın yokluğunda aşiretleri Özi, Bender ve Besarabya etrafında yerleşmiş bulunan Nogay-lara hâkim olmak maksadiyle, Bâb-ı Âli, Özi valisine iki bin süvari askeriyle Babadağı'nda mevzi tutması emrini verdi; Kırım'da kalan veliahd vefat etmiş olduğundan bu tedbir fazlasiyle zorunlu oldu.

Şeyhülislâm Dürrizâde'nin ulemânın terfi beratlarını imzalamaya sağlık durumunun elvermediğini bildirmesi üzerine, Sultan, ulemânın beratları ile birlikte kendisine bağlı kadıların beratlarını, sağlığını kazanıncaya kadar mühürleyebilmek iznini verdi. İmparatorluk mührüne gelince, Veziriazamdan birçok vesilelerle rüşvet aldığı anlaşıldığından altı hafta sonunda Sultan tarafından geri aldırıldı ⁴⁰⁶. Yeniçeriağası iken emriyle idam olunanların servetlerinden elde ettiği dörtbin kese para müsadere edildi. İsmail Paşa'nın yerine hemen atama yapılmadı; yalnız silahdâr Es-seyyid Mehmed Paşa kaymakam olarak atandı. Ancak onüç gün sonra kendisine Veziriazam unvanı verildi; ne var ki, Kızlarağası Beşir'in herşeye hâkim olmalından sonra bu makam da parlaklığından çok şey kaybetmişti. ⁴⁰⁷

Sayfiye Evleri

Bir başına saltanat sürmek hevesinden uzak olan Sultan'a gelince, saraylarını ve çeşitli köşklerini ziyaret etmekle vaktini geçiriyordu; bu saray

⁴⁰⁵ Tugrah 103 akça. Suphi, f. 80.

⁴⁰⁶ Suphi, f. 70, azlin sebepleri üzerinde tek kelime söylemiyor, bunlara Mehmed Said'in biyografisinde rastlıyoruz.

⁴⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/418-419

ve köşklere yenilerini de katıyordu. Bu ziyaretlerinden birinde, Veziriazam ve Şeyhülislâm, Kaptan-ı derya da beraberinde olduğu halde, Yunanlıların ve Rumların Heracles'e âit olduğuna inandıkları, Türklerin ise Yuşâ'ya (Josue) ait bildikleri aynı adı taşıyan dağın eteğindeki dev mezarı görmeğe gitti. Boğaziçi'nin Asya kıyısında, İstavroz bahçesi yakınında, Beylerbey bahçesinde yeni bir sahil-saray yaptırdı; burası Sevinç Bahçesi ⁴⁰⁸ olarak adlandırıldı ve bu noktadan az bir mesafede Valide sultan bir köşk yaptırdı; Çengelköy istikametindeki bu yapıya Arzu Evi ⁴⁰⁹ adını koydu. Bu adı diğer altı köşkle bir ahenk sağlaması için seçmişti. Bunlar sırasıyla şu adları taşıyorlardı: Saadet Evi ⁴¹⁰, İmparator Evi ⁴¹¹, Neş'e Evi ⁴¹², Güvenlik Evi ⁴¹³, Husrev Evi ⁴¹⁴, İlkbahar Evi ⁴¹⁵; bu sonuncusu Husrev denilen sarayın alt tarafında, Alibeyköy'e yakın ve deniz kenarındaydı. Sultan, Toplarkapısı limanına yakın bir yerde, mermer sütunlar üzerinde şafak ⁴¹⁶ rengi yeni bir köşk yaptırdı ve bu köşk «Şedad'ın dünya cennetinde yer alan» köşkü ⁴¹⁷ ile yarışacaktı. ⁴¹⁸

Peygamberin Doğum Gününün Tayini

Sultan Üçüncü Ahmed döneminde gelenekleşen şenlik ve bayramların hepsi kaldırıldı; yalnız Hz. Feygamber'in doğum günü vesilesiyle tekrarlanan tören bütün ihtişamıyla devam ettirildi. Hattâ, daha parlak olmaşma özen gösterildi. Diğer törenlerden işlerinin mâhiyeti icabı uzak kalan Kızlarağası Beşir, bu törende olanca azametiyle görünüyordu. O sıralarda Kızlarağasının sonsuz bir nüfuza ve her hususta söz söyleme iktidarına sahip olduğu biliniyordu. O gün, saraydan Sultan'dan yarım saat önce etrafında hadımağalan ve muhafızlarla çıkıyor ve Sultanahmed Camii'ne gidiyordu. Veziriazam ve Şeyhülislâm mihrabın sağında ve solunda yüksek minderler üzerindeki yerlerini alıyorlardı; Veziriâzam'-ın yakınında kubbe vezirleri, Yeniçeriağası ve hocagân (divan efendileri) bulunuyordu; Şeyhülislâm'm

⁴⁰⁸ Bağırferah.

⁴⁰⁹ Şevkabad, Suphi, f. 60.

⁴¹⁰ Humayunabâd, Beşiktaş'da.

⁴¹¹ Neşatabad.

⁴¹² Saadabad.

⁴¹³ Emnâbad.

⁴¹⁴ Husrevabad, Alibeyköy'de.

⁴¹⁵ Baharabad, Suphi, f. 63.

⁴¹⁶ Sadikile hemlaun, Suphi, f. 67

⁴¹⁷ Erem zazol-amad.

⁴¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/419-420

yanında ise eyâletlerin büyük kadıları, mollalar, müderrisler k  k halılar üzerinde oturuyorlardı. Bu iki saf arasında, daire büyükleri ve kadılar, Reisefendi ve  avuşbaşı yüzleri mihraba değil, Sultan'ın ikinci kattaki d airesine dönük olarak duruyorlardı. Emirler reisi, vaizin kürsüsüne karşı kurulan yeşil bir çadırın altında yer alıyordu. Teşrifat kâhyası ve Veziriâzam'ın muhafızlarının y zbaşları, kendisinin arkasında arkalan mihraba dönük olarak duruyorlardı; Yeniçeri Paşaları cuma dualarının okunduğu kürsünün yanında bulunuyorlardı ve iki Yeniçeri safı bu muhteşem topluluğu halktan ayırmaktaydı. Sultan camisinin    İm mı Hz. Peygamber'in doğumuyla ilgili medhiyeleri sırayla okuyorlardı. Silahdâr ve oda hizmetbaşları Sultan'a gülsuyu sunuyorlardı. Baltacılar, Veziriazam ve Şeyhülislâm'dan başlayarak, ulemâ ve devlet ileri gelenlerine gülsuyu sunma hizmetini yerine getiriyorlardı. Peşinden mevlid ve Naat-ı Şerif birbirini takibeden korolar tarafından okunuyordu. Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan kutsal faslın okunmasına sıra gelince, bütün hazır bulunanlar ayağa kalkıyordu: Aynı anda Mekke şerifinin bir mektubu Sultan'a sunuluyordu; bu mektup, yıllık hediyelerle birlikte gönderilen mektubun cevabıydı. Ulak, aynı zamanda ha  kafilesinin mes'ud dönüşünü de haber vermiş oluyordu. Başında siyah muslin sarık ve bir bahk lkuşu tüyünden sorgu la o da t rene kat mıdır. Yeşil ipek bir k  k bohça içindeki mektubu Veziriâzam'a sunuyor, Veziriazam saray m şirinin önünde Sultan'ın balkonuna yaklaşıyordu; Kızlarağası mektubu alıyor, onu yeni kendisine iade eden Sultan'a veriyor, Kızlarağası, mektubu İmparatorluk vesikaları arasında saklanmasını sağlamak üzere Reisefendi'ye teslim ediyordu. Kızlarağası samur bir h 'at giyiniyor;    mevlidh na da şeref elbiseleri dağıtılıyor ve kısa bir duanın peşinden tören son buluyordu. Devlet ileri gelenlerinin evlerine şerbetler gönderiliyor ve Sultan merasim alayına lüzum görmeden saraya dönüyordu.  eyrek saat sonra, Kızlarağası Yeni eriağasından elli adım ileride saraya çekiliyordu. Bu töreni, önemsiz olan masraflarını da üzerine alarak tertiplemektedir. Kızlarağası, bu töreni, İmparatorluk sarayı ve Mekke, Medine haremlerinin muhafızı ve sarayın birinci derecede sorumlusu sıfatıyla bu en muhteşem, en man lı töreni Sultan'a ve devletin ileri gelenlerine sunuyordu; zira, İmparatorluk haremının safiyet ve şerefının muhafızı iki kutsal haremın kollayıcısı olarak Hz. Peygamber'in dünyaya geldiği muhteşem  nı hatırlatıyordu ⁴¹⁹. Şimdi, Osmanlı İmparatorluğu ile

⁴¹⁹ Suphi, f. 69

Rusya arasında yeniden savaş çıktığı döneme gelmiş bulunuyoruz. İran hâdiselerine ve Avrupa devletlerinin Avusturya ve Rusya arasındaki barışı bozmak hususunda Bâb-ı Âli'yi karar aldırma gayretlerine sıkıca bağlı bu savaşın sebeplerinin izahı, bizi, son yıllarda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğunun Asya sınırları üzerinde oluşan olaylara, Avrupa devletlerinin elçi ve memurlarının Bâb-ı Âli nezdindeki tertipleri üzerine gerilere doğru giden bir bakış atmağa zorlamaktadır.⁴²⁰

Feth-Giray'ın Kafkasya'ya Doğru Yürüyüşü

Kerkük'deki savaş meydanında⁴²¹ Topal Osman Paşa'nın feci şahadeti sonrasında İranlıların Şehrzor'a girdikleri, Kerkük ve Derne'yi almış oldukları İstanbul'da öğrenilince, Kırım hanı Kaplan-Giray'a İran üzerine yürümesi emri verildi (1732 yılı sonu). Bu emîrde Kırım hanına, bu fırsattan yararlanarak Kuban kavşağından başlayıp kuzey Kafkas dağlı halklarını Osmanlı İmparatorluğuna bağlayan hükümlerlik hakları bildiriliyordu. Bu bağlar, Rus casuslarının manevraları sonunda fazlasiyle zayıflamış bulunuyordu. Kırım hanına verilen emre uygun olarak, aynı zamanda oğlu da Beylerbeyliğe yükseltilecek Kumukların prensi Usmâi Ahmed'e vezirlik berâtı gönderildi. Kalagay Feth-Giray Sultan, Mirza ve Şerînbeylerinin emrindeki Besarabya, Dest Kıpçak, Nogay ve Çerkeslerden oluşan kuvvetli bir Kırım Tatarları ordusuyla Kırım'dan ayrıldı, Kuban kıyılarında Kalmuk prensinin itaat bildirmesini menunlukla karşıladı ve daha ileride Kabartayların prensinin aynı yolda itaatini bildirdiği görüldü. Kalagay'ın (veliahd) İran üzerine yürüdüğü haberi alınır alınmaz, Rusların Ukrayna kumandanı general Weissbach, Kırım hanına gönderdiği bu mektupla bu hareketi protesto etmişti; Kırım veliahdı Kuban kıyılarına varınca, sınır kalesi kumandanı Rus generali Heiligenkreuz, Rus arazisinde cereyan eden ve savaş ilânı anlamına gelen yürüyüşünü durdurması için sultan Feth-Giray'a general Eropkin'le general Basmanoffu gönderdi (24 Ağustos 1733). Bir ay sonra, Hazer Denizi'ne komşu ülkeler Rus kuvvetleri yüksek kumandanı prens de Hesse-Hambourg, Kalagay'a, daha ileri gittiği takdirde silahla karşı koymak

⁴²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/420-422

⁴²¹ Hammer, Kerkük'deki savaş meydanı derken, Osman Paşa'nın Nadir Şah kuvvetleriyle karşı karşıya geldikleri bir savaşın varlığı zannım uyandıracak bir ifade kullanmaktadır. Böyle bir şey bahis konusu değildir. Osman Paşa Bağdad zaferinin peşinden İranlılara karşı bir muvaffakiyet daha kazandıktan sonra askerlerini terhis edip Kerkük'e çekilmiş ve hasta yattığı sırada bir baskınla şehid edilmiştir. ÇÇ.NJ.

zorunda kalacağını bildiren bir mektup gönderdi (24 Mayıs 1733). Kalagay, bu mektuba verdiği cevapta, Bâb-ı Âli'nin ve hanın emirlerini yerine getirdiği için harekâtın kenciisi tarafından durdurulmasının mümkün olmadığı, Bâb-ı Âli'nin bu konudaki niyetlerini İstanbul'daki Rus elçisine açıklamış bulunduğunu bildirdi. Bu mektuptan sonra, Kalagay, Kuban'dan Terek'e doğru yürüyüşüne devam etti ve kaynaklarını Kafkas'ın kuzey eteklerinden alarak, kuzeye büyük Kabarta arazisini sulayarak Terek'e doğru yönelen sekiz nehri aşdı ⁴²².

Cengizhan zamanında ülkenin eski pâtiyahtı olan Tatatop'da küçük Kabartay'ın prensleri gelip Kalagay'a saygılarını bildirdiler. Kalagay Şunca kıyısına varınca İflav kasabasında ordugâh kurdu. Çeçenlerin prensi burada kendisine itaatini bildirdi ve iki-bin süvari ile ordusuna katıldı, orada kendisine, Şırvan hanı Surkhai'nin takviye birlikleri getirdiği haber verildi. Başka dört nehri geçtikten sonra, Kumukların prensi gelip onu gördü. Sonra Yamam'ı, Çardak ve Aktaş'ı geçti; Aktaş'ın kenarında Enderi aşiretinin otlakları uzanıyordu. Bu aşiretin beyi Atimur gelip elini öptü ve kendisine birlikler vereceği vaadinde bulundu. Akışı Da-ğistan'ın Batı sınırını işaretleyen Koi'de, Şemkhal'in veya bu bölgenin prensinin merkezi olan Tatargav'da karargâh kurdu. Orada, Kaytak'larm ⁴²³ usmaisi, Ahmed Han'ın oğlu Mehmed Han gelip kendisini karşıladı, bu Han'a Beylerbeylik rütbesi verdi. Babası tarafından gönderilen Surkhai'nin oğlu Mehmed beyi de gördü. Şmekhal KasspuTu makamından indirdikten sonra, yerine Atambey'i getirdi. Üç tuğlu vezirlik payesi vererek Kaytakların prensi usmai Ahmed Cunguni'yi mükâfatlandırdı. Derbend'e ⁴²⁴ sekiz fersah mesafede Akuşların hukuk adamları ve zırhlan Kaf-kaslar'da çok meşhur olan Kubeçlerin tanınmış madencileri geldiler, Timur'la savaşmış olan Aanamiri'nin Gürcü halkı da gelip bağlılık bildirdi. Kazikumuklar arasından Surkhai-Han'a bağlı baş-lıcaları da gelip Bâb-ı Âli'ye bağlılıklarını açıkladılar. Çeçenler Ülkesinden ayrılışından itibaren, Feth-Gıray'la Mabeyinci Mustafa ve Bus' generalleri arasındaki çok canlı muhaberât ardı arası kesilmeden devam etti; Mabeyinci Mustafa, Bâb-ı Âli'nin komiseri olarak Feth-Gıray'ın

⁴²² Suphi bu nehirleri ve diğer birçoklarını aralarındaki mesafeyi de belirtmeğe itina göstererek saymaktadır: 1. Kuban 3 fersah (3); 2. Koi (Atakum?) 91; 3. Balkh (?) 71; 4. Baksan (Baksan), 51; 5. Cikem (Czig-hem), 21; 6. Şakule (?), 21; 7. Nalçık (Nalezik), 21; 8. Çerek, 11; 9. Kuran (Arghudan), 21; 10. s.Lesken, 11; 11. Deli Örek (Uzorok?) 21; 12. Terek, 11; 13. Kerkin, *İ; 14. Şunca, 91; 15. İflav Azgun'u, Çeçenlerin durak yeri (Czezenten), 41; 16. Bas, 41; 17. Kumiş, 41; 18. Baksa (Ak-sai) 51; 19. Yamam, 21; 20. Çardak Suyu (Yarik?), 11; 21. Aktaş, 21; 22. Koissu, 31.

⁴²³ Suphi'nin eserinde Kaytak yerine Kaynak okunmaktadır.

⁴²⁴ Buam-evvel veya Bucamol, Suphi, f. 77.

beraberinde bulunuyordu. Rus generalleri, birçok kereler, sınırlan kuvvet kullanarak zorlamanın, aynı yoldan püs-kürtüleceğini ileri sürüyorlardı. Gerçekten de, Kırım ordusu Ger-seli tepesi geçidine varınca kendisini toprakla çevrilmiş buldu ve Dağıstan sınır boyunca yol almak ve son derece bozuk Mayeritop yolunda oniki fersah ilerlemek zorunda kaldı; bu geçitten çıkınca da, karşısında, aniden Rusları buldu. Prens Hesse-Hambourg kumandasındaki ikiyüz Gresensks kazağı ve süvariler, Kırımlılar-la ⁴²⁵ savaşa tutuştular (11 Haziran 1733). İki saat süren ve Rusların ellibeş ölü ve yetmişbeş yaralı verdikleri bir savaştan sonra, Kırımlılar Derbend'i sağ taraflarında bırakarak Samur'a kadar çekildiler ve ordugâh kurmak üzere Eski Khodad'a gittiler; Bâb-ı Âli'den emir aldıktan sonra oradan yürüyüşlerine devam ettiler ⁴²⁶.

Ukrayna ve Hazer denizi kıyıları Rus generallerinin protestoları üzerine, İstanbul'daki Rus elçisi Nepluieff de Bâb-ı Âli nez-dinde protestoda bulundu ve kendisine Kırım ordusunun Rus arazisine girmeden Kafkasları geçecekleri vaadedildi. Bir müddet önce, mir-alem Halil, Kırım hanının sefer hedefinin münhasıran Nâdir Şâh olduğu imparatoriçeye bildirilmek üzere Rusya'ya gönderilmişti. Bir ay sonra Reisefendi ile müzâkerekereye oturan Rus elçisi Nepluieffe, Reisefendi, on yıl önce I. Pierre (Deli Petro) yazdığı mektupta ve yapılan son anlaşmanın VI. maddesinde bizzat Rusların bu eyâlet üzerinde hiçbir hakkı bulunmadığını beyan ettiğine göre, Rusya'nın Kabarta üzerindeki iddialarını nasıl olup da meşru görebildiğini sordu (8 Mayıs 1733). Elçi, kendisinin Bâb-ı Âli'ye vermiş olduğu mıhtırayı hatırlatarak hükümetinin iddialarını doğrulamaya çalıştı. İki yıl önce, Baht-Giray'ın kardeşi Deli-Sul-tan'ın Kabarta istilâsı sırasında Heiligenkreuz'un Rus kumandanın çekilmesi ihtarında bulunduğunu ve bu ihtara uymadığı takdirde kuvvetleriyle üzerine yürümek zorunda kalacağını da eklediğini hatırlattı. Rus elçisi Feth-Giray'ın Kafkaslara doğru yürümesine itiraz ederken, Reisefendi, anlaşmanın II. maddesi akict taraflara, yâni iki devlete bu devletin anayasa ve imtiyazlarına dokunmalarını menederken Rus birliklerinin Polanya'ya girmiş olmalarına itirazlarını belirtiyordu.

⁴²⁵ Suphi, bu çarpışma hakkında bilgi ve tarih vermemektedir; bu rapor 1148 (1733) yılı içinde yazılmış olduğundan, elçiliklerin raporları aksini ileri sürmedikleri takdirde, çarpışmanın aynı yıl içinde geçmiş olduğu düşünülebilir. Fazla olarak, Rus ve Kafkas halkları münasebetlerini inceleyen eserinde Osmanlı-Rus savaşının sebebi olan Feth-Giray'ın yürüyüşünden bahis yok.

⁴²⁶ Kırım hanı Petih-Giray'ın Osmanlı ordusunun harekât plânına uygun olarak 1733'de giriştiği eylemlerin Rusya'yı fazlasiyle rahatsız ettiğini ortaya koyan vesikalar Viyana İmparatorluk Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Rusya'nın İran ve Polonya üzerindeki görüşleri Bâb-ı Âli'ye Poniatowski ve Zaporog Kazakları hetmanı Orlik tarafından gönderilen mektuplarla bildirilmişti. Orlik, Bâb-ı Âli'ye, geçen yıl İran'la Rusya arasında imzalanan altı maddelik anlaşma hakkında bilgi vermiş ⁴²⁷, Poniatowski de Rus birliklerinin Polonya'ya girişlerini bildirmişti. Bununla beraber İran'la savaş halinde bulunan Bâb-ı Âli'nin menfaati Rusya ile münasebetlerini kesmemesini gerektirdiğinden, Feth-Giray'a bir takdirnameyle birlikte geri dön-

mesi emri verildi.

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Kırım hanı, Kuban nehriyle çizilen sınır hattı üzerinde bulunan kalelerin etrafında yerleşmiş bulunan Kazakların Kalmuklarla birleştiklerini, Nogaylardan ikiyüz at çalmış olduklarını, çalınan hayvanların geri alınmalarını sağlamak üzere vezirin Sut nehrine doğru ilerlemiş olduğunu ve bu nehrin kıyısında Tatar Ydissanlar aşiretinin ordugâh kurmuş bulunduklarını bildirdi; Uçbagan'da üç veya dörtbin Rus'un görünmüş olduklarını ve bunların da Salah kalesine girmekte gecikmediklerini haber verdi. Veziriazam,-Kırım hanına verdiği cevapta, Ruslarla mevcut barışı bozmamak için kendilerine vesile verilmemesi hususundaki emrini geri aldı (15 Eylül 1733). ⁴²⁸

Avrupa Elçilerinin Bâb-ı Âli ile Diplomatik Müzakereleri

Reisefendi, Kâhyabey ve mektupçu veya Veziriâzam'm dâiresi kâtibi ile Rusya'nın müttefiki bir devletin elçisi gibi hareket eden Avusturya elçisi Talman arasında bir toplantı yapılmıştı ve bu toplantıda Talman, Rus birliklerinin Polonya'ya girmelerini, bu ülkede hürriyetleri tehçüt eden Fransa'nın birtakım entrikalarla Polonya ileri gelenlerine Stanislas Lesezynski'yi kral seçtirmek için baskı yapmasına dayandırarak meşru göstermek istemişti. Reisefendi, bu izah tarzına, II. maddenin sadece yabancı bir devletin silahlı müdâhalesi üzerinde durduğunu ileri sürerek itirazda bulundu; Fransa böyle bir durumda değildi; bu bakımdan da Rus birliklerinin hareketini hiçbir şey meşru gösteremezdi; Bâb-ı Âli bakımından Polonya kralının adının az önemi vardı; can ve gönülden devam ettirmek istediği şey cumhuriyetin bağımsızlığı idi (25 Kasım 1733). Bâb-ı Âli'nin

⁴²⁷ Suphi'de, t. 76, Rousset'de Ek. E. C. III, s. 1, s. 326'da anlaşılmaya bakınız.

⁴²⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/422-425

dört yüz yıldan beri Ra-guza cumhuriyetinin hâkimi ve himayecisi olduğu halde, Polonya'nın hürriyetlerinin ve cumhuriyetinin savunucusu kesildiği ilk defa görüldü. Türkçe ve Farsçada cumhuriyet fikrini ifade için kullanılan kelime cumhurdur ⁴²⁹, fakat Türklerin hürriyeti anlatmak için kullandıkları Farsça kelime, ki bu kelime kendi dillerinde yoktur, başı sarmak. ⁴³⁰ mânâsına gelmektedir. Bu iki kelime hür insanın vasıflarından birini, bu insanın sarık sarmak hakkına sahip bulunduğunu ifade etmektedir; sanki sarmak, başı örtülemek esirlere yasaklanmıştır. Eski Romalılarda olduğu gibi, Asya ülkelerinde de sarık, başa bir şey bağlamak, hür veya azâd edilmiş insanların dış işaretidir. Doğuda yalnız hür olanlar başına sarık sarabilir, zira, bu hak esire verilmemiştir.

Bu arada Rusya elçisi şikâyetlerini yazılı olarak geliştirmişti ve bu şikâyetlerde, hükümetinin görüşü olarak Kırımlıların Kafkaslardaki seferinden, bunlar tarafından Azak'dan Heiligenk-reuz'a giden Kazaklara saldırmasından ve âsi Calumski'nin teslimi talebinin reddedilmesinden söz ediliyordu; elçinin kaydettiğine göre, sadece bu fiiller, Rusya'yı güney sınırında bulundurduğu birlikleri takviye yoluna gitmeğe mecbur bırakmıştı ⁴³¹

Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın bir toplantıda Fransız elçisine yönelttiği sekiz suale bakarak Avrupa'nın politikası hakkında bilgi edinmek arzusu üzerinde hüküm verilebilir (12 Aralık 1733). Suallar şöyleydi: Fransa kralının gelirleri ve ordusunun kuvveti ne kadardır? İspanya kralınıninkiler ne kadardır? Avusturya İmparatorununinkiler (Fransız elçisinin memnun olması için sadece Viyana kralı, diyordu) ne kadardır? Hollanda ve İngiltere Avusturya İmparatorundan yana olduklarını açıkça bildirmişler midir? Brandenbourg elektörü hangi tarafı tutacaktır? Fransa, Almanya'daki kaç elektöre güvenebilir? Avusturya imparatorluğunda kaç elektör bulunmaktadır? İsveç kralı Fransa'dan yana mı, yoksa, Rusya'dan mı yana olacaktır? Usta bir diplomat olarak, Fransız elçisi Fransız ordusunun mevcudunu ikiyüzbin, kralın gelirinin de ikiyüzmilyon lira olarak bildirmekten geri kalmadı. Toplantının ertesi günü, Veziriazam, Poniatoski ve Bonnevar-in tesirlerine Fransız elçisinin de katılan teşvikiyle, Rusların Varşova'ya girişlerinden şikâyetçi olmak üzere iki dost hükümetin

⁴²⁹ Cumhur.

⁴³⁰ Hürriyet, bağımsızlık karşılığı olarak serbestiyet kelimesi Tatarların bağımsızlığı konusundaki yazışmalarda değişmez olarak: Bâşi başine, yani herkes kendi için şeklinde terceme edilmiştir.

⁴³¹ Avusturya elçisinin raporu, 10 Aralık 1733.

başvekilllerine, kont Golowkin ile prens Eugene'e mektub yazdı; Rusların davranışını mevcut anlaşmaların ihlâli olarak gördüğünü belirtti (14 Ocak 1734). Golowkin teferruatlı ⁴³² bir mektupla cevap verdi: Mektubunda Polonya'nın hürriyetinin ancak kendi menfaatleriyle Başpiskopos ⁴³³ ve Potocki ailesinin menfaatlerini birleştirmek becerikliliğini gösteren Lesczynski taraftarlarınca tehdit edildiğini, Fransız savaş gemilerinin Baltık denizindeki varlığının ve Dantzig'de bulunan silah depolarının bu krallığın işgalini zarurî kıldığını; Rusya'nın, Polanya'da kendisine ait olmayan hakları elde etmek niyeti taşımaksızın, anlaşmanın ruhuna uygun davranarak sadece seçim hürriyetini teminât altında bulundurmak ve statülere göre seçilmiş kral Auguste'ü yabancı devletlerin her türlü düşmanlıklarına ve müdahaleye karşı korumak maksadiyle Varşova'ya askerî birlikler gönderdiğini bildiriyordu.

Bütün yıl Fransız elçisi Villeneuve ve Polonya'nın İstanbul'daki elçisi Sierakowsky'nin payitahtta kendi yerine bıraktığı Lesczynski'nin maslahatgüzarı Stadnicki'nin Osmanlı İmparatorluğunun Rusya ile münasebetlerini kesmesi yolunda sarfettikleri gayretler arasında geçti. Deniz devletleri ellerinden gelen bütün gayreti Rusya ile Türkler arasındaki anlaşmazlığı ⁴³⁴ yatıştırmak ve savaşa engel olmak için ortaya koyarken, Fransız elçisi Marki de Villeneuve, Bâb-ı Âli'yi Rusya ile Avusturya'ya savaş ilân ettirmek yolunda olanca imkânlarını seferber etmekten geri kalmadı. Diğer taraftan, Bonneval, Fransız elçisine danışmak lüzumunu bile duymadan, Bâb-ı Âli ⁴³⁵ ile Versailles (Fransa) arasında bir saldırı ve savunma anlaşmasının plânını hazırladı. Yorulmak bilmeyen bir faaliyet adamı olan Bonneval, kendi ittifak projesini XV. Louis'ye sunmak üzere, kâtabi mösyö de Bon'u Fransa'ya gönderdi; aynı zamanda memleketlerine dönen iki İsveçliyi, kral Birinci Frideric'e bir ittifak projesi ve bir mektubu vermekle görevlendirdi. İttifak teklifini Bâb-ı Âli adına yapıyor ve karşılığın-

⁴³² On sayfadan az olmayan ve Viyana Arşivlerinde muhafaza edilen bu mektupta Lublin anayasalarından (1703), Sandomir konfederasyonu statülerinden (1704) bahsedilmekte, 1710'da Varşova'da toplanan büyük meclise, Varşova anlaşmasına (1717 ve 1718), Grodnow diyetinin kararına atıflar yapılmaktadır. Prens Eugene'in 8 Ocak 1734 tarihli mektubu daha kısadır.

⁴³³ Diğer piskoposlar üzerinde yargı hakkına da sahip bulunmaktadır

⁴³⁴ Lord Haringhton'un, Viyana'da elçi M. Robinson'a yazdığı mektup, "VWhitiehall 12 (22) Kasım. Mektupta, kralın bütün taraflarca istenmedikçe aracılığa razı olmayacağı bildiriliyor.

⁴³⁵ Bâb-ı Âli'ye yapılan Fransa ile bir ittifak teklifindeki maddeler (23 Ekim 1733) .- 1 — Türklerle Bosna'da birleşmek üzere, kral İtalya'dan 50.000 Fransız askerî geçirecek ve bahis konusu ordu tarafından alınacak yerler Bihaz'dan geçen Unna nehrinin berisinde ve ötesinde iki fersah olmak üzere. Osmanlı ordusuna bırakılacak; diğer yerler krala ait olacak; 2 — İtalya'da bir ordu olacak; 3 — Bavyera elek-törü kendi tarafından Avusturyalıları saldıracak. Viyana Arşivleri.

da Said Efendi'nin Stokholm'a kadar giderek talebettiği, fakat bir netice alamadığı XII. Charles'm senedli borcunun silineceğini mektupta bildiriyordu. Gayretlerinden ötürü Bonneval Karaman valiliği ile mükâfatlandırıldı; valilik işine bir başkası bakacak, Bonneval yirmibeşbin kese alacaktı. Başarılarının her tarafta duyulma-siyle koşup İstanbul'a gelen üç vatandaşı, alenen dinlerinden dönerek müslüman oldular ve Bâb-ı Âli'nin hizmetine girdiler; Bonneval onları Paşası ⁴³⁶ olduğu humbaracılar birliğine subay olarak tayin etti. Venedik elçisi Emmo'nun yerine gelen yeni elçi Simon Contareni Pasarofça barışını yenilemediği ve sınırsız uzatma işini başardı. Bu, Bâb-ı Âli ile Venedik cumhuriyeti arasında yapılan son anlaşma oldu (20 Mayıs 1733). Elçi Contareni, Veziriazam tarafından kabul edilmesini anlatan raporunda kendi kıyafetini anlatmakta ve Bonneval tarafından tasarlanan, fakat hiçbir zaman imzalanmayan Bâb-ı Âli ile Fransa arasındaki taarruzî ve tedafüi anlaşmadan da söz etmektedir (1 Aralık 1734).

Gürcistan'da İran'ın sert hücumlarını püskürtmüş olan Bâb-ı Âli, Kırım hanının birlikleriyle, hükümlerini hakkını ileri sürmekten geri kalmadığı Kurmakların ve Kaytakların arazisinden geçmesi için Rusya'nın tasvibini almak hususunda yine bazı teşebbüslerde bulundu ⁴³⁷. Rusya'nın iki elçisi Nepluieff ve Wis-niakoff, Divan'a Rusya ile İran ⁴³⁸ münasebetlerini açıklayan bir muhtıra takdim ettiler. Yeni bir toplantıda Veziriazam yeniden, Astrakhan'ın zaptedilmesinden beri Kumukların ve Kaytakların, Şemkhal ve Tjsumai'nin Osmanlı tab'ası oldukları görüşünü savundu (24 Mayıs 1735) ⁴³⁹. Elçi Wisniakoff, Ali Paşa'nın ısrarları karşısında bu düşüncenin iki yıl önceki gibi hal-i hazırda muteber olamayacağı ve hükümdarının Kırımlılara kendi topraklarından geçit vermeyeceği cevabında bulundu. Avusturya elçisi Talman'm da hazır bulunduğu yeni bir toplantıda, Veziriazam Ali Paşa, Heiligenstadt'dan yirmi, Derbend'den on fersah mesafede bir yol bulunduğunu, evvelce usmai, son olarak da vizir adı verilen bu yolun Rus ⁴⁴⁰ arazisi üzerinde hiçbir ihlâl ve tecâvüze sebebiyet vermediğini ileri sürdü

⁴³⁶ Üç Fransızın Bonneval'a mektubu. Rahip Maccarthy adlı rahiple kont ve marki Ramzay ve Monray Moncheveuil'in kendisini bütün Avrupa'da tanuunış bir şahsiyet olarak Örnek alıp, Muhammed dinini kabul ederek Zat-ı Şahane'nin emrinde bulunmak istediklerini bildiriyor, 21 ile 33 arasındaki yaşlarını da açıklayarak Fransa'da askeri eğitim gördüklerini ekliyorlar; yardımını istiyorlar. 26 Aralık 1733.

⁴³⁷ Elçi (Avusturya) Talman'm toplantı protokolü, 28 Mart, 1735.

⁴³⁸ Rus elçileri Nepluieff ve Alessio Wisniakoff'un muhtıraları 6 Mayıs 1735.

⁴³⁹ Talman'm raporunda bu toplantının protokolü yer almaktadır.

⁴⁴⁰ Avusturya elçisi Talman'ın Rus elçileriyle yapılan 13 Mayıs 1735 tarihli toplantı hakkındaki raporu. Kırım hanı tarafından Veziriazam'a gönderilen bir mektubun özetinde Kabarta meselesi izah edilmiş bulunmaktadır. Viyana Arşivleri.

(28 Mayıs 1735). Bir ay sonra, Veziriazam Rus elçisi Wisniakoff'u huzuruna kabul etti; fakat, bu huzura kabul ediŐin sebebi Veziriâzam'ın herhangi bir t viz elde etmek ümidiyle alâkalı değildi, sadece yakında münasebetlerin kesileceğinin bilinmesi, bu hususta bilgi sahibi olması için onu huzuruna getirtmiŐti.

Heiligenkreuz kumandanı general Lewascheff Kırım hanının geçiŐine ilk itirazda bulunacak olanlardan biriydi; Kırımlılar Ka-barta arazisine ayak basar basmaz Kazaklar Osmanlı arazisini istilâ edeceklerti ⁴⁴¹ ve böylece Nogaylarla Kazaklar birbirlerinin kanını d keceklerdi. Rusların Osmanlılara Kafkasya'dan geçit vermemeleri İran Őahını fazlasiyle memnun ettiğinden onlarla çok lehlerinde sayılabilecek bir anlaşma yaptı.

Veziriazam, Rus elçisine, hukuk ların verdikleri fetvayı göz-önünde tutan halifenin, yâni Pâdişâh'in kendisinden yardım talebinde bulunan Müslümanlara yardım etmek zorunda olduğunu, bu bakımdan bu sıfatla Dağistan ah lisinin isteğini de yerine getireceğini bir yazı ile bildirdi. Avusturya başvekili Eugene'in halefi kont Koenigsegg'e de teferruatlı bir mektup göndererek, Rusya'nın Dağistan hâkimiyeti talebinin ve davranışlarının tehdit edici durumda bulunan muhtemel bir savaŐm sebepleri olacağını anlattı. Rusya imparatori esinin gözde nazırı kont Ostermann, oldukça teferruatlı bir mektupla cevap ⁴⁴² (10 Temmuz 1735) verdi: En az Bâb-ı  li kadar hakkı olduğu halde İran'ın Dağistan üzerinde hükümranlık hakkı iddiasında bulunmadığını; bir imparatorluğun Şuurlarını dinî cemaatlerin değil, anlaşmaların tayin ettiğini; yedi yıl önce Dağistan halkının Sultan III. Ahmed'in kendilerini himaye altına alması talebinde bulunduğunu ve bu isteğin Veziriazam İbrahim Paşa tarafından reddedilmiş olduğunu; Bâb-ı  li topraklarının Şirvan'a kadar uzandığım; Bâb-ı  li'nin Dağistan üzerinde hiçbir hukukundan bahsedilemeyeceğini; böyle olunca, bu memleket halkından kendisine saygı göstermesi talebinde bulunan Kırım hanının davranışına önemsiz bir Şey olarak bakılamayacağını bildiriyordu. Veziriâzam'ın ricası  zerine İngiliz ve Hollanda elçileri Kinnoul ve Calcoen, Sain-P tersbourg'da bulunan meslekdaŐlarına bu konuyu yazdılar, aynı m n  ve istikamette cevaplar alıp Kırım hanının başladığı seferden vazgeçmesi tavsiyesinde bulundular. Bununla beraber, Dağistanlıları Rusya

⁴⁴¹ Burada Osmanlı arazisi denilirken bunun tümünden değil, o bölgedeki Osmanlı arazisinden bahsedilmektedir [ .N].

⁴⁴² Bab-ı  li'nin Ostennann'ın mektubuna Őifah  cevabı, Talman'ın raporu. C. Münch' n elçiye mektubu. Poltava 20 Ekim 1735. Viyana Arşivleri.

tabası olarak görmeğe Bâb-ı Âli'nin hiçbir zaman rıza göstermeyeceği; Kırım hanının onlara herhangi bir zarar vermeden ⁴⁴³ arazilerinden yürüyüşüne devam edeceği yüksek sesle bildirildi. Bâb-ı Âli İran şahına karşı savaşın yakında sona ermesine ve İsveç'in desteğine güveniyordu; zira son zamanlarda İsveç'in gönderdiği iki elçi, hac kıyafetleri içinde İzmir'e gelmiş ve İstanbul'da Bâb-ı Âli ile müzâkerelere girişmiş ve bu görüşmeler sırasında Fransız elçisi faal bir rol oynamıştı. Polonya kralının elçisi Malu-jez Nissa'da vebadan ölmüş ve onun yetkileri genç Stadnicki'ye devredilmişti; bu genç diplomat ise, iki krallık temsilcisi ye iki elçinin itirazlarına rağmen Edirne'ye sürüldü. İki temsilci ve Hollanda elçisi tarafından Londra'ya şikâyet edilen İngiliz elçisi Kinnoul önce dük de Newcastle tarafından tutuldu, fakat kısa bir zaman sonra yerine Fawkner gönderildi. Rakoczy Tekirdağ'da aniden öldü (8 Nisan 1735). Hekimoğlu Ali Paşa'nın Veziriazamhıktan uzaklaşmasıyla BonnevaFin itibarı da kayıplara karıştı, diğer taraftan veba da humbaracıların en büyük bölümünü hayattan aldı.

Bu sırada Rus ordusu feld-mareşal kont de Münch'ün kumandası altında harekete geçti; mareşal, Kırım hanına karşı çıkacağını bildirmek üzere elçiye mektup yazdı. Bu haber Veziriâzam'ın üzerinde üzücü bir tesir yaptı; Hollanda ve İngiltere elçilerini yanından göndererek ⁴⁴⁴, Rus elçisiyle birbirini takibeden iki görüşme yaptı (29 Aralık 1735). Rus elçisi Rus birliklerinin Kırım girişinde (PĞrekop) Orkapu'da görünmüş olduklarını ve milletin diğer birliklerinin Azak'a dört fersah mesafede İki-Kardeşler denilen yerde toplanmakta olduklarını haber verdi. Rus elçisi Veziriâzam'ı Zaporogların Nogaylara gösterdikleri muamele hakkında bilgi istemeğe davet etti; hükümdarı tarafından Çerkask (Tscherkask)'da emredilen savunma tedbirlerinin, uyarmalara rağmen Rus topraklarına silahlı tecâvüzde bulunmakta inad eden Kırım hanına karşı olduklarını sözlerine ekledi. Rusya, diyordu, Bâb-ı Âli ile olduğu gibi İran'la bir ebedî barış imzalamıştır; bu iki devleti ayıran kavgada hiçbir tarafı tutmak istemiyordu; do-layısıyla Kırım hanının topraklarından geçmesine müsaade edemezdi. Tek kelimeyle, Bâb-ı Âli'nin iddialarına karşı dörtbaşı rûnâmur bir protesto davranışında bulundu ⁴⁴⁵ (24 Şubat 1736). İki ay sonra, elçi, bu son

⁴⁴³ Hollanda elçisinin raporu, 1 Aralık 1735.

⁴⁴⁴ Newcastle'in 10 Aralık 1735 tarihli raporu.

⁴⁴⁵ Dük de Newcastle'a 10 Aralık 1735 tarihli rapor, raporda Wisniakoff'un toplantı protokolü yer almaktadır. 19 Kasım 1735 tarihli raporda Kinnoul'un Veziriâzam İsmail Paşa ile yaptığı toplantının protokolü bulunuyor.

toplantıda Veziriâzam'ın kendisine bildirdiği şikâyetlere sarayının verdiği cevabı Veziriâzam'a arzetti. Rus hükümeti, bahis konusu silahlanmayı, Kırım hanının yürüyüşünün zorunlu kıldığı bir ön tedbir olarak gösteriyordu ⁴⁴⁶.

Savaş İlânı

Avusturya elçisi Talman yeni Veziriazam ⁴⁴⁷ Mehmed Pa-şa'yı bu makama atanmasından ötürü tebrike gittiğinde, Rusya hükümetinin Kırım hanının Dağıstan arazisi üzerinden geçmesine karşı çıkması ve Rus birliklerinin Polonya'ya ⁴⁴⁸ girmeleri konularında şikâyetlerini dinlemek zorunda kaldı. Bir ay sonra, Rusların Azak kalesini muhasara etmegi? afladıkları haber verildi (1 Mart 1736). Veziriazam bu konuda tatmin edilmek değilse de en azından izahat almak üzere deniz devletleri elçilerine ve Avusturya elçisi Talman'a müracaatta bulundu; fakat arası çok geçmeden Ostermann'dan uzun bir mektup ⁴⁴⁹ aldı. Bu mektup, Rusya'nın yaklaşık yirmi yıldan beri Bâb-ı Âli'ye karşı harekete geçirdiği bütün niyetlerini sıralıyordu. Aynı zamanda, Rus nazır, bütün düzeltme imkânları işe yaramadığı takdirde savaşa tehdid ediyordu; bununla beraber son defa olarak barış teklifinde bulunuyor ve anlaşmanın barışçı yollardan çözülmesi hususunda sınıra yetkili memurlar göndermeğe çağırıyordu.

Rusların Azak kalesi önünde bulunan Paşa ve Yeniçeriler burçlarını ele geçirdikleri ve şehri muhasara altında tutan kuvvetli ordunun Don nehrinden topçu birlikleri ve ihtiyacı olan bütün malzemeyi aldığı İstanbul'da öğrenilince, divan ⁴⁵⁰ toplandı ve savaş kararı verildi (6 Mayıs 1736).

Rus elçisi Bâb-ı Âli tercümanına, Kırım hanı Kuban nehri kıyılarına kadar ilerlediğine ve Sultan savaşa hazırlandığına göre, Rus birliklerinin Kırım'a gitmek emri almış olduklarını, bunun sadece Tatarları taarruzdan vazgeçirmek maksadiyle yapıldığını bildirdi; sonra mareşal Münch

⁴⁴⁶ Bu toplantının protokolü Avusturya elçisi Talman'ın raporunda bulunmaktadır.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/426-432

⁴⁴⁷ Hekimoğlu Ali Paşa'nın azlinden (12 Temmuz 1735-20 Safer 1148) sonra Vezaretiazma makamına Gürcü ismail Paşa getirilmiş, fakat, Kız-larağası Beşir'in nüfuzundan ötede beride şikâyet ettiği için bu makamda ancak 5 ay 13 gün kalmış ve yerine Dimetokah olan Seyyid Mehmed Paşa getirilmiştir (Ç.N.).

⁴⁴⁸ Veziriazam Mehmed Paşa ile Kus elçisi Wisniacoff'un toplantı protokolü; 24 Şubat 1736. Bu toplantı elçi tarafından Veziriâzam'ın suallerine cevap vermek üzere toplanmıştı. Viyana Arşivleri.

⁴⁴⁹ Reşid'in huzura kabul protokolü. 1 Mart 1736.

⁴⁵⁰ Rus elçisinin mektubu, Moser tarafından yazılan «Belgrad Barış Anlaşması» adlı kitapta bulunmaktadır. Aynı kitapta kont Ostermann'ın Veziriazam İsmail Paşa'ya yazmış olduğu mektup da yer almaktadır.

(Münh)'ün bu konuda Kırım hanına yazdığı mektubu tebliğ etti (2 Mayıs 1736). Aynı gün, Rus elçisi Wisniakoff'a, 28 Mayıs'ta, tutuklu olmaksızın ordunun beraberinde bulunacağı anlatıldı. 28 Mayıs günü halka açık bir divanda, bu konuda verilmiş bir fetva ile savaş açıklandı ve her zamanki usûle uygun olarak ilân edildi. Tuğlar dalgalandırıldı. Bütün vezir ve Paşalar gün doğarken Bâb-ı Âli'de toplandılar; Sultan camilerinin oniki imamı zafer ve fetih sûreleri okudu, yandaki salonda bulunan Veziriazam, Şeyhülislâm, efendiler ve ağalar, dualardan sonra hep bir ağızdan «Amîn!» dediler. Oniki imamın her biri Veziriâzam'ın tuğuna karşı onu takdis eden dualar okudu; sonra Kâhyabey (İçişleri nâzın) tuğu omuzuna aldı ve imamların önünde yürüyerek tuğu saraya taşıdı ve divan salonuna çıkan merdivenin başına dikti. Onbir kuzu Allah'a kurban edildi.⁴⁵¹

Loncaların Yürüyüşü

Altı gün sonra esnaf birlikleri muhteşem bir yürüyüş yaptı; Sultan bu yürüyüşü sarayın bir köşesi istikametine düşen Alay KÖşkü'nden seyretti (2 Haziran 1736-22 Muharrem 1149), Bütün esnaf kolları, arabalar üzerinde veya yayan olarak mesleklerini yapış tarzlarından örnekler vererek yürüyüşe katıldılar; bunları bir adam takibediyor ve geçtikleri yerlere buğday taneleri serpiyordu. Bunun hemen peşinden, at üzerinde, önündeki rahlede açılmış olarak Kur'an'ı, Allanın kelâmını taşıyan bir delikanlı geliyordu. Onu beraberlerinde küçük fırınlar taşıyarak ekmekçiler, onların doğru ekmek tartıp tartmadığını muayene eden ve hiyle yapanları kulaklarından fırın küreğine çivileyen muayene memurları ta-kibediyordu. Çoğunun üyeleri Rum ve Ermeni olan altmışdört esnaf loncası, her birinin önünde piyade birlikleriyle geçitdeki yerlerini almışlardı, bunların önünde silahlı hizmetkârları bulunan lonca reisleri ve kâhyalar yürüyorlardı; bunların ardından, her-biri türlü tuhafliklar yapan ustalar, kalfalar ve çıraklar geçiyorlardı. Kürkçülerin, çiçekçilerin de süslü arabalarla ve kendileri de süslenmiş olarak katıldıkları alayın geçişi altı saat sürdü ve alaya onbinin üstünde esnaf katılmıştı.⁴⁵²

⁴⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/432-433

⁴⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/433-434

Ordunun Hareketi

Ertesi gün, Yeni eria ası Davudpa a karargâhına hareket etti (3 Haziran 1736-23 Muharrem 1149).  nde, karargâh kumandanı tu la ilerliyor ve onu y zyirmisekiz saka takibediyordu. Onların arkasından yetmi dokuz oda  Yeniçeri geliyordu. Bu odalardan her birinin  arkıcıları ve saz  alıcıları ve ilâhi okuyan dervişleri vardı, hepsi birden rakediyor ve  arkı söylüyorlardı; bazı dervişler kuvvet gösterisinde bulunuyor, bazıları ise, ateşin kendilerini yakmadı ını göstermek için yüzlerini, ellerini alevlere tutuyorlardı. Sakaların arkasında, at üzerinde, bayraklarıyla bütün alem taşıyıcılar, ba larına ku t y nden başlıklar giymiş albaylar ve y zba ılar yaya olarak ilerliyorlardı. Yeni eria ası,  zerinde Sultan'ın hediyesi samur hil'at, yedi yedek atıyla birlikte yürüyor, ikiyüz muhafızı ise gözlerini ondan ayırmıyorlardı. Yeni eria a-sının birliğini bütün birliklerin sayılan onbine yakın mehterhaneleri takibediyordu. Ertesi gün, otuzsekiz odaya ayrılmış bulunan   bin tüfekçi, be  odalıya taksim edilmiş arabacı ve nakliye erinden oluşan üçyüz kişilik bir birlik geçit resmi yaptılar (4 Haziran 1736 - 24 Muharrem 1149); daha ertesı günü, aralarında otuz-be  odalıya ayrılmış   bin top unun geçit resmine sıra geldi; iki gün sonra Veziriazam karargâha geldi (7 Haziran 1736 - 27 Muharrem 1149). Bütün Avrupa devletleri elçileri arasmda yalnız Avusturya elçisi bu geçit resminde hazır bulunmaya davet edildi; bundan maksad harb hazırlıklariyle onun gözünü korkutmak değil, bu ayrıcalıklı muamele ile, Osmanlı devletinin onun memleketine karşı beslediği barı cı duygular belirtilmek istenmi ti. Veziriâzam'-m eşyaları yüklenmiş y zyirmid rt katırın ge i iyle geçit resmi açıldı; onların ardmdan yüz Yeniçeri, ellialtı Tatar veya ok ve yaylarla silahlanmış, omuz ba larından itibaren kartal kanatlan takmı  ulak; yarısı san, yansı kırmızı giyinmiş seksen Bo nak serden-geçti; Vteziri zam'ın  ahsını koruyan muhafız birliği, Veziriâzam'ın ok ve yaylarla sil hlanmış a alarından ve hanesi subaylarından otuzu,  avu larından ve devlet ulaklarından kırkı, ba larında üstüvane biçiminde yüksek kavuklar bulunan ve yüksek tören sarıklan sarmı  elli divan  avu u, kırmızı kadife pantolonlu ve süvari d mbelekleri bulunan ve alayın düzenini sürdürmekle görevlendirilmiş dört  avu ; elli gedikl  (timardan yararlanan Bâb-ı  li kâtipleri) ve herbiri be  veya altı hizmetk n beraberinde olduğu halde ok ve yaylar ku anmı  m teferrikalar^ Hz. Peygamber sülâlesinden oldukları yeşil sarıklarından anlaşılan yetmi iki emir; atlı olarak, geniş kollu hermin kürkler giyinmiş, silahlan olmayan

yüzseksen ulemâ; kırkdört levazım zabitanın başında kasapbaşı; her birinin arkasında oniki hizmetkâr bulunan otuzaltı mabeyinci; Sultan'ın sağ taraflarında gümüş bir kalkan asılı, eğerleri kaplan deri-siyle örtülü yirmiiki binek atı; mâiyyetleri efendileriyle birlikte defterdar ve Reisefendi; fevkalâde gözalıcı atlara binmiş, hermin kürkleriyle İstanbul, Eyûb, Galata ve Üsküdar kadıları; Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri, Veziriazam Köprülü Numân Paşa'nın oğlu Kaymakam Ahmed Köprülü, altın elyafından örme bir hil'atle; saray müşiri ve at üzerinde Kapucubaşı, arabaya binmiş olarak Şeyhülislâm, elli emîrin ortasında Sancak-ı Şerifi ellerinde sıkıca tutan bayrakdâr; miğferler giymiş, mızraklarla silahlı yaya muhafız birliği, ok sadakları ve oklarla silahlanmış okçular; dokuz bayrak; nihayet, yay ve okla silahlı, üstüvane biçiminde ve altın bir şeritle süslü bir tören kavuğu giymiş olan Veziriazam; Veziri-âzam'ı ortaya almış bir nizâmda ilerleyen muhafızlarından ikiyüz tüfekçi; kırksekiz zırhlı uşak, ellidört silâhlı oda hizmetkâ-n ve sekiz binek atı; yay ve oklarla silahlı olarak ve mâiyye-tiyle birlikte Kâhyabey (İçişleri nâzın); dört büyük davulu develer üzerine yerleştirilmiş ordu mehterhanesi; ağalariyle birlikte sipahi zabitan ve yeşil-san flamalarla süslü mızraklar taşıyan binikiyüz sipahi alayın sonunu getiriyor, geçit resmini sona erdirdi-yordu. Davudpaşa karargâhında kaldığı sekiz gün boyunca, Veziriazam, kendisine iyi sefer temennisinde bulunmaya gelen Avrupalı elçilerin ve bizzat Sultan'ın ziyaretini kabul etti ve nihayet, Hz. Peygamber'in söylediğince ⁴⁵³ Allah'ın takdis ettiği iki günden biri olan bir cumartesi günü hareket etti (16 Haziran 1736 - 6 Safer 1149). ⁴⁵⁴

İran Savaşı

Ordunun hareketinden ondört gün sonra, tahtından indirilmiş olan Üçüncü Ahmed, birçok kimsenin kanaatine göre, Rusya ile İran'a karşı savaşın devam ettiği bir sırada sarayda bulunması sık sık isyan teşebbüslerine imkân verdiğinden zehirlenerek öldü ⁴⁵⁵. Rusya'ya karşı savaşı iyi yürütmek için ikinci düşmanla barış yapılması zorunluymuştu. Osmanlı

⁴⁵³ Barekallahu fil hâmisî ves-sebeti, yâni Allah perşembe ve cumartesiyi takdis etti.

⁴⁵⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/434-436

⁴⁵⁵ Üçüncü Ahmed'in zehirlenerek öldüğüne dair Hammer'in ileri sürdüğü çoğu kimsenin inancına Osmanlı kaynakları da işaret etmekle beraber, bunun doğru olmadığına birleşmektedirler. Patrona isyanı üzerine 1730-1143 senesi 1/2 Ekim-18/19 Rebi'ül'evvel Pazar/Pazartesi gecesi tahttan feragat mecbur bırakılan Üçüncü Ahmed o tarihten itibaren tam 5 sene 9 ay yaşamıştır. 1673 Aralık Cumartesi/ Pazar gecesi dünyaya geldiğine göre ölümünde 62 sene, 6 ay, 1 gün yaşamış oluyordu (Ç.N.).

müverrihleri, barışın yapılmasına kadar cereyan eden olayları derin bir sessizlikle ge iştirmektedirler; böylece, şüphesiz, bu savaş sırasında ordularının uğradığı mağlubiyet ve kayıpları gelecek nesillerden saklamayı  mit ediyorlardı. Fakat, Mendihan ve İngiliz Hanway'ın tarihleri ile elçilerin raporları bize bu boşluğu doldurmak imkânını vermişlerdir. Barışdan  nceki müzâkereler hakkında, olağanüstü yetkililerden biri olarak bu barışda payı bulunan ve daha sonra Veziriazam olarak gördüğümüz Râgıb ⁴⁵⁶, diplomasi tarihinin bir şaheseri olan «İyi Bir İstikametın Delilleri» adlı eserinde ⁴⁵⁷ Nadir şah'-ın tahta çıkışından itibaren ondan fazlasıyla söz ettiği halde, bu hükümdarın Karabağ ve Kerkük savaşlarından başlayarak- Osmanlılara karşı Gürcistan'da kazandığı zaferler üzerinde kesinlikle durmamaktadır.

Topal Osman Paşa'nın ölümü ve ordusunun mağlubiyete uğramasından sonra, Bulucistan valisi Mehmed Han'ın ve Bahtiy r  aşiretinin isyanı, Tahmas-Kulikhan'ın, yâni Nadir*'ın muzafter ordularını Türkiye sınırlarından orta İran'a, bu bölümdeki ey letlere çekmişti; böylece, Bâb-ı  li bir yıldır savaşsızlık içinde bulunduğu sırada, Bağdad valisi Ahmed Paşa Nadirle barış anlaşmasını gerçekleştirmişti (9-19 Aralık 1733) ⁴⁵⁸. Karargâh kadı yardımcısı Abdülkerim Efendi Topal Osman Paşa'nın cesedini İstanbul'a getirdiği dönemde, aynı zamanda Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'-ya Nadir'in el yazisiyle kaleme alınmış iki mektup getirmişti; bunlardan biri Türkçe, diğeri Farsça yazılmışti; bu mektupların her ikisinde de muzafter kumandan Osmanlıların ve Türkmenlerin müşterek soydan olduklarını barışın gerçekleştirilmesi için bir se-beb olarak gösteriyordu. Aynı zamanda, iki milleti birbirinden ayıran ş ilik hakkındaki projesini de ona açıklıyordu. Bu projeye göre, iki millet S nn lik hâkim olarak tek bir dinî cemaat halinde birleşecekti. Müteakib yılın mayıs ayında Abdülkerim, şaha bir mektup vermek üzere İsfahan'a gitti. Mektupta, Köprülü Abdullah Paşa'nın olağanüstü yetkilerle serasker olarak atandığı bildiriliyordu; bu görevlerle Paşa barış görüşmelerini yürütmeye yetkiliydi. Bu durumda Nâdir, Efendi ile birlikte seraskere, Araş nehrinin sağ kıyısındaki bütün toprakların İran'a teslimini barış şartı olarak teklif edecek bir murahhas gönderdi; bu arada Hemedan ve Erde-bii üzerine yürüdü. Abdullah Paşa bu mesaja dostça bir cevap verdi. Fakat şirvan hanı Surkhai, Nâdir tarafından ileri sürülen arazi terki şartını

⁴⁵⁶ Geleceğin Veziriazam*,  lim ve L leli'deki R gıbpaşa Kütüphanesi'ni bırakan z t.

⁴⁵⁷ Tahkiki tevfi .

⁴⁵⁸ Bu anlaşmada Dördüncü Murad zamanında imzalanan Kasr-ı ş rin mu hededindeki sınırlar esas alınmıştır. Zaten anlaşma metni İstanbul'da hazırlanmıştır ( .N.).

dinlemek istemiyordu. Şirvan'ı kılıcının hakkı olarak almıştı; Bâğdad valisinin bu işde söyleyeceği bir şey olamazdı.

Bu durum karşısında Nâdir şâh, paşası Tahmas-Kulikhan'ı (tahta çıkmadan Önce bu adı bizzat kendisi almıştı) Surkai ile çarpışmak üzere gönderdi. Surkhai, Şamakhi yakınında yenilerek Ku-mukyarın topraklarına çekildi (18 Eylül 1734 -19 Reblul'&hlr 1147). Çar ve Tal Leghislerinden takviye alan ve ayrıca Gence valisiyle Tiflis valisini, Ali ve İshak Paşaları da kendi kuvvetlerine katan Tahmas-Kulikhan tarafından ikinci defa yenildi ve Gazikumukla-rın arazisine kaçtı. Galibler onun yeni yaptırdığı hisarı tahrib ettiler. Nâdir, kaçan hanı on gün boyunca Kumuk topraklarına ve Aktaş nehri kıyısına kadar kovaladı. Orada, Lesgislerin, ric'at yolunu kesmek için Samur köprüsünü yıktıklarını ve bir dağda mevzilendiklerini haber aldı. Nâdir yeni bir köprü yaptırdı, düşman aşiretlere hücum etti ve siperlerinde onları mağlubiyete uğratarak sağ kalanları dağıttı. Peşinden hemen Aras'ı geçip Şamakhi'yi zaptetti ve Gence'yi kuşattı; üç ay boyunca muhasara edenler ve muhasara edilenler karşılıklı lağımlar kazarak çarpıştılar. İranlıların patlattıkları lağımlar yüzünden hayatlarını kaybeden yedi-yüz Türk arasında .valinin oğlu da bulunuyordu (22 Ekim 1734 - 24 Cemâziyül'evvel 1147). Muhasaradan vazgeçmek zorunda kalan Nâdir, yeni Şemakhi'nin, Aksu'da tabiatın tahkimli bir şekilde bulundurduğu, eski Şemakhi ile Kür arasında, bu şehre dört fersah mesafede kurulması emrini verdi ⁴⁵⁹.

Arpaçay Savaşı

Nâdir, bu iki kalenin sıkı bir muhasara altında tutulması emrini vererek kumandanını Gence ve Erivan önünde bıraktı. Ken-dişi, Timur Paşa'nın Tiflis garnizonunu altıbin Kürtle takviye etmiş olduğunu Öğrenince, dağlan hâlâ karla örtülü olmasına rağmen, Timur Paşa'nın korumakta bulunduğu Kars üzerine yürüdü (6 Nisan 1735-13 Zilkade 1147). Ararat yakınında, Eçmiazin'deki karargâhından ayrılarak Erivan üzerine yöneldi. Öncüleri, kumandanını esir aldıkları Bâyezid'e kadar ilerledi. Köprülü Abdullah Paşa, Erivan'ı kurtarmak ümidiyle siperlerinden çıktı ve seksen bin mevcutlu ordusunun başında ⁴⁶⁰, mevcudu yetmişbir bini bulan İran ordusuna karşı

⁴⁵⁹ Mehdi'nin C. III, F. 11, verdiği bilgi Talman'ın raporunda geçenlere uyuyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/436-438

⁴⁶⁰ Mehdi Osmanlı ordusunun mevcudunu, 50.000'i Yeniçeri olmak üzere 70.000 gösteriyor; Hanway Osmanlı ordusunun mevcudunu 80.000, İran'inkini ise 55.000 olarak kaydediyor; fakat bir baskı hatası, s.

harekete geçti. Osmanlılar Baghawerd yakınında bir dağın eteğinde savaş nizâmında sıralandılar, Akhikendî yakınındaki İranlılar da aynı şekilde davrandılar; bu sırada düşmanlarından iki fersah mesafede bulunuyorlardı (14 Temmuz 1735 - 22 Muharrem 1148) ⁴⁶¹. Geniş bir ova iki orduyu ayırıyordu. Savaş başladı ve netice Osmanlılar için en öldürücü darbe oldu; bütün orduları dağıldı; karargâhları galibler tarafından talan edildi; şehid edilen Diyarbekir valisi Sarı Mustafa Paşa ile serasker Köprülü Abdullah Paşa'nın kesilen başları Nâdir'in ayakları dibine konuldu ⁴⁶². Faziletli Veziriazam Köprülü Mustafa Paşa'nın oğlu Köprülü Abdullah Paşa, kırkdört yıl önce Salankamen'-de şehid düşen babası ve kendisinden dokuz yıl önce Hemedan savaşında şehid edilen oğlu Abdurrahman gibi savaş meydanında şehid olarak can vermişti. Baba, oğul ve torun, bu üç Köprülü, din ve vatanlarına bağlılığın şehidi olarak hayatlarını verdiler. Osmanlı tarihi ne bu ordunun tamamiyle mahvedilişinden, ne de ünlü kumandanının Ölümünden tek kelimeyle söz etmektedir; sadece Timur Paşa'nın başının vurulmasının ordu saflarında bazı karışıklığa yol açtığı ve bunun uğranılan mağlubiyetlerin başlıca sebebini oluşturduğu söylenmektedir ⁴⁶³.

Arpaçay savaşından sonra Nâdir, Gence ve Tiflis Erivan'ı ele geçirdi ⁴⁶⁴. Bâb-ı Âli tarafından seraskerliğe atanan ve selefi Abdullah Köprülü Paşa gibi barış görüşmeleri için kendisine olağanüstü yetkiler verilen Bağdad valisi Ahmed Paşa, Hüseyin Ağa'nın aracılığıyla, evvelce Köprülü Abdullah Paşa tarafından başlatılan görüşmeleri, Nâdir şahla münasebet kurarak yeniden canlandırdı (2 Ağustos 1735). Bununla beraber, Nâdir, Dağıstan ve Gürcistan'daki zaferlerini sürdürmekten geri kalmıyordu. Bu iki ülkeden ilkinde Şemkhal sıfatıyla Kazsfulad'ı atadı, ikincisinin valiliğine ise Kerkük muharebesinde ölen Karthli ve Kakheti valisi Mehmed Mirza'nın kardeşi Ali Mirza'yı ⁴⁶⁵ getirdi. Peşinden hemen Dağıstan'daki kargaşalıklarla meşgul

14, 550.000 dedirtiyor. Mehdi İran kuvvetlerini ancak 15.000 olarak kaydediyor. Bir baskı hatası olarak Hanway'da Arpaçay Arpekay olarak okunuyor; Jones ise aynı kelimeyi Arpecey şekline sokuyor; tarihler ise Jones'de tamamiyle yanlış, olayları bir yıl geriden takibetmekle kalmıyor, aylan ye günleri de yanlış kaydediyor.

⁴⁶¹ Mehдинin eserinde bu mahallerin işaret edilmesi Maizeroi'nin Tabi yesi'ne girişdeki savaş tasvirinden daha önemlidir; oysa bu kaynağı Heyne kullanmıştır (Türklerde Askerlik San'ati adlı eserinde s. 258'e bakınız); bu işaret ettiğimiz eserde tarih hatası vardır ve 1735 yerine 1754 yazılmıştır.

⁴⁶² Mehdi, m, faa. 14.

⁴⁶³ Suphi, f. 60. Perişanlık.

⁴⁶⁴ Mehdi, III, fas. 14. Suphi bu hususta sükûtu muhafaza ediyor. Bu konuda f. 31, Dogu Akademisi, Kruzinski'nin Tarihi'nin devamına bakınız.

⁴⁶⁵ Mehdi, Cild III, fas. 15. Peyssonel İran ve Gürcistan'daki kargaşalıklar üzerine yazılmış denemesinde, s. 75, «Tahmas-Kulikhan'ı 1735'de Tiflis hanı ilan etti» diyerek Ali Mirza adı yerine Kancarhan adını vermektedir. Jones bu olayların cereyan tarihini 1734 yılında göstererek yanlışlığının yeni bir delilini

oldu. Ildar valiliğini vermek istediği Khuim han, Şirvan valiliğine atamayı düşündüğü Surkhai ve Derbend valiliğine getirmekte kararlı olduğu Ahmed üsmâi, Nâ-dir'in Şemkhal olarak atadığı Kazsfulad'a karşı birleştiler; Nâdir onların üzerine yürüdü ve kendilerini itaat altına aldı; Usmai'nin kızı Nâdir'in haremine götürüldü; orada babasına karşı bir rehine olarak tutuldu ve böylece babasının Nâdir'e sadık kalması teminat altına alınmak istendi; Sürkhai'ye gelince, o, kaçmayı başardı.⁴⁶⁶

İranla Müzakereler Ve Barış Anlaşması

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Ahmed Paşa'nın murahhası Hüseyin Ağa, Nâdir'in hazine-darı Mirza Mehmed'le birlikte Erzurum'a döndü. Genç-Ali Paşa, Kırım hanı Kaplan-Giray'la birlikte baş müzâkerelerini yürütmekle görevlendirildi. Hüseyin Ağa ve Mirza Mehmed'le Tiflis'e giden Genç-Ali Paşa orada, o sırada Çar ve Tal Legislerine karşı sefere çıkmış bulunan Nâdir'i bulamadı ve Gence'de beklemek zorunda kaldı; orada mihmandar olarak han Ali gelip kendisine katıldı (23 Kasım 1735 - 7 Receb 1148). Bu şehirde Nâdir'in Tarkun veya Derbend'den dönmesini bekledi. O sırada Nâdir, Mogan⁴⁶⁷ ovasında, saltanat değişikliği münasebetiyle İranvarî bir şenlik⁴⁶⁸ hazırlamak üzere onikibin işçinin çalıştığı Kur ile Araş nehirlerinin birleşme noktasındaki karargâh-da bulunuyordu. Bütün taht gâsıplanm ortaklaşa mizaç çizgisi halindeki mürailikle, başının üzerinde tehlikeli bir kılıç sallanan İran halkının irâdesine başvurmayı da ihmâl etmedi. Şenlik günü, ordu ve devlet ileri gelenlerinden, hiç çekinmeksizin, kendisini şah olarak isteyip istemediklerini söylemeleri talebinde bulundu; onlara, zira, savaştan ve hükümet dağdağasından yorgun düştüğünü ve inzivaya çekilip bir başına⁴⁶⁹ yaşamayı tasarladığını anlattı (1 Şubat 1736-18 Ramazan 1148). İttifakla şah ilân edildi⁴⁷⁰. Bununla beraber bir ay süren sahte bir tereddütten sonra ye gu-yâ kendisine yapılan ısrar baskılarına dayanamayarak saltanatı kabul

vermektedir.

⁴⁶⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/438-440

⁴⁶⁷ Mac. - Kinneir'e göre, Mogan ovası, Erdebil yakınından Kur nehrinin mansabına kadar uzanır. Söylendiğine göre uzunluğu altmış, genişliği yirmi fersahtır. Bereketli toprağı, gür otlaklarıyla Doğu fâtipleri için karargah yeri olarak yaratılmış gibidir. Büyük Pompe'nin zafer alışkanlığını, mesleğini burada zehirli yılanlar durdurdu ve bunların Mogan ovasına zarar verdiğine inanılmaktadır.

⁴⁶⁸ S.W. Jones'a göre, Ker Arus.

⁴⁶⁹ Suphi'nin f. 88, Ragıb'ın Tahküc'ine dayanarak ileri sürdüğü bu konuşma, Mehdi'de bütünüyle, IV, fas. 1, yer almaktadır; Nâdîrsah Ta-rûi'nde ise, nutuk aslına uygun bir şekilde yer almıştır.

⁴⁷⁰ Ragıb bu konuda duruma uygun düşen bir Farsça beyti, veriyor: Ben ayna karşısında bir papağanım. Ancak ustamın öğrettiğini söylerim, fazlasını değil.

etti. Fakat, bu kabulünün şartı vardı: İmparatorlukta mezhep birliğine bundan böyle uyulacak, devletin resmî mezhebi S nn lik olacak ve gelecekte, Hanefî, M lik , Şaf   ve Hanbel  mezhepleri arasına C fer  ⁴⁷¹ mezhebi katılacaktı.

Bu görüşmeler, olağanüstü yetkili Genç-Ali Paşa ile mihmandar Ab lbaki Han'ın Mogan karargâhına gelmeleriyle başlatılan müzâkerelere rastladı (8 Mart 1736-24 Şevval 1148). Nâdir şah ⁴⁷², İran hacılarının gelecekte hususî bir hac emirleri olması, C fer  mezhebinin resmen tanınması, bir Osmanlı maslahatg zarının İsfahan'da devamlı kalması ve kâhyasını her yıl İran hac em rine yardımcı olarak vermesi; ni ayet esirlerin fidyesiz değiş-, tirilmesi talebinde bulundu. Şartlarını böylece kendisine bildirmiş olduğu Genç-Ali Paşa'yı geri gönderdi; kendisine hizmeti bakımından elçi  nv n  verdiği Abd lb ki Han'ı tahta çıkışını bildirmekle görevlendirdi ve barış anlaşmasını sür'atle gerçekleştirmesi için kendisine olağanüstü- yetkiler verdi. Bu görevi için elçinin beraberinde İran Mollalarının başı Sidi Abd lkasım, Nâdir Ş h'in imamı Ali Ekber; birinci derecede yetkili olarak eyâletler kadıları başkanı ⁴⁷³, ikinci derecede yetki sahibi sifatiyle fıkıhcılar başkanı ⁴⁷⁴ bulunacaklardı. Ş h'in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra, bu heyet yola çıktı ve Temmuz ⁴⁷⁵ başında İstanbul'a ⁴⁷⁶ vardı (Temmuz 1736 - Rebi'ul'evvel 1149).

Bâb-ı  li barış anlaşması görüşmelerini yürütmek üzere kendi olağanüstü yetkili murahhası olarak Reisefendi İsmail, Divân-ı H m yun M h rdarı Mustafa efendi, evvelce İran'da kendisine verilen görevleri başarmış olan, şahıs vergileri dairesi reisi Ragıb Mehmed Efendi'yi tâyin etti. Bâb-ı  li, görüşmelerde din ve mezheb işlerinin de görüşüleceğini gözönünde tuttu ve    görevliye yardımcı olarak, bu son derece güç meseleleri tartışmaları bakımından, dört yüksek dereceli ilim adamım da görevlendirdi: Bunlar Anadolu Kadıaskeri Leyl  Ahmed Efendi, aynı görevde bulunmuş olan Mesih z de Abdullah Efendi; Fetva Vesikaları Dairesi müfettişi ve evvelce Mekke kadılığında bulunmuş Abdullah Efendi ve eski

⁴⁷¹ 1 Şubattan 8 Marta kadar, Suphi, f. 87 ve 89.

⁴⁷² Mehdi an ta  giymenin 8 Martta (24 Şevval) gerçekleştirildiğini kaydediyor.

⁴⁷³ Sadri memalik

⁴⁷⁴ Reisul-ulema.

⁴⁷⁵ Mehdi, IY, fas. 2. Netice olarak Suphi tarafından verilen 25 Şevval tarihi, f. 88, ı ve 3 tarihleri Nadir aynı 24' nde tahta çıktığına göre doğru değildir. Suphi bu elçilerin iki kere, geldiklerini ve Tahkik'e g pe    kere gelmiş olduklarını ileri sürüyor.

⁴⁷⁶ Nadir Ş h'in Sultan'a, Veziriazam'a ye Şeyhülislâm'a gönderdiği    diplomatik mektup, Ragıb'ın «Tahkik»inde eserinin birinci bölümünün sonunda bulunmaktadır.

İstanbul kadısı Ahmed Efendi idi. İran elçisiyle birlikte İstanbul'a gelen Genç-Ali Paşa'ya, saray bahçesi kapısının yanındaki Muhsinzâde'nin konağında yapılan müzâkerelerde Özellikle hazır bulunma görevi verildi. İlk toplantılarında Osmanlı ilim adamları ve olağanüstü yetkili murahhasları, şah tarafından Sul-tan'a, Veziriâzam'a ve Şeyhülislâm'a yazılan mektuplar hakkında bilgi sahibi olmakla yetindiler ve bunların muhteviyatının ertesi gün görüşülmesinin doğru olacağı hükmüne vardılar (30 Ağustos 1736-22 Rebi'ulâhir 1149).

Ertesi gün, ikinci toplantıda, Şah'ın esirlerin mübadelesi, İsfahan'a bir maslahatgüzar gönderilmesi gibi sırf politik ⁴⁷⁷ mâhiyetteki talepleri, Caferi mezhebinin tanınması, hac kervanları için İranlı bir emîrin atanması gibi ruhanî ⁴⁷⁸ meselelerden ayırd edildi, ilk taleblere karşı itirazda bulunulmadı ve ikinciler üzerinde de anlaşma ümidi doğdu ⁴⁷⁹ (31 Ağustos 1736 - 23 Rebi'ulâhir 1149).

İki devlet olağanüstü yetkili murahhaslarının birlikte yaptıkları ilk toplantıda, İran elçisi, Şiilerin Şîliğine son vermeği hedef tuttuğunu ileri sürdüğü- Nâdir Şâh'ı mübalağalı bir biçimde övdü; İran halkının onu oy Dirliğiyle tahta getirdiğini ve yukarıda belirtilen dört maddenin Bâb-ı Âli'nin bir şükran belirtisi olarak kabul edilmesini isteyerek sözlerini bitirdi (2 Eylül 1736 - 25 Rebi'ulâhir). Osmanlı murahhasları istenilen tâvizlerin dinî olanları ile siyasî olanları araştıran bir ayırma getirmiş olduklarından, İran hac kervanlarının Lahsa ve İmam Ali yolları üzerinden geçmesiyle alâkalı olanım derhal kabul ettiler. Ertesi gün Osmanlı murahhasları İran elçisinin ziyaretine gittiler ve kendisiyle işler üzerinde bir görüşmede bulundular.

İkinci toplantıda, İran elçisi, kendisini uzun süre beklettikten sonra geldi ve kendisine karşı misafirseverlik görevlerinin yerine getirilmediği iddiasını ileri sürdü. Bu konuda kendisine teminât verildikten sonra, iki hükümetin karşılıklı maslahatgüzar bulundurmaları hususunda anlaşmaya varıldı (4 Eylül 1736-27 Rebi'ulâhir 1149).

Üçüncü toplantıda esirlerin bırakılması konusu üzerinde durulurken İran elçisi, halife Muteassem'in, kendisinden himayesini istemiş bulunan bir kadının —Amorium'un— kurtarılması için Bizans İmparatoruna savaş ilân

⁴⁷⁷ Mülkiye. (İdare ve devlet meseleleriyle alâkalı manasında. (Ç.N.)

⁴⁷⁸ Şeriye.

⁴⁷⁹ Hammer'in bahsettiği ümit İranlılar tarafından belirmiş olabilir; fakat Türkler bakımından şariat meselelerinde, Padişah aynı zamanda halifelik makamının başında olduğuna göre, böyle bir ümitten kesinlikle bahsedilemez. (Ç.N.).

ettiğini açıklayan tarih  bir geleneği ileri sürerek iğneleyici bir im da bulundu (6 Eylül 1736 - 9 Rebi'ul h r 1149).

Dördüncü toplantıda aynı konu üzerinde duruldu; İran elçisi esirlerin bırakılmalarının Ş h için bir şeref meselesi olduğunu, milleti tatmin için hepsi değilse bile birkaç bininin serbest bırakılmasında zorunluluk bulunduğunu sözlerine ekledi (7 Eylül 1736-1 Cemaziyül'evvel 1149).

Beşinci toplantıda Osmanlı murahhasları, İran elçisine resmen tanınması istenilen beşinci mezhebin tehlikeli bir bid'at oluşturacağını isbatlamaya çalıştılar; fakat elçi bu anlayışı kabule yanaşmadı (13 Eylül 1736 - 7 Cemaziyül'evvel 1149). Osmanlı olağanüstü yetkili murahhasları İran elçisi Mirza Mehmed'i ziyaret ederek kendisini Bâb-ı  li'nin dinî konuda bir bid'ati kabul etmesinin imkânsızlığını anlatmaya çalıştılar, bunun delillerini ve sebeblerini bildirdiler; yeni bir mezhebi kabul etmenin, asla bahis konusu olamayacağını anlatmakta ellerinden gelen gayreti gösterdiler. Neticce olarak, Sultan'ın şaha gönderdiği cevab  mektuba uygun şekilde anlaşmanın ilk    maddesi kaleme alındı ve İsfahan'a müzâkerelerin durumunu bildirecek olan murahhas heyetinin teşkili konusunda karara vanlol (17 Eylül 1736 -11 Cemaziyül'evvel 1149).

Yedinci toplantıda, İran elçisi bu şekilde değiştirilen anlaşmayı tasvib etmekle beraber, şahın tasdiki konusunda herhangi bir teminat vermeyerek ihtiyatlı davranmaktan geri kalmadı (22 Eylül 1736-16 Cemaziyül'evvel 1149). Nihayet, sekizinci toplantıda anlaşma metni tamamiyle temize çekildi (24 Eylül -18 Cema-ziy l'evvel),

Bu sekiz toplantıdan sonra, anlaşmanın muhtevisiyatı, savaş esirlerinin ⁴⁸⁰ serbest bırakılmaları emriyle birlikte i tim  halindeki Divân'a bildirildi. İran elçisi ve kendisine refakat eden iki İranlı şeriat makamı sahibi, Bâb-ı  li'nin şahın elçisine eşit, vezir seviyesinde bir elçinin t yini ve kendisiyle birlikte, İran elçisiyle birlikte gelen ulemâ düzeyinde iki şeriat adamı göndermesi hususunda ısrar gösterdiklerinden, Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa    tuğlu Paşalığa yükseltilerek elçi olarak atandı ve kendisine yardımcı olmak üzere ulemâ arasından iki eski fetva emanetçisi, Abdullah ve Halil Efendiler, biri Anadolu-Kadıaskeri, diğeri Edirne müftüsü p yesiyle

⁴⁸⁰ Suphi'njn eserinde, f. 90, muahede Sultan tarafından Ş h'a yazılmış mektup şeklinde bulunmaktadır. Rağıb'ın Tahkik'inde ise şu vesikalar yer* almaktadır: 1 — Anlaşmanın kopyası; 2 — Han'a ve elçiye verilen itimad mektupları; 3* — Isl i Mustafa Paşa'ya verilen itimad-mektupları; 4 — Veziriazam'ın İran şahına mektubu; 5 — Veziriazam'ın elçi Mustafa Han'a verdiği mektup; 6 — şeyhülislam'ın Nadir ş h'a Arab a mektubu; 7 — şeyhülislam ve Reisefendi tarafından Caferiye mezhebi konusundaki iddialarından vazgeçmesi için İran elçisine gönderilen pusula.

seçildiler. Kaymakam, Reisefendi, Şeyhülislâm ve Genç-Ali Paşa yazlık köşklerinde elçiye ziyafetler verdiler. Anlaşmanın Divân'ın tamamı tarafından tasvib görmesinden onsekiz gün sonra, elçi Mirza Mehmed ve iki yardımcısı anlaşmanın asimi törenle almak üzere saraya davet edildiler. Sarayda kendilerine bil'atlar, tören elbiseleri giydirildi; elçinin kâhyası ve protokolleri kaleme alan ⁴⁸¹ kâtibi de aynı ihsandan yararlandıkları gibi, kâtibin yardımcılarına da hediyeler, şeref elbiseleri verildi (17 Ekim 1736-11 Cemaziyül'âhir 1149). Ender rastlanan bir lütuf olarak elçiye Hz. Osman'ın elyazısı bir Kur'ân hediye edildi ve iki çalışma arkadaşına da başka kitaplar ⁴⁸² verildi; bu kitaplara usta bir hat sanatçısı ⁴⁸³ olan Sultan, ne'si ⁴⁸⁴ adı verilen bir yazı tarzıyla adını ve son derece güzel harflerle birkaç mısra yazmıştı.

Kur'andan bol bol nakiller yapılarak ağırbaşlı ve ihtişamlı bir görünüş kazandırılan ve Nâdir Şâh'ın İran Şâh'ı olarak tanındığının belirtildiği giriş bölümünü takibeden barış anlaşmasıyla Bâb-ı Âli, birinci olarak, İran hac kervanlarının Lahsa ve İmam Ali yolundan güvenlik içinde geçmelerini sağlayacak tesirli tedbirler almayı üstleniyordu; bununla beraber, İranlı kervan nezaret-çisi Osmanlıların kullandıkları hac-emîni (emirol-hac) adından başka bir unvan taşıyacaktı; ikinci olarak, İran hükümeti nezdinde üç yılda bir değiştireceği bir âmir bulundurmaya taahhüt ediyordu, ki bu âmirin kahyası Lahsa ve İmam Ali yolu üzerinde İran hacıları kervanına refakat edecekti; karşılıklılık esasına uygun olarak İran da Bâb-ı Âli nezdinde bir maslahatgüzar bulunduracaktı; üçüncü olarak, hususî kişiler elinde bulunan esirleri araştırmayı ve bunları hürriyetlerine kavuşturmayı taahhüd ediyordu. Anlaşma metninde özel anlaşma ünvânıyla ⁴⁸⁵ dördüncü madde geliyordu. İki imparatorluğun hudutları IV. Murad döneminde varılan anlaşmada tesbit edildiği şekilde kaldığı gibi, iki hükümdar arasındaki muhaberatı düzenleyen usûl de yürürlüğe konuldu: Buna göre Sultan ve Veziriâzam'ı doğrudan doğruya Şâh'a yazabiliyorlar, buna karşılık yalnız şâh Sultan'a yazabiliyor, birinci veziri ise ancak Veziriâzam'a hitabedebiliyordu. Safavî hanedanı döneminde kullanılan yaralayıcı, yakışsız ve usûle uygun

⁴⁸¹ Vak'anüvis, f. 90, vekayinüvis tarihçi ile karıştırılmamalıdır

⁴⁸² Ragb'a göre mirza Abdulkasun, kendisinde Musellim'in Hadisleri varsa da Buhârî'hinkinin bulunmadığını; Beydâvi'nin tefsirine sahip bulunduğunu, fakat, Kuşafinkinden mahrumluğunu; nihayet Cevhe-ri'nin eseri elindeyse de Kamus'unkinin olmadığını söyleyerek bu hediyeleri dilenmiştir

⁴⁸³ Bugün tahtta bulunan adası gibi. (Hammer, eserini yazdığı sırada tahtta bulunan II. Mahmud'un hat ustası olduğuna işaret ediyor. Yani I. ve II. Mahmud'ların bu sanatta usta olduklarını belirtiyor. (Ç.N.)

⁴⁸⁴ Yakuti.

⁴⁸⁵ İzafet veya tezlil.

olmayan tâbirlerin ⁴⁸⁶ tamamiyle ortadan kaldırılması uygun görülmüştü; çünkü şu andan itibaren, İranlılar Osmanlılar gibi Sünnî olmuşlardı. «Buna göre ilk dört halife ve Hz. Peygamber'in on silah arkadaşından izzet ve şerefle söz edeceklerdir, adlarını saygı ile anacaklardır; ağaç altındaki ilk yeminin (Peygambere inananların) gerçekliğini kabul edecekler; Hz. Peygamber'in saf ve tertemiz ailesinden ancak saygı ile bahsedecek ve o ailenin azalan ile kendilerini karşılıklı kardeş bileceklerdir. Bilhassa tacirler bu iyi muameleden yararlanacaklardır; zira belirli gümrük vergilerini ödediklerine göre hiçbir suretle rahatsız edilmeyeceklerdir, îmam Ali ve îmam Hüseyin'in mezarlarını hac için ziyaret edecek olan İranlılardan ve Bağdad'da evliya türbelerine ziyaret görevlerini yerine getirecek olanlarından, beraberlerinde herhangi bir ticarî eşya bulundurmuyorsa, hiçbir suretle vergi alınmayacaktır; kaçaklar her iki imparatorluk tarafından da kabul edilmeyecekler ve ilk talebde derhal teslim edilmeleri yoluna gidilecektir. Bu anlaşmayı te'yid ve te'kid ederken Yüce Allanın adını, Peygamber'in hayırlı mucizelerini ve âhir zamanları anıyor ve bu zeyli hükümdarlar arasında bütün zamanlarda görülen tarza göre yerine getireceğimizi vaad ediyoruz. Bu şartlara, vaad ve mecburiyetlere uzun zaman riâyet edilecek, bunlara karşı hiçbir teşebbüste bulunulmayacak, biz taraflar ve himayemiz altında bulunanlar bizim gösterdiğimiz riâyeti göstereceklerdir. Bütün bunları duyup dinledikten sonra bu anlaşmaya değişiklikler getirecek olan, hatânın bu değişikliği yapanda olduğunu bilmelidir.» ⁴⁸⁷

ALTMİŞYEDİNCİ KİTAP.....

- Bâb-I Âlî'nin Avrupa Devletleriyle Savaş Veya Barışı Tercihdeki Kararsızlığı.....
- Vezîriâzam'la Talman Arasında Muhâberât.....
- Rus Ordusunun Kırım'ı İstilâsı.....
- Kaptanı Derya Canum Hoca.....
- Eflak Voyvodası Ghika'nın Hospodaklığının Tasdiki.....

⁴⁸⁶ Hammer, -Safavi hanedanı döneminde kullanılan usûle uygun olmayan» sözleriyle Şiiğin tran'da hâkim olduğu o dönemde ilk halifelerden çok kötü sözlerle bahsedildiğini belirtmek istiyor. Nitekim, Kanunî Amasya barış anlaşmasına halifeler hakkında kötüleyici sözler söylenmesini meneden madde koydurmak lüzumunu duymuştur (Ç.N.).

⁴⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/440-446

Ukrayna'da Meydana Getirilen Zararlar	
İsveç'le Ticaret Anlaşması	
Veziriazam Ve Koenigsegg'in Muhâberâtı	
Niemirow Kongreleri.....	
Ruslar Ve Avusturyalılar Tarafından Savaşın Başlatılması	
Avusturyalılar Tarafından Nissa'nın Zaptı	
Eflak Ve Boğdanda Askebi Olaylab	
Veziriazamın Azledilmesi	
Rakoczy İle İmzalanan Anlaşma	
Aracılıklarını Kabul Ettirmek Hususunda Deniz Devletleri Elçilerinin	
Gayretleri; Fransız Elçisi Aracı Kabul Ediliyor	
Uzicâ, Mehadia, Semendere Ve Orsova'nın Zaptedilmesi	
Rusların Dinyester Üzerine Ve Kırım Seferleri	
Bosna Olayları	
Özi Ve Bender Kalelerinin Yıkılması	
Müzâkerelerin Yeniden Başlaması İçin Teşebbüsler	
Polonya Kralı III. Auguste Ve Polonya Konfederasyonunun Bâb-I Âli	
Nezindeki Teşebbüsleri.....	
Hacı-İvaz Mehmed Paşa*Nın Veziriâzamuğa Getirilmesi	
İsveç'le XII. Charles'ın Borçlarıyla İlgili Anlaşma	
Prusyalı Teğmen Sattlerin Gelişi	
Krozka Savaşı	
Belgrad Muhasarası	
Chocimin Zabtı	
Ruslar Eflak'da.....	
Waujsle Veziriazam Abasında Muhabere	
Neipferg'den Osmanlı Karargahına Hareket.....	
Belgrad Barış Anlaşması Mukaddimatı Ve Neticelenmesi	

ALTMİŞYEDİNCİ KİTAP

Bab-ı Âli'nin Avrupa devletleriyle savaş veya barışı tercihdeki kararsızlığı. — Veziriâzam'la Talman arasında muhaberat. — Rus ordusunun Kırım'ı istilas. — Kapdan-ı derya Camım Hoca. — Eflak voyvodası Ghika'mn hospodarlığının tasdiki. — Ukrayna'da meydana getirilen zararlar. — İsveçle ticaret anlaşması. — Veziriazam ve Koenigsegg'in muhaberatı. — Niemirow kongreleri. — Ruslar ve Avusturyalılar tarafından savaşın başlatılması. — Avusturyalılar tarafından Nissa'nın zaptı. — Eflak ve Boğdan'da askeri olaylar. — Veziriazam'ın azledilmesi. — Rakoczy ile imzalanan anlaşma. — Aracılıklarını kabul ettirmek hususunda deniz devletleri elçilerinin gayretleri; Fransız elçisi aracı kabul ediliyor. — Uzica, Mehadia, Semendere ve Orsova'nın zaptedilmesi. — Huşların Dinyester üzerine ve Kırım seferleri. — Bosna Olayları, — özi ve Bender kalelerinin yıkılması. — Müzakerelerin yeniden başlaması için teşebbüsler. — Polonya kralı III. Auguste ve Polonya konfederasyonunun Bab-ı ÂU nezdindeki teşebbüsleri. — Hacı İvaz.

— Mehmed Paşa'nın Veziriazamlığa getirilmesi. — İsveç'le XII. Charles'ın borclariyle ilgili anlaşma. — Prusyalı teğmen Sattler*'in gelişi. — Krozka savaşı. — Belgrad muhasarası. — Chocim'in zabü. — Ruslar Eflak'da. — Walüs'le Veziriazam arasında muhabere.

— Rusların Eflak'da baskınları. — Neipperg'den Osmanlı karargahına hareket. — Belgrad barış anlaşması ve mukaddemaü ve neticelenmesi.⁴⁸⁸

Bâb-I Âli'nin Avrupa Devletleriyle Savaş Veya Barışı Tercihdeki Kararsızlığı

OSMANLI İmparatorluğu, varlığının savunulması maksadiyle İran'la bir barış anlaşması imzalamıştı; buna rağmen kendini Rusya, kısa süre sonra da bir Avusturya - Rusya ittifakı savaşının içinde buldu. Siyasî ve dinî bir mâhiyet taşıyan İran'a karşı savaş büyük bir şiddetle yürütülmüştü; zira, hıristiyan bir milletten çok daha fazla dinî kin duyacağı mezhepçe sapmış bir millete karşı savaş hareketine girişmişti; ayrıca, Bâb-ı Âli ordularını İran üzerine yığarken topraklarını büyötmek, kaybetmiş olduğı şehir ve eyâletleri geri almak istiyordu. Halbuki imparatorluğun hudut komşularıyla

⁴⁸⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/447

bir savaşta toprak ilhakında ancak az ümidi olabilirdi. Mora fâtîhi Ali Paşa'nın Peterwar-dein savaş meydanında Temeşvar ve Budin'i tekrar fethetmek yolunda beslediği "hayâlin solup gittiğini görmüş olduğundan beri ve Rusya'nın Derbend'in yanlarına vanlmaz kayalıklarını ve Baku'nun kuru sahralarını, yâni Kafkas geçidini ve Azak denizi kıyısındaki eski Osmanlı hududunu koruyan bir ileri karakol mesâ-besindeki kaleyi işgal etmesinden beri, Osmanlı İmparatorluğu Tuna ve Don nehirleri ötesinde fetihlerden vazgeçmek zorunda kalmıştı; Bâb-ı Âli aşağı bir düzeyde bulunduğunu hissediyor ve devlet ileri gelenleri, vezirler disipline ve Avrupa orduları teşkilâtına hâkim olan askerlik sanatına değer tanıyorlardı. Birçok Veziriazam ve bunların arasında III. Ahmed'in saltanat döneminin son oniki yılına, idarenin başında bulunan Nevşehirli İbrahim Paşa, Malta şövalyeleri elindeki esaretinden bir Fransızın ödediği fidye ile kurtulan Topal Osman, Venedikli bir dönme tabibin oğlu olan Hekimoğlu Ali Paşalar Avrupa devletlerinin politikasını anlamışlardı. İmparatorluğun hudutlarının uzağında, Avusturya, Polonya ve Rusya'nın yanma yerleştirilmiş olan Eflak ve Boğdan voyvodaları devletin tabîi muhafızları ve Osmanlı diplomasisinin memurları durumundaydılar. Bâb-ı Âli, Rakoczy ve Bonneval'ın şahıslarında İstanbul'da iki casus bulundurmaktaydı; ayrıca, deniz devletleri ⁴⁸⁹ Karlofça (Carlowiez) ve Pasarofça (Passarowitz) barış anlaşmalarına aracı olarak katılmalarından beri, Bâb-ı Âli'nin Avrupa krallarına karşı uyguladığı politikada dikkate değer tesir sahibi olmuşlardı; nihayet, Fransız elçisi Rusya'ya karşı yeni bir savaşın çıkacağını sezerek, bu devletin kuzeybatısında bulunan İran eyâletlerinin iki devlet arasında paylaşılmasını sağlayan meşhur anlaşmayı imzalatmasından beri Fransa'nın sesi divanda bir dereceye kadar ağırlık kazanmış ve bu ağırlık XIV. Louis'nin sürekli savaşları ve Avusturya'ya karşı takındığı tehdid edici tavır sayesinde durmadan artmıştı. Şurası doğrudur ki, Rakoczy, Bonneval ve daha sonraları da İsveç elçileri Hoepken'le Carlson, Bâb-ı Âli'yi durup dinlenmeden Avusturya ve Rusya'ya karşı savaşa teşvik ve tahrik etmişlerdi; fakat diğer taraftan krallık hükümetleri elçileri ve deniz devletleri elçileri hâdiselerin gerçek durumu ve Avrupa devletlerinin siyaseti hakkında Bâb-ı Âli'ye bilgi vermeyi hiçbir suretle ihmâl etmiyorlardı. Zâten, Bâb-ı Âli tehlikenin karşısına gözü kapalı çıkmayacak kadar kendi çıkarlarını iyi biliyordu. Evvelce kendileriyle görüşülmesi elçilere aşağı yukarı yasaklanmış bulunan Veziriazamlar onlarla sık

⁴⁸⁹ İngiltere ve Hollanda'dan söz ediliyor (Ç.N.).

sık toplantılar tertipliyorlardı. İmparatorluğun en önemli makamına saraydan çıkararak gelmiş olan ve siyaset meseleleri üzerinde hiçbir bilgiye sahip bulunmayan Silahdâr Mehmed Paşa, aydınlanma konusunda hiçbir fırsatın kaçmasına müsaade etmiyordu; adalet ve hakikat aşkiyle birleşen mizacının yumuşaklığı tahrik edici bir idare tarzını hayâl etmekten bile uzaktı ⁴⁹⁰. Fakat I. Mahmud'un ilk altı yıllık saltanatı sırasında tayin edilen altı Veziriazam, harem perdesinin arkasına gizlenerek, mutlak hâkim olarak onların yerine hüküm süren Kızlarağasının âleti durumunda kalmışlardı: Son Vteziri zam İsmail Paşa, geceleri yapılan Paşaların kendi aralarındaki gizli toplantılarda, Kızlarağasının mutlak h kimiyetinin kendi rolünü ikinci dereceye düşürdüğünden yakınmış, bu suretle kendisinin makamdan düşmesini hazırlamıştı ve şüphesiz Valide Sultan'ın himâyesi Kızlarağasının intikam kılıcına hedef değiştirmeseydi, makamiyle birlikte başını da kaybedecekti. Bununla beraber, sürgüne gönderildiği Sakız adasında ancak ikimilyon kuruş feda etmek suretiyle başını kurtardı ⁴⁹¹. Kızlarağasının kavgacı zekâsı ve faaliyeti yaşının ilerlemesi  l s nde zayıflamıştı ve o sırada yetmişinde bulunduğundan, geri kalan yaşayacağı sayısı az günleri kudretinin barış havası içinde tadımı çıkararak geçirmek arzusundaydı ⁴⁹². Bu se-beble, eğer Rusya Azak'ı muhasara ederek teşebbüsü eline almasaydı, savaş sözünü ağzma bile almayacaktı. Bu düşmanca davranış, Nâdir şahla taksim sebebiyle veya kılıcının kuvvetiyle zaptettiği bütün toprakları kaybetme pahasına barış yapmaya Bâb-ı  li'ye karar verdimişti. Bâb-ı  li kendisini savunmak zorunda olduğundan, Rusya ile başlayan çarpışmaları mümkün olan süratle sona erdirmekten başka bir şey düşünmüyor, fazla düşmanı olmaktan çekindiğinden Avusturya ile bir savaşın çıkmaması için bütün gayretini gösteriyordu.

Rusya ile savaşın işareti olan tuğların dikilmesinden oniki gün önce, Veziriazam, Avusturya elçisi Talman'ı huzuruna kabul etti. Rusya aleyhindeki bütün düşüncelerini bildirdikten sonra, kendisine saray meclisi başkanı kont de Koenigsegg'e ulaştırılmak üzere bir mektup verdi; bu mektupta Kırım hanının Kafkasya  zerine yürümesini zorunlu kılan sebepleri bildiriyor ve savaşın bütün fel ketlerinin sorumlusu tuttuğu Rusya

⁴⁹⁰ Contareni'nin Mart 1736 tarihli raporu. Raporda: «O spira nel G. Vesir un genio placido, amante del vero e del giusto» sözleriyle bu ger ği belirtiyor.

⁴⁹¹ Contareni'nin raporu. Elçi, 4.000 kese verdiğini ileri sürüyor

⁴⁹² Aynı rapor. Contareni.

çariçesinin saldırganlıklarından yakınıyordu ⁴⁹³. Silahdâr Mehmed Paşa bu konuda ne düşündüğünü sorunca, Talman, Pruth anlaşmasının Ka-barta ve Dağıstan sınırlarıyla alâkalı herhangi bir tesbitte bulunmamış olduğu cevabım verdi. Diğer taraftan, yeni İngiliz elçisi Fawkner ve Hollanda temsilcisi Calcoen, Davudpaşa karargâhına hareketinden önce Veziriâzam'la yaptıkları bir görüşmede, ılımlı sözlerle yazılmış aynı mealdeki bir tamimi deniz devletlerine göndermesi teklifinde bulundular. Bu tamim aynı zamanda bir bildiri yerine geçecek ve dost devletlerin barışın tesisi yolunda müdâhalesini isteyecekti ⁴⁹⁴. Fawkner ve Calcoen, arabuluculuklarını teklif etmek maksadiyle Rus elçisi kont d'Ostermann'a da yazı ile başvurular, fakat aldıkları cevap memnurluk verici olmadı. Elçi, Veziriâzam'a gönderdiği mektuptan bahsediyor ve bu mektupta savaş veya barışı seçmeği kendisine bırakmış olduğunu bildiriyordu ⁴⁹⁵.

Bâb-ı Âli, geleneğe uyararak Rus elçisini tutuklayacak yerde, emrine yirmi at ve bir o kadar araba,, yol masrafı olarak da günde yirmi kuruş vererek muhafaza altında hududa kadar gönderdi. Bu nezâketin sebebi, imparatorluk tarihçesine göre, varlığının veya yokluğunun Bâb-ı Âli için az ⁴⁹⁶ önemli olması idi. Bununla beraber elçiyi hemen serbest bırakmadı. Bunun da sebebi, yine aynı tarihçiye göre, «Bâb-ı Âli'nin, hıristiyanların toz misâli hor görülecek âdetlerine uyduğu» görünüşünden sakınmasıydı. Sami'nin ve Şâkir'in «Yıllık»larmm devam ettiricisi olan Suphi'nin tarihinin mutâd üslûbu böyledir. Eserinin ilk sayfalarından itibâren Rus-ya-Avusturya birleşik cephesi savaşının sebeplerini «imparatorla, bu kötülük ve hile karması ⁴⁹⁷ ile çariçe, dünyanın en sahtekâr kadını» arasında kurulan anlaşmanın getirdiği felâketlere bağlar: «Bunlar saksâğanlar ve kargalar gibi anlaşarak Osmanlı İmparatorluğunun iyi korunmuş ülkelerinin gül tarhları üzerine atılmışlar ve onu pençe ve tırnaklariyle parçalamışlardır; onlara Kur'an'ın: 'Sizi öldürdükleri gibi onları öldürünüz ve sizi kovdukları gibi onları kovunuz' âyetini uygulamak gerekir.» ⁴⁹⁸

Vezîriâzam'la Talman Arasında Muhâberât

⁴⁹³ Suphi, f. 79. Mektupta Ostermann'ın mektubunun özeti ve Bâb-ı Âli'nin cevabı bulunuyordu.

⁴⁹⁴ Sultan'ın İngiltere kralına mektubu 17 Temmuz 1736. Suphi, f. 79

⁴⁹⁵ Kont Ostermann'ın Veziriâzam'a mektubu

⁴⁹⁶ Suphi, f. 84.

⁴⁹⁷ Usaşâri bed tebar hiylekâr.

⁴⁹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/447-451

Veziriâzam'ın Davudpaşa'dan ayrılmasından onbeş gün sonra, Talman, ulak vasıtasıyla ona, tam yetki ve arabulucu olarak Rusya ile Bâb-ı Âli arasında çıkan anlaşmazlığı yoluna koyma izni veren vesikaları beklediğini bildirdi (25 Haziran 1736). Bir ay sonra, Talman yetki vesikalarını aldığını Veziriâzam'a bildirdi ve sekiz gün sonra gönderdiği mektupta Sultan'ı, Auguste de Saze'ı, İngiltere kralının tanıdığı gibi, Polonya ikralı olarak tanımaya ikna etmesini ve Polonyalı Stadnicki'yi elçi sıfatıyla kabul ettirmesini yazdı. İngiltere ve Hollanda da böyle davrandıklarına göre kralı memnun etmenin tam zamanı olduğunu, böyle bir fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini de imâ yoluyla anlattı. Veziriazam, Talman'ın ikinci mektubuna, Babadağ'dan, arabuluculuğunu kabul ettiğini bildiren cevabını yazdı; ayrıca, Bâb-ı Âli tamim mâhiyetinde Fransa, İngiltere ve İsveç krallarına, Hollanda ve Venedik cumhuriyetlerine gönderdiği mektupla barışı devam ettirmek arzusunu yeterince belirtmiş olduğunu, her şeyden önce arabulucu devletlerin tasarladıkları barış esaslarını öğrenmek istediğini cevabına ekledi. Mehmed Paşa, Talman'ın üçüncü mektubuna cevap olarak, gönderdiği tezkireyi Polonya maslahatgüzarı Stadnic-ki'nin eliyle aldığını, Polonya kralını tanımanm hiçbir güçlkle karşılaşmayacağını yazdı (Ağustos sonu 1736). Veziriazamdın beyânına rağmen kendisinin resmen çağırılmaması karşısında Talman Bâb-ı Âli'ye başvurdu ve bu sebeble duyduğu hayreti belirtti. Üç gün sonra Talman'a bir tezkire ile arabulucu sıfatıyla olağanüstü elçi tâyin edildiği bildirildi. Talman, aynı gün tarihini taşıyan ikinci bir mektupla Veziriâzam'a teşekkürlerini ilettili ve Polonya kralının tanınması ve elçisinin muteberliğinin tanınması yolundaki faaliyeti hatırlattı. Ertesi gün (18 Eylül), Talman muhteşem bir törenle Kaymakam'ın huzuruna kabul edildi; yeni arabuluculuk sıfatının gereği olarak kırkiki çavuş ve altmış Yeniçeri ve yetmişüç sipahi etrafını almıştı. Ayrıca dört tercüman ve sekiz tercüman yardımcısı hazır bulunmuştu. O andan itibaren Bâb-ı Âli, masrafları için günde yüzirmiyedi kuruş verecekti. Çavuşba-şidan ayrı olarak, umumiyetle olağanüstü elçilerin alaylarını oluşturan subaylar da Talman'ın beraberine verilmişti; bunlar çavuşlar müfettişi, kâtibi, kılavuzçavuşu, mehterçavuşu, subaşı, kavas-başı, saray muhafızları başı, selâmağası, kaftancıbaşı, imrahor, yemişçi başı idi. Bunlardan çiçek ve meyve hediyeleri taşıyıcısı olan sonuncusu, Talman'a dört çiçek buketi ve dört sepet meyve ile şerbet dolu on vazo sundu; selâmağası ona yirmi yasdık ve kenarları altm işlemeli kadifeler getirdi.

Veziriazam, kendisine arabulucu tâyinini bildiren Talman'a iltifat dolu

bir mektupla karşılık verdi. Talman, Veziriâzam'a cevabında, müzâkereleri başlatmak için arabulucu sıfatiyle olağanüstü elçi olarak atanmasından bu yana hâlâ düşüncelerinin sorulmamış olmasından yakındı ve Bâb-ı Âli'nin, Rusya'yı geçmişdeki olaylar için tatmin hususunda tazminat ve gelecek için teminât meselelerini konuşmasını istedi ⁴⁹⁹. Veziriazam, Talman'a verdiği cevapta, her şeyden Önce Rus olağanüstü yetkili murahhaslarını beklemek gerektiğini, bunların ise görünmediklerini, İngiltere ve Hollanda elçilerinin arabuluculuklarından artık söz edilmediğini ve Avusturya İmparatorunun göndereceği olağanüstü yetkili diğer elçilerin de bahis konusu olduğunu bildirdi. ⁵⁰⁰

Rus Ordusunun Kırım'ı İstilâsı

Barışla alâkalı müzâkereleri takibetmeden önce, savaş sahnesine bir gözetmakta zorunluluk görüyoruz.

Feld-mareşal Münch'ün kumandasındaki Rus ordusu, Dinye-per'e iki fersah mesafede bulunan Zaritsinka'da toplanmıştı (19 Mayıs 1736); ordunun mevcudu, oniki ağır süvari, onbeş piyade ve on milis alayı, on hafif süvari taburu, onbeş. Don Kazak alayı, dörtbin Ukrayna Kazak'ı ve üçbin Zaporog Kazak'ından oluşmak suretiyle, tamamı ellidörtbin asker, sekizbin levazım ve yük arabasından ibaretti ⁵⁰¹. Feld-mareşal Münch, Zaritzinka'dan ayrı-larak Dinyeper'in sol kıyısında ilerledi; bu sırada general Spiegel ve albay Weissbach, han kumandasındaki Kırımlılarla ilk çatışmaları yaptılar. Rus ordusunun büyük kısmı (kısım-ı külü) Sel-manya Dolina ve Çernaya Dolina (Yeşil ve Kara Vadi) tarafından Tatarlarpmarı'na (tatarski-kolodessiğ) doğru yürüyüşüne devam etti ve altı saatlik yürüyüşle küçük Količka ⁵⁰² ırmağına vardı. Ertesi gün, mareşal Münch, Tatarlar tarafından geçilmez bilinen Orkapu ve Perekop önünde göründü (26 Mayıs).

Kırım yarımadası, kendisini açık araziye bağlayan ve yedi verset ⁵⁰³ olan bütün genişliğince, eni oniki ve derinliği yedi toise ⁵⁰⁴ tutan bir çukurla kesilmiş durumdadır; bu çukurun arkasında, dipden zirveye yetmiş kadem

⁴⁹⁹ Talman'ın Veziriazam'a mektubu, 28 Ekim 1736.

⁵⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/451-452

⁵⁰¹ Keralio, Türklere karşı Rusların ve Avusturya İmparatorluğunun 1736-1739'daki Savaşları Tarihi, Paris, 1780. Manstein Tarihi. FekUnare-şal Münch'ün biyografisi. Oldenbourg, 1782.

⁵⁰² Karelîo, ırmağa Kabançı adım vermektedir, I, s. 32

⁵⁰³ Verset, 1067 metre uzunluğu olan bir Rus Ölçüsü.

⁵⁰⁴ Toise, 6 metreden ibaret bir Ölçü.

irtifainda bir kaya yükselmektedir. Taştan inşâ edilmiş altı burç, savunma hattını koltuk ateşinde tutuyor ve bu istihkâmın arkasında bulunan Orkapu kalesinin burçları görevini yerine getiriyordu. Kırım yarımadasını bütün istilâlara karşı koruyacak olan bu yapı, Korent berzahı üzerinde bulunan ve iyi savunulduğu takdirde eskiden Peloponese'li müslüman boyunduruğundan kurtaracak Hexamilon savunma yapısından daha az dikkate lâıyk değildir. Bu savunma hatlarının yapılmasında takip edilen gaye aynı idi, fakat, savunmaları tarz bakımından tamamiyle ayrılık gösterdi. Zira, Yunanlılar bu savunma kalesini Mora fâtihisi Sultan Murad'ın birliklerine hemen hiç savaşsız terkettilerse de, bin Yeniçeri ve onları destekleyen yüzbin Tatar, Kırım fâtihisi Münch' n saldırılarına cesaretle, fakat boş yere, karşı koydular (28 Mayıs). İstihkâmlar hücumla ele geçirildi ve İstanbul'da saray kapısına Rusya'ya karşı savaş ilânı işareti olarak tuğların asıldığı gün, Rus bayrağı da Orkapu istihkâmı burçlarında dalgalandı. Kırksekiz saat sonra, adı eski Yunanca 'Porte de Horus' veya Sınır Kapısı isimlerinden geldiği ileri s r ld ğu gibi, Or veya Our (ateş) Tatarca aslından çıkma olduğu ileri sürülen Orkapu şehri de zaptedildi. Orkapu'ya hâkim olan mareşal Münch, general Leontiew'i onbin piyade askeri ve   -yüz süvariyle, aynı adı taşıyan burnun uc noktasında ve Dinye-per nehrinin mansabında,  zi ve küçük bir ada olan Baresin'in karşısındaki Kilburun (Kinburun) kalesine doğru gönderdi.

Münch, yarımadanın Batı tarafında bulunan ve Kırım'ın en hareketli ticaret şehri sayılan Gözleve (Koslow)  zerine yürüyüşüne devam etti, bu şehrin zenginliği Münch' n askerlerinin ganimeti oldu. Perekop tahkimatı önünde belirdikten tam bir ay sonra, Rus ordusu Kırım hanlarının eski ikâmet şehri olan Bah esa-ray'm kapılarına dayandı ve kısa bir mukavemetten sonra, şehir baştan başa yağmalandı. İki bin ev ve Han'ın büyük sarayı alevler arasında yokoldu; Selim-Giray han tarafından kurulmuş olan zengin kütüphane bir k l yığını haline geldi; cizvitlerin kütüphanesi bile askerin kızgınlığından kurtulamadı. Aynı âkibet, Bah esa-ray'in kuzeydoğusunda bulunan Akmesid'i de bekliyordu; burası Sultan-Kalag'nın ve başlıca mirzaların oturdukları şehirdi ve bunlara ait olan binsekizy z saray ve ev insafsızca alevlere terkedil-di. Mareşal Münch, aynı şekilde Kefe'yi de zaptetmeyi tasarlamıştı; burası Kırım'ın en önemli kalesiydi. Fakat bir hastalık ve daha ziyade prens de Hesse-Hombourg'un karşı çıkması onu Pere-kop'a dönmek zorunda bıraktı. Oraya varınca, Kilburun'un general Leontiev tarafından zaptedildiği haberini aldı. Daha sonra Azak'ın da

general Losci tarafından (3 Mayıs) düşürüldüğü kendisine haber verildi.

Münch'ün Kırım'ın güzel ovalarındaki yürüyüşü, şehirlerin yakılması gibi çeşitli tahribatla işaretlendi; Münch'ün kendisini suçlu duruma düşüren zalimliği, tarihte onun adının Palatinat'nın tahrik edicileri Louvois ve Catinat'ın adlarının yanında yer alması neticesini getirdi ⁵⁰⁵. Münch, Perekop tahkimatını ve şehrin savunma tesislerini yerle bir ettirdikten sonra Kırım'dan çıktı.

Kırım felâketleri Bâb-ı Âli tarafından haber alınınca, memleketini son derece kötü savunduğu için Kaplan-Giray'ı azletti ve hanlığa veliahd durumunda bulunan Feth-Gira/ı atadı; kalagay-lığa başvezir Arslan-Giray, hanın diğer kardeşi Arslan-Giray da vezirliğe getirildiler. Buraya kadar Kırım hanları tarihini sür'atle özetlememizde bize kılavuzluk eden «Tatar krallarının bilgilerinde dolaşan yedi gezegen» ⁵⁰⁶ adlı eserin yazarı, Kırım yarımadasının bellibaşlı imamlarından birinin mektubunu eserinin sonunda vermektedir. Mektubun yazarı bu savaş şurasında vatanını yıldırımla çarpılmışa döndüren felâketlerin sebeplerini sıralamaktadır. Önce, Nisan ayı ortasında tahkimat hattının harap yerlerini tamir emrini almış oldukları halde, bu maksatla Perekop'a gidecek yerde, Ferhkerman'da altmış gün kalan işçileri suçlamaktadır; peşinden, Gözleve'ye gelip demir atan Kapdan-ı deryanın teklif ettiği takviye kuvvetleri vermesini Han'ın reddetmesini ve Yalnızagacı yakınında Kırımlıların birkaç Rus öncü alayını nâğlub ettikleri sırada Kalağanın istediği birkaç topu vermeyi Han'ın reddetmesini suçlamaktadır ki, mektubun yazarına göre bu, çok vahim bir hatadır. İmamın korkaklığı da suçlanmaktadır; zira, Kanlıcık'da girişilen bir savaş sırasında, arabasından pek uzak sayılmayacak bir yere bomba düşünce Han hemen geri dönmüş ve askerlerine de kaçmaları işaretini vermiştir. Han, su ve yem yokluğundan Rusların Kalmcık istihkâmlarını boşaltacakları hayâline kapılmış; Ruslar Perekop tahkimatına hâkim oldukları sırada Tatarlar sayıca üstün oldukları halde, düşmanın hücumuna mâni olacak yer-

⁵⁰⁵ Bu sefer (Kırım harekâtı) Rusya'ya hiç de şeref kazandırmaz. Kırım ateşe verildi, vb.; barbarlar döneminde bu türlü davranış cehaletleri sebebiyle görülebilirdi, fakat onsekizinci asırda şehirleri yakmak, başlıca anıtları tahrib etmek, mâbedleri yıkmak, halk okullarını yerle bir etmek, aydınlanmaya başlayan halkların kütüphanelerini ateşler içinde bırakarak karanlığı getirmek, ihtiyarları, kadın ve çocukların hepsini birden yakıp ortadan kaldırmak, savaş yapmak değil, bir milleti topyekûn yoketmektir. -Yeni Rusya'nın eski ve niodern tarihi üzerine bir deneme» Yazan: M. de Castelnau, II, s. 60. Eserin İmparator Alexan-dre'a ithaf edilmesi, bu hükümdarın tarihi gerçeği değerlendirmeyi bildiğini ve yazarın samimiliğini isbatlamaktadır. Böylece, yazarın ithafında onu övmeye değer bulmasını da haklı göstermektedir.

⁵⁰⁶ Essebiesseyar fi ahbari muluki Tatar; yazarın, şereflerine, eserine Yedi Seyyare adını verdiği yedi Kırım hanı şöyledir : 1 — Mengli-Giray; 2 — Devlet-Giray; 3 — Gazi-Giray; 4 — Mehmed-Giray (dört kere tahta çıktı); 5 — Selim-Giray (dört kere tahta çıktı); 6 — Kaplan-Giray; 7 — Mengli-Giray (üç kere tahta çıktı).

de Çetrlik'e (Tschetrlik) kadar kaçmışlardır; nihayet, güllelerden duydukları korku o kadar büyüktür ki, bunlardan biri intizamdan uzak kalabalıkların içine düştüğünde çil yavrusu gibi dağılıyor ve nefes almadan dört-beş fersahlık uzaklığa kaçıyorlardı.

Ruslar Azak kalesini ve Kılburun'u aldıkları ve Münch Kırım'ı yakıp yıktığı sırada, Kalmukların prensi, Tatarları Kuban üzerinde yenilgiye uğrattı ve onları Rus imparatorluğunun telaları olmağa zorladı; sultanları ve ikiyüz mirza imparatoriçeye sadakat yemini ettikten sonra onbeşbin askerle Kalmuk ordusuna katıldılar.⁵⁰⁷

Kaptanı Derya Canum Hoca

Kırım hanı Kaplan-Giray'ın azlini, kısa sürede Kapdan-ı derya Canum Hoca'nın görevden uzaklaştırılması takibetti; ordu Paşaları ve kale kumandanları arasında da birçok değişikliğe başvuruldu. Seferin açılışından beri, Bâb-ı Âli Kefe'ye Yeniçeri, tüfekçi, topçu ve nakliye askeri olarak dörtbin kişi göndermişti, ayrıca, bindört yüz askerden oluşan bir Bosna birliğini de bu takviye kuvvetlerine katmıştı. Bu takviye birliği, yirmidokuz bin dokuz-yüzotuz askerden oluşan bir orduya sahip bulunan ve yirmide bir nisbetinde askeri bütün teçhizâtıyla Orduyu Hümâyûna vermekle yükümlü Bosna valisi tarafından sağlanmıştı.

İçinde bulunulan yıl bakımından askerî harekât sona ermiş bulunduğundan, Bâb-ı Âli harekâtın başlayacağı yıl için Kefe kumandanlığına Bender kumandanı Şahin Mehmed Paşa'yı getirdi ve onu aynı zamanda Kırım'daki Osmanlı ordusu serdarlığına atadı. Mısır'dan çekilmiş olan takviye birlikleri, muhafız birliği göreviyle Yeni-Kale'ye gönderildi. İran'a karşı savaşta kendilerinin bahsi geçen Anadolu ve Karaman Beylerbeyleri, Genç-Ali ve Me-miş Paşalar baharın ilk günlerinden itibaren orduya katılmaya çağınıldılar⁵⁰⁸.

O dönemde üçüncü defa olarak Kapdan-ı deryalık görevinde bulunan ve bir delikanlı çevikliğiyle canlılığını muhafaza eden Canum Hoca, nüfuz sahibi Kâhyabey Osman'la haksız yere çekişmenin cezasını tamamen gözden düşmekle ödedi. Azak kalesine yardım işini ihmâl etmekle suçlandı ve şehrin kaybedilmesinden doğan sorumluluk onun üzerinde kaldı; netice

⁵⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/452-456

⁵⁰⁸ Suphi, t 82.

olarak azledilip savaş masraflarını karşılamak üzere bin kese para ödemek cezasına çarptırıldı. Makamı da Ali Paşa'ya verildi.⁵⁰⁹

Eflak Voyvodası Ghika'nın Hospodaklığının Tasdiki

Gelecek savaş mevsimi bakımından silahlanma işini hızlandırmak ve kış esnasında imparatorluğun savunması için gerekli hazırlıklar için, Veziriazam Esseyid Mehmed Paşa, yeni Kırım hanı Feth-Giray'dan başka, Chocim valisi Kolçak Mehmed Paşa ve Boğdan voyvodası, tercüman Alexandre'in kardeşi Gregoire Ghi-ka'yı İstanbul'a çağırdı (21 Ekim 1736-15 Cemaziyül-âhir 1149). Ghika, dokuz yıl önce Boğdan prensliğine atanmıştı. Altı yıl sonra, bu prensliği Eflak prensliğiyle değiştirdi ve Bâb-ı Âli onun yerine, daha önce iki kere Eflak voyvodalığı yapmış bulunan Cons-tantin Maurocordato'yu atadı, fakat iki voyvodalığı da çok kısa sürdü. İhtirası büyük olan Maurocordato, bir milyon arşlardı ekü⁵¹⁰ harcayarak, Eflak prensliğini Bâb-ı Âli'den almayı başardı ve Ghika, savaşın başlamasından hemen önce Boğdan'a dönmek zorunda kaldı. Bir ay Önce Bâb-ı Âli tercümanı Alexandre Ghika'-nın cadın üzerine bir yıldırım düşmüş, kapıldığı dehşet yüzünden ölmüşcesine adamlarının kolları arasında kalmış ve bu hâdis, Ölümün onu aniden gelip bulacağını işaretleri olarak yorumlanmıştı. Kardeşi Ghika, kendisi için her bakımdan tehlike ve alçalma getiren voyvodalıktan yorulmuş olduğundan, Bâb-ı Âli'den bu görevden çekilmesi müsaadesini, bir miktar para ödemek suretiyle almasını ve görevi Michel Rakoviza'ya devretmesi iznini sağlaması için tercüman Alexendre Ghika'ya başvurdu. Fakat, Kâhyabey onun yerinde kalmasını devletin menfaati gereği saydığından, Bâb-ı Âli tercümanının teşebbüsleri bir işe yaramadı. Feldmareşal Münch'e gönderdiği, kendisinin Özl veya tercihan Ben-der'e kumandan atamasını isteyen mesaj⁵¹¹ bir ihanet sayılırsa da, bunun prensliğini savaşın felâketlerinden kurtarmayı hedef tutan bir hile olabileceği de düşünülünce, Ghika'nın bu güvene hak kazandığı ileri sürülebilir.⁵¹²

⁵⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/456

⁵¹⁰ Engel, Eflak Tarihi, II, s. 19.

⁵¹¹ Gatterer Kütüphanesinde bulunan kont Dadich'in Hatıraları. Engel de Boğdan Tarihi'nde bu görüşü destekliyor, s. 300.

⁵¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/457

Ukrayna'da Meydana Getirilen Zararlar

Feth-Giray Babadağı'nda Veziriazamla istişare ettikten sonra Kırım'a döndü ve onun gelişi Kırım ordugâhına zaferle birlikte zengin bir ganimet getirdi (12 Kasım-8 Receb). Bucak sultanı beşbin kişilik bir Rus birliğini yenilgiye uğratıp engelleme gayretlerini boşa çıkardıktan sonra Ukrayna'yı istilâ etmiş, bu büyük eyâleti kan ve ateş içinde bırakarak Kırım'ı yakmanın intikamını almış, beraberinde otüzbin esir götürerek çekilmişti.⁵¹³

İsveç'le Ticaret Anlaşması

Utanç verici bir barışı kabul etmek mi, yoksa savaş talihinin peşine takılmak mı gerektiğini bilmeyen ve hep kararsızlık içinde kalan Bâb-ı Âli, Avusturya İmparatorunun, deniz devletleriyle mutabakat halindeki elçisi Talman vasıtasıyla sunduğu arabuluculukla Fransa ve İsveç elçileri arasında dalgalanıyordu. Fransız elçisi Villeneuve ve Bonneval, İsveç elçileri Hoepken ve Carlson ile söz birliği ederek, Bâb-ı Âli'ye kendi gerçek çıkarlarına daha uygun düştüğünü belirterek ikinci yolu, yâni savaşın getireceği talih yoluna bel bağlaması tavsiyesinde bulunuyorlardı. Avusturya. elçisi Babadağı karargâhına gitmek üzere hareketinden birkaç gün sonra, İsveç tarafından uzun zamandan beri istenen ticaret anlaşmasını imzalamış bulunan Sultan, İsveç elçilerini huzuruna kabul etti. Bu anlaşma ile kuzey Afrika'daki beyliklerle eski anlaşmalarını tekrar yürürlüğe konmasını sağlayan bu kralük, o zamandan itibaren Osmanlı siyaseti üzerinde büyük tesir sahibi oldu⁵¹⁴ (10 Ocak 1737).

Aynı zamana doğru, Bâb-ı Âli, müteferrikalık göreviyle birlikte İstanbul'daki imparatorluk matbaasının müdürü olan dönme İbrahim'i, Osmanlı İmparatorluğu ile Polonya arasındaki anlaşmaları yenilemek üzere Kiow valisine gönderdi.⁵¹⁵

Veziriazam Ve Koenigsegg'in Muhâberâtı

Bu olaylar cereyan ettiği sırada, Avusturya elçisi Talman, Veziriâzam ve Silahdâr Seyyid Mehmed Paşa'mn karargâhına varmıştı (17 Ocak 1737-15

⁵¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/458

⁵¹⁴ Contareni, f. 448, 475, 491, ve Laugier, Belgrad Barışı Tarihi, I, s. 33.

⁵¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/458

Ramazan 1149). Elçi derhal Veziriâzam'a Viyana Kraliyet Meclisi reisi Kont de Koenigsegg'in bir mektubunu verdi. Kont de Koenigsegg Bâb-ı Âli'ye Rusya'nın şikâyetlerini belirttiikten sonra, Avusturya'nın çariçe Anne İwanowna ile ittifakını hatırlatıyor ve bu kış esnasında barış müzâkerelerinin başlamasının zorunluluğunu hissettiriyordu ⁵¹⁶. Veziriazam verdiği cevapta (4 Şubat) : «Bu ittifakın üçüncü tarafın zararına imzalanmış olmadığını ümit ettiğini; iki imparatorluğun dostluğunun nâdir ve değerli bir mücevher olduğunu, Rusya'nın onun kıymetini değerlendirmeyi bilmediğini; bununla beraber Viyana hükümetinin gösterdiği yakınlığa bir karşılık olarak Bâb-ı Âli'nin Avusturya'nın arabuluculuğunu ⁵¹⁷ kabule hazır bulunduğunu» bildirdi. Karargâhda işleri yürütmekle görevli olan Kâhyabey, bayram şenliklerinden hemen sonra, elçiden bir görüşme talebinde bulundu ve ertesi günü Seyyid Mehmed Paşa, yukarıda bahsettiğimiz cevap mektubunu kendisine verdi. Birkaç gün sonra Talman, Kâh-yabey'le yeni bir toplantı yaptı. Osmanlı İmparatorluğu tarihçisi bu vesileyle Kâhyabey'in davranışını affedilmez bir hata olarak görmekte, politika anlayışından uzak açıksözlülüğünü kınamaktadır. Kâhyabey'in bu anlayış içinde Talman'a efendisi Veziri-âzam'm Avusturya imparatoru ile barışı her ne pahasına olursa olsun sürdürmek istediğini anlatırken, Avusturya Rusya ile ittifakı icâbı birliklerini Osmanlı arazisinde yürütse bile, Bâb-ı Âli'nin bu düşmanca davranışı bir savaş ilânı olarak görmeyeceğini söylemesini affedilir gibi bulmamaktadır ⁵¹⁸ (11 Şubat). Veziri-âzam'la kâhyası, Avusturya elçisiyle yaptıkları üçüncü bir toplantıda, Bâb-ı Âli'nin Rusya'nın talebine göre, fakat Azak kalesinin derhal Türklere geri verilmesi şartıyla, Karlofça (Carlowicz) anlaşmasını yenilemeğe hazır olduğunu bildirince, Talman, bu şehrin Türklere geri verilmesi hususunda Rusya'dan yetki almamış bulunduğunu ve bu husus için yeni talimata ihtiyacı olduğu cevabını verdi. Alâkalı iki taraf arasında bir yaklaşma ne kadar güç olursa olsun, hiç değilse müzâkerelere girişmek bahis konusuydu ve Bâb-ı Âli, Dinyester nehri kenarında bulunan Soroka şehrinde bir kongrenin toplanması teklifinde bulundu. Veziriazam, kont de Koenigsegg'e yazdığı ikinci mektupta bu düşünceden kendisini haberdâr etti ve Rusya'nın şerefi gerektiriyorsa, Bâb-ı Âli'nin Kırım'da Rus ordusunun sebep olduğu tahribatın tam olarak tazmin edilmesi talebinden

⁵¹⁶ Suphi, f. 95, bu mektubun bir Özetini vermekte, tamamı Moser'in Belgrad barış anlaşmasında bulunmaktadır. No. III, s. 66. 5 Aralık 1736 tarihli.

⁵¹⁷ Moser, No. IV, s. 73; fakat Suphi'nin bahsettiği Azak'ın geri verilmesinden söz etmiyor.

⁵¹⁸ Toplantıların protokolünde Kâhyabey'in bu sözlerinden bahis yok.

vazgeçtiğini; bunun dışında barışın imkânsız olduğunu söyleyerek mektuba son verdi ⁵¹⁹. De Koenigsegg, Veziriazam Seyid Mehmed Paşa'nın birinci mektubuna verdiği cevapta, Avusturya'nın hiçbir suretle kendi menfaatlerini m tfeikinin menfaatlerinden ayıramayacağını ve o andan itibaren sadece arabulucu olarak değil, fakat Rusya'nın m tfeiki olarak müdâhalede bulunduğunu ve barışın olduğu g hi savaşın da bütün neticelerini onunla paylaştığını kesinlikle bildirdi. Veziri- zam'ın ikinci mektubuna verdiği cevapta, Koenigsegg, Bâb-ı  li'nin evvelce Rusya'ya ait olan ve onun tarafından tekrar fethedilmiş bulunan Azak üzerinde ısrar ettiğini görmekten duyduğu üzüntüyü ifade etti ⁵²⁰.

Bu sırada, İstanbul'da kalan ve Rusya'nın doğrudan doğruya m d halelerinde ısrar ettiği için Bâb-ı  li'nin arabulucu olarak davranmaları tekliflerine uzun zamandanberi al kasız görünen deniz devletlerinin elçileri, hükümetlerinin tam yetkileriyle birlikte karargâhına gitmek üzere Veziriâzam'ın davetini almışlardı. Rus elçisi Wissiniakoff un bir mektubu, Eflak voyvodasını, olağanüstü yetkili elçileri kongre yerinde acele toplamak zorunda bıraktı ⁵²¹. Her zamanki ağır davranışının tehlikelerini gözönünde tutan Bâb-ı  li, Reisefendi Mehmed, ruznâme dairesi reisi Emin Mehmed ⁵²², Veziriazamın kitabet dairesi kâtibi Mehmed R ğıp ( iran'la yapılan son barış anlaşmasında olağanüstü yetkili olarak gördüğümüz), Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz lakabıyla anılan Mehmed  elebi'nin oğlu Sipahiler kâtibi Mehmed Said Efendileri temsilci olarak se ti. Kongrenin toplanacağı yere yakın olmak istediğinden, karargâhını Babadağı'ndan  sak ı'ya naklettirdi ve korigrenin şeref muhafız birliği olarak yediyüz t fek iyle    veya dört odalı Yeniçerileri atadı. Seyid Mehmed Paşa kongrenin Saroka veya Kudac şehirlerinde toplanmasını teklif ettiğinden, Talman kongrenin Osmanlı arazisinde toplanmasına karşı  ıktı; Ruslar kendi bakımlarından Bieloczerkow'u teklif ettiler, Talman ise Türk hududundan bir fersah uzaklıkta, Polonya toprağı üzerinde ve Boğ nehrinin sol kıyısında bulunan Niemirow şehrini uygun gördü. Veziriazam Avusturya elçisinin isteklerini dikkate alarak Polonya hetmam Rzwuski'ye ⁵²³ bu konuda yazı

⁵¹⁹ İki mektup, n. V ve n. VII, Moser'de bulunmaktadır. Birincisi 28 şubat, ikincisinin tarihi ise 20 Mart 1733 tarihini taşıyor.

⁵²⁰ Veziriâzam'ın Hollanda elçisine mektubu.

⁵²¹ Bu mektubun  zeti Moser'de bulunmaktadır; voyvoda Ghtka'nın M n h'e gönderdiği mektubun tarihi, Yaş (Yassi) 17 Mart 1737.

⁵²² Dadich bu adı Jaulibei şeklinde yanlış yazdığı gibi,  shakci'yi de Saxa olarak yine yanlış yazmaktadır.

⁵²³ Suphi. f. 96. bu adı Keiouski olarak yazıyor

gönderdi.

Bu arada Avusturya Rusya ile yeni bir anlaşma imzalamış bulunuyordu; bu anlaşmaya göre, İmparator, Bâb-ı Âli'ye savaş ilân etmek hususunda birlikte hareketi taahhüd ediyordu ⁵²⁴ (9 Ocak 1737). Bu anlaşmanın peşinden, Koenigsegg, Veziriâzam'a üçüncü defa yazarak, düşünülen müzâkerelere sınır olarak 1 Mayısı tes-bit etti. Bu yazıyı Veziriazam Seyid Mehmed Paşa'nın ve hattâ deniz devletleri elçilerinin İstanbul'dan hareketlerinden önce almış olan Avusturya elçisi Talman, yazının muhtevası hakkında Veziriâzam'a bilgi vermeyebileceği kanaatine vardı; VeziriâzanVa sadece Avusturya Meclis başkanından ikinci mektubuna cevap aldığını söyledi, fakat bir aksilik eseri olarak yanan bir mum parçası masasının üzerine düşmüş ve diğer evrakla birlikte kendisine gönderilen mektubu da yakmıştı; mektubun ikinci nüshasını göndermeleri için Viyana'ya yazdığını söyleyerek sözlerini bitirdi. Elçisinin bu davranışı yüzünden Avusturya hükümeti çok müşkül bir duruma düştü; çünkü onun gizlediği mektup, Avrupa devletlerine çoktan bildirilmişti ve basma buyrukluğu, Talman'a, hükümeti tarafından bir hayli azarlanmasına maloldu. Deniz devletleri elçileri, Talman ve Türk temsilcilerin Saroka'ya varmalarından ancak iki gün sonra, 15 Mayıs 1737 tarihinde İstanbul'dan hareket ettiler. O sırada hâlâ Babadağı'nda bulunan Veziriazam, on gün sonra onları huzuruna aldı.

Haziranın ilk günlerinde, Talman, hükümetinden yeni tâli-mât aldı. Kendisine Veziriâzam'dan Vidin tahkimatının yıkılması, Bâb-ı Âli'nin tereddütlerinin sebep olduğu savaş masrafları dolayısıyla tazminat ve Eflak, Bosna ve Dalmaçya'ya yeni sınırlar tes-biti talebinde bulunması emri veriliyordu ⁵²⁵. Bu talimata eklenen bir yazıda Koenigsegg bambaşka bir lisan kullanmaktaydı; Talman'a, Bâb-ı Âli barışı getirme işinde hiçbir şey yapmadan bütün bir Mayıs ayının uçup gitmesine sebep olduğundan, Avusturya İmparatorluğunun, artık müttefikinin talebde bulunacağı yardımları kesinlikle red etmek imkânından yoksun kalmış duruma düştüğünü söylüyordu. Bununla beraber, Avusturya İmparatoru ve Rusya İmparatoriçesinin hakkaniyetli şartlarla bir barışı gerçekleştirmeye hazır bulunduklarını sözlerine ekliyordu. Bu mektup, şekil bakımından bir savaş ilâniyle sona eriyor, esasta ise Kont Osterman'ın Veziriâzam'a göndermiş olduğu mektuba benziyordu.

⁵²⁴ Bu iniaşma Martens ve Schoell'in eserlerinde bulunmamaktadır; dört madde olarak kuleme alınmıştır ve Rusya'ya verilecek yardım kuvvetini 80.000 olarak belirlemektedir.

⁵²⁵ Talman'a gönderilen bu talimat 6 Haziran 1737 tarihini taşıyor.

Avusturya ve Rusya 9 Ocak anlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğuna savaşa karar vermiş bulunuyorlardı, fakat mektub şeklinde kaleme alınan beyannameler bile bu savaşı meşrulaştırmak için ele alınan sebeplerin zayıflığını yeterince isbathyordu. İki müttefik devletin sistemi, barış isteme gösterisi yaparken, bir yandan da baskın şeklinde, Osmanlı eyâletlerini ele geçirmeğe dayanıyordu ve Avusturya, bir yıl önce Rusya'nın Azak'ı zaptetmek suretiyle savaşı başlatması gibi, Nissa'yı alarak savaşa başladı. Koenigsegg tarafından Avusturya elçisi Talman'a gönderilen talimatta, ele geçirilmesi tasarlanan yerler tesbit edilmiş bulunmaktaydı; aneak Bosna'da hedef alınan birçok kalenin fethedilmesinden sonra ciddî olarak barış masasına oturmak hesabına dayanılıyordu; sonra savaşan devletlerin her birinin fethettikleri yerlerin kendilerinde kalması esası kabul edilerek müzâkerelere başlanması hesabı yapılıyordu. Savaş masrafları tazminatı olarak istenecek meblağ da, oniki milyon florin miktarında önceden tesbit edilmişti.⁵²⁶

Niemirow Kongreleri

Rus temsilcilerin nihayet Kiow'a varmış oldukları Öğrenildiğinde, Talman ve Osmanlı olağanüstü yetkili temsilcileri kırk günden beri Saroka'da bulunuyorlardı. Derhal Niemirow'a hareket ettiler, fakat konferansın başlaması için bir ay daha geçti. Çariçe Anne İvanowna, temsilci olarak Şafirof (Schaffirof), Nepluieff ve Volinsky'i seçmişti; Avusturya'nın Saint-Petersbourg elçisi Kont Ostein ve Avusturya'nın İstanbul elçisi Talman, Viyana hükümetini temsil ediyorlardı; elçilik kâtibi Numan Efendi ve tercüman Alexandre Ghika da gelip Bâb-ı Âli'nin dört temsilcisine katılmışlardı. 20 Temmuz günü toplanan temsilciler, yetki belgeleri üzerinde görüşlerini belirttiler. Osmanlıların yetki belgeleri okunduğunda, Bâb-ı Âli'nin Rusya'yı basit bir şüphe üzerine savaş ilân etmekle suçladığı, Rusya çariçesinin muvafakati alınmadan bu vesikanın deniz devletleri elçilerini karşılıklı arabuluculuğa getirdiği; nihayet, barış anlaşmasının gerçekleştirilmesi için bazı şartların bahis konusu edildiği görüldü. Ertesi toplantıda (24 Temmuz) Rus temsilcileri Osmanlıların vesikasındaki görüşe itirazda bulunarak, Osterman'ın Veziriâzam'a yazdığı son mektubda savaşın gerçek sebebinin belirtildiğini ileri sürdüler; İngiliz ve Hollanda elçilerinin

⁵²⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/458-462

arabulucu olarak kabul edilmelerine gelince, bu hususta hükümdarlarının emrini alacaklardı. Sultan tarafından ileri sürülen ve temsilcilerin vesikalarında yer alan barış şartlarıyla alâkalı olarak da, bunların açıklıktan yoksun bulundukları ve yeniden kaleme alınmaları gerektiğini beyan ettiler. Avusturya temsilcileri de vesikalarda Avusturya İmparatorunun hâlâ arabulucu olarak gösterildiğini, oysa Kont Koenigsegg'in mektubunda Mayıs ayının barış yolunda Bâb-ı Âli tarafından boşuna geçirildiği kesinlikle belirtildiğine göre, imparatorun artık arabulucu olarak değil Rusya'nın müttefiki sıfatıyla müdâhalede bulunduğunu ileri sürdüler. Reisefendi, Talman'la yaptığı bir görüşmede, Avusturya birliklerinin Osmanlı topraklarına girmelerinden yüksek sesle şikâyetçi oldu ve bunun Avusturya'nın şimdiye kadar⁵²⁷ anlaşmalara karşı gösterdiği sadakate taban tabana zıd olduğunu belirtti. Birkaç gün sonra Türk temsilciler yeni yetki vesikaları getirdiler; bunlarda kabul edilmezlikleri ileri sürülen bütün hususlar düzeltilmişti. Fakat, Avusturya elçileri, bunların Sultan tarafından imzalanmamış olduklarını ileri sürerek itirazda bulundular (3 Ağustos). Bununla beraber, Türk temsilcilerin yakında her bakımdan muntazam temsil yetki vesikaları olacağını vaadetmeleri üzerine, vesikaları geçici olarak kabul edildi. Müsteşar seviyesinde bir mevki sahibi, ilim adamı Râgıb Efendi'nin eliyle yazılmış olan yeni yetki belgelerinde Avusturya devleti hakkında lütufkâr ibâreler kullanılıyor, bu vesikalar, özellikle bu bakımdan, savaşın çıkmasından önce Veziriazam tarafından Viyana'ya gönderilen kaba ifadeli mektuplarla bir tezâd oluşturuyordu. Râgıb Efendi Avusturya'dan bahsederken, «dostluğunda her zaman samimî olduğu, anlaşmalara karşı sözleri ve hareketleriyle dâima saygı gösterdiği; birçok şartlarda gösterdiği doğruluk ve itidale ancak övgülerle mukabele edilebileceğini»⁵²⁸ yazıyordu. Ertesi gün, Avusturya temsilcileri deniz devletleri elçileri, Hollanda, İsveç ve Polanya elçilerine tamim şeklinde bir mektup gönderdiler; bu mektuba o güne kadar Veziriâzam'la Viyana hükümeti meclisi reisi Koenigsegg arasında teati edilen ve barışı hedef alan mektuplar iştirilmişti. Beş gün sonra (8 Ağustos), olağanüstü yetkili temsilciler birbirlerine ziyaretlerde bulundular.

Niemirow kongresine çağırılan olağanüstü yetkili temsilcilerin toplantılarını yapmalarında kullanılmak üzere ahşap bir bina inşa edilmişti. Bu binanın bir tarafında Avusturya ve Rus elçilerinin çadırları, diğer

⁵²⁷ heisefenditiin 1 alman'la konuşması proU-kolü. 31> Temmu/. 173.

⁵²⁸ Öteden berü dostlusunda sebat-ü metaneti ve sulhun merasimine riâyetti maalum ve meşhur ve meczum olan mutedel ve munsif ve istikametile muttasıf.» (Metni aynen alıyoruz. Ç.NJ)

tarafında ise Osmanlı temsilcilerinin çadırları bulunuyordu. Us le uyarak, temsilcilerin birbirlerini ziyaret etmelerinden dört gün sonra, Osmanlı siyasetinin ruhu kâhya Osman'ın idamı ve Veziriazam Seyid Mehmed Paşa'nın azledildiği haberi geldi. Bu tedbirler, son savaş fel ketlerinin sebep olduğu olayları yatıştırmak maksadiyle Kızlarağasınm i iydi ve böylece suç iki kişinin üzerine yıkılmış oluyordu ⁵²⁹. Mühr-i H m yun Muhsin-zâde Abdullah Paşa'ya verildi. Otuz c yıl önce,    nc  Ahmed'i tahttan indiren isyan sırasında âsiler tarafından defterdarlık makamına atanmı tı. O zamandan beri birçok görevlerde bulunmuş ve Mısırlı meşhur Kayta beğ'in ba ını İstanbul'a göndermekle büyük  l de   hrete eri mi ti. Veziriazam  orlulu Ali Paşa'ya ve daha sonra Veziriazam İbrahim Paşa'ya damad olmuş, birçok ey letlerde valilik görevi yaptığı gibi,  c kere de Nissa valiliğinde bulunmuştu. Seyid Mehmed Paşa Veziriazam olunca Ba m beyincilik makamında onun yerini almış ve buradan da Veziri zam Ğa getirilmı ti.

Olağanüstü yetkili temsilcilerin Niemirow'daki toplantıları ancak 16 AĞustos günü ger ekle ebildi; bu ilk gün, yetki vesikalarının değiştirilmesiyle sona erdi. ikinci toplantıda (18 AĞustos) Ruslar Kırımlılardan ve Türk Kazaklarından  ik yet i oldular. Türk murahhasları bir ilk anla ma yapılmasının zorunluluğu üzerinde ısrar ettiler; fakat Ruslar bu görüşe aynı ısrarla karşı çıkararak, Avusturya temsilcilerini arabulucu sıfatlarını kaldırtarak toplantıda savaşan taraf ve Rusya'nın müttefiki olarak bulunduklarını belirtmeğe çağırdıktan sonra, doğrudan anla ma maddelerinin görüşülmesine geçilmesi talebinde bulundular.    nc  toplantıda (19 AĞustos), Osmanlı olağanüstü yetkili temsilcileri, Rusların be  maddede toplanan taleblerini derin bir hayretle dinlediler. Bu talebler şöyle sıralanıyordu: Yeni bir anla ma yapılarak Bâb-ı  li ile Rusya arasında imzalanmış eski anlaşmaların geçersiz sayılması; Kırım, Kuban ve Tatarların oturdukları bütün ülkelerin Rusya'ya teslimi; Eflak ve Boğdan'ın Rusya'nın hâkimiyetine bırakılmış prenslikler olarak kabul edilmesi; Rusya hükümdarlarının imparator olarak tanınması; Rus gemilerine Karadeniz, İstanbul ve Çanakkale boğazları yoluyla Akdeniz'e serbestçe gitmek hakkının tanınması. Bu  artlar altında, Osmanlı devletinin Kırım ve Kuban'ı teslim etmesi ve Eflak-Boğdan'ı bırakmasıyla alâkalı Rus talebi, Avusturya temsilcileri üzerinde, Osmanlı temsilcileri üzerinde sebep olduğundan daha az hayret uyandırmadı. Rusya bu taleplerden birini ve diğerini ancak kırk

⁵²⁹ Laugier, I, s. 71. Contareni'nin raporu, 6 Temmuz 1737 Suphi I f 101.

yıl sonra elde edebildi; fakat, Kırım ve Karadeniz'de dolaşma talebinin gerçekleşmesi için on yıl yetecekti. Bâb-ı Âli ile Rusya arasında günümüzde çıkan bir savaşta ise, Rusya, bu defa, mağlubu filolarına İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçiş vermeğe zorlayarak deniz sistemini tamamladı. Bu dönemde Rusya'nın savaş ilan etmesi sebebi buydu ve günümüze kadar devam eden temayülü de aynı kalmakta devam etti. Dördüncü toplantıda (22 Ağustos), Rus talepleri üzerinde uzun bir tartışma açıldı ve Osmanlı olağanüstü yetkili temsilcileri bunların haksızlığına karşı seslerini yükselttiler. Aynı temsilciler, Eflak ve Buğdan'dan kazanılmış sınırların Doumboviza kıyılarına kadar uzatılması ve Vi-din'in teslimi konusunda da millî haklarını korumakta kısıkanç davrandılar. Ruslar da, kendi bakımlarından, Avusturya'nın sınırlarını Doumboviza'ya kadar uzatmak taleplerini protesto ettiler. Nihayet, Avusturya temsilcileri, bir ultimatomla, Avusturya hükümetinin, Bâb-ı Âli, Bosna'daki sınırlarını genişletmek üzere Bi-hacz ve Novi'yi kendisine verdiği takdirde Eflak-Buğdan üzerindeki taleplerinden kısmen vazgeçebileceğini bildirdiler. Osmanlı temsilciler ne Rusya, ne de Avusturya'nın mübalağalı taleplerki kabul etmeyerek bunları Veziriazamca arzetmek vaadinde bulundular; müsteşar ve olağanüstü yetkili üçüncü Türk murahhası Râgıb Efendi, raporlariyle birlikte Veziriâzam'ın karargâhına gitti. Karargâhdan gelecek cevabı bekleyen müzakereciler, toplantılarına ara verdiler; bu arada Reisefendi, Avusturya temsilcisi Talman ve onun sekreteriyle birkaç kere görüştü ve kendilerine, toprak ter-ketmek pahasına barış imzalamaya Bâb-ı Âli'nin razı olmayacağını bildirdi ⁵³⁰. Bu türlü münakaşalarda Osmanlı murahhasları, beklenmedik ve yeni bir dil kullanıyorlar, haklı olduklarının delillerini bulmak hususunda Kur'an'dan, İncil'den veya Hugo Grotius'un ⁵³¹ eserlerinden alınmış parçaları ileri sürüyorlardı: «Hükümdarların aldıkları tedbirler,» diyorlardı, «dinin veya akim veya her ikisinin kanunlarına dayandırılırlar; sizin davranışınız İncil'in ve Hugo Grotius'un koyduğu prensiplere aykırı düşüyor.» Rusya ve Avusturya temsilcileri bu görüşe, Osmanlıların müslü-man olmak sıfatiyle kendi kanunlarına aykırı davrandıklarını, çünkü bu kanunların onları hristiyanlarla müzâkereye girişmekten menettiğini ve onlara ya kılıcı ya İslâmiyeti kabul ettirmek emrini verdiğini ileri sürüyorlardı. Osmanlı temsilcileri, Kur'an'ın bu emrinin

⁵³⁰ Reisefendi'nin konuşması zabtı 1 Eylül 1737.

⁵³¹ Milletlerarası hukukun ünlü kurucularından (Ç.N.)

ancak puta tapanlara ve dalâlet mezhebinde olanlara uygulandığını, İncil'e ve Tevrat'a bağlı olanlar için İslâmın idrâk kapılarının açık bulunduğunu, bunun delillerinin de görüldüğünü söyleyerek karşı tarafı cevaplandırıyorlardı. Sonunda, Bâb-ı Âli'nin istenilene göre barış veya savaş yolunda olacağını bildirerek görüşlerini tamamladılar; sonra savaş halinde Sultamın emrinde nasıl kuvvetlerin bulunacağını belirtmek maksadiyle maziye hatırlatarak, Möhaç'da başdan başa zırhlar kuşanmış ikiyüzbin askerin Osmanlıların en iyi birlikleri olmayan sipahi oğlanları tarafından yokedildiklerini; ordu ölüm kayıtlarına göre yüzonbin hıristiyan askerinin Kereszles ovalarında can verdiğini ve bunların onbiner kişilik mezarlara gömüldüklerini, bu mezarların onbiri-nin Mohaç'da kolayca görülebileceğini anlattılar. Osmanlı olağanüstü yetkili temsilcileri, Avusturya temsilcilerinin talep ettikleri savaş masrafları tazminatı konusunda, büyük kralların hazinelerinin harcanmaktan başka bir maksatla bulunmadığını bildirdiler ve Bâb-ı Âli'nin Talman'ın ve deniz devletlerinin elçilerinden başka hiçbir suretle masraf diye bir şey tanımadığını sözlerine eklediler. Nihayet, Birinci Mahmud'un tahta çıkışı sırasında İmparatorun üzerine yemin ettiği barışı bozmasına hıristiyan dininin müsaade edip etmediğini sordular. Hükümetinin vicdanını harekete geçirici sözler söyleyen Reisefendi'yi dinleyen Talman'ın katibi, elçilerin hükümdarlarının hizmetkârları olduğunu ve savaşa⁵³² sebep olanları lânetlemekten başka bir şey söyleyemeyeceği için mazur görülmesini istedi: «Siz Rusları taciz etmekle harekete geçtiniz ve onlar kendilerini savunmak zorunda görünüyorlar. Bu durumda, İmparator, ittifak anlaşması gereği savaşa katılmak zorunda kaldı; görülüyor ki, sebep sizsiniz ve neticenin getireceği felâketlerin sorumluluğu üzerinizde olacaktır.» Osmanlılar ona aynı manâda karşılık verdiler: «Öyle olsun,» diyerek seslerini yükselttiler, «Allah iyileri kötülerden ayırd edecektir ve adaletin kılıcı kötülerin üzerine düşecektir.» Bütün hazır bulunanlar: «Amin!» diyerek karşılık verdiler. Böylece her temsilci topluluğu Allanın lanetini diğerinin üzerine havale etti.

Cevabını bildirmesi için Bâb-ı Âli'ye tanınan iki ayhk mühlet bu yolda herhangi bir davranış görülmeden sona erdi ve kongre dağıldı.

Hıristiyan temsilciler, durumu hükümetlerine bildirmek üzere yola çıktılar; Osmanlılar Veziriâzam'ın karargâhına döndüler ve Talman'la

⁵³² Osmanlı İmparatorluğu vak'anüvisi bu lanetin Rusların üzerine olduğunu söyleyerek, Mahşer Günü'nde cehenneme gönderildiğinin söylendiği Kur'an ayetini bu vesileyle veriyor: «Küllema dakhalet um-metun laanet okhtiha.» Suphi, t. 117.

görüşmeleri hakkında bilgi verdiler (11 Kasım 1737-18 Receb 1150). O andan itibaren, Veziriazam, Fransız elçisi Ville-neuve'ün kendisini Rusların Karadeniz'de serbestçe seyrüseferi gibi muhataralı bir şartı kabul etmektense savaşa ikna etmek üzere karargâha gönderdiği tercüman Laria'nın tekliflerine ehemmiyet vermeğe başladı. Niemirow kongresinin başlamasından önce, Veziriazam Seyid Mehmed Paşa ve onun azlinden sonra yerine gelen Muhsinzâde Abdullah Paşa Fransa'nın müdâhalesi talebinde bulunmak üzere kardinal Fleury'e müracaat etmişlerdi. Kardinal cevap vererek kral tarafından verilen muvafakat kararını bildirdi ve müsteşar Amelot, İstanbul'daki Fransız elçisine, Avusturya İmparatoru Fransa'nın ⁵³³ ⁵³⁴ arabuluculuğunu kabul ettiği takdirde gerekli talimatı yazdı. Bâb-ı Âli, bütün hristiyan devletlerine aynı metinde tamimler göndererek Niemirow ⁵³⁵ kongresi müzâkerelerinin kesilme sebebi üzerinde bilgi verdi. ⁵³⁶

Ruslar Ve Avusturyalılar Tarafından Savaşın Başlatılması

Kongrenin açılmasından iki ay önce altmışbin ile yetmişbin ⁵³⁷ arasında

⁵³³ G. V.'nin 17 Temmuz tarihli mektubuna cevap olarak C. Fleury'nin G.V.'ye 17 Temmuz 1737 tarihinde gönderdiği mektup:

Geçen yıl (1736) bize durumu anlatmak üzere gönderdiğiniz mektupta bu prensese karşı bütün itiraz ve şikâyetlerinizi açıklıyor, bize de buna karşı sadık bir dostun samimiyetiyle mukabelede bulunmakla iktifa etmemizi, fakat, bu savaş devam ettiği takdirde, Rus Çariçesi ile yapılan ittifaka uymak için Roma İmparatorluğunu kesinlikle savaşa sürükleyeceğini, efendim İmparatorun birliklerinin birinde yarbay olan Tott'u bu savaşın getireceği meş'um neticeleri anlatmak üzere size göndermeği vazife saydığını bildiriyordunuz. Bu görevi, kendisinden beklediğimiz ağırbaşlılık ve tamlık içinde yerine getirdiğini öğrenmiş bulunuyoruz; bu arada sizi de büyük bir sabır ve nezâketle dinlediğini öğrendik. Aynı zamanda müttelikimiz Roma İmparatoru nezdinde kendisini barışa bağlılığa ikna yolunda bize her türlü imkânı verdiğini de burada belirtmek gerekir. Kendisi bu hususu çok yeni olarak tekrar belirtmek lüzumunu duydu ve bizler de sizin bizlere üç imparatorluk arasında aracılık görevi verdiğinizi belirtmek hususunda her fırsattan yararlandık. Eğer efendim İmparatorun aracılığını tasvib ediyorsa, teklifi Çariçeye de sunmasını ve neticeyi hayırlı bir iş için yapacakları çalışmalarında yardımcı olmak için Niemirow kongresindeki olağanüstü yetkililere de bildirmesini rica ediyoruz.

Fleury'nin Villeneuve'e gönderdiği 17 Ekim 1737 tarihli mektubundan özet:

Majeste İmparator o hususu (aracılığı) kabul ettiği takdirde, aracılığın verimli olabilmesi düşüncesiyle, size bilgiler hazırlamakla Amelot'yu görevlendirdim. Kralın sizden başka kimseye güveni olmadığını farkındasınız. Genel olarak, Bâb-ı Âli'ye, her ne kadar onun inceliğine uygun davranmaktan geri kal-masanız da, savaşın devam etmesi halinde aleyhine getireceği tehlikeyi ve kendi bakımından bize niyetleri bakımından çok mutedil ve çok ma'kul görünse de, hristiyan kralların (prenslerin) İmparatorun savaşma katılmalarını önlemenin güç olduğunu ziyadesiyle kabul ettiremezsiniz.

⁵³⁴ M. de Villeneuve'ün kardinal de Fleury'ye mektubu, 17 Temmuz 1730. Laugier, I, s. 73 ve Tott, s. 78.

⁵³⁵ Bu tamimler bütün metin halinde Suphi'de bulunmaktadır, f. 119.

⁵³⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/462-468

⁵³⁷ Altmışüç tabur, iki muhafız taburu, bir zırhlı tabur, yüz kırkbeş ağır süvari taburu, onüçbin kazak, altmışiki ağır top, onbir obüs. Keralio Savaş Tarihi, I. s. 105. .

askerden ve altıyüz toptan meydana gelen bir topçu kuvvetinden oluşan feld-mareşal Münch kumandasındaki Rus ordusu, tekrar harekâta başlamak üzere konak yerlerinden ayrıldı. Boğ nehri boyunca ilerledi ve Oczakow üzerine yönelerek orada denizle Dnieper nehri arasında ordugâh kurdu (10 Temmuz 1737). Bütün civar memleket tahrib edilmiş olduğundan, siperler için çalı çırpı ve hayvanlara yem bulunamıyordu. Bununla beraber, Münch ağırlıkları geri göndererek muhasarayı başlattı. Vezir Mustafa Paşa kumandasındaki onbeşbin Osmanlı kaleden bir huruç hareketi yaparak muhasara ordusunun sağ kanadına şiddetle hücum etti; bu kanatta Kazaklar bulunuyordu. Fakat, Osmanlılar iki saat süren çarpışmadan sonra düzensiz bir şekilde kaleye çekildiler. Kendi sayıları kadar askerle takviye edilen beşbin işçi, gece denizle Liman (Dniper'in mansabı) arasında beş burç ve bu sayıda batarya mevzii inşa etmekle görevlendirildiler; gerek toprağın yapısı, gerekse o bölgede gecelerin kısa sürmesi sebebiyle büyük zahmetler sonunda, güneşin doğmasından önce ancak bir burç yükseltebildiler. Ortalık aydınlanır aydınlanmaz bütün ordu si^h lahbaşı emri aldı. Birliklerin yarısı, prens Hesse-Hambourg'un kumandasında ordugâhın muhafazasına bırakıldı. Diğer yansı, bayraklar başlarının üzerinde yürüdü ve şehri çeviren bahçelerden ve bir sel çukurundan yararlanarak tüfek menzili kadar keleye yaklaştı. Muhasaranın üçüncü günü sabah vaktinde, şehirde bombaların sebep olduğu bir yangın görüldü (13 Temmuz -15 Rebiul'evvel). Bununla beraber, görevlerine bağlı Osmanlılar vazifelerinin başında kaldılar ve evvelce kale hendeklerine kadar ilerlemiş bulunan Ruslar, iki saat boyunca öldürücü bir ateşe dayandıktan sonra, düzensiz bir çekilişle siperlerine dönmek zorunda kalmaktan kurtulamadılar. Oczakow seraskeri bu ilk ânın şaşkınlığından yararlanmayı bilseydi ve şiddetli bir çıkış hareketi yapsaydı, Rus ordusu kesinlikle püskürtülecek ve muhasarayı kaldırmak zorunda bırakılacaktı; fakat bunu ihmâl ettiler ve Ruslar siperlerine dönünce, şehri harabeye çevirmekle tehdid eden yangını boş durmayan bir müttefik halinde kendi yanlarında buldular. Saat dokuza doğru en büyük barut deposu infilak etti ve onüçbin kişi şehrin yarısının yıkıntısının altında kaldı.

Bu felâketten doğan hayâl kırıklığı seraskerin ruhuna kadar işledi; beyaz bayrak dikerek müzâkerelerde bulunmak üzere çavuş-başıyı gönderdi. Bu sırada Rus hafif süvarileriyle birkaç yüz Don Kazağı deniz tarafından girmişlerdi; diğer birlikler onları takibet-tiler; çarpışma uzun sürmedi; bütün garnizon esir edilip Rus karargâhına gönderildi (13 Temmuz -15 Rebiul'evvel). Veziriazam tb-rahim Paşa'nın damadı Yahya Paşa, iki tuğlu

vezir serasker Mustafa Paşa, kale kumandanı, ordu ve şehir ileri gelenlerinden otuzu, yetmiş gedikli çavuş, üçbin yüz yetmiş dört asker, bin iki yüz kadın, ellidört Yunanlı ve birkaç yüz asker, onyedibini sekiz günlük savaşta yok olan yirmibin mevcutlu kale muhafızlarının hayatta kalanları olarak serbest bırakıldılar. Büyük miktarda top ve silah, üç yüz sancak, dokuz tuğ, yüksek kumandanlık işareti olan dokuz başı topuzlu kısa baston galiblerin ellerine geçti⁵³⁸.

Oczakow (Özi)'un elden çıkması, Kâhyabey Osman'ın başına, Veziriâzam'la Kırım hanının azledilmelerine mal oldu. Devletrâi'ray'ın oğlu Feth-Giray Rumeli'de bulunan çiftliklerinden birine çekilirken, Rodos'daki sürgün yerinden çağırılan Menghli-Giray, ikinci defa olarak Kırım hanlığına atandı. Menghli-Giray, veliahtlığa kardeşi Selâmet-Giray⁵³⁹, vezir (nureddin) makamına da Sea-det-Giray'm oğlu Salih-Giray'ı getirdi.

Bu sırada, kontr-amiral Bredal'ın kumandasındaki bir filo Karadeniz'de karakol görevi yaptığı sırada Lasey kırkbin mevcutlu⁵³⁹ bir ordunun başında Kırım'ı istilâ etti. Rus generali, Yenice'den, Kalmukların hetmanı Don-Duc Ombo'nun oğlu Goldan Narma'nın getirdiği dörtbin Kazak takviyeyi aldığı Arabat'a indi. Lasey, Kırım hanının birliklerini Karasupazar⁵⁴⁰dan püskürttü, oradan Kırım içinde bulunan üçüncü önemli şehir Bahçesa-ray'a ve oradan da Akmesid'e sürdü. Otuzsekiz cami, iki kilise ve elli değirmen merhametsizce yakılarak kül hâline getirildi. Elde ettiği üstünlükten memnun bir halde, Rus ordusu, yağmaladığı ganimetlerle birlikte Şungar⁵⁴¹ kanalını geçti.

Feld-mareşal Münch birliklerini henüz kışlaya götürmüştü ki, Türkler, bir baskınla Oczakow'u ele geçirmenin uygun ânı geldiğine hükmederek, önce sekizbin olan muhafızı çok sıkıntılar çekmiş ve hasta yatan bini de dâhil, beşbine inmiş bulunan kaleye karşı hücumla geçtiler. Serasker, Bielogrod sultanı ve yeni Kırım hanı Menghli-Giray kumandasında yirmibin Osmanlı ve bir o kadar Tatar askeri aniden kalenin önünde göründüler (4 Kasım). Daha önceden altıbin Türk deniz tarafındaki istihkâmları ele geçirmiş, general Stoffeln bunların üzerine giderek üçbin kayıp ver-dirmişti. Loevendal burcu altında açılan iki lağımın patlatılması hiçbir başarıya yol

⁵³⁸ Halem'in Münich'in Tarihi'ne ek; Manstein, Baerenklau'a göre Oczar kow'un Fethi Tarihi ve kont de Solm'un relasyonları (V.Voltman'da Tarih ve Politika, yıl 1800, s. 180), bunlar kont Dadich'in hatıratına eklenmiştir. Keralio, Rusların ve Avusturyalıların Savaşları Tarihi* I, s. 111. Suphi, f. 96

⁵³⁹ Yirmi piyade, ottuç ağır süvari alayı, on veya onikibin Kazak ve Kalmuk. Keralio, I, s. 131.

⁵⁴⁰ Keralio'da Karazbazar.

⁵⁴¹ Keralio Tshongar adını vermektedir.

açmamış, Osmanlılar hücumlarını İsmail ve Saint-Cristophe kapılarına yöneltmişlerdi. Burada patlatılan iki lağım, muhasaracılar saflarında kargaşalığa yol açtı; birkaç tuğ ve bayrağı, kale bedenlerine çıkmak için getirdikleri merdivenleri ve hendek doldurma demetlerini bırakarak geri çekildiler. Bu hezimet ve ordusunda gittikçe artan firar olayları, seraskeri muhasarayı kaldırmak zorunda bıraktı (9 Kasım 1737). Bu teşebbüs Türklere, yansı hastalıktan olmak üzere, yirmibin askere malol-du ve sefer böylece Rusların üstünlüğüyle sona erdi.

Tarafları memnun edecek bir uzlaşma için Talman tarafından tesbit edilen mayıs ayının sona ermesiyle iki Avusturya ordusu Türk sınırlarına doğru ilerledi. Bu ordulardan biri, dük de Lor-raine ve feld-mareşal Seckendorf kumandasında Sırbistan; feldmareşal prens de Hildburghausen kumandasındaki diğeri Bosna üzerine yürüdü. Kumandanlığı general François Paul de Wallis'e verilen bir üçüncü ordu birliği Eflak'a girmeyi hedef almıştı. Feldmareşal Philippi ve Kevenhüller, general Schmettau Wurmbbrand, kont de Seckendorf un emri altında ayrı tümenlere kumanda ediyorlardı. Yedi korgeneral ve on orgeneral doğrudan emirlerine verilmişti ve bunlar ikiyüzkırkdokuz süvari taburu, doksan piyade alayı, seksen humbaracı alayı ve ellibin gayri muntazam milis askerinin başında bulunuyorlardı.⁵⁴²

Avusturyalılar Tarafından Nissa'nın Zaptı

Seferin başlamasından Önce, Avusturya ordusu generalleri arasında son derece ciddî bir anlaşmazlık başgösterdi. General Schmettau, kıdem bakımından feld-mareşalüğe terfi hakkı bulunduğu halde, hükümet general Philippi ve Wunnbrand'ı tercih etmişti. Bir şeyler yaparak bu haksızlığı tamir etmek isteyen împa-rator, kendisine yakında feld-mareşalliğe yükseltileceği vaadinde bulundu ve bu kararını kendisine isbatlamak maksadiyle, kendisine iki feld-mareşalden bağımsız olarak hareket edecek olan bir ordu birliğinin kumandanlığını verdi. Bu durum, kumandan generaller arasında huzursuzluk meydana getirmek suretiyle, savaşın bütün harekâtı üzerinde felâketli bir tesire yol açacaktı. Prens Lorraine ve kont Seckendorf kumandasındaki esas ordu, 12 Temmuz 1737'de, Yagodina ile Parakin arasında sınırı geçti. Aynı gün ve aynı zamanda Sırbistan'da,

⁵⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/468-471

Transilvanya'da, Boğdan ve Ef-lak'da çarpışmalar başladı. Düşmanın yaklaştığını öğrenen Osmanlılar, Krogojevacz, Casonoraz, Gorgeschevaz⁵⁴³, Soupeliyag, Bania, Resne, İşperlik⁵⁴⁴ ve Alexindja'yı terketttiler. Avusturya ordusunun Osmanlı arazisine girmesinden onbeş gün sonra, Avusturya meclisi kâtip-tercümanı de Theyls, Nizsa valisi Yahya Pa-şa'ya teslim olması uyarısında bulundu. Yedi Türk subayı gelip, şehrin Belgrad, İstanbul ve Vidin adı verilen kapılarının anahtarlarını getirdiler. Kalede yüzotuzbeş top, elli havan topu, fazla miktarda teçhizat ve yiyecek maddesi ele geçirdiler. Bu hâdiseler cereyan ettiği sırada, Vidin'in ancak dörtbin kişiden ve Kleman-ten⁵⁴⁵ Arnavutlarından oluşan bir muhafız kuvveti bulunduğu öğrenildi. Bunlar, üç asır önce, Sultan İkinci Murad döneminde, Arnavutluk ve Sırbistan sınırı üzerinde bulunan Klemant bölgesine yerleşmek için Arnavutluğu terketmişlerdi ve Avusturyalıların başarılarından cesaret alarak, eski efendilerine karşı silahlı hizmetlerini sunuyorlardı. Khevenhüller⁵⁴⁶ derhal Vidin üzerine yürümek emri aldı. Fakat Türkler orada yeni siperler inşa edebilecek ve takviyeler alabilecek kadar zaman kazanmışlardı. Avusturya ordusunda ise yiyecek ve yem sıkıntısı vardı ve ordu ancak güç-lükle hareket edebiliyordu.

Sekiz süvari alayından oluşan Avusturya ordusu öncüsü, Ke-tenciköprüsü yakınında Kâhyabey Hüseyin Ağa kumandasında bir Türk kuvvetiyle karşılaştı. Çatışma başlayınca, Türkler, kayıplar verdirerek Avusturyalıları Timok köprüsüne kadar püskürtüp geri attılar. Seckendorf da Nissa'yı işgal ettikten sonra, Saribord, Şehr-köy, Kuruçeşme ve Piro'tu ele geçirip, Kuruçeşme yanındaki Musa-paşa Palankası'na⁵⁴⁷ kadar ilerlemiş bulunuyordu. Fakat, işgal ettiği yerlerdeki muhafız kuvvetleri, takviye olarak gelen Türkler karşısında dayanamadılar ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Khe-venhüller'in Vidin üzerine yürüdüğünü öğrenen kâhya Hüseyin Ağa Floratin köprüsünü tahrib etmişti. Vidin'i savunmakla görevli Karaman valisi Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Timok üzerine yürüdü (10 Eylül-15 Cemâziyül'evvel), orada Ka-rahisar Sancakbeyi Toz-Mehmed Paşa, Şumnu ayanı Seyid Mehmed Ağa ve Memi Paşa, kuvvetleriyle gelip orduya katıldılar (28 Eylül - 3 Cemâziyül'âhir). Herhangi bir teşebbüste bulunmaya

⁵⁴³ Schmettau'nun eserinde, s. 23, Georgeschefsky.

⁵⁴⁴ Aynı eser, Sperlika.

⁵⁴⁵ Windisch'in, Magasin hongrois, II, s. 78, Clömantins en Syrmie adlı makalesine bakınız.

⁵⁴⁶ Suphi, f. III, by feld-mareşale Kewizlehir hinzir (Domuz Khevenhüller) adını takıyor.

⁵⁴⁷ Hacı Kalfa'nın Rumeli'si, s. 157. Musapaşa Palankası'na aynı zamanda Kuruçeşme de deniliyor.

gücü yetmeyecek kadar zayıf olan Khevenhüller, en fazla dörtbin civarında mevcudu bulunan bir kuvvetle Radojovaz yakınında mevzilem l ti. Birliğinde fazla sayıda Saksonyalı ve Polonyalı bulunuyordu ve görevi Vidin'i setretmek ve Nisa'ya teçhizat ve yiyecek götüren kafileleri korumaktı. Khevenhüller'in kuvvetinin dört katına sahip bulunan Mehmed Paşa Timok'u a dı ve hemen savaşa tutu tu. Fakat, kararlı bir piyade birliğinin en cesaretli süvari birliği karşısında  st nl  n  koruyaca ının çok geç farkına vardı. Sipahiler her ne kadar Avusturyalıların gerilerine sarktı ve ordugâhı ya maladı iseler de, Avusturyalıların sıkla tılmı  saflarına karşı giriştikleri hücumlar neticesiz kaldı. Taraflar, güneş batın-caya kadar birbirlerine eşit bir cesaretle  arpı tılar; sonra Türkler Timok'un ötesine çekildiler ve ertesı gün Khevenhüller Perse-Palanka'ya döndü.

Bosna sınırı üzerinde albay Lentulus Yenipazar'ı zaptetmi ti; Seckendorf'a gelince, bu kumandan mevcudu fazla bir Osmanlı birliği tarafından tehdid edilen Nissa kalesinin yardımına gidecek yerde, önemi olmayan, fakat co raf  durumu Mekke'ye benzedi inden Türklerin saygı gösterdikleri Uzica'yı ele geçirmekte ısrar etti. F t h Sultan Mehmed tarafından evvelce fethedilmi  olan Uzica, on gün sonra onbinden fazla bir Osmanlı birliği geldiğinde teslim oldu. Kaleyi alan Osmanlı ordusu, ilerlediği sırada Bosna sınırlarında ba kaldırmı  ve Walliewo'da silahlanmı  bulunan halkı kılıçtan geçirdi. Bu tenkil hareketi sırasında yirmibin Klemanen ve Rassien'den kaçabilen sadece bin kişi kurtulabildi. Bunlardan   y z Klemanen Arnavudu rahiplerinden Suno adında birinin idaresinde Belgrad  zerine doğru kaçtılar ve gelip Syrmie (Ze-mun)'de yerle tiller ve orada Mitrovi  civarında Sava nehri üzerinde Herkofze ve Nikinze köylerini kurdular. Bu   y z Kleman-ten Arnavudu beraberlerinde kadın ve çocuklarını da getirmişlerdi. Altı aileye ayrılmış olan bu muhacirlerden erkekler, Türklere karşı sınırları savundukları sırada savaş tarzları ve cesaretleriyle dikkati  ekmi lerdi; kadınları i e al imisem  renginde tüyler ve elbiseler içinde, takıları ile parıldayarak eski geleneklerinin görüntüsünü getirmi lerdi⁵⁴⁸.

Eflak Ve Bo danda Askebi Olaylab

⁵⁴⁸ Naima.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/471-473

Bosna aynı zamanda her tarafından istilâ edilmişti: Bununla beraber, çabuk bir başarı ümidi de hayâl olup gitmişti. Sırbistan'da harekâtı boşa çıkaran sebebler, Bosna'da uğranılan başarısızlıkların da sebebi oldular. Generaller arasında çekişmeler patlak verdi: Prens Hildburghausen, Hırvatistan banı, kont Ester-hazy birbirleriyle didişdiler. Bu çekişmelerin sonunda prens de Hildburghausen Banyaluka üzerine yürüdü ve gidip Gradiska'da ordugâh kurdu. Hırvatistan banı, Kopraniça ve Warasdin kuman-danlariyle birlikte Posin ve Czekekin karşısında mevzüendi. Lica ve Carlstadt kumandan generalleri, Bosna'nın batı sınırı üzerinde bulunan eski Ostroviz yakınında yirmi binden fazla mevcutlu bir tümenle gelip ordugâh kurdular; diğer yirmibin kişilik bir kuvvet bu eyâletin doğusunda Zwornik garnizonunu iz'ac ediyorlardı. Bosna ile Sırbistan arasındaki ulaştırma, albay Lentulus emrine verilen kuvvetler tarafından kesilmişti. Bu kuvvetler, Yenipazar, Uzica ve Wallievo ⁵⁴⁹ dahil olmak üzere, bunların arasındaki araziye işgal altında tutuyorlardı. Böylece her taraftan sıkıştırılmış ve kuşatılmış durumda kalan eski Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa, valisi bulunduğu Bosna'dan hareket ederek müstahkem şehirler, kale ve hisar kumandanlariyle eyâlet ağa ve subaylarını Trawnîk'de bir toplantıya çağırdı ve onlara valiliğini oluşturan otuziki kaza dairesindeki halkı seferber hale getirmeleri emrini verdi.

Osmanlı ordularının üstünlük sağladıklarına dâir ilk haberler Ostroviz'den geldi. Kâhya çavuş Osman bey, Belai açıklıklarında bir Avusturya birliğine hücum etti, yenilgiye uğratıp bir general öldürdü ve bir albayı esir aldı ⁵⁵⁰. Bu zaferin peşinden Osman bey, kahramanca savunan muhafız kuvvetinin bulunduğu Ostroviz önünde göründü; eski Bosna savaşıları tarzında başlarında bir miğfer, üzerlerinde ağır bir zırhla çarpışan kadınlar özellikle dikkati çektiler; bunlar gidip yaralıları tedavi etmek gerekmedikçe burçlardan bir an bile ayrılmadılar. Prens Hildburghausen ordusunun Öncüsünü oluşturan yedibin kişilik ⁵⁵¹ bir kuvvet, kaleyi muhasara etmek için orduyu beklemek üzere Banyaluka istikametine yöneldi; ordu üç koldan ilerliyordu ⁵⁵² (18 Temmuz 1737). Banyaluka kadısı Bosnalı Ali Efendi'nin teşvikiyle muhafızlar kaleden çıktılar ve ilerlemekte

⁵⁴⁹ Bosna Tarihi, yazar: Ömer Efendi, 1154'de (1741) İstanbul'da basılmış ve Dubski tarafından Almancaya çevrilmiş esere, Suphi'ye, f. 102 ve Bosna Tarihi adlı anonim bir esere göre.

⁵⁵⁰ Bosna Tarhi'nde Ömer Efendi, bu generale topal demektedir, albaya ise kont unvanı veriyor, f. 13.

⁵⁵¹ Ömer Efendi bu birliğin kumandanının Dubnel olduğunu söylemekte, piç ve İmparatorun nedimi demektedir.

⁵⁵² Ömer Efendi, t 15.

olan düşmanın üzerine doğru ilerlediler. İki taraf birbirine girince, general Müffling karşısında Osmanlı yüksek rütbelilerinden Salih kâhyayı gördü ve üzerine atıldı, fakat her ikisi de öldürücü yaralarla yere düştüler. Can çekişme hâlinde olan general Müffling, sürünerek Salih kâhyanın yanına gitti ve ona kale muhafızlarının sayısını sordu. Salih ona: «Kaleden başka savunacak bir şeyimiz yok, kâfir, canın cehennemel!» diye bağırarak karşılık verdi. Cevapla birlikte son nefesini de verdi. Kahramanca savaşmış olmalarına rağmen Türkler yenilerek kaleye çekildiler. Bu savaşın haberi Bosna'daki Osmanlı ordusunun karargâhının bulunduğu Yaica'ya ulaşınca, eski Veziriazam ve Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa ileri harekete geçti ve gelip Podresiza ile Yaica arasında ve bu şehre altı fersah mesafede bulunan sahralara kondu. Novi, Bihacz, Trawnik, Dina, Raczar, Kafi ve Kibuth'un eli silah tutan bütün erkekleri orduya katılmak emri aldılar. Bouzin ve Czetin şehirlerinin yirmibin Alman ve Hırvat tarafından muhasara edilmiş olduğu öğrenildiği halde, her şeyden önce prens de Hildeburghausen'in şiddetli bir baskı altında tuttuğu Banyaluka'nın yardımına koşmağa karar verildi. Dokuz batarya, yinnidört saat içinde durup dinlenmeden binsekizyüz gülle yağdırıyordu. Fakat, muhafızlar savunmayı cesaretle sürdürüyorlardı ve feld-mareşalin teslim teklifine top atışıyla karşılık verildi ⁵⁵³. Bu sırada, Zwornik valisi eski Kapdan-ı derya Mehmed Paşa'nın birlikleri ve Bosna'nın otuziki kaza merkezindeki seferberlik ve dört sancak kuvvetleriyle takviye edilen Osmanlı ordusu ilerliyordu. Nihayet Osmanlı ordusu geldi ve Avusturya imparatorluk ordusu tam bir yenilgiye uğradı; ölümünden kurtulabilenler kaçarak geri çekildiler ve Osmanlılara oniki top, üç havan, iM-bin üçyüz çadır, onbeşbin ton barut ve sayılamayacak kadar çok silah bıraktılar (4 Ağustos 1737). Banyaluka'nın kurtulmasından sonra Türk paşasının ilk işi, yaralıları naklettirmek, savaşta temayüz edenlerin rütbelerini yükseltmek ve hil'atler dağıttırmak oldu ⁵⁵⁴. Banyaluka mütesellimi İbrahim Ağa Beylerbeyliğe atandı; bu kalenin kadısı Bosnalı Ali Efendi ilk altı molların derecelerine yükseltildi; Karaferia ⁵⁵⁵ kadısı ve tavsiyelerinden ordunun çok yararlandığı Bosna'lı Süleyman Efendi, başında bulunduğu kaza dairesiyle birlikte evvelce başmda bulunduğu Namisli'nin adlî işlerine de bakmakla görevlendirildi ve böylece mollarlığa yükseltilmemesinden ötürü duyacağı üzüntü hafifletilmiş oldu; Bos-niş-Brod

⁵⁵³ Ömer Efendi, f. 32.

⁵⁵⁴ Dubski'de Feriye yerine Karakariya olarak geçiyor.

⁵⁵⁵ Ömer Efendi, t. 35.

kadısı Hâbilzâde Abdullah Efendi, karargâh kadılığı üzerinde kalmak şartıyla Akhisar kadılığı makamına yükseltildi. Trebigna sancakbeyi İbrahim, aynı görevle Klis'e geçti; alaybey Ahmed, Bosna alaybeyliğine atandı; Ostroviz ve Bihacz Ağalan hizmetlerinin mükâfatı olarak timar sahipliğine yükseltildiler, Novi ve Ostrosacz Ağalan da aynı şekilde hizmetlerinin karşılığını aldılar. Vali kâhyası Yakûb, Bâb-ı Âli mabeyinciliğine atandı; zafer müjdesini rikâb-ı hümâyûna götüren ulak, mütesellimler kâtibi Süleyman Efendi tek tuğlu bey rütbesiyle sevindirildi.

Banyaluka'nın muhasaradan kurtulmasından hemen sonra, prens d'Hildburghausen Bosna'nın doğusunda ve birbirlerinden altı fersah uzaklıkdaki Czetin ve Busin kalelerini muhasara etmekle görevli birliklerin kumandanlarına teşebbüslerini bırakmak ve orduya katılmak emrini gönderdi (10 Ağustos-13 Rebiül'âhir). Ban-yaluka'ya girişinin üçüncü günü, Hekimoğlu Ali Paşa, yeniden inşa edilmesi emrini verdiği hisarın yapımının kendi nezareti altında hızlanacağı düşüncesiyle, valiliğinin merkezi Bosnasaray'a varmak üzere yürüyüşe geçti. Saray, Banyaluka'ya otuzbir fersah mesafededir; Hekimoğlu Ali Paşa oraya varır varmaz, kâhyası Yâkub, çavuşlar kâhyası Mehmed ve "Hersek sancakbeyine Yenipazar'ı zaptetmeleri emrini verdi. Eski Kapdan-ı derya Mehmed Paşa Uzi-ca'yı kurtarmak için çok geç geldi; fakat, bir Alman müfrezesi tarafından Avusturya genel karargâhına götürülen kale muhafızlarını kurtarmakta gecikmedi. Almanlarla birlikte kale muhafızlarını valinin huzuruna götürdü. Uzica kumandanı İsmail ve nâib Mustafa, savunmalarına emanet edilen kaleyi düşmana hediye edercesine verdikleri gerekçesiyle, Alman esirlerin gözleri önünde idam edildiler. Fakat, Hekimoğlu Ali Paşa, Alman muhafız asker-lerfe-fcarşı cömert davrandı ve kendilerine birer duka altını yol harçlığı vererek geri gönderdi. Bu arada Kapdan-ı derya Mehmed Paşa'nın birlikleri etrafı tahrib ediyor ve Bosna'nın başkaldıran reayasına karşı korkunç zulümlerde bulunuyordu. Avusturya ordu birliklerinden birinin yürüyüş halinde bulunduğu haberi üzerine vali Hekimoğlu Ali Paşa, Zrebenik'deki Ossmaca kırlarına gitmek kararını verdi. Oradan Dina nehri üzerinde bulunan dört fersah uzaklıkdaki Sokol⁵⁵⁶ veya albay Grune kumandasında bir birliğin muhasara teşebbüsüne giriştiği Zwornik'e gidecekti. İki bey kumandasındaki Zwornik birlikleri Vallievo'da düşmanla karşı-laşmış ve çarpışmada yenerek üçbin esir almışlardı (12 Ekim).

⁵⁵⁶ Keralio'da, s. 240, bu isim Çokol (Tschokol) olarak seçmektedir

Zwornik'li Beyzade Ali Aĝa, zaferinden yararlanarak Vallievo'yu zaptetti ve bu fetih ona Beylerbeylik mevkiine yükselmesini saĝladı. Hekimoĝlu Ali Paŗa ordusunu Bosnasaray'a götürdü ⁵⁵⁷.

Bosna'da geçen bu olayların peŗinden, eski Sad ret Kaymakamı Köprülü Ahmed ⁵⁵⁸ Paŗa, Rumeli Beylerbeyi olarak sek-senbin kiŗilik bir orduyla Dragoman ve Saribrod geçitlerini aŗtı. Bu sayı  st nl ĝ  sayesinde Avusturyalıları Őhrk y ve Musapa-ŗa Palankasından kovması g   olmadı. Tabi  kıymetli bir zamanı Uzica'yı muhasara etmekle kaybederek Nissa'ya giden yolu tutmayan general Seckendorf'un ihm linden de yararlandı. Kale kumandanı general Doxat, kendisine ilk teslim teklifinde hemen silahları bıraktı (18 Ekim-23 Cemâziyül-evvel). Teslim Őartnamesinde isyan etmiŗ olan Arnavutların, Yunanlı ve Rasiyenlerin affedilmeleri ve ge miŗin tamamıyla unutulması Şartını koydurdu; fakat bu öngörü onu hakettiĝi cezadan kurtaramadı ve daha sonra gayretsizliĝinin cezasını baŗını vermek suretiyle ödedi. Nissa'-nm zaptı, bir asır boyunca sadece akıl tarafından tasdik edilmiŗ olaylar ve üstün keyfiyette eserlere vücud vermiŗ olan o asil unvanların son filizlenmesi denilebilecek son silahlı h dis  hüviyetinde kaldı.

Nissa'nın fethedilmesinden önce, Bâb-ı  li, Vidin valisi Mehmed Paŗa'ya övücü bir mektupla birlikte mücevherlerle süslü bir hançer, iki hil'at ve savaŗda seŗkin hareketleri görülen subay ve askerlere daĝıtılmak üzere ellibin ek  g ndermiŗti. Oĝuz Mehmed Paŗa, birliklerinin sevindirilmesinden yararlandı; kâhyası Hüseyin Aĝa ve m r-alem Süleyman Aĝa'ya Krajova'yı zaptetmeleri emrini verdi. Bu Şehir, savaŗın baŗlangıcında Alte'ı geçip Eflak'ı istilâ ederek Bukharest ⁵⁵⁹ yakınlanna kadar ilerlediklerinden beri Avusturyalıların elinde bulunuyordu. D ŗman Karajova'dan atıldı ve kaleye dört fersah mesafeye kadar püskürtüldü (28 Ekim - 4 Re-ceb). General Gilani kumandasında hafif ve aĝır süvariden oluŗan bir kuvvetle yapılan yeni bir akın hiçbir baŗarı kazanamadı. .General Gilani maĝlup edildi ve Transilvanya'ya kaçmayı güçlükle baŗarabildi. Boĝdan'a girmiŗ olan general Ursetti kumandasındaki sekizyüz kiŗilik bir

⁵⁵⁷  mer Efendi, f. 45. 1737 Bosna seferi orada sona eriyor. Dubski, Ömer Efendi'nin, Ruzi Kasim (Saint Demetrius) diyecek yerde Ruzi Khizr (Saint George) dediĝini söylerken hataya d ŗmektedir.

⁵⁵⁸ General Schmettau, H tir t'ında, bu Paŗa'nın Köprülü ailesinden olduĝunu bilmediĝinden adını Ali Paŗa olarak kaydediyor; Keralio, Ahmed Paŗa diyeceĝi yerde, on yıl önce Hemadan savaŗında  len Abdullah Paŗa'nın adını kullanıyor; nihayet Dadich de Köprülü Ahmed Pa-ŗa'yı 17 yıl önce  len Köprülü Nûman Paŗa ile karıŗtırıyor.

⁵⁵⁹ Schmettau, s. 26. Dadich, H tir t'da (Gatterer, Tarih Kütüphanesi, XIV, s. 288). Mehmed Paŗa'nın damadı bir Abdullah Paŗa'dan bahsediyor. Bu konuda Suphi'de bilgi yok.

kuvvet de aynı akıbetten kurtulamadı. Bender Paşasının verdiği emirle hospadar Gregoire Ghika düşmanın üzerine yürüyerek ülkesinden kovdu. Birkaç zaman sonra, şehrin muhafazasını kâhyası Hüseyin Paşa'ya bırakan Mehmed Paşa, vezir Memiş Paşa ile birlikte Vidin'den ayrıldı ve Timok mağlubiyetinden beri büyük kuvvetlerle toplanan Avusturyalıları kovmak üzere Orsova'ya yürüdü.⁵⁶⁰

Veziriazamın Azledilmesi

Oğuz Mehmed Paşa Radovija'ya vardığında, İstanbul'dan gönderilen bir mabeyinci kendisine Sultan'ın yeni bir mektubuyla bir hil'at sundu (7 Kasım-14 Receb). Bu arada Osmanlıların yürüyüşe geçtiğini öğrenen Avusturyalılar, Fethişam'dan beş fersah uzaklıktaki Bereze palankasına çekilmişlerdi; geri kalan birlikler, siperler içinde bulundukları Crabowaz'dan bir buçuk fersahtan daha uzak bir yerde mevzilenmişlerdi. Osmanlılar Bereze palankasını zaptedip düşmanı Eski-Osova üzerine ric'ate zorladıktan sonra, Sainte-Elisabeth kalesinin önüne kadar yürüyüşlerine devam ettiler. Orada demir üstünde bulunan iki gemi, Saint-Charles ve Saint-Elisabeth, savaş teçhizatlarını oluşturan bütün topları söküldükten sonra ateşe verildi; mühimmat ve levazım maddeleriyle yüklü beş hafif kadirga da aynı âkibete uğratıldı. Bu savaş hareketleri bu yıl seferini zaferle sona erdirdiğinden, Veziriazam Muhsinzâde Abdullah Paşa İsakçı karşısındaki Kartal ovasında bulunan ordugâhından ayrıldı ve gelecek seferin silahlanma hazırlıklarını yakından gözetmek maksadiyle İstanbul'a hareket etti. Bâb-ı Âli tarafından gönderilen silahdarın acele davranması için sıkıştırılan Veziriazam, yedi günlük yürüyüşle Hacıoğlupa-zarı'na vardı ve Fethislam'ın fethedildiği haberini orada öğrendi; bu önemli fetih Vidin valisi tarafından gerçekleştirilmişti. Birliklerinin ücretlerinin Ödenmesi işi Veziriâzam'm Edirne'de beş gün durmasına sebep oldu. Davudpaşa yakınlarına vardığında, Sultan Birinci Mahmud atla gidip Sancak-ı Şerifi karşıladı. Ertesi gün, Veziriazam, etrafında saray ve devlet ileri gelenleri, muhteşem bir alayla saraya girdi ve Sancak-ı Şerifi⁵⁶¹ Sultan'ın ellerine teslim etti (18 Aralık 1737-25 Şaban 1150). Veziriâzam'm dönüşü, iktidarının sonunu da noktaladı, zira Kaymakam Yeğen Mehmed Paşa ile görüştüğü bir sırada

⁵⁶⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/473-478

⁵⁶¹ Livâi Hazara. Suphi, f. 118.

İmparatorluk silahdarı karşısına dikilip Mühr-i Hümayun'u vermesini istedi, o da hemen Kaymakam'a teslim ediverdi.

Evvelce Nissa fâtihi Köprülü Hafız Ahmed Paşa'nın kâhyası olan ve Paşa Rumeli Beylerbeyliğine atanınca onun işgal ettiği Kaymakamlık mevkiine geçen Yeğen Mehmed Paşa, Vezirîâzam-ı lîğa yükselmesini herşeye hâkim Kızlarağasına borçluydu. Mağrur, davranışlarında şiddetli ve kanaatlerinden ⁵⁶² en ufak bir fedakârlığa yanaşmayan Yeğen Mehmed Paşa, kendisinden önceki Veziriazamları boş barış ümitlerine kanma zaaflarından ötürü sık sık ve yüksek sesle azarlamıştı. Tasarladığına göre, Fransa'nın teklif etmiş olduğu arabuluculuk Avusturya ve Rus hükümetlerinin zaaf içinde olduklarının yanılmaz bir işaretiydi; bunun için, daha önce bahsettiğimiz kardinal Fleury'nin mektubunu vermek üzere huzura kabul edilmesini isteyen Fransız elçisinin talebini uzun zaman reddetti. Vezirîâzam'ın gizli taşanlarım, öğrenmeyi arzu eden Fransız elçisi Villeneuve bu maksatla Rakoczy'ye başvurdu; Rakoczy bir huzura kabul talebinde bulundu, isteği yerine getirildi ve bir Transilvanya prensine lâıyk teşrifatla kabul edildi; fakat divanda yalnız Kaymakamca yemek yedi (10 Eylül) ⁵⁶³.

Rakoczy İle İmzalanan Anlaşma

Rakoczy olumlu bir şeyler öğrenemediğinden, Fransız elçisi M. de Villeneuve, Vezirîâzam'ın kendisini huzura kabulü reddetmesini Rusya imparatoriçesi ile ayrı bir anlaşma yapma teklifine bağladı. Gerçekten de, kont d'Osternann, o sırada Rusların esiri bulunan Özi (Oczakow) valisi Yahya Paşa'nın aracılığı ile böyle bir teklifte bulunmuştu. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, Rusya Başvekiline üç sınır hattı teklifinde bulunmak için bu haberleşme imkânından yararlandı: Bunlardan birincisi Polonya sınırından Bog nehri boyunca uzanarak Dnieper'in mansabına kadar; ikincisi Dnieper kıyılarından başlayarak Don kıyılarına kadar ve üçüncüsü Don kıyılarından Kuban nehrine kadar. Divan, Rusya ayrı bir barış imzalamak tasavvuruna karşı tavrı takınmış görününce, Veziriazam, nihayet o zamana kadar reddettiği huzura kabul ta-leblerinden vazgeçti ve Fransız elçisinin Fransa'nın arabuluculuğu ile genel bir barışı görüşmek üzere bir kongrenin toplanmasına çalışılmasına razı oldu. Bu arada, Fransız elçisi Villeneuve'ün

⁵⁶² Contareni, f. 707, Yeğen Paşa'nın Kızlarağası partisinden olduğunu söylüyor.

⁵⁶³ Contareni, İ. 694.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/478-479

haberi olmadan, Rakoczy ile, Bâb-ı Âli'nin kendisini Transilvanya prensi ve Macarların şefi olarak tanıdığını belirten bir anlaşma imzaladı (25 Ocak 1738) (NOT; 2). Bu aynı anlaşma, Rakoczy'nın Bâb-ı Âli'ye her yıl kırkbin kuruş ödemesi şartını da getiriyordu; fakat bu yıllık meblağın adı vergi değil, gönülden kopma ve karşılıksız hediye idi.⁵⁶⁴

Aracılıklarını Kabul Ettirmek Hususunda Deniz Devletleri Elçilerinin Gayretleri; Fransız Elçisi Aracı Kabul Ediliyor

Bu arada, Veziriâzam'ın onların beraberliklerini bozmak ümidiyle Avusturya ve Rusya ile ayrı ayrı barış müzâkerelerine girişmek siyaseti güttüğünü anlayan Fransa elçisi, Avusturya Başvekili kont Zinzendorf'dan almış olduğu talimata uyararak, Ruslar müzâkerelere katıldıkları ve evvelce Rusya'nın arabuluculuklarını istediği deniz devletlerinin görüşmelerden uzaklaştırılmaları halinde arabuluculuk görevini yüklenebileceğini bildirdi. Hükümetinden aldığı talimata göre, Fransız e1 çışi Villeneuve, Rusların Kılburun, Özi (Oczakow) ve Azak kalelerini Türklere geri vermeleri hususunda tavassutta bulunacaktı; fakat Viyana'dan gönderilen gizli bir muhtıra (10 Şubat 1738), arabulucunun Petersbourg hükümetinin niyetleri hakkında derin bir kararsızlık içinde kalmasına yol açtı. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa⁵⁶⁵, Fransız elçisine, lütfettiği ilk huzura kabulünde, Sultan'ın açık niyetinin, Özi, Kuburun, Azak, Belgrad ve Temeşvar kalelerini geri almadan ve Rakoczy'yi Transilvanya prensi ve Macar milletinin başı makamına yerleştirmeden silahı elden bırakmamak olduğunu belirtti. Bununla beraber, XV. Louis'nin saltanatı döneminde Fransa'daki son Osmanlı elçisinin oğlu Said Efendi ile mahrem bir görüşme sonunda Fransa elçisi, Bâb-ı Âli'ye barış anlaşmasının esası olarak Pasarofça anlaşmasını ve Özi ile Kuburun kalelerinin yıkılmalarını kabul ettirmiş olmanın bir an için sevincini duyarak kendi başarısından memnunluk duydu. Yazık ki, Özi Rus valisinin kâtabinin gelişi, Fransız elçisinin bütün plânlarını altüst etti; Rusya Özi ile Kılburun'u geri vermek vaadinde bulunuyordu ve o andan itibaren Veziriazam Fransa'nın arabuluculuğundan vazgeçebileceğine kanaat getirdi. Bununla beraber kardinal Fleury'nin mektubuna verdiği cevapta, fazla belirli olmadığı halde, dostluğundan şüphe ettirmeyecek bir ifade tarzı kullandı.

⁵⁶⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/479-480

⁵⁶⁵ Yeğen lâkabı, eski başdeftardar Kel Yusuf Efendinin hemşiresinin oğlu olmasından geliyordu (Ç.N.).

Yeğen Mehmed Paşa, Fransa'nın arabuluculuğunu son anda, çaresizlik içinde kaldığında kabul etmek istiyordu ve deniz devletlerinin müdâhalesinden fazlasıyla endişe duyuyor,  rk yordu. (20 Şubat 1738).

Bu sıralara doğru, Rusların hep esir olarak ellerinde tuttıkları  zi valisi Yahya Paşa'nın kâtibi İstanbul'a geldi ve kont Os-termann'ın bir mektubunu getirdi. Rusya başvekili bu mektubunda Yahya Paşa'ya barış müzâkereleri için gerekli yetkilerin gönderilmesi veya Petersburg'a hareket etmesi hususunda Reisefen-di'ye emir verilmesini Bâb-ı  li'den talep ediyordu. Veziriazam, kont Ostermann'a verdiği cevapta, bir esiri olağanüstü yetkili temsilci atamanın devletin us llerinden olmadığını, bununla beraber imparatoriçenin bu maksatla İstanbul'a göndereceği kimselerle müzâkerelere başlamaya hazır olduğunu bildirdi. Rusya'nın bu teşebbüsü, arabuluculuk teklifinde bulunmaları için İngiltere ve Hollanda elçilerini tahrik ettikten sonra, bir yandan kendi imparatoriçesi ile Avusturya imparatoru, diğer taraftan Viyana hükümetiyle Fransız h k meti arasında güvensizlik doğması için hiçbir şeyi ihmâl etmemiş olan Rusya başvekili kont d'Ostermann*-ın başının altından  kmıştı. Bu manevralardan bilgisi olan Rusya imparatoriçesi, başvekili kont d'Ostermann'ın haberi olmadan, Avusturya imparatoru vasıtasıyla, Fransa'nın İstanbul'daki elçisine, hiçbir zaman ayrı barışa razı olmayacağını ve Fransa'nın arabuluculuğunun kendisine yettiğini bildirdi. Bu arada, Fransa elçisi marki de Villeneuve' n gayretleri, maksadı gerek Avusturya, gerekse Rusya ile ayrı barış anlaşması yapmak olan Veziriâzam'ın siyaseti karşısında neticesiz kaldı; Veziriazam iki müttefik devletten Avusturya'yı bir kenara bırakıp Rusya ile ayrı barış anlaşması imzalama temayülü gösteriyordu. Bunun sebebi ise, Bonneval ve Rakoczy'nin kendisine Avusturya'nın kolay yenileceğini durmadan telkin etmeleriydi. İngiltere ve Hollanda elçileri Bâb-ı  li'nin kendilerine karşı az al a göstermesinden alınmıyorlardı. Toplanacak barış kongresinin yerini tayin ederek kendisini taahhüd altında bırakmak maksadiyle Veziriâzam'a bir yazı gönderdiler; Veziriazam, altı gün sonra verdiği cevapta, tekliflerini ve hükümetlerinin kendilerini hangi hususlarda yetkili kıldıklarını bildirmelerinden önce bu hususta hiçbir karar verilemeyeceğini bildirdi (14 Mart-23 Zilkaade).

Fransız elçisi marki de Villeneuve, sefere  kmak üzere Da-vutpaşa ordugâhına geçtiği sırada Veziriâzam'a tekrar müracaatta bulundu. Son barış şartı olarak Kılburun ve  zi'nin iadesi ve Azak'ın Ruslara bırakılmasını ve Pasarofça (Passarowicz) anlaşmasının yenilenmesini teklif etti. Bâb-ı  li

tercümanı, Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa'nın ağızdan verdiği cevabı getirdi. Bu cevaba göre, Fransa elçisi bu üç maddeyi imzalamak yetkisine sahip bulunduğu takdirde Veziriâzam'ın muvafakatinden şüphe etmemeliydi. Fakat, Fransız elçisi istenilen imzayı verebileceğine kanaat getirmedigi gibi, ne Viyana'dan aldığı talimata, ne de Veziriâzam'm sözle ileri sürdüğü vaade güven gösterdi.

Veziriazam âdet olan muhteşem uğurlama törenleriyle seferi başlatmak üzere uğurlandı. İlk gün (16 Mart-27 Zilkade), sefere hareket işareti olarak Bâb-ı Âli önüne çıkarılan tuğlar Da-vutpaşa'ya getirildi; ikinci gün, peşitli sanat ve mesleklerin lonca mensupları gözalıcı bir geçit resmi yaptılar; üçüncü gün, Yeniçeriler, tüfekçiler, topçular ve nakliye askerleri, Davutpaşa sahrasına gidip ordugâha yerleşmek üzere Edirne kapısından çıktılar. Sultan'ın üç tuğlu Paşa rütbesine yükselttiği Veziriazam kâhyası Ahmed Bey, son sefer sırasındaki büyük hizmetlerin mükâfatı olarak bu rütbenin kendisine verildiği gözönünde tutularak Kaymakam-vezir göreviyle payitahtın idaresi başında bırakıldı. Birinci Mahmüd, Şeyhüislâmın da hazır bulunduğu bir törenle sarayın merkez kapısında Veziriâzam'a Sancak-ı Şerifi teslim ederken, kendisine samur bir hil'atle mücevherlerle süslü bir kılıç ve bir ok muhafazası verdi, sonra kendi eliyle ehram biçimindeki kavuğuna elmas bir iğneye iştirilmiş, balıkcıkuşu tüyünden bir sorguç taktı (24 Mart - 3 Zilhicce). Oniki gün sonra, ordu-yu hümâyûn Davutpaşa sahrasından sefere hareket etti ve Pâdişâh Birinci Mahmud, sabah kahvaltısı için tesbit edilen yere kadar Ve-ziriâzam'ı geçirdi; oradan İstanbul'a döndü. Veziriazam Edirne istikametine yöneldi ve payitahttan yola çıktıktan on gün sonra oraya vardı. İki sıra olan Yeniçeri ve diğer muntazam birlikler arasından geçerken, Yeğen Mehmed Paşa, birlikleri başıyla selâmladı; onlar da şiddetli alkışlarla kendisine karşılık verdiler (13 Nisan-23 Zilhicce).

Aradan pek az geçmişti ki, Fransa'nın İstanbul elçisi marki de Villeneuve Avusturya İmparatorunun gönderdiği yetki vesi-kalariyle birlikte Başvekil kont de Zinzendorf'un bir mektubunu aldı; bu mektupla kendisine, Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa'nın kabul edebileceğini bildirdiği, barış anlaşmasının esasını oluşturacak üç maddeyi imzalama yetkisi veriliyordu. Marki de Villeneuve, elçilik kâtibi Peyssonel'i, daha önce tercüman Delaria'nın bulunduğu Veziriâzam'ın Edirne yakınındaki karargâhına gönderdi. Elçilik kâtibi Peyssonel, elçi tarafından imzalı olarak gönderilen ve dört maddede toplanan barış şartlarını elçilik tercümanına bildirdi. Birinci madde Azak'm Huşlarda kalacağını; ikinci madde Özi ve Kılburun'un Bâb-ı

Âli'ye iadesini; üçüncü madde, düşünülen barışın esası olarak Pasarofça anlaşmasının yenilenmesi şartını koyuyordu; dördüncü madde, bütün diğer talebelerin bu maksatla toplanacak kongrede tartışılması şartını getiriyordu. Veziriâzam'ın hoşuna gitmeyecek hususların bertaraf edilmelerini sağlamak üzere Bâb-ı Âli tercümanı tarafından gözden geçirilmesinden sonra maddeler düzeninin değiştirilmesi ve ilk sıraya Kılburun ve Özü kalelerinin Ruslar tarafından Osmanlılara iadesine yer verilmesinin uygun olacağı düşünülmüş ve bu görüşde birleşilmişti; gerçekten de Osmanlı tarihi bu maddeleri tercümanın işaret ettiği dizi içinde kaydetmiştir. Teklif maddelerinde yapılan değişiklikten sonra, Veziriâzam'ın elçilik kâtibini büyük bir gizlilik içinde, kabul etmesi ve elçilik kâtibi Peyssonel'in kıyafet değiştirerek Edirne'ye hâkim bir tepede bulunan Küçüktepe köşküne gitmesi uygun görüldü. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa da, Reisefendi ve devlet müsteşarı Râgıb Paşa ile bu köşke gitti. Bu gizli görüşmenin neticesi, Veziriâzam'ın bu dört maddenin Bâb-ı Âli'ye ne güven, ne de bir Fransız arabuluculuğundan elde edeceğini sandığı tatmini vermediğini ifâde eden bir beyanâtı oldu; Osmanlı İmparatorluğunun güvenliğinin, Azak kalesi iade edilmese bile tahkimatının yıkılmasını gerektirdiği, Bâb-ı Âli'yi tatmin etmenin ancak Rakoczy'yi Transilvanya prensliği tahtına oturtmak suretiyle gerçekleşebileceğini aynı beyanat içinde belirtti. Bu meseleyi hükümetini memnun edecek şekilde bitirmeyi ihtiras derecesinde benimsemiş olan Fransız elçisi de Villeneuve, kardinal Fleury'nin Veziriâzam'ın ⁵⁶⁶ son mektubuna göndermiş olduğu cevabı Edirne'ye ulaştırırdı. Kardinal Fleury bu cevap mektubunda, başlıca, Kandahar'dan aldığı habere inanmak gerekirse, Nâdir Şâh'ın Rus elçi heyetini Sultan'inkinden daha muhteşem bir törenle huzuruna kabul etmesi ve Şâh'ın arabuluculuk teklifinde bulunmayı düşünmesi üzerinde duruyordu; kardinal aynı zamanda, barış anlaşması konusunda Fransa'nın barış anlaşmasının teminâtını, Bâb-ı Ali'nin istediği şekilde yükümlenebileceğim vaadediyordu. Peyssonel, Fransa'nın teminâtının Bâb-ı Âli için Azak kalesi tahkimatının yıkılmasından daha gerçek olduğuna Veziriâzam'ı inandırmak için boşuna gayret sarfetti. Reisefendi (Dışişleri Nazırı), kendisine şî-fâen bildirdiği Azak tahkimatının yıkılması ve Rakoczy'nin Transilvanya prensi olarak tanınması konusunda Fransız elçisi Ville-neuve'e yazı gönderdi. Fakat elçi, ne Avusturya

⁵⁶⁶ 10 Nisan 1738 tarihli bu mektubun tamamı Laugier'nin eserinde bulunmaktadır. Belgrad Barış Anlaşması Müzakereleri Tarihi, Suphi'nin eseri ile birlikte müzakereler ve barışa götüren önceki sebepler üzerine büyük ölçüde aydınlık getirmektedir.

İmparatoru ne Rusya İmparatoriçesinin böyle talepleri tasvib etmeyecekleri cevabını verdi. Tercüman Delaria'nın yardımından dâima yararlanan Peyssonel, Veziriazam ve Reisefendi'yle birkaç kere görüştü; bu görüşmelerden birinde, Veziriazam Yeğen Mehmed Faşa, Reisefen-di'ye, Fransız elçisine Rakoczy'ye karşı iyi niyet belirtilerinden başka bir şey yapıp yapamayacağını ve sadece arabulucu kalmakta devam edip etmeyeceğini sordurdu. Ayrıca, muharib iki devlet tarafından elde edilmiş arazinin muhafazası barış anlaşmasının müzâkereleri esası olarak kabul edildiği takdirde müzakerelere oturulacağı Avusturya hükümeti tarafından beyân edildiğine göre, Pasarofça barış anlaşmasının yenilenmesi barış esası olarak benimsendiği takdirde düşmanın Bâb-ı Âli'ye bir mikdar arazi ve birlikleri tarafından işgal altında tutulan Eflak'ın bir bölümünü vermeyi mi düşündüğünü de öğrenmek istiyordu. Nihayet, Veziriazam, İstanbul'dan talimat almağa karar verdi, fakat kendisine bu hususta ulemâ topluluğu ile anlaşması bildirildi. Birkaç gün sonra Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa Fransız elçisine bir mektup yazdı. Bu mektupta Avusturya İmparatoru ile yukarıda belirtilen esas üzerinde müzâkerelerde bulunmak-istediğini, bunun Fransa'nın kesin teminâtı altında mümkün olabileceğini ve şart olarak da Rakoczy'nin Transilvanya prensi makamına oturtulmasını ileri sürüyordu; Rusya'ya gelince, bu devletle Pruth barış anlaşmasını yenileyeceği vaadinde bulunuyor, bununla beraber Azak kalesi tahkimatını yıkmasını ve etrafını kendi hâline terkedip iskândan uzak tutması şartını koyuyordu (18 Haziran 1738).

Barış müzâkerelerini kotarmak üzere Fransız elçisinin giriştiği bu teşebbüslerin hareketliliği sürüp giderken, Avusturya ordusu, Osmanlılarla karşılaşmak üzere kışlık ordugâhından ayrıldı. Hasisliği ve savaş harekâtında düştüğü hatalarla önceki sefer sırasında uğranılan felâketlerin başlıca sebebi olan Seckendorf, Viyana'da ⁵⁶⁷ hapiste bulunuyordu. Son Bosna savaşını fazlasiyle esef edilecek kadar kötü idare etmiş olan prens Hildburghausen, prens de Lorraine'in teveccühüyle birlikte hükümet nezdindeki bütün nüfuzunu da kaybetmişti ⁵⁶⁸. Bu yılın savaş hareketlerine çok büyük ölçüde bir kudret kazandırmak isteyen Avusturya İmparatoru, Quistillc yakınında mareşal Broglie'yi yenmiş olan feldmareşal Koenigsegg'i başkumandan olarak prens de Lorraine'in mâiyyetine vermişti. Feld-

⁵⁶⁷ 1737 seferi sırasında kont Seckendorf'un tutumuyla ilgili imparatorluk buyrultusu, Moser'de, Belgrad Barış Anlaşması'nda, N. m, s. 89.

⁵⁶⁸ Keralio, II, s. 29. Schemettau, s. 155, ordunun durumunu bildiriyor.

mareşal Olivier Wallis, mareşal kont Neipperg ve mareşal prens de Hildburghausen, piyade kuvvetleri kumandanları olarak ve süvarinin kumandasını alan feld-mareşal Philippi, feld-mareşal Soher ve Lobkowitz, doğrudan prens de Lorraine'in emrine yerleştirilmişlerdi. Sekiz süvari orgeneral ve dokuz piyade orgenerali ve otuzbeş general, oniki bin at ve yirmüki bin piyade askerinden oluşan orduya kumanda ediyorlardı.⁵⁶⁹

Uzicâ, Mehadiâ, Semendere Ve Orsova'nın Zaptedilmesi

Nisan ayı sona erer ermez Bosna'da savaş hareketleri başlamıştı. Bu eyâletin valisi olan cesur ve hareketli Hekimoğlu Ali Paşa, geçtikleri yerleri vurmakla görevlendirerek Sabacz istikametinde bir ordu birliği gönderdi. Zwarnik, Tuzla ve Kladina ücretli ve ücretsiz milis sınıflarını tekrar silah altına aldı ve kumandanlığına Zwarnik Paşası Mehmed Paşa ile Tuzla sorumlusu Mustafa Efendi'yi atadı. Savunucuları tarafından terkedilen Pernievar palankasını yerle bir ettiler, Bolüia palankasını âni bir baskınla ele geçirdiler ve ganimet yüklü olarak Zwarnik'e döndüler. Bu başarılarından cesaretlenen Hekimoğlu Ali Paşa Uzica'yı tekrar fethetmeğe, Klemantenlerle, bilhassa Yenipazar, Bohur, Senica, Okova palankalarını yakmış olan Arnavutları cezalandırmaya karar verdi. Fakat harekete geçmeden önce Bosna divânına danışmak zorunda olduğunu düşündü. Divân, bu teşebbüsün eski Dukagin valisi Mahmud Paşa, Arnavutluktaki Üsküdar sancakbeyi Hüdâver-di Arif Paşa ve Hersek sancağı mütesellimi (geçici idareci)⁵⁷⁰ Murad Bey'e verilmesi yolunda kanaat belirtince, Hekimoğlu Ali Paşa ilk plânını tasvibeden Bâb-ı Âli'den emir almak üzere İstanbul'a yazdı. Neticede, sayıca kalabalık bir Osmanlı birliği kısa zamanda İtaat altına alınan Klemant ve Kocz âsilerinin takibine gönderildi. Onbeşbin iyi talimli asker, Beylerbeyi İbrahim ve Zwarnik kumandanı İbrahim ve Mehmed Paşalar kumandasında Uzica üzerine yürüdüler. Orczega'nın karşısındaki Ozatzak ve Sitniza⁵⁷¹ palankalarını tahribettiler. Uzica'nın doğusunda bu şehri savunan palankadan düşmanı kovdular ve palankayı aldılar; Bosna birlikleri oradan Rudnik palankası üzerine yöneldiler ve zaptedip ortadan kaldırdılar. Burası geçen yıl üçyüz aile olarak Belgrad yakınındaki Havata'ya gelip yerleşen Klemanten Amavutlarının idare

⁵⁶⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/480-485

⁵⁷⁰ Ömer Efendi Tarihi, f. 47, mütesellimle mutasarrıf arasındaki farkı belirtir.

⁵⁷¹ Ömer Efendi Tarihi'nde Tstatska ve Atnajda.

merkeziydi.

Tuna üzerinde, Vidin valisi Hacı Mehmed Paşa, albay Picco-lomini tarafından şiddetle sıkıştırılan Mehadia'mın imdadına koşmak üzere yirmibin askerin başında kaleden çıkmıştı. Bu Osmanlı birliğine Hacı Mehmed Paşa emrinde olmak üzere Karaman, Kars ve Tırhala valileri olan Memiş, Toz Mehmed ve Murteza Paşalar kumanda ediyorlardı. Banat'da kollara ayrılarak yayılan Türkler Orsova adasını ve Sainte-Elisabeth kalesini muhasara etmekle yetinmişlerdi. Düşmanla Mehadia yakınındaki Kornia⁵⁷² 'da karşılaştılar ve savaşa tutuştular, Avusturyalılara bu çarpışma binden fazla askere mal oldu (4 Temmuz 1738). Bununla beraber Türkler ordugâhlarının ötesine kadar püskürtüldüler; galibler or-dugâhda yedi top ve binikiyüz kesilmiş baş buldular. Bu muharebe Türklerle kıyasla onların üç katı can kaybına malolmakla beraber, Avusturyalılar zaferi benimsemekle bir değerlendirme yaptılar, Türkler ise düşmanın uğradığı büyük kayıp karşısında bundan galibiyete eşit bir teselli payı çıkarabildiler. Bu muharebeden sonra, Piccolomini, muhasara altındaki Mahedia'yı Türklerle teslim ettiği şartlarla kaleyi teslim aldı. Kale muhafızlarını oluşturan ikibin Yeniçeri, silahları ve eşyalarıyla kaleden çıktılar. Orsova muhasarasının kaldırılması, Mehadia'nın düşmesini yakından takibetti. Dük François de Lorraine, Türklerin küçük Drave nehrini geçtiklerini ve kendisine karşı yürüdüklerini öğrendiğinde bizzat bu şehrin yardımına gitmeğe hazırlanıyordu. Avusturya başkumandanlığı, gerilerini ikibuçuk fersah mesafedeki Mehadia'-nın duvarlarını yıkayan Ballarcha (Ballarşa)'nın aktığı Szerna*-ya dayayarak Toplitz kasabası yakınında ordugâh kurdu. Dük de Lorraine'nin Orsova istikametinde göndermiş olduğu bir ordu birliği, bizzat Veziriâzam'ın gelmekte olduğunu haber vermek üzere nefes nefese ordugâha geri döndü.

Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa Avusturya ordusunun Lugos ve Karansebes'e geçtiğini öğrenir öğrenmez Nissa ordugâhından ayrılmış ve Gorgushevaz (Gorguşevaz-Gorgoschgatscha) ve Ye-nikhan tarafından geçip, dört günlük yürüyüşten sonra, Vidin yakınındaki Mousa (Musa), Mursa (Moursa) ovasına gelerek ordugâhını kurmuştu (6 Temmuz -18 Rebiul'evvel). Orada, Osmanlıların şerefine kendilerine ait olduğunu söyleyerek övündükleri Avusturyalıların Mehadia zaferini öğrendi. Fakat,

⁵⁷² Türkler bu muharebeye Çiftepe Muharebesi diyorlar. Worney, Türklerin Savaş Sanatı adlı eserinde, bir savaşta Avusturyalıların hatalarını sayıyor.

Türk ordugâhının Avusturyalılar tarafından yağmalanmış, Orsova muhasarasının kaldırılmış ve Mehadia kalesinin düşmana teslim edilmiş olduğu kendisine bildirilince, serasker Hacı Mehmed Paşa'ya karşı duyduğu hoşnutsuzluk sınır tanımayacak ölçüde arttı, onu kolordu kumandanlığından geri çekti. Osmanlıların uğradıkları bu mağlubiyetler, Semendra'nın bu sınır kalesinin geri alınmasıyla bir dereceye kadar tamir ve telâfi edilmiş oldu; bu kale, yâni Se-mendra, İkinci Murad tarafından Türk hâkimiyetine alınmış; sonra bu hâkimiyetten kurtulmuş, Fâtih Sultan Mehmed tarafından tekrar fethedilmiş, yine kurtulma imkânını bulmuşsa da, üçüncü defa Türklerin eline geçmesi önlenememişti. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, kumanda ettiği kolordunun başından alman Hacı Mehmed Paşa'nın yerine Genç Ali Paşa'yı atadı ve ona Mehadia'yı geri almak emrini verdi. Eski bir geleneğe göre, Yeniçeriağası, Yeniçerilerin başında ancak doğrudan Veziriâzam'ın emri altında savaşırdı. Bununla beraber, Reisefendi Mustafa ve ordugâh kadısı Hasan Efendi'lerin ısrarları üzerine, Hasan adını taşıyan o dönemin Yeniçeriağası, değerini tam bir muvaffakiyetle taçlandıran serasker Genç Ali Paşa'nın bu seferde emrinde bulunmaya razı oldu. Mehadia, ikinci defa olarak Osmanlı ordusu tarafından fethedildi.

Bu arada Veziriazam Orsova adasını ve Sainte-Elisabeth kalesini muhasara etti. İmparatorluk tarihçisi Suphi bu muhasara hakkında şöyle diyor: «Muhassara edenlerin açtığı ateş Kur'an'ın şu ilâhî ayetinin hakikatini isbatladı: Gökten karanlıkların ortasına düşen yıldırım gibi parlıyordu; yıldırımın havada izler çizdiğini ve başlarının üzerinde gökgürültüsünün homurdanmasını işiterek dehşete düşenler parmaklarıyla kulaklarını tikiyorlardı; nerede olursanız, en iyi tahkim edilmiş kaleye de sığınsanız, ölüm sizi bulacaktır»⁵⁷³. Bütün bir ay boyunca, her gün kaleye binden fazla gülle atıldı ve geceleri, ayakta, Sancak-ı Şerifin yanında duran ordugâh imamı Abdul Hakîm, yanındaki dervişlerle Kur'an'ın ' şu sûresini okuyordu: «Söyle: Allah birdir; O, bütün ebedîliktir; O doğurmadı, yaratılmadı; hiç kimse O'na benzemez.» Osmanlı topçusu, şüphesiz kalenin teslim zorunda kalmasında imamın ateşli dualarından daha tesirli oldu. Orsova teslim edildi, kaledakilere silah ve eşyalarıyla çekilmek hürriyeti tanındı⁵⁷⁴.

Orsova tahkimatını gözden geçirdikten sonra, Veziriazam Nis-sa'ya

⁵⁷³ XIX. âyet, sûre II.

⁵⁷⁴ Bu teslim Suphi'de on madde halinde tamamıyla bulunmaktadır, t. 133; fakat, 8 yerine 28 RebiuT&hir okunmalıdır. Orsova'nın alındığı haberi İstanbul'a 22 Ağustos tarihinde ulaştı; yani Bosna'da kazanılan bir zafer ve Rusların Jamkova yakınında Dniester'i geçtikleri haberiyle birlikte. Contareni, s. 635,

dönmenin gerekli olduğuna inandı, zira, Avusturyalıların Semandra yakınında Tuna üzerinde bir köprü kurmaya çalıştıklarını öğrenmiş bulunuyordu. Tedbir olarak Fethislam muhafazasına üç tuğlu Paşa rütbesine yükselttiği Toz Mehmed, Orsova muhafazasına Dukagin sancağı mutasarrıfı vezir Mahmud Paşaları memur ederek Vidin yolu üzerinden Nissa'ya vardı. Oraya henüz varmıştı ki, Kapucubaşı gelip ona Sultan'ın bir mektubunu, bir hil'at, kaftanlar ve elmaslarla süslü bir sorguç getirdi; bu he-diyelelere, vezirlere, subaylara, gedikli çavuş ve askerlere ⁵⁷⁵ verilmek üzere altın ve gümüş nişanlar da ilâve edilmişti. Bunlar savaşlarda kendilerini göstermiş olanların göğüslerinde yer alacaktı. Düşmanın Sırbistan içlerine girmek üzere Tuna üzerinde bir köprü kurmak istediği haberi çok geçmeden yalanlandığı için, Yeğen Mehmed Paşa, Belgrad istikametinde ve Diyarbekir valisi Abdipaşazâde Ali Paşa kumandasında bir süvari birliği göndermekle yetindi. Abdipaşazâde Ali Paşa, evvelce Halil Paşa tarafından Belgrad önünde yaptırılan tahkimatın yakınında altıyüz hafif süvariden oluşan bir kuvvetle karşılaştı; yüz kadarını öldürdü, geri kalanlarını dağıttı, evlerin büyük bir bölümüyle birkaç kiliseyi ateşe verdi ve ganimetlerle yüklü, arkasında yüzlerce esiri sürükleyerek ordugâha döndü (17 Eylül-2 CemaziyüPâhir). ⁵⁷⁶

Rusların Dinyester Üzerine Ve Kırım Seferleri

Talih Osmanlılara Ruslara karşı savaşta da daha -az yaver olmadı. Feld-mareşal Münch'ün kumandası altındaki Rus ordusu, bu savaş mevsiminde, Dniester nehri kenarında kurdukları siperli ordugâhı savunmaktan gayri bir şey yapmadılar. Safa-Giray-Sul-tan, Bucak seraskeri olarak küçük Molochich ve Bieloichich (Moloşiş ve Bieloşiş) arasmda bulunan Rus ordusunun Dniester boyunca ilerlediğini öğrenince, yirmibin Kırım askeri ve kuvveti, bu mikdardan daha az olmayan Veli Paşa da arkasında olmak üzere, düşmana karşı yürüdü ve Osmanlı İmparatorluğu tarihçisinin deyimini kullanarak, «bu cehennemlik lânetlilerin büyük bir kısmı, müminlerin kıvılcımlar saçan kılıçlarının oluşturduğu köprüden cehennem girdabına atladılar» (8 Ağustos - 21 RebiüPâhir) ⁵⁷⁷. Bununla beraber, Safa-Giray'ın hücumunun Ruslara verdirdiği kayıplar, önceki yıl da başgöstermekten geri kalmayan hastalık ve

⁵⁷⁵ Ocak ağalan, Zidigal, Hocagan ve Zabitan.

⁵⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/485-489

⁵⁷⁷ Kati vafir melaini duzakh karar kantarei İtghi abdarken derekiati du-zakke karar.

yem* kıtlığının aldığı insan ve hayvan canına kıyasla az önemliydi ⁵⁷⁸.

Aynı zamana doğru, Kapdan-ı derya Süleyman Paşa, Kırım'a inmek niyetiyle Kılburun'da demirlemiş bir Rus filosunun Azak denizinin Çekmece limanından ayrıldığını, fakat Loriyorin ötesinde Salbaş denizinde Osmanlı donanmasıyla karşılaştığını, karşı koyamayınca gemilerini baştankara ederek yaktığını Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Bu arada Kırım hanı Mengli-Giray da, Bâb-ı Âli'ye, Las-cy'nin kumandasındaki Rus ordusunu, bağlantılarını kestikten ve Perekop tahkimatını tahrib ettikten ve Kırım'ı boşaltmak zorunda bıraktıktan sonra yenmiş olduğunu, onyedibin kişilik kuvvetinden sadece bin kadannın kılıçtan geçirilmekten kurtulabildiğini sevindirici bir haber olarak ulaştırdı. Fakat, bu Tatar usûlü bir böbürlenmeden, şamatacılıktan başka bir şey değildi; zira Lascy, Kırım hanını kanlı bir savaşta yenilgiye uğrattıktan sonra Ukrayna'ya çekilmişti ⁵⁷⁹.

Bosna Olayları

Kars valisi Toz Mehmed Paşa, Dukagin sancakbeyi Mahmud Paşa tarafından takviye edilen Vidin valisi Hacı Mehmed Paşa, Tuna üzerinde Orsova yakınındaki yeni palankayı ele geçirdikten sonra Banat'a girmiş ve Panscova yalanlarına kadar ilerleyerek bu kaleyi muhasara altına almıştı. Bosna'da, ahâli, hisarlarını müdafaada gösterdikleri değerli cesaretle savaşıklık ruhunun yeni delillerini verdiler. Hırvatistan banı ⁵⁸⁰, elinde bulunan bütün kuvvetlerle, müslümanları cuma namazında yakalayıp bir baskın hareketi gerçekleştirmek ümidiyle Kossaraz (Koşaritz) istikametinde Dubizza ve Kostainizza'dan ayrılmıştı. Fakat, banın kolladığı cuma namazı, burçta ezan okuyan müezzinin açıklıkta bir düşman ordusu görerek müslümanları namaza davet edeceği yerde silah başına çağırmasıyla kale için kurtarıcı oldu. Ostroviz de, kurtuluşunu, çocuğunu emzirirken kaleye baskın yapmak isteyen üçbin Hırvatın farkına varan bir ananın uyanıklığına borçlu oldu. Türkîş-Brod arkasında bulunan ve Drina kıyılarından fazla uzak olmayan, Uk sefer esnasında albay Palant'ın Türkleri uzaklaştırdığı perbend palankası bu yıl tekrar ele geçirildi. Diğer taraftan, Novi halkı, Kostainizza

⁵⁷⁸ Bir Venedik raporu, 26 Ocak 1737.

⁵⁷⁹ Keralio. I, s. 27. Suphi, bu muharebede ölenler arasında birinci het-man Topal İvan'ın oğlunun da bulunduğunu kaydediyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/489-490

⁵⁸⁰ 'Ban' kelimesi hetman, voyvoda gibi, baş, reis, prens anlamlarına gelmektedir (Ç.N.).

yakınındaki Globofze kasabasına baskın hareketinde bulundu, sürüleri, kadın ve çocukları alıp götürdüler. Kostainizza'ya birbuçuk fersah mesafede tahkimli Zrin kasabası yükselmektedir. Bu kasaba ahâlisi, Kostainizza halkıyla birleşerek kuvvetlerini üçe ayırdılar ve Novi yakınındaki Bola-windj⁵⁸¹ üzerine yürüdüler; bir baskın hareketi planlamışlardı. Fakat, muhafızlar tetikte bulunuyorlardı; geceleyin bir çıkış hareketi yaparak düşmanı ünna nehrinin karşı kıyısına püskürttüler. Novi milisleri Korkovidja⁵⁸² kalesine kazasız belâsız bir baskın hareketini gerçekleştirdiler; ganimetler alıp geri döndüler.⁵⁸³

Özi Ve Bender Kalelerinin Yıkılması

Bu sırada yorulmak nedir bilmeyen Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa, Mehmed-Giray Sultan'ın emrindeki bir kuvveti ve Her-zegovin kuvvetleri kumandanı Selanik sancakbeyini de beraberine alarak, Hırvatistan banının ordusunun geçişini güçleştirmek üzere Unna üzerine ilerlemişti. Dubizza yakınlarına kadar bütün ülkeyi tahrib etti ve Kostar kasabasını ateşe vermiş olan düşman birliklerini püskürttü; bu yakılan kasaba Banyaluka kapüann-daydı. Bu muvaffakiyetlerin haberi, Rusların özi ve Küburnu tahkimatını yıktıktan sonra çekildiklerinin haber alındığı sırada Bâb-ı Âli'ye ulaşmıştı. Kısa bir zaman önce, Bender valisi bu iki kaleyi almakla görevlendirilmiş, fakat bu harekete katılacak olan Paşalar, ellerindeki kuvvetlerin ve yiyecek yokluğunun bu harekete el-vermeyeceğini ve böylece verilen emrin yerine getirilmesinin imkânsızlığını Veziriâzam'a bildirmişlerdi. Yazdıkları yazı henüz yola çıkmıştı ki, Rusların çekildiğini ve iki kalenin tahribedilmiş olduğunu öğrendiler (Ocak 1739). Verdikleri bilginin neticesinden korkuya kapılıp, gönderdikleri yazıyı götüren ulakı geri çekmek için başka ulaklar yola çıkardılar; fakat ilk ulak çok acele davranmış ve yola çıkışından iki gün sonra Veziriâzam'ın ordugâhına varmıştı. Yeğen Mehmed Paşa, kumandanlarının emrini yerine getirmemelerinden fazlasiyle öfkelenmiş göründü, fakat tedbirli politikasına sadık kalarak onları cezalandırmayı erteledi. Uzuca, Mehadia ve Orsova'nın fethiyle başlayan sefer, Kılburun ve Özi'nin Ruslar tarafından kendiliklerinden boşaltılmasıyla sona ermiş oldu; Veziriazam payitahta dönmek üzere Nissa'daki ordugâhını kaldırdı. Ahmed

⁵⁸¹ Burası, ihtimal, bütün haritalarda yer alan Volinize'dir.

⁵⁸² Muhtemelen haritalardaki Korickâ.

⁵⁸³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/490-491

Halife kasabasma vardığında, Sultan'dan bir mektup getiren silahdâr, kendisinden dönüşünü hızlandırması ricasında bulundu. Onbeş günlük yürüyüş sonunda, askerin ücretini dağıtmak üzere ancak yirmidört saat kalabildiği Edirne'ye vardı; bu şehirden ayrılışının altıncı günü Davudpaşa'ya geldi ve Sancak-ı Şerifi .Sultan'ın ellerine teslim etti (24 Ekim 1738 - 10 Beceb 1151).⁵⁸⁴

Müzâkerelerin Yeniden Başlaması İçin Teşebbüsler

Bütün bu savaş boyunca barış müzâkereleri bazan yeniden başlamış, bazan bırakılmış olarak olaylarla eş yürüdüğünden, her seferin sonu, bizi, diplomasi tarafından büyük çatışmaya son vermek hususunda sarfedilen gayretleri değerlendirmek için geriye doğru bir bakış atmağa zorlamaktadır. Dük François de Lorraine Viyana'dan ayrılıp ordunun kumandasını ele almağa giderken, kendisine Bâb-ı Âli ile Veziriâzam'ın çadırının altında ve nazırları davet etmeden barış anlaşması yapması hususunda bütün yetkiler verildi⁵⁸⁵; bununla beraber, Fransız elçisi marki de Ville-neuve de yetkilerini kullanma emrini almıştı, ki bu hususta Avusturya hükümetinin herhangi bir şüphesi olamazdı; aksi takdirde, savaşa devam edecekti. Dük de Lorraine'in yetkileri yalnız Avusturya İmparatoru adına idi ve bu yetkilerde Rusya İmparatoriçe-sinin adı bile geçmiyordu. Bu husus Fransız elçisi Villeneuve'ü, Avusturya'nın Bâb-ı Âli ile ayrı bir barış anlaşması imzalamak isteyen Rus nâzın kont Ostermann örneğine uymak istemesinden şüpheye düşürdü. Kont Ostermann'dan aldığı ve muhtevası Viyana hükümetinin kendisine söyledikleriyle tam çelişki halinde olan bir mektup, endişesini büsbütün arttırdı. Kont Ostermann bu mektubunda Azak arazisinin uzatılmasını, Azak'la Kuban arasındaki arazinin taksimini, ticaret serbestliği, yeni barış⁵⁸⁶ anlaşmasından İran'ın yararlanmasını ve Çariçenin bütün Rusya'nın İmparatoriçesi olarak tanınmasını istiyordu. Aynı zamanda feld-mareşal Münch, barış müzâkereleri vasıtaları ve imkânları hususunda kendisine anlaşma yetkisi verildiğini Veziriâzam'a bildiriyordu. Rusya'nın müzâkere konusu etmek istediği şartlar hususunda kullandığı dilde görülen bu çelişki kont d'Ostermann'ın Bâb-ı Âli'ye gönderdiği mektuplarda kendi arzularını

⁵⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/491-492

⁵⁸⁵ Laugier, I, s. 236, Suphi, f. 154, 20 Reblul'evvel yazacak yerde yanlış olarak 10 yazmaktadır; bu son iki talebden de hiç bahsetmemektedir.

⁵⁸⁶ Simon Contarenl. f. 860.

dile getirirken, impara-toriçenin gözdesi Biron aracılığıyla Avusturya ile yaptığı yazışmalarda buna zıd bir yönde görüş belirtmesinden kaynaklanıyordu. Veziriazam, kont d'Osternann'ın mektubundaki diğer isteklere temas etmeksizin, Bâb-ı Âli'nin Kuburun ve Özi kalelerinin iadesi ile aynı zamanda Azak tahkimatının yıkılması hususunda esaslı bir şekilde ısrarla durduğunu bildiriyor ve bu başlıca maddeler üzerinde verilecek tâvizin müzâkerelerin esasını oluşturacağını cevabında belirtiyordu.

Fransa'nın arabuluculuğu Bâb-ı Âli, Viyana ve Saint-Peters-bourg hükümetleri tarafından kabul edildiğinden, İngiltere ve Hollanda'nın arabuluculukları reddedildiği gibi, yeni İran hükümdarı Nâdir şahın elçisi vasıtasıyla teklifte bulunduğu arabuluculuk da geri çevrildi. Aynı döneme doğru, İsveç elçileri Hoepken ve Carlson, son ticaret⁵⁸⁷ anlaşmasının tasdik vesikasını getirdiler. Bpneval'dan teşvik gören ve onun tarafından desteklenen bu elçiler, İstanbul'da taarruzî ve tedafüi bir ittifakın müzâkerelerine giriştiler. Bu ittifakın gerçekleşmesi için Bâb-ı Âli'nin İsveç kralı XII. Charles tarafından Osmanlı devletinden sened karşılığında alınan borcun bağışlanması ve Osmanlı devletinin İsveç'in hatırı sayılır bir orduyu ayakta tutması için gerekli masrafları karşılaması şartını ileri sürüyorlardı. Bu teklifler Osmanlı devleti açısından birer bid'at (yeni icâd) idi. Çünkü Osmanlı hanedanı bir hırıs-tiyan hükümdara karşı o güne kadar böyle veya benzeri taahhüd-ler kabul etmiş değildi. Bazı gayri memnun Macarların başına geçen Rakoczy, başlıca âsi Macarlardan oluşturduğu diyet meclisine kendisini tanıtarak Transilvanya tahtına oturmaya çalışmıştı; fakat Rakoczy, eşrafın ve Transilvanya'da yaşayan üç milletin sadakatleri karşısında tasarı ve ümitlerinin hayâl olduğunu görmüştü. Bonneval'in keskin zekâsı Rakoczy'nin ümitlerine bir çeşit gurur katmış ve bu gururla Rakoczy, memleketi hâkimiyeti altına almak için bu ülkede kir kere görünmesinin yeteceğini içdişi etmeğe bağlamıştı.

Böyle bir teşebbüsün başarı ihtimâlinin az olduğunu isbatla-yan mağrur Veziriazam, Rakoczy'den bütün teveccühünü esirger olmuştı. Bonnevarin kehâneti her ne kadar gerçekleşmişse de, Veziriazam ona ehemmiyetsiz bir kişi muamelesi yapmakta devam etti⁵⁸⁸; zira, kendi düşüncesine uygun olmayan sözleri dinlememeyi, bağlılıkları veya tecrübeleri hoşla gitmeyecek tavsiyelerde bulunmak zorunda bırakan kimseleri ahmaklık veya budalalıkla

⁵⁸⁷ Contareni, f. 110.

⁵⁸⁸ S. Contâreni, f. 719

su landırmayı alışkanlık haline getirdiğinden, giri eceğ  bir teşebbüsün başarısını Őüpheli g stermeğ  kalkışanları bağışlamak elinden gelmezdi. Evvelki Veziriazam Hekimoğ  Ali Paşa, Bonne-val'i, Rakoczy'nin ısrarla huzura kabul edilme taleblerini bir ay boyunca reddedecek kadar mağrur Yeğ  Mehmed Paşa'dan daha iyi değ rlendirmeyi bilmi ti.

Seferin açılmasından Orsova'nın teslimine kadar, Avusturya, barış görüşmelerinin' yeniden ba laması maksadiyle doğrudan hiçbir teşebbüste bulunmamı tı. Fakat, Orsova Türklerin eline geç-itiğ nde, Veziriâzam'dan, Koenigsegg'in akrabası Fürstenberg'in banş yapmaya hazır olduğu temin tını almıştı. Koenigsegg derhal Yeğ  Mehmed Paşa'ya bir yazı göndermiş ve Viyana hükümetinin de Fransa'nın arabuluculuğu ⁵⁸⁹ ve temin t  ⁵⁹⁰ altında barış anlaşması imzalamaya hazır bulunduğunu bildirmişti. Veziriazam Yeğ  Mehmed Paşa bu mektuba cevap vermedi. Veziri- zam'ın İstanbul'a hareketinden önce, d k de Lorraine'in kâtibi gelip kendisine Avusturya Ba kumandanının bir mektubunu getirdi. D k de Lorraine, k tibiyile Nissa'ya g nderdiğ  mektubunda, Veziriâzam'a, barış ⁵⁹¹ Ő artlarını derhal ve üçüncü bir Ő ahsın müdâhalesi olmaksızın tesbiti hususunda bir g r   me teklifinde bulunuyordu; Veziriazam Yeğ  Mehmed Paşa yazıyı getiren Ba kumandan kâtibi Theyls'e bu teklife karşı müsbet bir cevap verdi. Fakat on gün sonra, Theyls, d k' n hastalık sebebiyle gitmiş olduğunu bildiren bir mektubuyla geri gelince, Veziriazam, gururunun yaralandığını hissetti ve devletin geleneklerinin müsait olmadığını ileri sürerek feld-mareşal ile görüşmeyi reddetti. Feldmare al Koenigsegg, g r   me talebinin reddedilmesi ihtim lini düşünerek d k de Lorraine'in yerine müzâkerelerde bulunabileceğ ni bildiren yetki belgesini mektuba ili tirdiğ , Avusturya temsilcilerinin Yagodina ve Osmanlı temsilcilerinin Morawa üzerinde bir araya gelmelerini teklif etmiş olduğu halde, silahlarının başarılarından mağrur olan Veziriazam İstanbul'a gitmek üzere Nissa'-dan yola  ıktı. Payitahta vardığında biri feld-mareşal Koenigsegg, diğ ri kont d'Ostermann'dan olmak üzere iki mektup aldı. D'Ostermann'ın mektubu Bâb-x  li'nin son tekliflerine cevaptı. Rus h k meti, Tatarları baskı »altında tutmak bakımından kendisi için kesinlikle gerekli olan Azak'ı terketmeyeceğ ni üçüncü defa beyan ediyordu ve Avusturyalılar, ellerinde bulunan işgal edilmiş arazi üzerindeki sınırlarda bazı değişiklikler talebinde

⁵⁸⁹ Tevassut.

⁵⁹⁰ Tekeffül.

⁵⁹¹ Laugrier'de bir kayıt bulunmadığına göre, mektupta ve cevapta Fransız elçisinin adı bile geçmemektedir.

bulunuyordu. Bununla beraber, Osmanlı hükümeti marki de Villeneuve ile müzâkerelerde bulunmak üzere ordugâh müftüsü Esad, Reisefendi Mustafa, müsteşar Râgıb ve Said Efendileri görevlendirdi.

Dolmabahçe'de ⁵⁹² yapılan altı toplantıdan birinde, Türk olağanüstü yetkili temsilcileri, Avusturya İmparatorunun gönderdiği yetki vesikalarında Başbakanlık kâtiplerinden birinin hataya düşerek Sultan Mehmed'in adını yazacak yerde ondan önceki Sultan Üçüncü Ahmed'in adını yazması yüzünden kendilerini fazla-siyle hakarete mâruz bırakılmış göründüler. Özi ve Kuburun kalelerinin Ruslar tarafından yıkılmaları bahsine gelindiğinde, Türk temsilciler bunu Belgrad ve Temeşvar'ı fethetmek suretiyle telâfi edeceklerini ileri sürdüler; sonra, Macarların ve Transüvanyalı-lann hürriyet ve imtiyazları meselesini ciddiyetle benimseyerek, Rakoczy'nin ölümüyle onun yerine geçen bir diğer prenslik tahtı İddiacısı Czaki'ye rağmen, Bâb-ı Âli'nin bu prenslere karşı, iki milleti tuttuklarından daha az taahhüd altında bulunduğunu ileri sürdüler. İsveç lehinde bir yardım anlaşmasını Bâb-ı Aü'ye ısrarla imzalatmak isteyen Bonneval müzâkereleri güçleştirdiğinden, Veziriazamca yaptığı bir görüşmeden çıkışında Kastamonu'ya sürgüne gönderildi (29 Kasım 1738). Bu arada müzâkerelerin kesilmesi de gecikmedi; zira Türkler Azak'ın Ruslar tarafından kendilerine geri verilmesinde ısrar ediyorlardı ve arabulucu Fransız elçisi Villeneuve böyle bir talebi kabul etmek hususunda gerekli yetkiye sahip değildi. Diğer taraftan Türkler Orsova'yı Avusturya'ya geri vermeyi açıkça reddettikleri gibi, tahkimatın yıkılmasının konuşulmasına bile tahammül göstermiyorlardı (6 Aralık 1738).

Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, Ostermann ve Koenigsegg'e yazarak arabulucu elçilere daha geniş yetkileri kapsayan belgeler göndermelerini istedi ⁵⁹³; aynı zamanda, İran şahı Nâdir'in arabuluculuk için İstanbul'a gönderdiği İran elçilerini memleketlerine doğru yola çıkarıp başından savdı.

⁵⁹⁴

Polonya Kralı III. Auguste Ve Polonya Konfederasyonunun Bâb-I Âli Nezindeki Teşebbüsleri

⁵⁹² Laugier yanlışlıkla Besertaş diyorsa da, Beşiktaş'da değil, Beşiktaş yanındaki Dolmabahçe'de. (B8) Laugier'nin dedikleri gibi Castamollen değil, Kastamonu.

⁵⁹³ S. Cont&reni, t 540.

⁵⁹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/492-496

Deniz devletlerinin Osmanlı devletinin itimadına mazhar olmuş İstanbul'daki elçüleriyle İran şâhmm elçisi savaşı devletler arasında barışı sağlamak şerefini Fransız elçisinin elinden almağa ve İsveç elçisi Bâb-ı Âli ile Rusya'yı sürekli savaş halinde tutmaya çalışırken, Polonya Konfederasyonu ile dâima çekişme halinde olan Polonya kralı Üçüncü Auguste, Bâb-ı Âli ile Rusya arasında bir yakınlaşmayı gerçekleştirmeye gayret sarf etti.

Savaşın başlangıcı sırasında, kralın ve cumhuriyetin maslahatgüzarı Srezeniava Stadnicki ⁵⁹⁵, III. Auguste'ün tahta çıkışını Bâb-ı Âli'ye resmen bildirdikten sonra, Polonya'ya dönmek üzere beş yıl kaldığı İstanbul'dan ayrılmıştı. Maslahatgüzarın hareketi, İstanbul'a hetman Rzewuski ⁵⁹⁶'nin bir mektubunu götürmekle görevlendirilen Joseph Zaluski'nin hududa varışına rastladı. Hetman Rzewuski, Bâb-ı Âli'ye, Kırım Tatarlarının Polonya akınlarına ⁵⁹⁷ maani olunması şartıyla Karlofça (Carlowiez) anlaşmasına harfi harfine uyacağı vaadinde bulunuyordu. Bender valisi Nûman Paşa bu mektup getirenin derhal İstanbul'a gönderilmesi emrini aldı. Fakat, İstanbul'a gönderilmesi istenen mektup taşıyıcı daha önce sınırdan geri çevrilmişti. Aslında Zaluski'nin görevi, Veziriâzam'ın, kendi ordu birlikleri için Rus ordusuna ⁵⁹⁸ verilen geçiş serbestliğinin elde edilmesi hususunda Polonya konfederasyonuna yapmış olduğu müracaata karşı federasyonunun vermiş olduğu karan bildirmektir. Veziriazam bu müracaat için o dönemde Bâb-ı Âli'de tercümanlık görevini yürüten İstanbul'daki İmparatorluk matbaasının müdürü Macar dönmesi İbrahim Müteferrika'yı seçmişti ve kendisi o sırada ordugâhta bulunmuyordu; çünkü tatmin edici bir cevap getirmeden geri döndüğünden bütün görevlerinden alınmış ve sürgüne gönderilmişti (Kasım 1737).

Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, kendisine Zaluski tarafından verilen mektuba ancak sekiz ay sonra cevap yazdı. Esas olarak, mektupta, Bâb-ı Âli'nin düşmanı takibederken alışılmış sertlikle-riyle Polonya sınırlarını aşmış olan Tatarların takibi karşısında general Münch'a arazisinden geçiş hakkı tanınmasını mazur gördüğü bildiriliyor ve sonunda şu cümleye yer veriliyordu: «Polonya Rusya'ya gerek yiyecek te'mini ve diğer şekilde yardıma devam ettiği takdirde, Osmanlıların düşmanı buldukları yerde

⁵⁹⁵ Her iki mektup Suphi'de bulunuyor, f. 131.

⁵⁹⁶ Suphi. Keiuvski olarak kaydediyor.

⁵⁹⁷ Contareni, t 810.

⁵⁹⁸ Contareni, t 520.

hücum etmesini de mazur görecekti.» İmparatorluk divânı (Divân-ı Hü-mâyûn) hocagânından Münif Mustafa Efendi bu mektubu Rzewuski'ye⁵⁹⁹ götürmekle görevlendirildi. Bu zamana doğru, Polonya kralı III. Auguste, sarayın mensuplarından birinin aracılığıyla⁶⁰⁰, Bâb-ı Âli ile Rusya arasında bir yakınlaşma konusunda hizmetlerini sundu (3 Aralık 1738-20 Şaban 1151). Reisefendi Mustafa ve Müsteşar Râgıb Paşa, krala cevap olarak bir yazı kaleme almakla görevlendirildiler. Reisefendi'nin hazırladığı cevap taslağında: «Bâb-ı Âli, Rusya ve Avusturya ile dostluk münasebetleri sebebiyle Polonya kralının arabuluculuğundan şüphe edebilirdi; tekliflerini kabul etmesi için, Bâb-ı Âli Polonya kralını birliklerini Avusturya'nın hizmetinden çekmesini ve Polonyalıları Rusya'nın çıkarlarından uzak tutmasını talep eder» denilmekteydi. Râgıb Paşa'nın cevap taslağı daha mutedildi ve sadece, Bâb-ı Âli'nin Fransa'nın arabuluculuğunu kabul ettiği bildirilerek kralın teklifi reddediliyordu; bu sebeple Râgıb Paşa'nın hazırladığı cevap taslağı uygun görüldü.

Veziriazam, daha çok, elçisi Gorowski'nin⁶⁰¹ aracılığı ile kendisine yüzbin mevcutlu bir ordunun yardımını vaadetmiş, bulunan Polonya Konfederasyonunun tekliflerini kabule hazırды. Fakat, bizzat cumhuriyet, Polonya'dan alman toprakların ve eski hürriyetlerinin⁶⁰² geri alınması ümidiyle Bâb-ı Âli'den yardım talebinde bulunmuştu. Ayrıca, Bâb-ı Âli'ye sekiz maddeden oluşan bir taarruzî ve tedafüi ittifak anlaşması teklifinde bulunmuştu. Bu ittifak projesi taslağını buraya alıyoruz; 1 — Polonya'nın bütün voyvoda ve yüksek mevki sahiplerinin imzalamak ve mühürlemek zorunda olacakları taarruzî ve tedafüi ittifak anlaşmasını Bâb-ı Âli tasdik edecektir; 2 — Bâb-ı Âli ve cumhuriyet o andan itibaren ayrılmaz müttefikler durumunda olacaklardır; 3 — Gelecekte Polonya sınırında konaklayan Osmanlı ordusu; bu ittifak yürürlüğe girer girmez bol yiyecek ve her türlü ihtiyacına göre yardım görecektir; 4 — Bâb-ı Âli, gerek askerî birlikler vermek, gerek tesbit edilmiş tarihlerde ödenmek şartiyle, cumhuriyete yardımda bulunacak, ödemede hiçbir suretle bekletilmeyecektir; 5 — Bâb-ı Âli bu yıl Polonya'nın emrinde olmak üzere ellibin Tatardan oluşan bir orduyu Chocim ve Soroka'ya gönderecek, Kırım hanına ve Bucak seraskerine ellerindeki bütün imkânlarla Polonya'ya

⁵⁹⁹ Suphi, 1 142. S. Contareni, s. 923

⁶⁰⁰ Suphi, f. 143, mektup getirenin adını Zailouyouski olarak kaydediyor.

⁶⁰¹ Contareni, t. 831.

⁶⁰² Serbestiyet. Vak'anüvis Nuri, bu kelimeyle 93 ihtilâlinde kazanılan hürriyetin, anlaşıldığını belirtiyor.

yardım etmeleri emrini verecektir; 6 — Cumhuriyet, İsveç krallığını ikna edebildiği takdirde, Bâb-ı Âli de İsveç'le eski dostluk münasebetlerini gözönünde tutarak bunu kabul edecektir; 7 — Bâb-ı Âli, Polonya kendisinden alınmış topraklara girdiğinde yardımı reddetmeyecektir; Polonya ordusu düşmandan aldığı ganimeti Osmanlı ordusu ile paylaşacaktır; 8 — Osmanlı ordusu Polonya arazisindeki yürüyüşü sırasında hasâd ve bahçelere zarar verdiği ehemmiyetsiz tahribat için kendisinden herhangi bir tazminat talebinde bulunulmayacaktır.⁶⁰³

Hacı-İvaz Mehmed Paşa*Nın Veziriâzamuğa Getirilmesi

Yeğen Mehmed Paşa, Bâb-ı Âli'nin madde madde uygulanmasına önem vereceği bu sekiz maddelik ittifak teklifine cevap vermekte aceleci davrandı. Bu sıralarda Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa'nın savaşıcı projeleri, barış anlaşmasının bir an önce gerçekleştirilmesi için İstanbul'a gelmiş bulunan Kırım hanının muhalefetiyle karşılaştı (4 Şubat 1739-24 Şevval 1151). Bir görüşme sırasında Reisefendi ile Râgıb Paşa'ya savaşın sür'atle sona erdirilmesini arzu ettiren sebepleri etrafıca anlattı ve iyi bir barış anlaşmasının gerçekleştirilmesi karşısında Azak'ın kaybedilmesine kimsenin üzölmeyeceğine onları inandırdı. Diğer taraftan, Veziriazam, gelecek seferin hazırlıklarını tamamlamak için gayret sar-fediyordu. Sürekli veya geçici çiftlik sahipleri, evvelki yıllarda olduğu gibi, bir veya birkaç tam teçhizatlı asfcer vermekle mükellef tutuldular. Sınır üzerindeki birliklerin bakımı ve tâlimi için gerekli parayı Vidin valisine gönderdiği gibi, sürücü ve asker alma memuru sıfatıyla ülkenin her tarafına mabeyinciler çıkardı. Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, bu hazırlıklar ortasında, Kırım hanının gelişinden beri başının üstünde gürültüleri duyulan yıldız, rımla vuruldu. Kırım hanı bütün barışseverleri kendi kanaati etrafında toplamıştı ve Veziriâzam'a karşı muhalefet partisi her gün güç kazanıyordu. Fransız tercüman Delaria bir görüşmesi sırasında, Kızlarağası ile paylaştıkları Sultan'm teveccühü ile övünüp muhaliflerinin bağırıp çağırma larını fino köpeği⁶⁰⁴ havlamalarına benzettiği sırada, Sultan'm gözüne girmeyi ve teveccühünü kazanmayı başarmış olan hasmı, onu makamından uzaklaştırmaktan başka bir şey düşünmüyordu; çünkü Veziriâzam'ın kendisini ortadan kaldırmak üzere

⁶⁰³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/496-498

⁶⁰⁴ Laugier, I, s. 336. «Kendi düşüncesinin aksini söyleyenlerin hepsi birer fino köpeğiydi.»

yemin etmiş olduğunu biliyordu ⁶⁰⁵. Bayramın üçüncü günü, Veziriazam Şeyhülislâm'la birlikte Hır-ka-yı Sâadet Dairesi'ne gitmek üzere saraydaki Güller Evi'nden ⁶⁰⁶ ayrıldığı sırada silahdar gelip kendisinden Mühr-i Hümâyûn'u istedi. Aynı anda, onu sarayın duvarları dışında, gözden düşen devlet memurlarını sürgüne götüren gemilerin bulunduğu limanın yanındaki balıkçı barakasına indirecek olan bostancıbaşı göründü. Birinci Mahmud Şeyhülislâm'ı, Kapdan-ı derya Süleyman Paşa'yı, Reisefendi Mustafa'yı, Yeniçeriağası Hasan, birinci defterdar Yusuf ve azledilen Veziriâzam'ın kâhyası Yedekçi Meh-med'i. derhal huzuruna çağırttı; maksadı Elhac Mehmed Paşa'nın Veziriâzamhğa getirildiğini, o sırada Vidin'de Bâb-ı Âli kaymakamı olarak bulunan Ahmed Paşa'nın vezirliğe yükseltildiğini bizzat bindirmekti. Ahmed Paşa gelinceye kadar onun işlerinin vekâleten yürütülmesi Kapdan-ı deryaya emredildi.

Yeni Veziriazam genellikle merd ve adalete bağlı, fakat orta derecede kaabiliyetli ⁶⁰⁷ olarak tanınıyordu. Yagodina doğumluydu ve sırasıyla eski vezir Bekir Paşa'nın kâhyalığı, defterdar yardımcılığı, Vidin valiliği ve daha önce de çavuşbaşılik görevlerinde bulunmuştu. Vidin valisi olarak Avusturya'ya karşı ilk seferde dikkati çekmiş; ikinci seferde ise Yeğen Mehmed Paşa'nın onun şahsında bir rakip ve bir halef bulmak korkusu yüzünden kendisini gösterememiş, üstelik Veziriazam Yeğen Mehmed Paşa, Orsova muhasarasının kalkmasından sonra onu Tuna birlikleri serdarhğından almış, vezirlik rütbesini bile hükümsüz hale getirmiş, vezirliği ancak Sultan'ın emri üzerine geri verilmişti. Elhac ve îvaz lâkapları kendisinin hacca gitmiş olduğunu ve kalabalık bir aileye ⁶⁰⁸ mensup bulunduğunu gösteriyordu.

Yeğen Mehmed Paşa'nın Veziriâzamlıktan azlinden dört gün sonra yeni kaymakam İstanbul'a geldi ve aynı gün Veziriâzam'ın sarayının giriş kapısına tuğlar dikildi (28 Mart 1739 -17 Zilhicce 1151). Her zaman olduğu gibi, Yeniçeriler, topçular ve topları götürmekle görevli askerler Edirne kapusu yoluyla İstanbul'dan çıktılar; Sultan, muhteşem bir törenle Sancak-ı Şerifi Kaymakam'a teslim etti. Ahmed Paşa yeni kamerî yılın birinci günü Davutpaşa ordugâhından ayrılarak orduyu Edirne'ye götürdü (10 Nisan

⁶⁰⁵ Gatterer'de Dadich'in Hatıratı, Tarih Kütüphaneleri, XV, s. 260.

⁶⁰⁶ Suphi, f. 141. Laugier 25 Mart yerine 22 Mart demekle yanılıyor.

⁶⁰⁷ Contar-eni, f. 948. Son derece yumuşak mizaçlı, fakat kavrama kaabi-Uyetî fazla geniş olmayan bir insan. Laugier, I, s. 338.

⁶⁰⁸ Mehmed Said Efendi Biyografileri.

1739 -1 Muharrem 1152) vie ordu Edirne'ye varmca, Veziriazam Hacı Mehmed Paşa Sancak-ı Şerifi onun elinden teslim aldı. Sofya'ya iki fersahlık mesafeye gelince, Veziriazam Karaman valisi Memiş Paşa tarafından karşılandı; akşama doğru iki şuralı dizilen Yeniçeri ve cebecilerin arasından geçerek alkışlarla şehire girdi. Sofya'dan yeni birliklerin sür'atle toplanmaları emriyle kaymakam Paşa'yı İstanbul'a gönderdi. İşlerin sür'atle yapılmasını sağlamak üzere, Kefe, Vidin ve Bender seraskerlerine Bâb-ı Âli komiserleri sîfa-tiyle mabeyinci yardımcılar verdi. Talebi üzerine Sultan, Hazine-i Hümâyûn'dan alman ikiyüzellidokuzbin beşyüz seksenbeş akçayı hemen yola çıkardı. Yeğen Mehmed Paşa'nın veziriâzamlığı döneminde görevinden azledilmiş ve Sakız adasına sürülmüş olan Kefe valisi Numan Paşa'nın vezirlik rütbesi ve makamı kendisini koruyan Kırım hânı Mengli-Giray'ın talebi üzerine iade edildi. Evvelki Veziriâzam'ın döneminde, Bender'in yardımına acele koşmadığı için Kavala'ya sürülmek ve serveti müsadere edilmek suretiyle cezalandırılan Özi valisi vezir Mehmed Paşa'ya rütbeleri geri verildi ve Kırım'daki Yeni-Kal'a kumandanlığına atandı; fakat oraya varır varmaz Soroka'ya gidip oradaki kolordunun kumandasını üstlenmesi emrini aldı; bu kolordu Eflak sınırında bulunuyordu. Veziriazam, Katırcızâcî'yi beşyüz leventten oluşan bir takviye birliğiyle Bender'e gitmek ve bu kalenin kumandasına ele almakla görevlendirdi.⁶⁰⁹

İsveç'le XII. Charles'ın Borçlarıyla İlgili Anlaşma

Daha az önemli başka olaylar payitahtta halkın dikkatini oyalamaktaydı. Rakka valisi, Ahmed Paşa, şimdiki kaymakam Paşa'nın evvelce Aydm'da başarısızca savaştığı âsi San Ali'yi esir etmiş ve kesik başını İstanbul'a göndermişti⁶¹⁰. Bu döneme doğru, geçen yıl Nâdir şah tarafından arabuluculuk teklifi için gönderilen elçiler, Türk elçisi Mustafa Paşa'mn maiyyetinde Anadolu'ya vardıklarını Bâb-i Âli'ye bildirdiler ve ulemâ sınıfından Abdullah ve Halil Efendiler büyük-kadı rütbesine yükseltildiler. Şâh'ın Sultan için yeni bir vazifeye gönderdiği elçilere, Sultan'ın kendilerini huzura kabul edeceği âna kadar Eskişehir'de beklemeleri emri verilmişti. İsveç kralı XII. Charles'm Türkiye'de ikâmeti sırasında almış olduğu borçlarla alâkalı, İsveç elçileriyle yürütülen müzâkereler bu yıl içinde sona erdirildi.

⁶⁰⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/498-501

⁶¹⁰ Suphi, f. 149 ve Conareni, f. 811.

İsveç'in Osmanlı donanmasına yüksek bordalı bir savaş gemisi ve otuzbin tüfek vermeği vaa-detmesi üzerine, Bâb-ı Âli, İsveç kralına ulaştırılmak üzere heyete teşekkürlerini bildirdi.⁶¹¹

Prusyalı Teğmen Sattlerin Gelişi

Bir müddet sonra, Kırım hanına Prusya kralının mektubunu getiren teğmen Sattler Eflak'a vardı; Prusya kralı Birinci Frederic (Frederik), Kırım'dan at satın alması ve muhafız birliğinde tüfekçi sınıfında görev vereceği İri kişilerden asker kaydetmesi hususunda handan mektupla müsaade ricasında bulunuyordu. FrĖ-dĖric bu müsaadeyi isterken, Avusturya'ya yardım hususunda tarafsız kalmış olduğunu belirtmeyi de ihmâl etmemiştir. Chocim kumandanı İlyas Paşa, teğmen Sattler'i Bender valisine gönderdi; o da Besarabya seraskeri İslâm-Girayhan aracılığı ile kralın mektubunu Kırım hanına ulaştırdı. Veziriazam, İslâm-Girayhan'ı, teğmenin işini kolaylaştırmak hususunda bütün imkânlarını kullanmakla görevlendirdi. Ne var ki, teğmen ancak alelade uzunluğun üstünde boya sahip iki kişiyle Berlin'e dönebildi.⁶¹²

Krozka Savaşı

Sofya'da otuz gün süren bir dinlenmeden sonra, Veziriazam Hacı İvaz Mehmed Paşa, Nissa'ya doğru yürüyüşe geçti. Bana kasabası yakınında, bu kalenin kumandanı Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'ya maiyyetinde bütün alaybeyleri ve tımarlı süvariyle rastladı. Ali Paşa ve Vidin kumandanı Toz Mehmed Paşa'dan aldığı düşmanın Poncsova'daki ordugâhını kaldırır gibi davrandığını bildiren rapor üzerine, Veziriazam bir savaş meclisi topladıktan sonra ileri yürümeğe karar verdi. Avusturya ordusunun mevcudu, topçu, süvari ve hafif birliklerle Rascienler hariç ellibin kişiden oluşuyordu⁶¹³; Veziriâzam'ın emrindeki kuvvetlerin asker mevcudu yüzbinden fazlaydı. Bu sefer mevsiminde Avusturya ordusunun başkumandanlığı, Avusturya hükümetinin geçen yıl orduyu, kayıplar verdiren hastalıklara mâruz bırakmasından korktuğu dük de Lorraine'e değil, feld-mareşal Olivier

⁶¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/501

⁶¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/501-502

⁶¹³ Schemettau, s. 192; yüz askerden oluşan altmışyedi tabur; her biri yüz askerden oluşan altnuşdört humbaracı bölüğü; yüzonuç süvari bölüğü; yekûn, ellialtûbin Üciyüz asker.

Wallis'e verilmişti; feld-mareşal prens de Hildburghausen ve kont de Neipperg, süvari generalleri Soner ve Styrum Wallis'in emrinde hizmet görüyorlardı. Avusturya ordugâhında vezir Ali Paşa kumandasındaki onikibin mevcutlu Osmanlı ordusu öncü birliğinin Sırpların Krozka dedikleri Hisarcık şehrine vardıkları haberi alındığında, Veziriâzam'ın Semendra'ya ancak    gün sonra gelebileceğini hesaplayan feld-mareşal Wallis,  nc  birliğine karşı hücuma geçmeğe karar verdi. Feld-mareşal Nipperg'i nehrin karşı yakasında bırakarak Pacsova'da Tuna'yı geçti ve Hisarcık  zerine yürüdü. Zweybr k kasabasından Hisarcık'a dört yol gitmektedir. Bunlar Sekendorf'un iki yıl önce geçmiş olduklarıydı; mareşal Wallis, Sekendorf'un yaptığı gibi ordusunu dört kola ayıracak yerde, düşmanın üzerine dar bir boğazdan geçerek ve sadece süvarileriyle ⁶¹⁴ yürüdü. Bir gün önce Viyana saray meclisine Türkler üzerinde yalnız süvari hücumuyla üstünlük sağlamanın g   olduğunu kendisi yazmış olduğundan, yaptığı vahim bir hata idi. Jean Palffy'nin emrindeki zırhlı süvariler gün doğarken boğazdan çıktıklarında etraflarının Türkler tarafından sarılmış olduğunu gördüler; aynı zamanda Krozko dağının arkasında Veziriâzam'ın ordusu belirdi. Palffy'nin alayı üstün bir cesarete sahip bulunduğunu isbatladı, fakat boğazın içine itilen Savoie alayının saflarında hüküm süren karışıklık Caraffa, Soner, Hohenzollern ve Cari Palffy'nin alaylarına da sirayet etti. Avusturyalılar yenildiler ve Osmanlılara on sancak ve    büyük savaş davulu bırakarak, arkalarına bile bakmadan Tuna kıyılarına kaşıştılar. Jean Palffy'in zırhlı süvarilerinin büyük bölümü Osmanlılar tarafından kılıçtan geçirildi veya yüksek yerlerden yirmibin yeniçerinin mevzilendiği eteklere doğru püskürtüldüler; savaş nizamındaki bu yeniçeri birliklerinin elinden pek azının bile kurtulduğunu söylemek kolay değildir. General Withoff, general Lerschno, general Caraffa ile prens Wamdeck ve prens Hesse-Rheinfels savaş meydanında kaldılar. Osmanlılar, üstünlüklerinden yararlanarak sağ ve sol kanatlarını boğaza ittikleri düşman süvarisini kuşatmak üzere ileri sürmüş olsalardı, bu hareket Avusturyalıların sonu olurdu; fakat sağ kanatlarını Tuna üzerinde kademelendirmek ve sol kanatlarıyla de Avusturya  nc leri için son derece meş'um bir arazi rolünü oynamış olan bağları işgal etmekle yetindiler. Prens Hildburghausen kumandasındaki süvariler, Alman piyadesinin sol kanadı ve merkezin bir kısmı, bütün gün

⁶¹⁴ Feld-mareşal Wallis'in raporu ve Avusturya ordusunun bilinen ki veti, Osmanlı İmparatorluğu tarihçisinin, Ali Paşa'nın kırkbin zu-1 süvari ve bir o kadar tüfekçi tarafından hücuma uğradığını m b  İşgali bir şekilde anlatan raporunu yalanlamaktadır.

boyunca tam bir hareketsizlik içinde kaldılar, sadece altı piyade alayı ve Palffy'in süvari birlikleri, onsekiz humbaracı alayı düşmanın çarpmasına karşı koydular. Savaş, öncü hücumu hesaba katılmaksızın, sabahın saat beşinden güneşin batışına kadar sürdü (23 Temmuz 1737 -16 Rebiul'âhir 1152). Avusturyalılar beşbinyediyüzyirmüki ölü verdiler; yaralıların sayısı ise dört bin.beş yüz otuz altı idi ⁶¹⁵.

" Bu savaşı takibeden gece, prens de Hildburghausen, Tuna'nın öteki yakasında bıraktıkları kont Niepperg'den yardım istemek ve ertesi gün Osmanlılara karşı hücumla geçmek hususunda kumandanlarla istişarede bulundu; fakat, Soher ve Styrum aksi görüşü savundular. Bunlara göre süvari birlikleri yorgun ve yemsi olduğundan savaşabilecek durumda değildi ⁶¹⁶. Savaş sırasında Avusturya'nın Tuna filotillasına kumanda eden Pallavicini bütün gemileriyle Belgrad'dan hareket etmişti ve maksadı savaşa katılmaktı. Fakat, sadece kırkı Osmanlı topçusu tarafından atılan birkaç yüz gülle atışından sonra gemileri isabet aldığından ertesi gün Belgrad'a geri döndü.

Veziriazam, sabahın ilk ışıkları görüldüğü sırada, dört veya beşbin Yeniçeriyle ilerledi ve muharebe yeniden başladı, fakat ordunun gerisini sıralanmış ve savaş nizamına girmiş görünce, hücum etmekten vazgeçerek Hisarcık'a çekildi. Krozka savaşının kaybedilmesinin başlıca sebebi feld-mareşal Wallis'in kayıtsızlığından kaynaklandı. Kuvvetlerinin bütünüyle hücum edecek yerde, kuvvetlerini dört kola ayırmış ve bu kolların en zayıfı ile savaşa tutuşmuştu; hiç şüphesiz, kendisine kuvvetleriyle katılmayı tavsiye eden feld-mareşal Niepperg'i dinleyip süvariyle birlikte piyadeyi aynı zamanda hücumla kaldırsaydı, savaş kaybedilmeyecekti ⁶¹⁷. Veziri-âzam'ın orada bulunmasından elektriklenmiş bir hale gelen Osmanlı ordusu en büyük cesaretle savaştı; merdlik göstermekte askerler birbirleriyle âdeta yarıştılar ve Bâb-ı Âli'nin vekilleri, Reis-efendi Mustafa, müsteşar Râgıb ve Devlet Şûrası ikinci reisi Hâşim, topçu ve diğer sınıflar efradına teçhizat ve cephanenin tam olarak dağıtılmasına nezaret ettiler. Savaşdan

⁶¹⁵ Keralio, II, s. 165. Suphi yirmibin ölü ve onbin esirden bahsediyor; savaşın ancak beş saat sürdü&ünü kaydediyor.

⁶¹⁶ Osmanlı tarihlerindeki kayıtlara ve bilhassa bu sefere bizzat katılmış bulunan Vak'anüvis Suphi'ye göre, daha ilk çarpışmada düşman 12 bin maktul vermiştir. Sabahın beşinden guruba kadar muharebede Waldek ve Hesse Rheinfels prensleriyle üç düşman generali maktul düşmüş ve on bayrak alınmıştır. Hacı-İvaz Paşa'nın o gece Avusturyalıları çevirip imha etmemiş ve bu suretle karanlıktan yararlanıp kaçmalarına meydan vermiş olması büyük bir hata sayılmaktadır (Ç.NJ),

⁶¹⁷ imparatora verilen toplantı raporu, tarihi 2 Ağustos 1739. Gatterer'in Tarih Kütüphanesinde bulunan. I, XV*. s. 272, Dadich'e bakınız.

sonra Veziriazam, Rumeli vergisinden tahsil edilip kendisine gönderilmiş olan seksen kese parayı kendisine düşman başı getiren yiğitlere dağıttı. Sonunda parası bitince, kendisine getirilen başlar için makbuz verdi. Defterdar Arif, divanın üç reisi, yâni muhasebeci, ruznâmecî ve mevkufâtçı, getirilen her düşman başı için bir duka vermekle görevlendirilmişlerdi. Bu sefere katılan Vak'anüvis Suphi, bu sa-vaşda gösterilen gayreti Övmekten geri kalmadı ve Krozka muharebesini Mohaç'la aynı çapta saydı.⁶¹⁸

Belgrad Muhasarası

Hisarcık'da iki gün dinlendikten sonra Veziriazam, Tuna'ya çıkarak Wischniza'ya vardı; ertesi sabah Halilpaşa Tabyaları'nı yan taraflarında bırakarak Weretschar sahralarını geçti ve Bel-grad'ın dış mahallelerini ateşe verdi. Aynı gün kalenin etrafında bir siper kazdırdı (26 Temmuz -19 Rebiul'âhir). Bu olaylar sırasında, serasker Toz-Mehmed Paşa Örsova'dan ayrılmış ve önce gelip ordugâhını Hisarcık karşısında kurmuş, hemen peşinden ordugâhını Temes kıyılan üzerinde, Pancsova yakınında, Veziriâzam*ın-kine iki fersah mesafeye nakletmişti (29 Temmuz). Ertesi gün Veziriazam Hacı-İvaz Mehmed Paşa Belgrad kumandanına haber göndererek kaleyi teslim etmesi teklifinde bulunmuş ve yirmibin kişilik muhafız kuvvetini tam bir güvenlik içinde Ofen'e göndereceği vaadinde bulunmuştu. Veziriâzam'ın bu teklifine kaleden toplar atılmak suretiyle cevap verildi.

Bu sırada Wallis, Neipperg ve Lobkowitz'in kumandasındaki Avusturya ordusu Osmanlılarla karşılaşmak üzere ilerledi ve muharebeye girişeceği Pancsova'ya gelip muharebe nizamına girdi. Bu sırada kaleden çıkan beşyüz Türk süvarisi kuşatılıp son neferine kadar yokedildi (30 Temmuz 1739 - 23 Rebiul'âhir 1152). Toz -Mehmed Paşa, onaltıbin kuvvetiyle Banat ve Transilvanya'ya girecek yerde düşmanla savaşa tutuştu, yenildi ve ordugâhını Avusturyalılara bıraktı. Emre itaatsizliği Pancsova felâketine sebep olmuş, bundan daha kötüsü de, ihmâli yüzünden, Krozka muharebesi günü, Bosna Valisi Hekimoğlu AH Paşa'nın getirmiş olduğu yeni bir icâd eseri olan meşin nehir dubalarını⁶¹⁹ düşmana kaptırmıştı. Bu itaatsizlik ve ihmâlin neticesinde başı vuruldu.

⁶¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/502-505

⁶¹⁹ Nehir geçmek için duba gibi kullanılan bu meşin duba-tulumları icad eden, Bosnasaraylı Muzafferzade adında alelade bir zanaatkardı.

Hekimoğlu Ali Paşa, Bâb-ı Âli'den Bosna'da savaş başlatmak ve düşman arazisine bir akın yapmak emrini aldıktan (Nisan 1739) hemen sonra harekete geçmiş ve altmış yıldan beri, akıncı birliklerinden bu yana Türk birliklerinin hareketlerine ⁶²⁰ sahne olmamış toprakları, Kulpa ile Unna nehirleri arasındakiler de dahil, Kostainizza ve İrim dolaylarındaki bütün memleketi tahrib etmiş, idare yeri olan Bosnasaray'dan Novi üzerine kadar ilerlemiş, Unna nehrini geçip Zrin'i kuşatmış, Kulpa kıyılarına kadar Kostainizza ve Novodol ülkesini tam bir yıkıma uğratmıştı. Karşı kıyı üzerinde altıbin Kırım askeri, Knesawa, Dubiza, Yessenowaz kasabalarını yakıp yıkmıştı. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim ve Salih Paşa'nın oğlu Mahmud, Bilan sahralarında Traw-nik, Akhisar, Yaiza, Banyalouka, Massoraz, Novi, Bihacz, Ostro-sacz ve Eski-Ostrovaz milislerini toplayıp Waratdja'ya ⁶²¹ kadar, Kotar, Lika ve Udwinia etrafındaki toprakları kan ve ateş içinde bıraktılar. Hekimoğlu Ali Paşa, yeni Veziriazam Hacı-İvaz Mehmed Paşa'nın ordugâhında, Trawnik'de bulunuyordu. Veziri-âzânî'a Krozka savaş meydanında iltihak etti ve onunla birlikte Belgrad surları önüne gitti.

Bosna ve Sırbistan'daki birliklerden daha az talihli olan Ruslar karşısındaki Osmanlı ordusu, Besarabya ve Eflâk'da büyük terslikler ve başarısızlıklarla karşılaştı. Birlikleri arasında onüçbin Kazak ⁶²² bulunan ve yetmişsekizbin kişiden oluşan Rus ordusu, Polonya makamlarının varlığına aldırmaksızın, Dinyester'e ulaşmak üzere Polonya cumhuriyetinin şuurlarını aştı (12 Ağustos 1739-9 Cemâziyül'evvel 1152). Kazaklar, Soroka, Mo-hilow ve diğer şehirleri yakmak suretiyle Rus ordusunun yürüyüşünü aydınlattılar. Chocim'e (Hotin) altı fersah mesafede bulunan Sukowza'da ⁶²³, Münch, yirmi kişiden oluşan bir birlikle Dinyester'i geçti. Eflâk'da, Rusların ülkenin prensi İlân ettikleri Kantemir, ahâliyi voyvoda Ghika'ya karşı ayaklandırdı.

624

⁶²⁰ Hammer, Türk akıncı birliklerine vahşi demekle haksızlık etmektedir. Tarafımızdan dilimize çevrilen Avrupa'da Osmanlı Tesiri müellifi de akıncıları bir talan ve ganimet toplama cihazı olarak görmekle hataya düşmüş ve Hammer gibi haksızlık etmiştir. Aslında akıncılar, düşmanın savaş hazırlıklarını bozarlar, ekinleri yakarak sefere veya savaşa hazırlanan orduyu zahire stoku bakımından zayıf düşürmeğe çalışırlardı. İkinci Dünya Savaşı'nda sabotajlar ve çeşitli yollardan, gizli ajanlar ve sabotajlar vasıtasıyla aynı yolda çalışmalara şahid olduk. Günümüzde de Soğuk Savaş'ın hüküm sürdüğü dönemlerde Türk akıncılarının yaptıklarının besbeteri yapılmaktadır. Türk akıncıları, hiç değilse yaptıklarını merdçe, hayatlarını ortaya koyarak gerçekleştireyorlardı (Ç.N.).

⁶²¹ Ta Waratschaya, yani Waratca'ya kadar; Dubski bundan bir has isim yapmış.

⁶²² Keraüo, 11, s. III, Suphi, f. 169, yüz binden fazla diyor.

⁶²³ Keralio, s. 115; Harodenko'dan uzak değil

⁶²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/505-507

Chocimin Zabtı

Bender seraskeri Veli ve Özi seraskeri Genç-Ali Paşalar Cho-cim Önünde mevzilenmişlerdi. Veli Paşa kaleye çekilmek ve orada mevzilenmek istedi, fakat birlikleri açıkta savaşmak arzusunu gösterince, iki Paşa, Stawoutschane tepelerine gelip işgal ettiler. Arazi durumu Osmanlıların lehinde olmasına rağmen, Rouzmanoff, sekizbin kişilik bir kuvvetle Munch tarafından kumanda edilen bir hücum uygulattı; bu pervasızlık tam bir basan ile mükâfatını buldu (18 Ağustos). Bu çarpışmada, Ali Paşa, hararetli fakat düşüncesizce cesaretiyle (Genç) lâkabını isbatladı; seraskerin görüşüne aldırmağlığın neticesi olarak da bostancılarını ölüme sürükledi. Tam bir yenilgiye uğrayan Türkler, Bender'e çekildiler; içlerinden sadece birkaçı Hotin (Chocim) kumandam Üyas Paşa ile bu kaleye kendilerini atabildiler. Muharebeden önce onbin kişiden oluşan muhafız kuvvetinden kalede ancak yediyüz Yeniçeri ve ağalan kalmıştı. Ruslara karşı koyamayacak kadar zayıf olduklarından, İlyas Paşa, Ruslardan gelen teslim teklifini kabul etti.⁶²⁵

Ruslar Eflak'da

Rus ordusu başkumandanı, Hotin'den {Chocim}, Voyvoda Ghika ve bölükbaşınm telâşla ve sekizbin askerle terkedip gittikleri Yassi üzerine yöneldi. Telâşlarından tuğlan, birçok savaş davulunu, bayrakları ve üç topu oldukları gibi bırakmışlardı. Münch, şehri aldıktan sonra, beceriksizce ve alabildiğine sertlikle Boyarların üzerine yürüdü. Metropolitin öpmesi için haçı ve İncil'i kendisine uzattığında, sadece kitabı öpmekle yetindi ve haçı eliyle itti; nihayet metropolit nutkuna, «Allah inişini ve çıkışını takdis etsin» metnini okuyarak başlayınca, bütün Rus generalleri kahkahayı bastılar ve İsâ Peygamberi alaya aldılar. Münch, vakit kaybetmeden Boyarlardan, yirmibin kişiden oluşan yardımcı bir askerî güçten-ayrı olarak, yirmibin duka tutarında bir savaş yardımı istedi. Memlekete yayılan Kazaklar yağmaya giriştikleri ve yangınlar çıkardıkları sırada, Yas'da konaklayan birlikler akıl ve hayâle gelmeyecek taşkınlıklara kendilerini kapıp koyvermişlerdi. Soyulan kiliseler, yağmalanan manastırlar ve ırzlarına tecavüz edilen aileler, bu şehirden Rus ordusunun geçtiğinin işaretleri olarak kaldılar. Yassi'den hareket eden Münch, hemen hemen aşılması imkânsız Kudrui ve Baklui

⁶²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/507

dağlan arasından Bender üzerine yürüdü. Ghika'mn Rusların Boğdan'a girdiklerini haber vermesinden hemen sonra Veziriazam, o sırada Bender seraskerinin yanında bulunan Atmaca Paşa'ya, levendlerin reislerine, Katırcı-oğlu, Vanlı, Yeğini ve Bolu voyvodasına, Sarı Ahmed Paşa kumandasındaki Boğdan ordusunun yardımına koşmaları emrini gönderdi. Aynı zamanda, Tuna kıyıları üzerinde gerektiğinde İbrail, Kilya ve İsmail kalelerini takviye etmek üzere onikibin kişilik bir kuvveti teşkilâtlandırdı.

Rusların Boğdan ve Besarabya savaşı, Avusturya İmparator-lüğü'nun Osmanlı İmparatorluğu ile hiçbir zaman girişmediği müzâkerelerin en garib ve en bahtsızının başladığı zamana tesadüf etti. Bu müzâkereleri takibeden barış anlaşması, Avusturyalı müzakerecilerin keyfi davranışlarının neticesi oldu. Bu şartlar içinde Avusturya'nın gösterdiği zaaf ve ihtiyatsızlık gerçekten inanılmayacak bir dereceye vardı⁶²⁶. 1739 seferinin açılmasından uzun zaman önce Avusturya Başvekili Kont Sinzendorf, Fransız elçisi Marki de Villeneuve'ü, Bâb-ı Âli'ye, Orsova ve Meheda'yı geri vermesi, hiç değilse bu kalelerin tahkimatını yıkmasını taahhüd etmesi karşılığında Avusturya Eflâkı'ndan bir kısmını, fakat bölüm bölüm vermeği teklif etmekle yetkili kılmıştı. Fakat Bâb-ı Âli, Rusya Azak kalesi tahkimatını yıkmayı kabul etmedikçe bu çözüme girmek istemiyordu ve Avusturya İmparatoru bu şartın Rusya Başvekili kont Ostermann tarafından reddedildiğini öğrenir öğrenmez seferin açılması emrini verdi. Fransa elçisi marki de Ville-neuve kendisini olağanüstü yetkili, bir taraftan Bâb-ı Âli, diğer taraftan Avusturya ve Rusya arasında barışı müzâkere konusunda olağanüstü yetkilerle donatılmış, aracı elçi olarak ilân ettikten sonra, Veziriazam Belgrad surları önüne geldiği sırada, takibetmiş olduğu Osmanlı ordugâhında, Nissa'da bulunuyordu (27 Temmuz). Veziriazam, ertesi gün, feld-mareşal kont de Wallis'e, barış görüşmelerini mümkün kılacak bir ateş-kes teklifinde bulundu ve rehine olarak Avusturya ordusundan birkaç subayın kendisine gönderilmesini istedi; Wallis, ona Schulenburg alayının albayı kont de Gross'u gönderdi. Veziriazam Hacı-ivaz Mehmet Paşa, kont Gross'a, generali barış anlaşması yapmak yetkisine sahipse, hemen müzakerelere girişilebileceğini bildirdi. Durumu hükümete bildiren feld-mareşal Wallis'e verdiği cevapta, Viyana hükümeti, Türklerle Avusturya için en müsait

⁶²⁶ Bunlar, sadece bu olayda feld-mareşal Wallis ve Niepperg tarafından hakkedilmiş sitemlerdir; Schoell, XIV, s. 360, beceriksizlik, hatta ihanetle suçlarken yanılmaktadır: «Tarihin örneğini verdiği müzakerelerin en garib ve en bedbahtına geldik. Bu müzâkere böylesine zaaf hareketleri, ihtiyatsızlık ve saygısızlıktan oluşmaktadır ki, gelecek nesiller bu işin faillerini ehliyetsizlik, hatta ihanetle suçlayacaklardır.»

göreceği Şartlar altında müzâkereye giriŐmesini, kesin bir zaruret bulunmadıkça ve ancak dereceli bir Şekilde t vize yanaŐmasını tebliğ etti. Ayrıca Wallis*den Belgrad'ın vaziyetinin bildirilmesi istenmiŐ, o da kalenin savunulmasının imkânsızlığını bildirmişti. Kendisine gönderilen talimatta, bu müzâkerelerde kendisinin teklif etmiş olduğu kont Neipperg'in kullanılması isteniyordu.⁶²⁷

Waujsle Veziriazam Abasında Muhabere

Feld-mareşal Wallis, albay Gross'u, beraberine tercüman Schwacheim'i de vererek Veziriâzam'ın ordugâhına ikinci defa gönderdi. Albay Gross, Avusturya ordusu baŐkumandanının Veziriazamca yazdığı bir mektubu da götürüyordu. Feld-maresal Wallis, mektubda Fransa ve deniz devletlerinin arabuluculuğu ile barış müzâkerelerine hazır olduğunu haber veriyor ve Belgrad'ın ellerinde kalması için en büyük fedak rlıklara hazır bulunduğunu söylüyordu. Ertesi gün (13 Ağustos - 8 Cem ziyel'evvel), Veziri-  am Hacı- vaz Mehmed Paşa, Waiis'e verdiği cevapta, ancak Belgrad'ın anahtarları⁶²⁸ kendisine teslim edildiği takdirde müzakerelerin başlayabileceğini bildirdi. Feld-mareşal Wallis, bu esas üzerinde müzâkereleri baŐlatamayacaęını beyan ederek, h k metine baŐvuracaęını vaadedip, bu husus için on günlük, bir mütareke talebinde bulundu⁶²⁹. Bu başlangıç zaten gelecek için iyi Şeyler d Ő nd remezken, albay Gross, Wallis talimatına taban tabana zıd bir Şekilde, Avusturya hükümet terc manının hazır bulunduğu kabul sırasında, Belgrad'ı Veziriâzam'a terket-mekten söz ederek vaziyeti büsbütün vahimleŐtirdi. Hatt , tercüman Schwachheim'in görevlerinin Őuurlarım aŐtıęını hatırlatmasına rağmen, Gross sözlerinde ısrar etmekte bir salanca görmedi. Wallis, imparatora gönderdiği raporda, Neipperg'in müzâkerelerin yürütücüsü olarak kabul edilmesini bizzat istemişti: Fakat Avusturya hükümetinin kendisini Neipperg'e tercih etmesini aklından ge iremeyeceğinden, kıskançlık damarı kabardı. Son iki yıl içinde alman mektupları, vesikaları, yazıŐmaları Neipperg'e bildirmesi ve bu meselenin idaresini Neipperg'e bırakması emrini almıştı. Yalnız ihtirasının

⁶²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/507-509

⁶²⁸ Wallis'in mektubu Neipperg'in Tarihi'nde s. 157'de, Veziriâzam'ın cevabı s. 180'de, Veziriâzam'ın Sultan'a raporu Suphi'de, f. 158'de bulunmaktadır.

⁶²⁹ Bu mektup Neipperg Tarihi'nde, s. 168, bulunmaktadır, 15 Ağustos, Sourdok tarihli. Schwachheim'in Őahadetiyile 14 tarihli yerine 15 Ağustos tarihli olması gerekiyor.

sesini dinleyen feld-mareşal Wallis, bunlardan Neipperg'e bilgi vermemekte ısrar etti. Tercüman Momars'dan ve Avusturya başvekilinden gelen iki mektuptan Avusturya hükümetinin başkumandan Wallis'e güvenmediğini, kendisine itimadının tam olduğunu, Wallis'in albay Gross'un götürdüğü mektuptan hemen sonra Veziriâzam'a iki mektup gönderdiğini öğrendiğinde, Türk ordugâhına gitmek ve Fransız elçisiyle görüşmek hususunda ısrar gösterdi. Wallis, Veziriâzam'a gönderdiği bu mektuplardan birinde, Fransız elçisinin Türk ordugâhına gelmesi zorunluluğu üzerinde ısrarla durdu; diğerinde ise Neipperg ⁶³⁰ için Türk ordusu hatlarından güvenle geçiş vesikası talebinde bulundu. Bu iki mektup Veziriâzam'a Fransız tercüman Delaria tarafından verildi ve Avusturya başvekili tarafından müzakereci olarak Neipperg'in tercih edildiğinden bilgi sahibi kılman Fransız elçisi Ville-neuve, tercüman aracılığı ile Neipperg'le temasa geçti. ⁶³¹

Neipperg'den Osmanlı Karargahına Hareket

Avusturya başvekili Sinzendorf, bir ulak subayı ile gizlice feldmareşal kont Neipperg'e gönderdiği iki mektupla kendisine Belgrad ve tahkimatını Türklere bırakmak yetkisi verdi; bununla beraber, eklediği notta, Neipperg'e ancak çaresiz kaldığı takdirde buna razı olması konusunda onu uyarmaktan da geri kalmadı. Veziriâzam'ın ordugâhına giderken kont Neipperg'in beraberinde albay Gross, hükümet tercümanı Schwachheim, saray meclisi birinci tercümanı ve sekreteri Momars bulunuyordu. Veziriâzam gösterişsiz ve mai-yetsiz gelmesini istediğinden, eşya olarak yanında sadece bir küçük bavul vardı. Feld-mareşal Wallis'in kont Neipperg'e vermiş olduğu olağanüstü yetki belgeleri fazlasiyle gayri muntazamdı; hiçbir yararı olmadığı ve istenmediği halde yalnız deniz devletleri aracılığından bahsetmekle kalmıyor, fakat, Avusturya ile Rusya'yı birleştiren ittifaktan da bahsediyordu ⁶³². Evvelkiler gibi Wallis'in bu

⁶³⁰) Bu iki mektup Neipperg Tarihi'nde bulunmakta, 16 ve 17 Ağustos tarihini taşımaktadır, s. 190. Albay Gross tarafından götürülen mektubun cevabı no. 19, s. 19'da bulunuyor; fakat, 15 yerine yanlış olarak 5 Ağustos tarihli. Neipperg Tarihi, bu mektubu yanlış olarak ikinci cevabın Fransızca ve İtalyanca tercümeleriymiş gibi zikretmektedir. Fransızca ve İtalyanca tercümeler Veziriâzam'ın daha önceki bir cevabıyla alâkalıdır; Latince yazılmış mektuba gelince, bu da daha öncedir.

⁶³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/509-511

⁶³² So begewaltige ich euch biemit auch das fortificerte Belgrad an die Türken einzugestchen, 11 Ağustos tarihli mektup. Suphi'ye de bakınız, f. 173 ve 174. - imparatorun Niepperg'e yazdığı 18 Ağustos tarihli mektup. Daha sonra Wallis, bu karışıklıktan ötürü kendisini şu satırlarla mazur göstermeğe çalıştı: «Hiçbir

mektubu ve albay Gross'un Veziriâzam'a Belgrad'ı peşkeş çeken teklifi, Sourdok'daki Avusturya İmparatorluğu ordugâhından ayrılıp Belgrad tarafından Türk ordugâhına giden Neipperg için o zamana kadar bir sır olarak kalmıştı. Belgrad'dan geçişi sırasında feld-mareşal Neipperg, kalenin savunması kendisine verilen Su-kow'un feld-mareşal Wallis'e gönderdiği raporda bahsettiği kale duvarlarındaki gedik hakkında gerçeği bizzat araştırıp durum hakkında bir bilgi edinmemek hatasını işledi; bu o kadar büyük bir ihmâldi ki, iki gün önce kalenin bütün dış yapısını teftiş eden Schmettau da hiçbir gedik görmemiş ve düşmana da rastlamamıştı. Böylece, hâin veya ihmalcı Belgrad kumandanının raporlarına aldanan başkumandan feld-mareşal Wallis, özel mektuplarında ve Neipperg, İmparatorun kendisini gizlice yazmakla görevlendirdiği mektuplarında, kalenin durumunu ümitsiz göstermekte birleştiler. Bu mutabakat meş'um neticelere yol açtı; zira, bu yüzden Toscanne büyük-dükü ve büyük-divan azası Bartenstein, Belg-rad'ın Osmanlılara teslimini uygun gördüler.

Türk ordugâhına geldiğinde, Neipperg Bâb-ı Âli tercümanı Ve Reisefendi tarafından karşılandı ve Reisefendi, onu, Schwaheim ve Momars'la birlikte Veziriâzam'ın cadın ile Reisefendi'nin çadırları arasına kurulmuş iki çadıra götürdü. Orada, beraberinde kâtibi Peyssonel ve tercümanı Delaria ile gelen Fransız elçisi tarafından ziyaret edildi. Bu ilk görüşmede, Fransız elçisi Villeneuve, İmparatorun kendisine derece derece yapması hususunda müsaade ettiği bütün tekliflerin Veziriazam tarafından reddedildiğini ve Belgrad'ın tesliminin ilk şartların esası olarak kabul edilmesi hususunda ısrar gösterdiğini Neipperg'e haber verdi (18 Ağustos).

Bu bilgiyi alan Neipperg, tahkimatını yıktıktan sonra Belg-rad'ı Osmanlılara vermek teklifiyle müzâkereleri başlatmağa yetkili olduğu kanaatine vardı. Albay Gross'un Belgrad'ı olduğu gibi vermeyi teklif ettiği Veziriazam, Belgrad'ın anahtarlarını almadan hiçbir teklifi dinlemek istemediği cevabını vermekle yetindi. Veziriazam Hacı-İvaz Mehmed Paşa, ertesi gün, Neipperg'e oniki Yeniçeriden oluşan bir şeref kıt'ası gönderdi ve aynı gün Reisefendi'nin ziyaretini kabul etti ⁶³³. Hazinedar Beşir Ağa'nın Sultan'ın Ve-ziriâzam'a gönderdiği bir mektup ve Krozka savaşında yararlık-

zaman siyasi görevlerde bulunmadığımdan deniz devletleri konusunda bana verilen yetkilerle alakalı maddeyi yanlış yorumladım.» Fransız elçisi Villeneuve'e yazılan mektup, Neipperg Tarihi'nde, s. 245.

⁶³³ Neipperg Tarihi, s. 49. Schmettau, s. 257, kont Neipperg'in Türk ordugâhında yirmidört Yeniçerinin gözetiminde mevkuft tutulduğunu ve yine burada «Bosna Paşasının onun yüzüne tükürdüğünü» yazıyor ki, bunların uydurma olduğunu İsbatlamaya değmez. Bk. Laugier, II, s. 34.

ları görülenlere takılacak nişanlarla gelmesiyle müzâkereler iki gün ertelendi. Reisefendi Mustafa, toplanan vezir ve Paşalara, Sultan'ın orduyu mutluluklar vererek ilerlediği fetihler yoluna devam teşvik eden mektubunu okudu.

Bu sırada muhasara faaliyetleri büyük bir gayretle ileri aşamalara ulaşmış bulunuyordu. Belgrad kalesinin cephe kısmında hendekler kazılmış, ve dış âlemle her türlü irtibat kesilmişti. Veziriazam, Yeniçeri siperleri arkasında kurdurduğu otağından hemen hiç ayrılmıyordu; Bâb-ı Âli'nin diğer nazırları, Reisefendi, defterdar ve Çavuşbaşı, herhangi bir beklenmedik olayla karşılaşmamak için sırasıyla gece teftişine çıkıyorlardı. Defterdar ve muhasebeci veya birinci divan-ı muhasebat reisi Sava nehri üzerinde Belgrad'ı Bohġmiens adasına ve oradan da Zemlin'e bağlayacak olan bir köprünün inşasına nezâret ettiler; öylesine gayret gösterdiler ki, köprü, birkaç gün içinde birliklerin kullanılmasına verildi. Düşman, Visniza yalanlarında, Tuna filosunun en büyük gemilerini kendisi ateşe vermişti. Avusturyalıların küçük bir Tuna adası üzerinde inşa ettikleri bir burcu ele geçirmek için Vidin seraskeri Memiş Paşa'nın giriştiği harekât tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.⁶³⁴

Belgrad Barış Anlaşması Mukaddimatı Ve Neticelenmesi

İstanbul'dan gönderilen nişanların Krozka muharebesinde yararlık gösterenlere dağıtılmasından hemen sonra, Neipperg, barış anlagması yapması hususunda kendisine verilen yetkiler dahilindeki şartları yazı ile tesbit ederek Fransız elçisine verdi. Bu yazı vesika ile, Avusturya Eflâk'ını, Orsava ve Sırbistan'ı, Belgrad ve Sabacz (Böğürdelen Kalesi) 'ı Türklere teslim etmeği, iki devlet arasında Sava ile Tuna nehirlerinin sınırı oluşturmalarını teklif ediyordu. Ertesi sabah, tekliflerine hiçbir cevap alamayan Neipperg sabırsızlık içinde ordugâhtan ayrılma müsaadesi istediği sırada, kongre için hazırlanan çadıra gitme davetiyle karşılaştı. Çadıra, yetkili murahhasların oturmaları için üç sedir yerleştirilmişti. Ortadaki sedirde Fransız elçisi Villeneuve, kâtabi Peyysonel oturuyorlardı. Feld-mareşal kont Neipperg ve hükümet meclisi kâtabi Momars sağ taraftaki sedirde yerlerini aldılar; Osmanlı olağanüstü yetkilileri, ordugâh kadısı Es'ad Efendi, Reisefendi Mustafa ve müsteşar Ragıp Paşa, arabulucu Fransız elçisi

⁶³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/511-513

marki de Ville-neuve'ün sol tarafındaki sedire oturdular (23 Ağustos). Bu ilk, toplantıda, iki gün sonrakinde olduğu gibi, Osmanlılara tahkimatı yıkılmış olarak Belgrad'ı teslim etmek teklifiyle yetirüldi; bunun sebebi Osmanlıların Belgrad'ın halihazırdaki durumuyla, olduğu gibi teslim edilmesinde ısrar etmiş olmalarıydı. Neipperg, her şefesinde memleketine dönmek müsaadesi istedi; her seferinde de Veziriazam bu isteği reddederek, kendisinin Fransız elçisinin çadırında kalabileceğini bildirdi. Fransız elçisi Villeneuve, Türk olağanüstü yetkili murahhaslarını daha yumuşak davranır hale getirmek maksadiyle, Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa'yı Neipperg'le daha yakın dostluk münasebetlerine soktu ve onun arabuluculuk bakımından düşüncelerini kazandı. Peşinden Avusturya başvekili kont de Sinzendrof'a, Viyana'ya yazarak ona müzâkerelerin durumunu açıkladı; fakat Neipperg, daha önce İmparatora raporunu göndermiş olduğundan böylece yeni bir hata işlemiş oldu ve müzâkerelerden bir netice alınıncaya kadar susmağa karar verdi; yalnız dört gün sonra (28 Ağustos) Veziriazam, ihtiyaç duyulan erzak ve diğer maddeler Nissa'dan gelmediğinden Belgrad kalesi kumandanından kendisine buz göndermesini rica etmek üzere bir adam yolladığında, Neipperg, Türkler tarafından açılmasından korktuğu için cevap istemediği bir pusula ile Osmanlı ordugâhında olup bitenleri Belgrad kumandanı Sukow ve feld-mareşal Wallis'e gizlice bildirmek için bu fırsattan yararlandı. Ertesi gün, olağanüstü yetkili murahhaslar, üçüncü defa olarak kongre çadırında toplandılar. Durumunun elvermediği mazeretini bildiren Veziriâzam'ın yerine toplantıya Hekimoğlu Ali Paşa başkanlık etti. Hekimoğlu Ali Pa-sa'nın Belgrad kalesinin şimdiki durumuyla ve bütün müştemilâ-tiyle Osmanlılara teslim edilmesi hususundaki talebi, yetkilerinin sınırını aştığı beyaniyle Neipperg tarafından reddedildi. Bunun üzerine Fransız elçisi Villeneuve, arabulucu sıfatıyla, yeni ilâvelerin yıkılması, eski tahkimatın kalması yolunda teklifte bulundu. Ali Paşa söz aldı ve Fransız elçisi arabulucu Vüleneuve'den, eskisini zedelemeyen yeni tahkimatın yıkılmasının mümkün olabileceğine inanıyorsa, bu ameliyenin bütün Osmanlı ordusunun gözü önünde yapıp yapılamayacağını sordu; Villeneuve ve Neipperg, cevaplarında mutabakata varmak üzere toplantı bölümünden ayrıldılar. Tekrar çadıra girdiklerinde, AH Paşa, tekliflerinin kabul edilmiş olduğunu ve dolayısıyla anlaşmanın esaslarının tesbiti hususunda hazır olunduğunu bildirdi. Ertesi gün, kendi barış öncesi taslağı ile Reisefendi'ninkini karşılaştıran Fransız elçisi Villeneuve, Reisefendi'nin kendi metnine, Önceden mutabık kalınmış gibi, Eski-Orsova, Mehadia ve

Yeni-Palanka*'nın teslimini eklemiş olduğunu gördü; oysa bu husus evvelki toplantılarda kesinlikle bahis konusu edilmemişti. Bu olay, bütün gün boyunca devam eden tartişmalara yol açtı. Yeni bir toplantıda, Neipperg, Türk olağanüstü yetkili murahhaslarına Orsova'nın karşısında arazi parçasını vermek teklifinde bulundu; fakat Türkler, Eski-Orsova şehrini kendi mülkiyetlerine almak için Czerna nehrinin yatağını değiştirmeyi teklif ettiler (31 Ağustos).

1 Eylül günü Neipperg ve Fransız elçisi, bir  avuşbaşı ve bir mabeyinciyle birlikte, Veziriâzam'ın, Rumeli Beylerbeyi ile Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın arasında oturduğu çadırına gittiler. Villeneuve ve Neipperg onların karşısındaki bir sedire oturdular. Hemen yakınlarında, defterdar Arif, Yeniçeriağası Hasan ve dört olağanüstü yetkili Osmanlı murahhasları, k hyaN Mehmed Ađa⁶³⁵, Reisefendi Mustafa, ordugâh kadısı Es'ad Efendi ve müsteşar Râgıb Paşa yer minderleri üzerine ilişmişler . Adları bildirilen yüksek rütbeli devlet memurlarının nezareti ve bilgileriyle dört olağanüstü yetkili yalnız Veziriâzam'ın imzalayarak tasdik ettiği bir ön anlaşma ile barışı (mukaddem t-ı sulhiye) gerçekleştirdiler; peşinden arabulucu ve anlaşmanın teminatçısı olarak Fransız elçisi imzaladı.    gün sonra Veziriazam Hacı- vaz Mehmed Paşa Belgrad'a girdi⁶³⁶ ve İmparator kapısı denilen girişte kendisini yeni kumandan Schmettau karşılayıp hoş geldiniz dedi. Aynı gün Hekimoğlu Ali Paşa'yı Belgrad valiliğine atadı ve ordunun kumandanlığını serasker  nv niyle kendisine verdi. Anlaşmanın imzalanmasından altı gün sonra, Hekimoğlu Ali Paşa, Schemattau ile, Neipperg ve Fransız elçisi arabulucu Villeneuve tarafından tasdik edilen bir sözleşme imzaladılar; bu sözleşmeye göre, Türkler Belgrad'ın dış tahkimatını altı ay içinde yıkmayı  stleniyorlardı (7 Eylül 1739 - 3 Cemâziyül'eweril52).

Neipperg, Bâb-ı  li aynı zamanda Rusya ile bir barış anlaşması yapmadığı takdirde, Avusturya ile yapılan barış anlaşmasına imza koymayacağını bildirmişti. Rusya'nın olağanüstü yetkili murahhası Villeneuve' n yanında bulunuyordu ve h k meti tarafından barış görüşmeleri için görevlendirilmişti. Rus başkumandanı M n h tarafından Hotin (Chocim) ve Yaş'ın zaptedilmesi Türklere barış yolunda araştırmalar yapma kararı verdirmişti; Azak kalesi tahkimatının yıkılması hususunda

⁶³⁵ Laugier, anlaşma tercümesinde kahya Mehmed'in adını geçirmeyi unutmuş.

⁶³⁶ Belgrad kalesi 1717-1129 yılının 18 Ağustos - 10 Ramazan  arşamba günü Avusturyalıların eline geçtiğine göre, o tarihten itibaren tam 22 yıl 17 gün onların ellerinde kalmış olmaktadır ( . N.).

evvelce mutabakata varılmış olması iyi bir başlangıç sayılabilirdi. Fakat, Osmanlı murahhasları, Azak etrafındaki arazinin ekilmemesi talebini getirince ortaya yeni bir güçlük çıktı. Rus murahhası Cagnoni önce, yetki mektubuna aykırı bulduğu bu talebi kabule yanaşmadı, bununla beraber, talebin hükümdarının tasvib etmesi şartıyla talebi kabul etti. Yeni sınırların tesbit edilmesine gelince, Veziriâzam'ın Osmanlı vesikalarının bulunduğu Nissa'ya gelişinde bu işin halledilmesi uygun görüldü. Reisefendi, Rus murahhasının şarta bağlı olarak imzaladığı barış anlaşmasını doğrudan imzalatılmasının Ve-ziriâzam'ın vakarına uygun düşmeyeceği görüşünü savunduğundan, beşbin duka verilerek bu görüşünden vazge irildi ve anlaşmanın Rus h k meti tarafından imzalanıncaya kadar işin aracıya bırakılması hususunda ik'na edildi. Bu anlaşmanın üçüncü maddesiyle Rusya, m lhakatında yerleşime müsaade edilmeyecek olan Azak'm tahkimatını yıkmayı üstleniyordu; buna karşılık Rusya'ya Kuban üzerinde bir kale inşa etmek müsaadesi verilmişti; Rusya aynı madde uyarınca ne Azak denizinde, ne Karadeniz'de filolar bulundurmamayı, bu iki denizin hiçbir limanında gemi inşa ettir-memeyi üstleniyordu; 6. madde, Rusya'nın her iki Kabarta'nın bağımsızlığını tanımasını hükme bağlıyordu; 12. madde ile Bâb-ı  li  ari e ve haleflerine imparatorluk unvanını gönül rızasıyla tanımayı üstleniyordu; 15. madde Asya ve Avrupa sınırlarının t yini için bir komisyon oluşturulmasını öngörüyordu. Rusya ile yapılan anlaşma, barış için müddet konulmadığından sonuncu anlaşma gibi, m ddetsizdi. Avusturya ile yapılan barışa gelince, bunda müddet yirmiyedi yıl olarak belirlenmişti. Avusturya anlaşmasını oluşturan yirmi   madde, sınırlardaki değişikliklerden başka, boyarlar, Boğdan ve Eflak için geçmişin unutulması şartını, Pasarofça anlaşması sırasında elde edilememiş olan Trinitierlerin yerleşmeleri ve kiliselerini inşa etmek hürriyetini; Macar muhaliflerinin şefi ve Rakoczy'ye halef olan Czafci'nin uzaklaştırılması; kadınlarıyla Türk topraklarına çekilmek isteyenlere seçme hakkı şartını getiriyordu. Nihayet, Bâb-ı  li, Dunsingotlarm ve Kuzey Afrika Arap beyliklerinin Adalar denizi ve Akdeniz'deki korsanlık hareketlerine son vermek vaadinde bulunuyordu.

Bu anlaşma 18 Eylül 1739 günü sabahın saat altısında imzalandı, bütün gece üzerinde çalışılan suretler, Fransız elçisinin huzurunda ve onun temin tı altında derhal ve okunmadan teati edildi. Aynı gün, Veziriazam, ordugâhını kaldırarak, Osmanlı Devletiyle Rusya'yı ayıracak olan yeni sınırı tesbit eden anlaşmayı imzalayacağı Nissa'nın yolunu tuttu (3 Ekim).    maddelik olan bu anlaşma, 1705 tarihli anlaşmadaki esas üzerine

oluşturulmuştu ve smırı Dinyeper nehrinin batısında tesbit ediyordu; Berda ve Mius nehirleri arasındaki araziye gelince, 1700 anlaşmasıyla tesbit edilmiş sınırların aynı olarak kalıyordu ⁶³⁷.

Hacı-îvaz Mehmed Paşa Ekim sonuna doğru İstanbul'a döndüğünde Sancak-ı Şerifi Sultan'a teslim etti (28 Ekim - 25 Receb). Veziriâzam'ın İstanbul'a dönüşünden birkaç gün sonra Avusturya kraliyet meclisi kâtibi Momars, İmparatorun tasdik ettiği barış anlaşması metniyle payitahta geldi; fakat bu tasdikli metnin verilip Sultan'mki alınmadan önce bazı yeni güçlüklerle karşılaşıldı. Anlaşmanın Lâtince metninin III. maddesi Sırbistan ve Bosna sınırlarının Karlofça barış anlaşmasında tesbit edildiği şekilde kalacağı hükmünü taşıırken, Türkçe metinde Bosna sınırının Karlofça anlaşmasında tesbit edilmiş olduğu şekilde olacağı okunuyordu. Avusturya hükümeti, anlaşmanın Türkçe nüshasının Lâtince yazılmış nüshaya uyularak düzeltilmesini istedi; ayrıca, Eflak'da askerî yolların tahrib tarzını düzenleyen ve sınırların savunmasını sağlayacak yeni kaleler inşasını serbest bırakan özel bir anlaşma imzalanmasında ısrar etti. Bu anlaşma Tersâne'de düzenlenen ihtişamlı bir konferansta imzalandı. Konferansda, Fransız elçisi marki de Villeneuve ve Belgrad anlaşmasının olağanüstü yetkili Osmanlı murahhaslarından başka, Kapdan-ı derya, Yenî-çeriağası, imparatorluk müşîri ve diğer birçok ağa hazır bulundu (5 Kasım 1739). Karşılıklı tasdikli nüshaların alınıp verilmesi işlemi de hemen yerine getirildi. Sultan Birinci Mahmud, Fransız elçisine bir şeref hil'ati ile koşumları gözalcı bir at ihsan etti, fazla olarak, onun şerefine İstanbul zindanlarında bulunan otuz Alman esirini serbest bıraktırdı.

Viyana kraliyet meclisi kâtibi Momars Bâb-ı Âli'ye bir vesika daha verdi; bu vesikada Belgrad barış anlaşmasının Rusya ile aralarındaki tedafü ve tecavüzî ittifak üzerinde hiçbir tesiri olamayacağı Avusturya hükümeti tarafından bildiriliyordu. Onaltı gün sonra, Rusya'nın eski İstanbul elçisi Wischniakoff (Vişniyakof), başkumandan Münch'ün muhalefetine rağmen Hotin'in boşaltılacağı vaadiyle birlikte anlaşmanın Çariçe tarafından tasdik edilmiş nüshasını getirdi. Fransız elçisi marki de Villeneuve'e gönderdiği bir mektupta Rus başvekili Ostermann, Nissa anlaşması konusunda, Türk

⁶³⁷ Hammer meselenin bu tarafını belirtmemekle beraber, Belgrad barış anlaşması Batı kaynaklarında, galib vaziyette yapılan anlaşmanın tesirleri gözönünde tutularak Osmanlı tarihinin en şanlı barış anlaşmaları arasında gösterilir. Ayrıca Türk-Rus hududunun tahdidi konusunda 30 Ekim - 27 Recep Cuma günü Nissa'da (Niş) bir mukavele imzalanmış. Hotin'in Türkiye'ye iadesi kararlaştırılmış, Fransa devleti bir kefaletname vermiş olmakla beraber, bir ihtiyat tedbiri olarak Rusya'ya karşı İsveç krallıkla 1740 yılında 20 Ocak Çarşamba günü 0 maddelik ittifak yapılmıştır (Ç. N.).

sınırlarını Kamenka ve Saliva kıyılarına kadar geri  ektirmekle Tatar ve Kazak topraklarının birbirine karıştırılmasından başka bir şey yapılmamış olduğunu, yeni sınırlandırmada eski anlaşmanın tesbit etmiş olduğu esasların alınmasıyla hiçbir şeyin tesbit edilmediğini ileri sürüyordu. Rusya başvekili Ostermann yeni tahkimatla alâkalı hiçbir hususun anlaşmaya konmamış olmasından ve anlaşmanın Lâtince metnindeki maddelerle Rusça ve Türkçe metinler arasında farklar bulunmasından da yakınıyordu; nihayet, Chocim (Hotin)'in geri verilmesiyle alâkalı maddenin daha ılımlı, ve Çariçeye karşı daha saygılı bir usl b içinde kaleme alınmasını ve  ari enin Bâb-ı Âli tarafından bütün Rusya'nın imparatoriçesi olarak tanınmasını talebediyordu. Türk vezirler mevcut güçlüklerin yeni bir sözleşmeyle ortadan kaldırılması Vaadinde bulundular;  ari enin İmparatoriçe olarak tanınmasına gelince, bunu başka bir döneme ertelediler. Tasdikli metinlerin alınıp verilmesi, Avusturyalılarla yapılanı gösteri ve ihtişam bakımından aratmadı; yalnız Ramazan ayında bulunulduğundan oruç tutulması münasebetiyle Rus murahhası divan yemeğine davet edilmedi (28 Kasım 1739).

Yeni Rus anlaşması Rus başvekili Ostermann'ı sınır meselelerinde artık herhangi bir g  l  e yer vermeyecek şekilde değiştirildi. Yeni anlaşmada Azak kalesi tahkimatının    ay içinde yıkılacağı belirtildi. D'Ostermann, anlaşmaya uyarak Hotin ve Boş-dan'da Ruslar tarafından işgal edilmiş diğer kalelerin boşaltılması yolunda emir verdi; iki tarafın tebaalarından   z r dilendi ve geçmişin unutulması istendi. Yeni sözleşme, Tersane salonunda, bir ay sonra imzalandı (28 Aralık). Ertesi gün, Rus murahhası Wis-chniakoff, Avusturyalı Momars'ın yaptığı gibi,  ari enin Avusturya imparatoru ile aralarındaki ittifakın devam ettiğini bildiren beyanını ihtiva eden bir muhtırayı Bâb-ı Âli'ye sundu.

Veziriazam, vakit geçirmeden sınır tesbitiyle görevlendireceği komiserlerin atanma işlerine girdi. Bâb-ı Âli'nin eski Fransa elçisi Mehmed  elebi'nin oğlu Said Efendi, Avusturya tarafında, Sava nehri adalarının durumunu tesbit edip, sınırları düzenlemekle görevlendirildi; mevkuf at ı Mehmed Efendi aynı maksatla Tuna  zerine gitmek, Osrova ve Eflak sınırlarını tesbit etmek emrini aldı. Rusya sınırlarının tesbiti görevi Veziriazam tarafmdan mev-kufat ı Meramı ve Kâhyabey'in (dahiliye nazırı) eski kâtibi Hattı Efendilere verildi ve kendilerine, gayrete gelmeleri için, bulundukları görevlerin birinci derecesine çıkarılacakları. vaadedildi. Belgrad barış anlaşmasının yedi olağanüstü yetkili murahhası, Veziriazam,

Rumeli ve Bosna valileri, Reisefendi, ordugâh kadısı ve müsteşar Râgıp Paşa, bu muzaffer barış aklaşmasının gerçekleşmesinde yürüttükleri işbirliğinin mükâfatını, bütün halk ve memleket tarafından kendilerine gösterilen sevgi ve saygıda buldular. Müsteşar Râgıp Paşa'nın kaleminden çıkan zafernâmelerle ⁶³⁸ Belgrad fethi müjdesi bütün valilere, Asya ve Afrika'nın bütün müslüman devletlerine ulaştırıldı. Kendileri bakımından felâketli olan bu barış anlaşmasının müzâkeresinde ve neticelendirilmesinde görev yapan Avusturya murahhaslarına gelince, Almanya imparatoru, haklarında duyduğu hoşnutsuzluğu birbirinin aynı mektuplarda ifâde etti ve bunlar, yabancı ülkelerdeki bütün elçilere gönderildi ⁶³⁹ ve imparator, feld-mareşal kont Neipperg ile Avusturya orduları başkumandanı feld-mareşal Wallis'i, kendilerinin de haklı saydıkları bir gözden ve itibardan düşme cezasına çarptırdı ⁶⁴⁰.

⁶³⁸ Bu zafernameler Ragıp'ın eserinde bulunmaktadır.

⁶³⁹ İmparatorun elçilerine gönderilen sirkülerlerde Wallis ve Neipperg'in Krozka Savaşı ve Türklerle müzakerelerde işledikleri belirtilen hatalar Mosar'ın Belgrad Barış Anlaşması adlı eserinin 93. sayfasında bulunmaktadır.

⁶⁴⁰ Elçilere gönderilen sirküler mahiyetindeki mektuplarda bulunan Wallis ve Niepperg'e yöneltilmiş suçlamalar, Niepperg Tarihi'nde ve Viyana arşivlerinde bulunanlara tamamiyle uygun düşmektedir. Kont Sinzendorf da 12 Eylül, 3 ve 12 Ekim tarihlerinde marki de Villeneuve'e yazdığı mektuplarda, Laugier'-nin anlattığı gibi, Niepperg'in davranışını Avusturya hükümeti nezdinde aynı istikamette mazur göstermeğe çalıştığını bildirmektedir. Zaten Wallis ve Niepperg'in kendilerinin hatalarını itiraf etmek ve özür dilemek hususunda yazdıkları mektuplarda elçilere İmparatorluk tarafından gönderilen sirküler-mektupla-nın gerçek olduğunu ispatlamaktadırlar. Wallis'in 19 Eylülde yazdığına göre, 5 Eylülde İmparatorun emir-nâmesiyle barışı yapmakla görevlendirildiği halde, Ve-ziriâzam'ın karargâhına gitmek nefesine ağır geldiği için hareketsiz kalmıştır; Niepperg'in, yetkilerini kendisinden almağa zorladıktan sonra, barış müzâkerelerinin devamı boyunca kendisini olup bitenlere dair tamamiyle bilgisiz bıraktığını belirtmekte ve nihayet mektubuna Niepperg'in kendisine verdiği ve barış anlaşması konusunda bütün mesuliyetleri üzerine aldığı bildirilen 17 Ağustos tarihli yazıyı eklemektedir. Diğer taraftan, Niepperg 5 Eylül tarihli raporunda kendisini mazur göstererek şöyle diyor: «31 tarihli emirnameyi daha önce almış olsaydım, barışın yapılmasıyla alakalı müzâkereleri yürütmeyi asla üzerime almaz ve düşman karargâhına asla gitmezdim.» Niepperg Tarihi'nde yer almayan emirnamede İmparator şu hususları buyurmaktadır: «Wallis'in 22 Ağustos tarihli raporundan anlıyoruz ki, bu general kendisine emredileni tam olarak yerine getirmemiş-⁶⁴¹ tic-itir; evvelâ, bahis konusu mektubu doğrudan doğruya Viennue'e gönderecekken size yollamıştır, oysa Villeneuve'e göndermesi mektubun Türkler tarafından açılması tehlikesini daha çok azaltacaktı; mektubu Villeneuve gönderip göndermemeyi de sizin tercihinize bırakmıştır, oysa bir tercihin kabul edilmez olduğu hususunda kesin bir emir de mevcut bulunmaktadır. Bu derece vahim şartlar içinde kaçacak güçlükleri önlemek maksadiyle sizi her türlü muhaberatın menetmiş bulunuyoruz. İkinci hususa gelince, bahis konusu mektubu şifre olarak vermenizi emrediyoruz; bundan da 11 tarihli mektubumuzun muhtevası yürürlüktedir, bu muhtevayı hiçbir suretle tekrarlamak istemiyoruz. Ayrıca Türk karargâhına gitmeden önce Belgrad'm halihazır durumu üzerine Puckow ile anlaşmış olduğunuzdan şüphe etmiyor, etmek de istemiyoruz; netice olarak, Belgrad'ı ancak adı geçen emirnamede belirtilen hal gerçekleştiğinde teslim edeceksiniz.» Müzakere esaslarını düzenleyen Türkçe ve Lâtince metinlerin birbirlerine uygun ol-mamasından ötürü azarlanması üzerine Niepperg 20 Eylül tarihli mektubunda kendisini şu hususları be-lirtmek mazur gösteriyor: «Bahis konusu dillerden ilkiirinden hiçbir şey anlamam (Türkçe) ve diğer iki dilde de (Lâtince ve İtalyanca) fazla bilgi sahibi değilim; bu bir felâket.» 3 Ekim tarihli mektubunda me-tindeki üçüncü maddede uygunluk bulunmamasından tercüman Momars'ı suçlayarak şöyle devam ediyor: «Bu derece aleyhde bir anlaşmanın müzâkeresine girişmekle büyük hatalar işlemiş olduğumu itiraf ederim; bu hatalar haklı bir cezalandırmayı gerektirir.» Nihayet tevki sırasında müzakerelerin bir raporunu

Belgrad Barışı, Bâb-ı Âli'nin imzaladığı en şanlı barış anlaşmalarından biridir; Avusturya için, Rus Çarı Büyük (Deli) Petro'-nun Pruth'da Türklerle imzalamak zorunda kaldığı barış kadar felâketli oldu. Krozka muharebesini kaybetmenin hazırladığı bu barış anlaşmasının temelindeki yenilgide Veziriâzam'ın askerî kaa-biliyetlerinden ziyade Avusturya orduları başkumandanı feloVma-reşal WaWin hatasının; Belgrad Barış Anlaşması'nın yapılması da Osmanlı müzakerecilerinin diplomatik kaabiliyetlerinden çok Neipperg'in aceleciliğine ve Fransa elçisi marki de Villeneuve'ün becerisine bağlanmalıdır ⁶⁴¹.

Belgrad barış anlaşmasıyle Avusturya üe Bâb-ı Ali arasında tesis edilen Czerna ve Unna nehirleri üzerindeki sınır, Sistow anlaşmasının getirdiği kaale alınmaya bile değmeyecek bazı değişiklikler istisna edilirse, bugüne kadar olduğu gibi kaldı. ⁶⁴²

yazmayı üzerine alıyor ve bunun için de damadı kont Pappenheim'den kendisine bir kâtip göndermesini istiyor. 22 Ekim tarihli bir buyrultu, şu üç suale kesin cevap vermesini emrediyor : 1) Türk karargâhına gitmekte kendisine yetki verilip verilmediği, 2) Mü-zafcereler için kararlaştırılan şartlaça muvafakat edip etmemek hususunda yetki verilip verilmediği, 3) Anlaşma imzalanmadan uygulamaya geçilmesi hususunda kim tarafından yetkili kılındığını bildirmesi. Sarış anlaşmasının imzalanmasındaki suçun Niepperg ve Viyana hükümetinden gelen mektupları ondan saklayan Wallis üzerinde olduğu böylece is-batlanmış olmaktadır. Niepperg'in dük de Lorraine'-den gizli emirler aldığı faraziyesi ile Viyana'nın, bir av esnasında Türkler tarafından esir edilen Toskan büyük-dükünün hürriyetine kavuşması için verildiği ve şurada burada itibar gören rivayetin de asıl ve esastan yoksun bulunduğu isbatlanmış olmaktadır.

⁶⁴¹ Feld-maresal Schemattau İmparatora sunduğu 26 Temmuz 1740 tarihli raporunda şöyle1 diyor: «Şu hususu kabul etmemiz gerekir ki, iki imparatorluk hükümetimiz başkumandanlarını ve olağanüstü yetkili murahhaslarını seçmekte bahtsızlığa uğramışlardır; zira seçilenlerden berikiler de, Ötekiler de en büyük hataları işlemişlerdir.»

⁶⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 7/513-520